MEKTEB-İ MÜLKİYE

(1859-1960)

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BİLİMSEL VE KÜLTÜREL MODERNLEŞMENİN KURUMSALLAŞMASI

Resul BABAOĞLU

TÜRK TARİH KURUMU

Resul BABAOĞLU
MEKTEB-İ MÜLKİYE
(1859-1960)

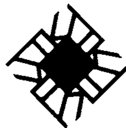

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-2.4 Dizi - Sayı: 22

MEKTEB-İ MÜLKİYE (1859-1960)

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BİLİMSEL VE KÜLTÜREL MODERNLEŞMENİN KURUMSALLAŞMASI

Resul BABAOĞLU

ANKARA, 2020

Babaoğlu, Resul
Mekteb-i Mülkiye, 1859-1960 : Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bilimsel ve kültürel modernleşmenin kurumsallaşması / Resul Babaoğlu. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2020.

xiv, 338 s. : resim, tıpkıbasım, tablo ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-2.4. Dizi-Sayı: 22)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 17 - 4653 - 5

1. Üniversite ve yüksekokullar _ Türkiye _ Tarih. 2. Siyasal bilimler _ Eğitim ve öğretim _ Türkiye _ Tarih. 3. Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi _ Tarih. I. E.a. II. E.a. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e bilimsel ve kültürel modernleşmenin kurumsallaşması. III. Dizi.

320.071109561

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 09.04.2019 tarihli ve 774/23 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4653-5

İnceleyenler: Prof. Dr. Uğur ÜNAL
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

Kapak Tasarım : Emine ÇAKIR

Baskı

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebze Bahçeleri Caddesi Arpacıoğlu İş Hanı No:95/1 İskitler/ANKARA
Tel: (0312) 341 10 24 • Faks: (0312) 341 30 50
www.salmatbasim.com.tr • email: salmatbasim@gmail.com

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ MÜLKİYENİN KURULUŞU VE İLK YILLARI

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE MEKTEB-İ MÜLKİYE-İ ŞAHANE (1876-1909)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN BAŞKENTİNDEN CUMHURİYET'İN BAŞKENTİNE UZANAN YILLAR (1909-1936)

ÖN SÖZ

Bu çalışma kapsamında detaylı bir arşiv taraması yapılmak suretiyle Mekteb-i Mülkiyenin idari modernleşme tarihinde oynadığı rol aydınlatılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili araştırma eserleri, gazete haberleri, resmi yayınlar ve elbette Mülkiye mensuplarının anılarından azami ölçüde faydalanılmıştır. Türk modernleşmesinin idare alanında hissedilen etkileri incelenirken Mekteb-i Mülkiyenin son derece önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu nedenle, dönemsel analizlere yer verilen bu çalışmada Mekteb-i Mülkiye merkeze alınarak bütüncül bir yaklaşımla konu ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, salt bir eğitim kurumunun tarihsel gelişimini ele almaktan ziyade, Türkiye'nin modernleşme serüveninin can alıcı yönü olan idari alandaki merkezileşme olgusuna ışık tutmayı amaçlamaktadır. Mekteb-i Mülkiyenin 150 yılı aşkın tarihsel geçmişinin önemli bir bölümünü konu alan bu çalışma, neden-sonuç ilişkisi bağlamında ve akademik tarihçiliğin temel ilkelerinden biri olan; olay ve olgular arasında analitik değerlendirmelere bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin eğitim reformlarına değinilmiş, özellikle yönetici yetiştiren modern eğitim kurumlarının ilk örneklerine yer verilmiştir. Osmanlı devlet adamlarını modern yönetici okullarını açmaya yönelten esas güdü, modernleşme paradigmasıyla açıklanmaya çalışılmış ve Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşuna giden süreç bu şekilde değerlendirilmiştir. II. Abdülhamid döneminin temel siyasal yönelimlerinin her alanda olduğu gibi Mekteb-i Mülkiye üzerindeki etkilerinin ele alındığı ikinci bölümde oldukça geniş bir kaynakçadan faydalanılmıştır. Özellikle arşiv kaynakları ve dönemi inceleyen araştırma eserlerine başvurulan bu bölümde Mekteb-i Mülkiyenin siyasal atmosferden geniş ölçüde etkilendiği görülmüştür.

Osmanlı-Türk tarihinin süreklilik ve kopuş tartışmalarında önemli bir örnek olarak kabul edebileceğimiz Mekteb-i Mülkiyenin, yönetimsel uygulamalar ve kurumsal faaliyetler açısından dönem dönem farklılıklar yaşansa da, siyasal güç merkezinin değiştiği her dönemde ön planda olduğu görülmüştür. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ele alındığı şekliyle Mekteb-i Mülkiye, Türkiye'de siyasal iktidarların yakın ilgi gösterdikleri bir kurum olmuştur. Yakın bir zaman öncesine kadar, taşra yöneticilerinin yetiştiği ender kurumlardan biri olan Mekteb-i Mülkiye, bir anlamda merkezi iktidarın taşrada uygulamayı planladığı yönetim pratiğini icra edecek "rical"in kaynağı konumunda olmuştur. Bunun ya-

nında, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimine muazzam katkıları olan Mülkiyeli akademisyenler, çalışmalarıyla yalnızca teorik birikime katkı sunmamışlar, aynı zamanda devlet yönetimindeki yapısal reform çalışmalarına da aktif olarak katılmışlardır.

Bu çalışmanın en büyük sınırlılığı, Mülkiye mensubu olmayan biri tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Mülkiyeli bir hocanın deyimiyle; bu çalışma *"Ailenin işlerine dışarıdan burnunu sokmak"* şeklinde değerlendirilse de tarih disiplininin gerektirdiği bir yaklaşım ve konuyu daha önce ele alındığı eserlere nazaran daha fazla sorunsallaştıran bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, bu tezin çalışılmasını gerekli kılmıştır. Kuşkusuz, Türkiye'nin idari modernleşmesinde olduğu kadar siyasal hayatında da önemli bir yeri olan Mülkiyenin zengin birikimi yeni çalışmalara da kapı aralayacaktır.

Bu çalışma 2017 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne sunduğum "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mekteb-i Mülkiye (1859-1960)" başlıklı doktora tezime dayanmaktadır. Tezin hazırlanmasında ve kapsamının belirlenmesinde danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a çalışmam süresince gösterdiği sabır ve iyi niyetli yaklaşımı için teşekkür ederim. Ayrıca araştırma süresince yardımına başvurduğum değerli dostum Dr. Said Olgun ve konu ile ilgili derin birikimini çeşitli kanallarla paylaşma nezaketini gösteren Josef Korbel School of International Studies, University of Denver'dan Sayın Joseph S. Szyliowicz'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Son olarak, kendisine ayırmam gereken zamandan bu çalışmanın tamamlanması için çaldığım kıymetli eşim Melike'nin bir teşekkürle ödeyemeyeceğim sabır ve desteğini her daim hatırımda tutacağım.

ANKARA, 2020

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜSBFD.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜSBF.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFÖİA.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci İşleri Arşivi
BCA.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
BOA.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DP.	: Demokrat Parti
edt.	: Editör
FOA.	: Foreign Operation Administration
haz.	: Hazırlayan
ICA.	: International Cooperation Administration
IJMES.	: International Journal of Middle East Studies
krş.	: Karşılaştırınız
MAZC.	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MES.	: Middle Eastern Studies
MMZC.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

NARA.	: National Administration Record Administration
Nu.	: Numara
NYU.	: New York University
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBF.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBO.	: Siyasal Bilgiler Okulu
TCTA.	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TT.	: Taha Toros Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
USOM.	United States Operation Administration
YMTM.	Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler

TABLOLAR

GİRİŞ

A. Tarihsel ve Kuramsal Arka Plan

Tanzimat döneminden önce Osmanlı Devleti'nde resmi dairelerde ihtiyaç duyulan memur kadrolarını yetiştirmenin medreseler ve Enderun Mektebi dışındaki en yaygın yolu *otodidaktik* sistemdi. Buna göre; her resmi daire aynı zamanda memur yetiştiren bir okul görevi görüyordu. Bu dairelerde genellikle memur ve devletin ileri gelenlerinin çocukları memuriyet mesleğinin temel incelikleri olan yazışma, teşrifat ve diğer resmi işleri günümüz deyimiyle staj yöntemiyle yaparak ve yaşayarak öğrenmişlerdir.[1] Osmanlı devlet dairelerinde gelecekte görev yapacak olan personelin aynı dairelerde eğitilmesi, tarihsel kökleri olan bir uygulamadır. İran devlet yönetiminde uygulanan bu sistem Osmanlı Devleti'nde de benimsenmiş ve devletin bürokratikleşmesiyle beraber bu uygulama ihtiyaç duyulan memurların yetiştirilmesinde uzunca bir müddet geçerliliğini korumuştur.[2]

Findley'e göre; III. Selim döneminde Bâbıâli'de açılan *Mektûbi* ve *Amedi* kalemlerine alınan memur çocuklarının sayısı ile ilgili bir hüküm bulunmayıp, bu konuda bir sınırlama da bulunmamaktaydı. Kalemlere öğrenci olarak kabul edilen bu çocukların ileride çeşitli görevlere atanmaları için padişahın iznine gerek duyulmuyordu.[3] 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin en yüksek hükümet dairesi haline gelen Bâbıâli* bu dönemde adeta bir memur mektebi konumundaydı. Bâbıâli'ye çırak (şakird) olarak erken yaşlarda alınan çocuklar, evlerinde

Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.52.

[2] Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, The University of Chicago Press, London&Chicago, 1972, s.57.

[3] Carter V. Findley, "The Foundation Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform Under Selim III and Mahmut II", *IJMES*, Vol. 3, No. 4, (Oct. 1972), s.393.

* 18. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi, nezaretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı Hükümeti manasında kullanılan bir terim. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde devlet idaresinin merkezi Divan-ı Hümâyûn olmuş ve bu durum 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise sadrazamın başkanlığındaki teşkilata Babıâli denilmeye başlanmıştır. Bu döneme kadar sadrazamların ikametleri ve devlet işlerini görmeleri için resmi yerleri bulunmadığından, Topkapı Sarayı'na yakın olması nedeniyle günümüzdeki Babıâli çevresinde çeşitli konak ve binalar resmi daire olarak kullanılmıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve nezaretlerin kurulmasının ardından Babıâli yeni çalışma usulleriyle hükümet görevi görmüştür. Mehmet İpşirli, "Babıâli", *TDVİA*, C.4, S.385.

özel olarak okuma-yazma ve biraz olgunlaştıktan sonra da camilerde okunan derslere devam ederek bir şeyler öğrenirler, ardından da resmi devlet kalemlerinde yazışma dili, kitabet, inşâ ve bir de yazının özel çeşitlerini öğrenirlerdi.[4]

Memur adayları söz konusu eğitim sisteminin yetersiz kalması durumunda, eğitimlerini tamamlayabilmek için gerek Bâbıâli'de gerekse de Divan-ı Hümâyûn kalemlerinde bazı hocalardan düzenli dersler alırlardı. Kalemlerde hocaları durumunda olan kâtiplerin karşısında hasır üzerinde oturur ve zamanla yavaş yavaş kalemlerdeki bazı önemsiz yazıları yazmaya başlarlardı.[5] Bu arada şakirdlere, mesleğin incelikleri öğretilene kadar yazı yazdırılmaz, defter ve evrakı getirip götürme işleri yaptırılırdı.[6] Divan-ı Hümâyûn kalemlerine giren gençler, oranın usul ve âdâbını, kalem muamelesini ve yazıları iyice öğrenince eski adlarından ve mahlaslarından farklı olarak bugünkü soyadları gibi ikinci bir unvan verilirdi. Bu unvanları alan gençler o tarihten sonra mutlaka unvanlarıyla çağrılırlardı. *Naima, Refia, Yekta, Vahdeti, Şefkati, Âli* gibi manaları da yüksekliği ve başkalarından ayrılığı gösteren bu adların alınıp verilmesi bir merasime bağlıydı.[7] Hatta son zamanlarda kalemlerdeki genç kâtipleri eğitmesi hedeflenen Maarif-i Adliye adındaki memur mektebi açıldıktan sonra bile bu âdete riayet edildiği bilinmektedir.[8]

Bâbıâli'deki kalemlere eğitilmek üzere giren şakirdler ilk etapta herhangi bir ücret almazlardı. 3-5 sene sonra kendilerine ayda bir kuruştan 8-10 kuruşa kadar

[4] Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.65. Osmanlı'da ilerlemeyi sağlayacak nitelikli insan sermayesinin yetiştirilmesinde Tanzimat döneminden itibaren yaygınlaşan mekteplerin yanında, önde gelen ailelerin özel çabalarıyla yarattıkları informel eğitim ortamının azımsanmayacak bir işlevi vardı. 19. yüzyılda yaşamış entelektüel, devlet adamı ve hukukçu kimliğiyle bilinen Ahmet Cevdet Paşa'nın eğitim hayatı bu olguyu örnekleyen bir gelişim göstermiştir. Bkz. Richard L. Chambers, "The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Alim, Ahmet Cevdet Pasa", *IJMES*, Vol.4, No.4, (Oct., 1973), ss.440-464.

[5] Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.26; Necati Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi", *Osmanlı*, C.6, edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.241-255.

[6] Erhan Afyoncu, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü*, S.58, (Kasım-Aralık 1999), s.184.

[7] Reşat Ekrem Koçu, Osmanlı devlet adamlarının tarihe mal olmuş isimlerinden çoğunun kalemlerde yetiştiği bilgisini aktararak Osmanlı sadrazamlarından Âli Paşa'yı buna örnek olarak göstermektedir. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, s.47.

[8] Ergin, *a.g.e.*, C.1-2, s.66. Bâbıâli kalemlerine alınan şakirdler, aldıkları eğitimin ardından imtihanname denilen sınav kağıtlarını doldurmak zorunda tutulmuşlardır. Ancak bu sınavlar geniş bir memuriyet bilgisini ölçmekten ziyade birkaç satırlık metin yazma ve ifade becerisini ölçmeye yönelikti. Findley, "The Foundation Ottoman Foreign Ministry…", s.393.

*Her bir kalemdeki maaşlı (gedikli) şakird sayısı yirmi civarındaydı. Baron Von Hammer Purgstall, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilatı ve Bâb-ı Âli", (çev.) Halit İlteber, İstanbul *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c.7, S.1-4, (1941), s.572.

maaş tahsis edilerek mülazım olurlardı.* Ancak *Başhalife* olmak için bazen 20-30, bazı büyük kalemlerde görev alabilmek için de 40-50 yıl tecrübe edinmek gerekebileceğinden kalemlere genç yaşta giren şakirdler bir süre sonra pes edip memuriyetten ayrılmaya karar verebiliyorlardı.[9] Kalemlere ilk olarak maaşsız şakird olarak giren çıraklar arasındaki rekabet çok kuvvetliydi. Maaş almak için görevde yükselmek her çırağın hedefiydi. Kalemlerdeki çıraklar, kendi beceri ve liyakatlerinin yanında, mensup oldukları aile ve kurdukları ikili ilişkiler doğrultusunda yüksek rütbeler elde edebilmişlerdir.

Kanuni döneminde on dört yıl boyunca maaşsız çıraklardan biri olan Kasım adındaki memur, bir süre sonra tımar sahibi olmuş ve *Anadolu Defter Emini* olarak atandıktan sonra Rüstem Paşa'nın uşaklarından biri tarafından aşağı tabakadan ve soysuz biri olmakla suçlanıp görevinden alınmıştır. Kasım'ın, dedesinin II. Beyazıt'ın saray helvacısı olduğunu iddia ettiği dilekçesi, Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren bile kalem memurluğunun seçkin bir özgeçmiş gerektirdiğinin önemli örneklerinden biridir.[10]

16. yüzyıl Osmanlı kâtipleri üzerine yapılmış bir çalışmada da benzer sonuçlara varılmıştır. Meslek hayatına kâtip olarak başlayan Ta'liki-zade, bir eserinde henüz 15 yaşındayken terfi alarak önemli bir pozisyona yükselmesini Osmanlı devlet yönetiminde 16. yüzyıldan beri önemli görevler üstlenmiş Fenari ailesine mensup olmakla açıklamıştır.[11] Osmanlı Devleti'nde devlet bürokrasisinin genişlemeye başladığı Kanuni devrinden itibaren giderek daha da beliren seçkin sınıfın kadroları sosyal köken olarak genellikle yüksek rütbeli bürokratlar, medrese elitleri, yüksek askeri erkân ve saray çevreleriyle yakın bir ilişki içinde olmuşlardır.[12]

Bâbıâli'de şakirdlerin yetişmesini sağlayacak başlıca iki daire mevcuttu. Reîsülküttâbın idaresindeki *Divan-ı Hümâyûn Kalemi* ve *Kethüda Bey Dairesi* denilen bu kalemlerde şakirdler *hâce* denilen üstatlardan *sülüs, reyhani, ta'lik, divani* ile bu sırada gelişmiş olan ve Bâbıâli bürolarında en çok kullanılan *rik'a* hatlarını, *fenn-i inşa* ve *fenn-i kitabet* denilen üsluplu yazı yazma sanatını öğrenirlerdi. Tan-

Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.53. 18. yüzyılda Rusya ve Habsburg İmparatorluklarında kamu personeli yetiştirmek amacıyla benzer yöntemler uygulanmıştır. Devlet dairelerinde maaşsız çalışan küçük yaştaki memur adaylarının kariyer mücadelesi geleneksel devlet sistemlerinde benzer nitelikler taşımıştır. Carter V. Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry", *IJMES*, Vol.1, No.4, (Oct., 1970), s.349.

[10] Cornell H. Fleischer, "Preliminaries to the Studies of the Ottoman Studies", *Journal of Turkish Studies*, Vol.10, (1986), s.145.

[11] Christine Woodhead, "From Scribe to Literateur: the Career of a Sixteenth Century Ottoman Kâtip", *Bulletin (Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 9, No. 1, (1982), s.58.

[12] Fleischer, *a.g.m.*, s.146.

zimat'ın hazırlıklarının yapıldığı döneme kadar geçerli bir sistem olan bu memur yetiştirme yöntemi sayesinde 19. yüzyılın başlarına kadar çok önemli devlet adamları yetişmiştir.[13]

19. yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum düzenini başarılı bir şekilde betimleyen Aşçıdede Halil İbrahim, kalem maiyetlerine çırak olarak verilen küçük yaştaki çocukların karşılaştığı manzarayı şu şekilde resmetmiştir:

İmtihandan sonra hangi kaleme gitmeyi arzu edersiniz diye sordular. Fakire de sordular. Gönlüme ciheti askeriye geldi, çünkü askerlik Cenabı Hakka giden iki yoldan biridir. Seraskerlik kalemlerinden birine çırağ buyurulmamı niyaz eyledim. Beni müsteşar beyefendiye gönderdiler. O da beni o zaman ordular ruznamçe kalemi tabir olunur kaleme gönderdiler. Müdürü Nazmi Efendi'yi doğruca gidüp eteğini öptüm. O da beni İstanbul ordusu mümeyyizi Muhtar Efendi'nin maiyetine verdiler. Mektepten imtihan ile gelmiş olduğum cihetle diğerlerinden fark ve temyiz için yerdeki olan mindere oturmayıp yukarıda olan minder üzerine oturttular. Sair mektep arkadaşlarımızın ekserisi Bâbıâli'ye gittiler. Ezcümle Ziya Bey dahi Bâbıâli'ye çırağ buyurulmuştur. Ziya Bey Bâbıâli'ye bir başka ziya ve feyz bahşetmiştir vesselam.[14]

Maliye, Bâbıâli ve Serasker kalemlerinde yüzlerce bürokrat yetiştiren bu eğitim sistemi II. Mahmud döneminde *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûmu Edebiye* ile Tanzimat döneminde diğer modern eğitim kurumlarının açılmasıyla son bulmuş, bundan böyle sivil bürokrat ve memurlar daha sistematik bir eğitim anlayışıyla yetiştirilmişlerdir.

Diğer Ortaçağ imparatorlukları gibi Osmanlı Devleti'nde de yönetici ve memurlar, devletin çıkarlarını kendi çıkarları ile özdeşleştirerek özerk bir grup olmaya çalışmışlardır. Ancak Osmanlı devlet sistemini *patrimonyalizm* olarak kavramsallaştıran Weber'e göre, bu devlet yapısında yöneticiler liyakat ve beceri kriterlerinden ziyade sultanın şahsına bağlılık ve sadakat ölçütleriyle göreve getirilmişlerdir.[15] İnalcık'a göre Osmanlı yönetim sisteminin *sultanizm* ya da *patrimonyalizm* şeklinde tanımlanabilmesi, Osmanlı sultanının politik gücü elinde bulundurması ve kadiri mutlak ruhan-i bir yetkiye sahip olmasıyla açıklanabilir.[16] Bu politik yapıda

[13] İpşirli, "Babıâli", s.382.

[14] Aşçıdede Halil İbrahim, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser, Hatıralar*, (haz.) Reşat Ekrem Koçu-Mehmed Ali Akbaş, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, (t.y.), s.23.

[15] Max Weber, *Economy and Society, An Outline of Interpretive Sociology*, University of California Press, Berkeley, 1956, s.279.

[16] Halil İnalcık, "*Comments on Sultanism: Max Weber's Typification of Ottoman Polity*", *Princeton Papers on Near Eastern Studies*, 1992, s.50. Weber'in, meşru otoritenin rasyonel, geleneksel ya da

devlet aygıtına daha doğrusu sultanın şahsına hizmet eden üst düzey yöneticiler, kendilerine verilen görevleri gözü kapalı bir şekilde yerine getirmek istemişlerdir.[17] Yönetsel düzeyde patrimonyal devlet hükümdarın mutlak hâkimiyetine dayandığı için devlet kademeleri hükümdarın kişisel tercihi doğrultusunda dağıtılmıştır.[18]

Weber 'in doğu toplumları için geliştirdiği patrimonyal devlet tezinin İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanı'nın da temel yönetim karakterine yansımaları olmuştur. 19. yüzyılın başlarında İran devlet yönetiminde göreve getirilen üst düzey yöneticiler, şahsın kişisel yönetimine hizmet eden görevliler olarak algılanmışlardır.[19] Her ne kadar farklı siyasal süreçlerden geçilmiş olsa da devlet yönetiminde rasyonel bir standardın yakalandığı 19. yüzyıla kadar geçen sürede Batılı devletlerin yönetiminde yetki karmaşasını doğuran ciddi sıkıntılar belirmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de devlet hizmetlerinin Buckingham tarafından tekelleştirilmesi Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası'nın muhalefetini doğurmuştur.[20] Benzer şekilde Fransa'da devrim öncesinde kamu görevlerinin kilise tarafından satılması yaygın karşılaşılan bir durum olmuştur.[21] Genellikle gelir getiren bir alan olarak görüldüğünden[22] devlet hizmetinde bir görev elde eden kişi bu işi ölümüne dek sürdürme garantisi elde etmiştir.[23]

Avrupa'da kraliyetler ile siyasal yapı ya da kilise ile merkezi devlet arasında 17. yüzyıl boyunca giderek sorun halini almaya başlayan idarede yetki karmaşası ve paternalist uygulamalar, idari anlamda bir dizi yeniliği beraberinde getirmiştir. İngiltere'de 1694'te yapılan bir düzenlemeyle kralın himayesinde gelir getirecek bir görevde bulunan ya da kraliyetten bir fayda devşiren kişilerin Avam Kamarası bünyesinde görevlendirilmeleri yasaklanmıştır.[24] Bu durum, Avrupa'da kamu

karizmatik temeller üzerine kurulabileceği yönündeki çözümlemesinden hareketle bir tercih yapmak gerekirse, klasik dönem Osmanlı devlet yönetimi geleneksel temellere oturtulabilir. Bkz. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, (çev.) H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, 2005, s.40.

[17] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (çev.)Nalan Soyarık, Doğu Batı, (y.y.), 2010, s.62.

[18] Demet Dinler, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, S.9, (Kış-Bahar 2003), s.19.

[19] A. Reza Sheikholeslami, *"The Sale of Offices in Qajar Iran, 1858-1896"*, *Iranian Studies*, Vol.4, No.2/3, Administrative Developments in Qajar Iran, (Spring-Summer 1979), s.106.

[20] Françoise Dreyfus, *Bürokrasinin İcadı Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (18.-20. Yüzyıl)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.34.

[21] William Doyle, *France and the Age of Revolution, Regimes Old and New From Louis XIV to Napoleon Bonaparte,* I.B. Tauris, London&New York, 2013, s.40.

[22] Dinler, *a.g.m.*, s.23.

[23] Koenraad Wolter Swart, *Sale of Offices in the Seventeenth Century*, S-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1949, s.5.

[24] Robert Moses, *The Civil Service of Great Britain,* Colombia University, New York, 1914, s.20.

yararı ile monarşinin çıkarları arasındaki çelişkinin belirmeye başladığı dönemin ruşeym haldeki dönüşümünü ifade eder.[25] İngiltere'de siyasal yapıdaki bu dönüşümün modern anlamdaki devlet memuriyetini yaratması, 1832'deki reform akdi ve Sir Staffrod Northcote ile Sir Charles Trevelyan'ın 1853'te hazırladıkları rapor sayesinde mümkün hale gelmiştir. Bu sürecin bir devamı olarak Kraliyetin elindeki atama ve göreve getirme imtiyazı kabinenin güçlenmesiyle birlikte aşamalı bir şekilde meclise geçmiştir.[26] Northcote ve Trevelyan'ın raporuna göre; en yetenekli kişilerin kamu hizmetine yönlendirilmeleri için toplumun bütün katmanlarına yönelik, bağımsız bir kurulun başında olduğu sınav uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmış ve tarih, hukuk, ekonomi politik, modern diller ve matematik becerilerini ölçmeyi hedefleyen bu sınavın ülkedeki en yüksek eğitim derecesine göre hazırlanması istenmiştir.[27]

Batı Avrupa'da devlet hizmetlerine atama ve terfi konularında bir standardizasyona gidilmesi her şeyden önce siyasal yapının değişimi ve kamu idaresinde yeni yönelimlerin doğurduğu ihtiyaçlardan kaynaklanmaktaydı. Fransa'da Napolyon döneminden sonra demokratik yönetim ile bürokratik yönetim arasında bir köprü kurulması bu alandaki dönüşümü zorunlu hale getirirken Prusya'da aynı dönemde bu ihtiyaç bambaşka şartlardan ileri gelmiştir. Dağınık bir yönetim yapısı ve ortak olmayan geleneksel yönetim sistemine dayanan Prusya'daki siyasi kompozisyonda kamu idaresinde rasyonel değişiklikler kaçınılmaz olarak gündeme gelmiştir. İngiltere'de ise taşra idaresi ile merkez arasındaki ilişki temelde teftiş ve finansal kontrol konusunda idi. Bu üç farklı tarihsel gelişim süreci Avrupa'da standart bir kamu yönetimi anlayışı oluşturulmasına giden yolu açmıştır.[28] Avrupalı devletler sisteminden kopuk bir coğrafi ve siyasal yapıya sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nde kamu alanındaki profesyonelleşme 1870'lerden sonra merkantilist saiklerle gündeme gelmiştir. Bu dönemde devletin temel kurumları iyi işlemediğinden özelikle vergi konusunda ekonomik kayıpların ortaya çıkması üzerine ilk olarak 1883 yılında *Pendleton Act* adlı sözleşmeyle tarafsız kamu yönetimi komisyonu oluşturulmuştur. Bu sayede siyasal baskılardan uzak ve kabiliyetlerin sınavla ölçüldüğü bir yönteme geçiş sağlanmıştır.[29] Osmanlı Devleti ile

[25] Kim Lawes, *Paternalism and Politics, The Revival of Paternalism in Early Nineteenth Century Britain*, Palgrave Macmillan, London, 2000, s.1.

[26] Moses, *a.g.e.*, s.19.

[27] Moses, *a.g.e.*, s.70.

[28] Ernest Barker, *The Development of Public Services in Western Europe, 1600-1930*, Oxford, University Press, London, 1944, ss.35-43.

[29] Alice B. Stone-Donald C. Stone, "Early Development of Education in Public Administration", *American Public Administration, Past, Present, Future* içinde (edt.) Frederick C. Mosher, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1975, s.13.

benzer bir modernleşme süreci yaşamış olan Rusya'da, 18. yüzyılda taşra soyluluğu ile devlet hizmeti arasındaki ayrım belirginleşmeye başladığında yöneticilerde batılı tarzda eğitim formasyonu aranır olmuştur.[30]

Görüldüğü gibi, her devlet kendi gelişim ve modernleşme çizgisinde zuhur eden farklı gereksinimler üzerine idari reformlara girişmiştir. İngiltere'de kamu yöneticilerinin göreve getirilmeleri yetkisini kralın elinden almak, Osmanlı ve İran'da patrimonyal geleneğin yarattığı sorunları aşmak ve Amerika'da ekonomik verimliliği arttırmak gibi farklı saikler bu alandaki dönüşümü tetiklemiştir.

Modern Avrupa'da idari alanda yapılan reformlar kaçınılmaz olarak kamu yönetiminin müstakil bir disiplin olarak algılanmasını sağlamış ve yükseköğretim kurumlarında bu alanda eğitim verilmeye başlanmıştır.[31] Kamu yönetimi disiplininin tarihine bakıldığında, bu alandaki araştırmaların büyük bir bölümüne göre; Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 1887 yılında yazdığı "*The Study of Administration*" adlı makale alanın kurucu metni olarak kabul edilmektedir.[32] Wilson'un aktardığına göre; devletin en görünür yanını teşkil eden kamu yönetimi yüzyılın dönümüne kadar anayasal gelişmelerin gölgesinde kaldığı için sosyal bilimcilerin ilgisini çekmemiştir.[33] Ancak anılan makalede vurgulanmasına ve Kıta Avrupası'nda kamu yönetimi disiplininin gelişiminde hatırı sayılır bir birikim oluşmasına karşın, Keskin'in ifadesiyle; "*açıklanması güç bir şekilde bu makale gerçekliğini yitirip bir tür inanca dönüşmüş ve disiplinin başlangıcı olarak kabul görmüştür.*"[34] Gerçekten de Kıta Avrupası'nda sosyal bilimlerin gelişimi 1800'lü yılların hemen başlarından itibaren söz konusu olmuştur. 1832 yılında Fransa'da kurulan *Académie des Sciences Morales et Politiques* siyaset biliminin temellerinin atıldığı kurum olmuş ve 19. yüzyılın sonlarına kadar bu alandaki öncülüğünü sürdürmüştür.[35] Fransa'da 1815 yılında başlayan restorasyon devrinde tartışılan konuların başında devlet yöneticilerinin atanmasında tecrübe kriterinin yerine eğitim olgusunun öncelikli kılınması olmuştur. İkinci Cumhuriyet Fransası'nda bu alanda atılan ilk adım *École Nationale d'Administration* adlı okulun 1848 yılında açılması olmuştur. Okula kayıt yaptırabilmek için giriş sınavı yapılması, iki

[30] Walter M. Pinter, "Higher Civil Service on the Eve of the Great Reforms", *Journal of Social History*, Vol. 8, No. 3, (Spring 1975), s.57.

[31] Stone-Stone, *a.g.m.*, s.14.

[32] Nuray E. Keskin, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin 'Köken' Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi*, c.39, S.2, (Haziran 2006)'dan ayrı basım, s.1.

[33] Woodrow Wilson, "The Study of Administration", *Political Science Quarterly*, Vo.2, No.2, (Jun., 1887), s.198.

[34] Keskin, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin 'Köken' Sorunu", s.1.

[35] Johan Heilbron, "The Rise of Social Science Disciplines in France", *Revue Européenne des Sciences Sociales*, Tome 42, (2004), s.145.

yıllık staj uygulaması ve mezun olmak için uygulanan sınavlar bu okulun seçkin bir yönetici elit yaratmayı amaçladığını göstermiştir.[36] 18 yıl gibi oldukça kısa süren fonksiyonunun ardından kapatılan bu okulun yarattığı heyecan, günümüzde de aktif olan *École Libre des Sciences Politique*'in 1871 yılında kurulmasında oldukça önemlidir.[37] Almanya karşısında alınan 1871 yenilgisinin ardından Fransa'da eğitim alanında liberal reformlara girişilmesi ve üniversitelerde klasik bilimlerin yerini modern bilimlerin alması École Libre des Sciences Politique'in kurulmasında ayrıca önemli bir etki yaratmıştır.[38]

Fransa ve İngiltere'de yeni yönetici okullarının kurulmasıyla liyakate dayalı bir personel sistemine geçilmesi için sergilenen çabalar birtakım engellerle karşılaşmıştır. Mevcut yüksek dereceli bürokratlar, bu sistemin personel rejimini kökten değiştireceği için güçlerinin gölgeleneceğini düşünmüşlerdir. Aristokratlar ise liyakate dayalı atama kriterinin patrimonyal düzeni zayıflatacağı endişesiyle bu okullara karşı cephe almışlardır.[39] Osmanlı Devleti'ndeki benzer gelişmelerin toplum ve devlet katındaki bütün kesimlerin ortak endişesi sonucu gündeme gelen ıslahat hareketleri kapsamında hayata geçirilmesi sürecinde sistematik bir engelle karşılaşıldığını ileri sürmek güçtür. 1857'de Osmanlı Maarif Nezaretinin kurulması ile ortaya çıkan irade, genel olarak ilk eğitimde yarattığı yaygınlaşmanın yanında yükseköğretimde de modernleşmeyi doğurmuştur. Bütün bunların yanında, Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşu tıpkı Avrupa'da modern devletlerin rasyonel bir personel rejimine dayandığı gerçeğinin anlaşılmaya başlandığı gibi, Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat'ın gerektirdiği donanımlı ve liyakatli idarecilere duyulan ihtiyacın yakıcı bir şekilde hissedilmesiyle açıklanmalıdır.

B. Yöntem ve Kaynak Tahlili

Mekteb-i Mülkiyenin tarihini çalışmak bir anlamda Türkiye'nin eğitim ve bürokrasi tarihinden ziyade başlı başına modernleşme serüveninin her aşamasına tanıklık etmek anlamına geldiği için, bu çalışma kapsamında oldukça geniş bir yelpazedeki kaynaklardan faydalanmak zaruret halini almıştır. Kullanılan kaynakların çeşitliliğine rağmen, Ali Çankaya tarafından büyük bir özveriyle hazırlanan,

[36] Catherine Mackenzie, "Nationale d'Administration and the Civil Service College", *Comparative Education,* Vol.15, No.1, Special Number (3): Unity and Diversity in Education (Mar., 1979), s.12.

[37] Anne Stevens, "The Role of the Ecole Nationale d'Administration", *Public Administration,* Vol.56, Issue 3, (September 1978), ss.283-296.

[38] Theodore Zeldin, "T*he Higher Education in France, 1848-1940*", *Journal of Contemporary History,* Vol.2, No.3, Education and Social Structure (Jul., 1967), s.78.

[39] Robert J. Smith, "The Students of the Ecole d'Administration, 1848-9", *History of Education,* Vol.16, No.4, (1987), ss.245-258; Moses, *a.g.e.*, s.74.

azameti ve hacmiyle Türk eğitim ve idare tarihi açısından başucu kaynak mesabesinde olan *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı sekiz ciltlik eser bu çalışma için de yol gösterici olmuştur.[40] On yılı aşkın bir sürede hazırlanan *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* kitabı Mekteb-i Mülkiyenin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü her yönüyle değerlendirdiği gibi, prosopografik yönüyle de Türk idare tarihinde derin izler bırakmış şahsiyetlerin özgeçmişlerini ve Mülkiyede geçirdikleri öğrencilik hayatlarına dair oldukça ilginç konuları içeren hatıralarını sunmuştur. Bu denli geniş kapsamlı bir çalışmaya imza atan Ali Çankaya'nın bazı hatalara düşmemesi elbette eşyanın tabiatına aykırı bir durum olacağından, bu konuda temkinli hareket edilmiş ve konuyla alakalı Seyfettin Özege'nin notlarına başvurulmuştur.[41]

Başlı başına Mekteb-i Mülkiyeyi konu alan ve Hikmet Yavuzyiğit tarafından kaleme alınan *Yirmibirinci Yüzyılın Türkiyesi İçin Mülkiye: Mülkiye Tarihi (1859-1999): Enderun-i Hümayûn Mektebinden Siyasal Bilgiler Fakültesine* adlı eser, önemli ölçüde Ali Çankaya'nın eserini merkeze almasına ve Mekteb-i Mülkiye ile ilgili önemli bilgilerin sistematik olarak aktarıldığı bir çalışma olmasına karşın birinci elden arşiv kaynaklarına dayanmamış olması bu eseri özgünlük noktasında sorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Mekteb-i Mülkiyenin faaliyet gösterdiği binaların tespit edilebilmesinde *Mekteb-i Mülkiyenin İstanbul Yılları* adlı eserden faydalanılmıştır. Nuran Kara Pilehvarian ve Muzaffer Traş, disiplinlerarası dayanışmaya adeta bir örnek olarak kaleme aldıkları bu eserde mimarlık biliminin inceliklerinden de faydalanarak Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşundan itibaren eğitim verdiği binaları tespit etmişlerdir. Bir eğitim kurumunun tarihsel değişimine tanıklık edebilmek açısından değerli çıkarımların önünü açan bu tür çalışmaların önemi Mekteb-i Mülkiye için de fazlasıyla geçerli olmuştur. Ancak temel kaynak sayılabilecek önemli eserlerde yer aldığı için günümüze kadar tekrar edilegelen birtakım yanlış bilgilerin bu çalışmada da bulunması, sağlam ve titiz bir arşiv çalışmasının gerekliliğini bir kez daha kanıtlamıştır.

Mekteb-i Mülkiyenin tarihsel süreçte geçirdiği önemli değişikliklerin tespit edilebilmesi için başvurulan kaynaklardan bir diğeri, *Neşri mukarrer olan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane tarih ve salnamesi içün ber esas olmak üzere mezuninden bir grup* imzasını taşıyan 4 Kânunuevvel 1337 tarihli *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi*

[40] Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler adlı eserin tanıtımı için bkz. Fahir Armaoğlu, "Kitaplar Arasında: Mülkiyeliler Destanı", *Forum*, c.5, S.20, (15 Ocak 1955), s. 20.

[41] Bkz. *M. Seyfettin Özege'den Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler Üzerine Notlar*, (haz.) Ali İpek-Güler Mumoğlu, (baskı yeri yok), 1990.

adlı eserdir. Bunun yanında, Mekteb-i Mülkiyede her ders yılı sonunda özel olarak düzenlenen *Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri* dönem dönem ders programlarının, hocaların ve başarılı öğrencilerin belirlenmesi ve bu alandaki değişimin ortaya konulması açısından vazgeçilmez önemde olmuştur. Mekteb-i Mülkiyenin Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri ve nizamnamelerinden yararlanarak okul ile ilgili önemli çıkarımlar yapan Murat Baskıcı'nın bu eserlerinin gerek betimleyici özelliği gerekse de arşiv vesikalarıyla karşılaştırma yapılmasına imkân sağlayan bilgiler sunmalarıyla son derece faydalı olmuştur. Özellikle aynı yazara ait ve yoğun bir mesainin ürünü olduğu aşikâr olan *Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi* adlı çalışma, tezin yazımı esnasında kronolojik olayların tespitinde büyük bir kolaylık sağlamıştır.

Taner Timur, *Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923* başlıklı makalesinin adından da anlaşıldığı gibi, bu çalışmada da benimsenen yöntem ve temel tezlere paralel bir şekilde Mekteb-i Mülkiyenin tarihini modernleşme paradigması çerçevesinde ele almıştır. Osmanlı Devletini döneminin makro düzeydeki siyasal ve kültürel gelişmelerinden ayrı tutmanın imkânsızlığını savunan Timur, Mekteb-i Mülkiyedeki gelişmeleri bu bakımdan değerlendirmiştir. Aynı yazara ait olan *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* adlı eserde siyasal ve kültürel gelişmelerin farklı ritimlerde olsalar da temelde benzer bir gelişim gösterdikleri iddiasından hareketle Osmanlı'da üniversitenin gelişimi ekseninde Mekteb-i Mülkiyenin hangi tarihsel koşullarda kurumsal kimlik kazandığı incelenmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Mekteb-i Mülkiyenin tarihsel gelişimi Osmanlı-Türk tarihinde siyasal ve kültürel gelişmelerin seyrinden olabildiğince büyük etkiler taşıdığı için, çalışmada başvurulan dönemselleştirme ve kavram haritasında bu durumun kaçınılmaz etkileri göz önünde bulundurulmuştur. Her şeyden önce, Türk tarihyazımının temel parametrelerinden olan Tanzimat, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin kendi içindeki tutarlı ve özgül yanları, Mekteb-i Mülkiyenin gelişim çizgisinin yakalanması ve işlevsel ayrımlamalar yapılabilmesi açısından bu çalışmada da benimsenmiştir. Ancak bu durum tarihyazımının marazlarından biri olan paternal dönemlendirmelere gidildiği anlamına gelmemeli, bilakis kurum tarihi çalışmalarının cansız ve ruhsuz metinler olarak algılanmasına yol açan kuru bilgi aktarımından ziyade, kurumların da faaliyet gösterdikleri dönemin siyasal ve toplumsal karakteriyle canlı bir etkileşim içinde oldukları ön kabulüyle hareket edilmiştir. Dolayısıyla tezin kapsamını oluşturan Mekteb-i Mülkiye için özcü bir yaklaşımdan kaçınılarak siyasi, toplumsal, idari ve eğitim tarihi perspektiflerinin kesiştiği bir yöntem takip edilmiştir. Bu anlamda değerlendirildiğinde, Mekteb-i Mülkiyeye mensup yazarların önemli bir kısmının

konu ile ilgili çalışmalarına egemen olan kurumsal aidiyet duygusu konunun mistifiye edilmesine davetiye çıkarmıştır. Batılı bir tarihçinin de vurguladığı gibi, bu tür çalışmalarda Mekteb-i Mülkiye, siyasal muhalefetin merkezi kabul edilmiş ve adeta bu okulun devrim düşüncesinin filizlendiği bir kurum olduğu şeklinde abartılı bir yaklaşıma kaçılmıştır.[42] Ancak buna rağmen, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde siyasal alandaki köklü değişimlerin Mekteb-i Mülkiye öğrencileri arasında zaman zaman kolektif tavır halini alan bir gerçekliğe dönüşmesinin de hafifsenmemesi gerekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Bu çalışma geniş bir arşiv taramasına dayanmaktadır. T. C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde özellikle *Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı, İrâde Dâhiliye, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, İrâde-Meclis-i Mahsus, İrâde-Meclis-i Vâlâ, Dosya Usulü İradeler Tasnifi, Hariciye Mektubi, Yıldız Esas Evrak* ve *Yıldız Perakende* gibi katalogların taranmasıyla elde edilen belgeler Mekteb-i Mülkiye için önemli bulgulara ulaşılmasında ilk elden bilgiler sağlamıştır. Her ne kadar tarih araştırmalarında arşiv malzemesinin her koşulda doğruluğu kesin bilgiler içerdiği varsayımı geçerli olsa da bu durumun tarihçiyi belge fetişizmine götürebileceği tehlikesi göz önünde bulundurularak söz konusu dönemi aydınlatan anı ve monografik eserlere de başvurulmuştur. Bu çalışma açısından düşünüldüğünde, hâlihazırda konunun ele alındığı bazı çalışmaların belge neşriyatı seviyesinde olduğu bilindiğinden, belgelerin ciddi bir analize tabi tutulması ve tarihsel metodolojiye bağlı kalınarak karşılaştırmalı okumalarla desteklenmesine dikkat edilmiştir.

Mekteb-i Mülkiyenin Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin incelendiği bölümlerde, önemli ölçüde dönemsel analizlere yer verilerek okulun içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal koşullardaki durumuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bunun için de Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerindeki kataloglar farklı tarihlerde titiz incelemelere tutulmuş ve elde edilen belgeler tasnif edilmiştir. Mülkiyenin İstanbul'daki son yıllarında Ankara Hükümeti ile nasıl bir ilişki içerisinde bulunduğunun tespit edilebilmesi için başvurulması zaruret ölçüsünde önemli olan bir diğer kaynak da Cumhurbaşkanlığı Arşivi idi. Anılan yıllarda yapılan Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıldönümü törenleri, basit anlamdaki rutin kutlamalardan çok dönemin önemli devlet görevlilerini buluşturan platformlar olarak görülmüştür. Bu nedenle dönemin gazetelerinden birçok yerde alıntılar yapılmıştır.

[42] Joseph S. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of Mulkiye", *World Politics*, Vol.23, No.3, (Apr., 1971), s.387.

Mekteb-i Mülkiye eğitim ve idare tarihi açısından olduğu kadar, Türkiye'de bilimsel düşüncenin gelişiminde de önemli roller üstlenmiştir. Bu anlamda, okulun bilimsel süreli yayınları olan *Mülkiye Mecmuası (1909-1911)*, *Mülkiye Mektebi Mecmuası-Siyasi İlimler Mecmuası (1931-1960)*, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi-Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1943-)* ve *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*'ndeki *(1966-)* makalelerden yola çıkılarak, Mülkiye Mektebinin düşünsel birikime sunduğu katkılara değinilmiş ve üzerinde durulan konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Mülkiyede okutulan ders kitaplarının içeriğine yer verilerek, Osmanlı Devleti'nde bazı bilim dallarının gelişiminde katkı sağlayan türünün ilk örneklerini oluşturan bu kitapların ve doğal olarak Mülkiyeli hocaların bilim hayatında oynadığı önemli roller vurgulanmıştır.

Türkiye'de çok partili siyasal sisteme geçildiği yıllar, dünya genelinde de önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidar yıllarını kapsayan bu dönemde Ankara Üniversitesine bağlanan ve Siyasal Bilgiler Fakültesi adını alan okul, sözü edilen dönemde de çağdaş bir zihniyete dayalı özelliğini korumuştur. Türkiye'de bu dönemde Batı ile kurulan ilişkiler ekseninde yapısal alanda girişilen reformlar için Siyasal Bilgiler Fakültesinden azami ölçüde yararlanma yoluna gidilmiştir. Kıta Avrupası'nın etkisinde olan hukuk temelli amme idaresi anlayışından Amerikan eksenli ve işletme mantığının ağırlıklı olduğu idare sistemine geçişin Siyasal Bilgiler Fakültesi eliyle uygulanmasına çalışmada yer verilmiştir. Bu konunun araştırılabilmesi için ne yazık ki başvurulan ne SBF Dekanlık Arşivinde ne de Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yeterli kaynak bulunabildi. Bahsi geçen kamu yönetimi reformu için New York Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arasında imzalanan teknik işbirliği antlaşmasının detayları için, *The U.S. National Archieves and Record Admnistration* (NARA) *International Cooperation Administration* (ICA) klasöründe yer alan belgeler ve New York Üniversitesi Arşivindeki resmi kayıtlar değerlendirilmiştir. Öte yandan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlık ve Öğrenci İşleri Arşivlerinde yer alan dosyalar, bu çalışmayı birçok yönüyle ayırıcı kılan bilgiler sağlamış ve okulun geçirdiği tarihsel dönüşümün seyrine tanıklık etmek büyük ölçüde bu kaynaklar ışığında mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ MÜLKİYENİN KURULUŞU VE İLK YILLARI

I. Osmanlı Devleti'nde Bilimsel Eğitim Düşüncesinin Doğuşu: Askeri Mektepler

A. Mühendishaneler

Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecinin taşıyıcısı olabilecek insan kaynağını elde etme çabaları 18. yüzyıldan itibaren karşılaşılan bir olgudur. Batılı devletler karşısında alınan askeri yenilgiler sonucunda ordunun modernizasyonunun gündeme gelmesi ve eğitim yoluyla askeri alanda istenen sonuçlara ulaşılabileceğine inanılması, Osmanlı Devleti'nde ilk modern eğitim kurumlarının ortaya çıkmasını sağlayan temel motivasyonlardan biri olmuştur.[43] Osmanlı devlet adamları Batı ile kurdukları ilişkilerde askeri, ekonomik ve diplomasi gibi alanlarda kendi kurumlarının yetersizliğini görmüş ve bu alanlardaki sorunların çözümünde yeni düzenlemelere gidilmesinin elzem olduğunu anlamışlardır. Bu açıdan, Osmanlı batılılaşmasının Tekeli'nin deyimiyle; *"kendi varlığını sürdürmeye yönelik savunmacı bir batılılaşma"* olduğu söylenebilir.[44]

Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti açısından ortaya çıkan elverişsiz siyasi ve askeri pozisyonun aşılması için Batının teknik üstünlüğünden yararlanma yoluna gidilmesi, Osmanlı devlet yöneticilerinde eğitimin bir modernleşme ve gelişme aracı olarak görülmesinin önünü açmıştır. Osmanlı modernleşme tarihinde bir milat olarak incelenmeyi hak eden bu zihniyet dönüşümü,

[43] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (yay. haz.) Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2014, s.64; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1879-1856)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s.21; Dankwart A. Rustow, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", *Social Change and Politics in Turkey, A Structural and Historical Analysis*, içinde Edt. Kemal H. Karpat, E.J. Brill, Leiden, 1973, s.97.

[44] İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.54. Aslında Osmanlı Devleti'nin Batı ülkelerinde geliştirilen bilim ve teknolojiden etkilenmeye başlaması ekonomik gücünün doruklarında olduğu geç 16. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde Avrupa'da görülen harp teknolojisi, madencilik ve yol yapımı gibi alanlardaki teknolojik gelişim Osmanlı Devleti'nde yakından takip edilmiştir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlılar 'ın Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler*, içinde, (edt.) Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, ss.121-139.

sonraki dönemlerde beraberinde yeni gelişmelere de ortam hazır-lamıştır. Bunda şüphesiz, daha önce Osmanlı ordusunu modernleştirmesi amacıyla İstanbul'a getirtilen Claude Alexander Kont de Bonneval'in yeni uygulamaları sayesinde 1736-1739'da Rusya ve Avusturya'ya karşı alınan galibiyetlerin de tetikleyici etkileri olduğu muhakkaktır. Bu gelişmeyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde modern bilimler askeri sahada uygulanmaya başlamış ve Avrupa'dan getirtilen subay ve danışmanların kontrolündeki batılı eğitim anlayışıyla yeni bir askeri düzen kurulmaya çalışılmıştır.[45] Bonneval tarafından 1734'te açılan Hendesehane Osmanlı eğitimini modernleştirmenin ilk adımı olarak kabul edilir.[46]

Bu okula ilişkin önemli bilgilerden biri de ulema sınıfına mensup olan Yenişehir Müftüsü Hacı Mehmet Efendizade Mehmet Sait Efendi'nin de Hendeshanede ders veren öğretim kadrosuna dâhil oluşuydu. Mühendislik aletleri tasarlayan Sait Efendi aynı zamanda hazırladığı geometri risalesiyle de bilinmektedir.[47] İhtida eden ve ertesi yıl paşa rütbesi alan Bonneval'in *(Humbaracı Ahmet Paşa)* öncülüğünde kurulan bu modern mühendis okulunda matematik bilgisi ve harp tekniği üzerinde önemli eserler okutulmuş olmasına rağmen geliştirilen teknikler karşısında çıkarlarının zedeleneceğini düşünen Yeniçerilerin baskıları sonuç vermiş ve Humbaracı Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra da okul eski etkinliğini yitirmiştir.[48]

I. Abdülhamid döneminde ise ordu ve donanmanın reorganizasyonu için Macar göçmeni olan ve Fransız ordusunda görev yapmakta olan Baron de Tott, Haliç'te bir topçu birliği kurmak üzere davet edilmiştir. Birliğin çok yakınında Tott'un yeni top dökümhanesiyle matematik enstitüsü bulunuyordu. Ayrıca yeni tersane de Haliç'teydi.[49] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yarattığı olumsuz siyasi koşullarla aynı döneme denk gelen bu gelişmeler, yenilgilerle at başı giden geleneksel Osmanlı modernleşme atılımının temel karakterini ortaya koymaktadır.

[45] Mehmet Karagöz, *"Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)"*, *OTAM*, S.6, (1995), s.185.

[46] Vedit İnal, "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch up With Europe", *MES*, Vol.47, No.5, (September 2011), s.732.

[47] Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s.40.

[48] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.68; Bonneval'in Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri için bkz. Ahmed Arif, "Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval)", *Tarihi Encümeni Osmani Mecmuası*, c.3, S.18, İstanbul, 1328, s.1153-1157.

[49] Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s.80; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.1, Gaziler İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü, 1280-1808*, E Yayınları, İstanbul, 2008, s.313. Baron de Tott, Osmanlı başkentindeki gözlemlerini aktardığı hatıratında, eğitim olgusunun okuma ve yazmadan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bkz. François Tott, *Memories of the Baron De Tott, on the Turks and the Tartars*, Vol.1-3, Forgetten Books, London, 2013, s.139.

1768 Osmanlı Rus Savaşı ve 1770'teki Çeşme Baskını'nda Osmanlı donanmasının yakılmasından sonra gündeme gelen bahriyenin güçlendirilmesi meselesine çözüm bulabilmek için modern bir eğitim kurumu olan *Mühendishane-i Bahri Hümayûn* kurulmuştur.[50] Hendesehane ve Humbarahane olarak da adlandırılan bu okulda, donanma için ihtiyaç duyulan teknik personel ve subay yetiştirilmesine dönük eğitim verilmiştir.[51] Okulun kuruluş tarihiyle ilgili tartışmalar Beydilli'nin araştırmaları neticesinde son bulmuştur. Fransız kaynaklarında bulunan bilgiler ve Osmanlı padişahının 15 Temmuz 1775 tarihinde okulun öğrencilerine birer nişan verdiğini gösteren arşiv belgesi tartışmaya yer bırakmayacak şekilde okulun I. Abdülhamid döneminde kurulduğunu göstermektedir. Baron de Tott'un imtihanla seçtiği öğrenciler genellikle matematik bilgisine sahip deneyimli kaptanlar ve bazı memurların çocuklarından oluşmuştur.[52] Yaşları genç sayılamayacak sakallı ve bıyıklı kimselerden oluşan öğrenci kadrosu, temel öğretim aşamalarından geçmiş öğrenciler bulmakta güçlük çekildiğini ortaya koymaktadır.[53] Deniz Harp Okulu ve İstanbul Teknik Üniversitesinin nüvesini teşkil eden bu okul, gelişimini III. Selim döneminde de sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı donanması için personel ve subay yetiştirmek gibi pratik çıktıların yanında öğrencilerinin ilerleyen dönemlerde aynı okulda ders verecek yeterliliğe ulaşmaları önemli bir bilimsel birikim sağlandığını kanıtlamaktadır.[54]

18. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen Fransız İhtilali ve Napolyon'un Mısır'ı işgali gibi olaylar, Osmanlı bilim ve eğitim düşüncesinde Fransız etkisini daha da arttırmıştır.[55] Osmanlı Devleti'nde yeni yeni kullanılmaya başlanan matbaalarda askeri okullarda okutulmak üzere basılan telif ve tercüme eserler sayesinde batılı görüş ve düşünceler yaygınlık kazanmıştır. Böylelikle askeri eğitim kurumlarında dinsel taassubun yerini seküler dünya görüşü almaya başlamıştır.[56]

[50] Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishânenin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, S.54, (1998), s. 4-11.

[51] Sezai Öztaş-Ahmet Sait Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System Until Tanzimat", *World Applied Sciences jurnal*, 19, (8) 2012, s.1226.

[52] Kemal Beydilli, "Mühendishane-i Bahri Hümayûn", *TDVİA*, C.31, s.516. Ayrıca Bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1995; Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeleri*, Ankara, 1948, s.17.

[53] A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s.202.

[54] Mustafa Kaçar, "Tersane Hendeshanesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishane-i Bahri Hümayûn", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.9, S.1-2, (2008), s.52.

[55] Bill Williamson, *Education and Social Change in Egypt and Turkey, A Study in Historical Sociology*, Macmillan Press, London, 1987, s.50.

[56] Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics, The Transition to the Multy Party System*, Princeton University Press, Princeton&New jersey, 1959, s.7. Ayrıca bkz. Kahraman Şakul, "Military Engineering

Aslında, babası III. Mustafa döneminde Baron de Tott ve diğer askeri uzmanların giriştikleri askeri reform hareketlerine aşina olan III. Selim'in bu modernleşme projesini sürdürmesi Osmanlı reform düşüncesinin devamlılığını göstermektedir. Devletin yüz yüze olduğu tehlikeler karşısında ordunun iç açıcı olmayan durumu III. Selim'in Serdar-ı Ekrem'e yazdığı Hatt-ı Hümayûnda kullandığı şu sözlerden anlaşılmaktadır: *"Tahkikıma göre orduda askerden eser yok. Mukaddem İleri Şam'a gidenler dahi firar etmişler,' Hulasa-i kelam maiyyetinde olan ordu takımından encamını mülahaza etmez bazı adamların seni tağlit ettiklerini tahkik ettim. Bila mucip 'anı bunu tecrimden feragat, olunsun. Gecende ordunun askeri ne kadardır deyu sual etmiştim. Cevabını isterim."*[57] Özellikle Rusya karşısında alınan askeri yenilgi ve 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması'ndan sonra III. Selim, eski askeri sistem ve tekniklerle yola devam edilemeyeceğine ikna olmuştur. Bu durum, Nizam-ı Cedid başlığı altında askeri, ekonomik ve idari sahadaki reform yelpazesinin hayata geçirilmesine ortam hazırlamıştır.[58]

III. Selim tarafından kurulan *Nizam-ı Cedid* ordusuna subay ve teknik personel yetiştirilmesi için 1795 yılında lağımcılık, istihkâm ve mühendislik gibi alanlarda eğitim verecek olan *Mühendishane-i Berri Hümayûn* adlı okul açılmıştır.[59] Eğitim müfredatı açısından daha önceki mühendishanelere eklemlenen bu okulda[60] yabancı dil eğitimine ağırlık verilmesi ve eğitim ortamında sıra ve masa gibi araçların kullanımına başlanması Osmanlı eğitim tarihi açısından önem taşımaktadır.[61] *Mühendishane-i Berri Hümayûnun* kuruluş fermanında kullanılan *"Fünûn-u Harbiyeye Mahsus Talimhane Tertibi"* ifadesi bilimsel bir vurgu içermektedir. Bu layihaya göre; *ilmi hesap ve'l cebir, mesaha, fenni inşayı süfun, fenni derya, felekiyyat, fenni resim, tertib-i asker, mimari ve hendese* okutulacak dersler arasında sayılmıştır.[62] Mühendishane-i Bahri Hümayûnunun hoca ve personel sayısına ek

in the Ottoman Empire", *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State* içinde edt. Bruce P. Lenman, Dendee University Press, Dundee, 2013, ss.179-199.

[57] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942, s.71.

[58] Stanford J. Shaw, "The Nizam-ı Cedid Army Under Sultan Selim III 1789-1807", *Oriens,* Vol.18/19, (1965-1966), s.169. ***Osmanlı Rus savaşında Batı anlayışında yeni silah ve tekniklerin kullanılmasını Yeniçerilere kabul ettiremeyen III. Selim'in yeni bir ordu kurma yönündeki düşüncesi kesinleşmiştir.*** Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History,* Vol. 37, No. 3 (Sep., 1965), s.291.

[59] Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* C.1, s.321.

[60] Mehmed Esad, *Mirat-ı Mühendishane-i Beri-i Hümayûn,* İstanbul Matbaası, 1312, s.26.

[61] Sezai Öztaş-Ahmet Sait Candan, *a.g.m.,* s.1226.

[62] Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler,* İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.86. Adnan Adıvar'ın aktardığına göre okulda; III. Selim'in ferman gereğince, Türkçe, Arapça, Fransızca dil-

olarak dört nefer hoca ve dört nefer kalfanın görevlendirilmesiyle yeni okulun öğretim kadrosu güçlendirilmiştir.[63]

Öte yandan, çoğunluğu Fransızca 400'e yakın Avrupa kaynaklı kitabın bulunduğu bir kütüphane de oluşturmak suretiyle gemicilik ve askeri mühendislik alanında önemli bir adım atılmıştır.[64] Askeri mühendislik, askeri taktik ve teknik, fen bilimleri, matematik ve coğrafya eserlerini içeren oldukça zengin olduğunu söyleyebileceğimiz bu kütüphane modern bilimlerin Osmanlı'daki doğuş yıllarına da ışık tutmaktadır.[65] Avrupa'da gelişme gösteren yeni teknik bilimler ve öğretim metodları Mühendishane-i Berri Hümayûnda zaman kaybedilmeden uygulamaya konulmuştur.[66] Mühendishane-i Berri Hümayûna sivil öğrencilerin de girmesine izin verilmiş ve teorik derslerden başka haftanın belli günlerinde arazi üzerinde tatbikat yapılmıştır. III. Selim'in her türlü desteği verdiği bu okulda bir matbaa açılmıştır. Okulda her sınıf için bir oda olduğu gibi, kütüphane, alet odası ve atölye gibi kısımlarda Avrupa'dan getirtilen araçlarla eğitim faaliyetlerine devam edilmiştir.[67]

Mirat-ı Mühendishane-i Berri Hümayûn adlı eserde okulun hoca ve öğrencilerine tahsis edilen maaşların verildiği bölümde okula devam eden öğrencilerin alacakları ücretler gösterilmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla okuldaki öğrenim süresi dört yıldır.[68] Ancak çeşitli alanlardaki farklı bölümlerin öğrenim süresinde değişim gözlenmiştir. Şöyle ki, okulun Hendese-i Mülkiye sınıflarının sınav takvimini içeren kaynaktan öğrenim süresinin altıncı yıla kadar devam ettiği anlaşılmıştır.[69]

lerinden başka aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik okutulmaktaydı. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s.209.

[63] *Mühendishane-i Sultaninin Te'sis ve Küşadını Amir Sultan Selim Han-ı Salis Fermanı*, Matbaa-i Bahriye, Mayıs, 1328.

[64] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.83.

[65] Bkz. *Mühendishane-i Berri-i Osmani Satış Kütüphanesinde Mevcud Kitap ve Resail ile Haritaların Esami ve Fiyatını Natık Cetveldir*, (y.y.), 1325. Ayrıca Bkz. Mesut Uyar-Hayrullah Gök, "Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi'nin Akıbeti, I-II", *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni*, 2003, ss.34-39; 12-18.

[66] Çağatay Uluçay-Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu, Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi*, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1959, s.52.

[67] Kazım Çeçen, İstanbul *Teknik Üniversitesinin Kısa Tarihçesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Yayın No.7, İstanbul, 1990, s.25.

[68] *Mirat-ı Mühendishane-i Beri-i Hümayûn*, s.24.

[69] *Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'a Mülhak Hendese-i Mülkiye* Sınıfları Şakirdanının İmtihanı Umumiyesine Mahsus Müfettiş Cedvelidir, Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Matbaası, Hicri, 1315, s.2.

Okulun Büyük Hüseyin Efendi, Abdurrahman Efendi, Ömer Efendi, Sakıb Efendi gibi öne çıkan hocalarından İshak Efendi ismi oldukça önemlidir.[70] Telif ve tercüme eserleriyle modern fen bilimlerinin Osmanlı'ya girişinde büyük katkıları olan İshak Efendi, bilhassa mühendislik eğitimi alanında yazdığı ders kitaplarıyla bu alandaki bilimsel gelişmelerin öncüsü konumundadır.[71] Yazmış olduğu birçok eserle fen bilimleri literatürüne katkılarda bulunan İshak Efendi, özellikle dört ciltlik *Mecmua-i Ulûm-u Riyaziye* adlı eseriyle çeşitli fen bilimleri terimlerini Osmanlıcaya kazandırmıştır.[72] Tanzimat dönemine kadar birçok bina, isim ve sistem değişikliğine gidilen okul, 1838 yılında Mekteb-i Bahriye adını almıştır.[73] 1851 yılında ise Heybeliada'ya taşınan okul bu tarihten sonra Bahriye Mekteb-i olarak eğitime devam etmiştir.[74]

B. Mekteb-i Tıbbiye

Osmanlı Devleti açısından birbiri ardına başlatılan reform hareketleri ile geçen 19. yüzyıl aynı zamanda meslek okullarının inkişaf ettiği bir dönem olmuştur. Avrupa'nın kat ettiği bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda her alanda başlattığı kalkınma hamlesi, Osmanlı yöneticilerinin de dikkatlerini eğitim ve bilim olgusuna çevirmesine yol açmıştır. Nitelikli insan unsuruna duyulan ihtiyaca bir cevap olarak kurulan kara ve deniz mühendishanelerinden sonra modern tıp biliminin Osmanlı Devleti'nde tatbik edilmesi Mekteb-i Tıbbiyenin açılmasıyla mümkün hale gelmiştir. Okul, II. Mahmud'un Hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendi'nin gösterdiği lüzum ve telkinleriyle 1826 yılında açılmıştır.[75] Mekteb-i Tıbbiye, II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinden sonra kurdurttuğu *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* ordusuna sağlık personeli yetiştirmek için yani askeri bir amaç doğrultusunda kurulmuştur.[76] İlk olarak *"Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire"* olarak adlandırılan okulun ders programı ile ilgili verilen takrirde geçen ifadeler takip edilecek olan eğitim esasları hakkında ipuçları vermektedir;

[70] *Mirat-ı Mühendishane-i Beri-i Hümayûn*, s.25.

[71] İstanbul *Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, (edt.) Mehmet Karaca, Mavi Ofset, İstanbul, 2012, s.129.

[72] Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi, Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1989, s.34. Başhoca İshak Efendi'nin biyografisi için Bkz. Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi", *Belleten*, c.28, S.109, (1964), ss.89-115.

[73] *Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi*, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, İstanbul, 2007, s.25.

[74] Timur Demir-Mustafa Şanal, "Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Belleten*, c.76, S.275, (2012), ss.167-205.

[75] Osman Ergin, İstanbul *Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.336.

[76] Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1963, s.16.

> Bir nefer hace ve iki nefer muallim münasip mahiyetleriyle tayin ve tahsis buyurulup hace olan kimesne daima ehli İslamdan bulunmak ve iki nefer muallim mümkün olduğu takdirde ehli İslamdan ve olmadığı surette milleti aharden intihap ve tahsis olunup hace olan kimesne şakirdamn bir miktarına sarf ve nahv ve imla ve kitabet ve ecza ve nebatatın esamisini ve ilel ve emrazın mümkün olduğu mertebe Arabi ve Türki isimlerini bunlara talim eyleye ve evkatı haliyede usuli diniye ve akaitlerini tashih zımnında ilmihal ve birgivi risalesi talim ede. İkinci muallim olan kimesne Franca lisanının sarf ve nahvini ve evkatı haliyede cerrahlık ameliyatını talim eyleye. Diğer muallim dahi oldukca lisana aşinalık kesbeyleyen erbabı istidada kâğıt ve sayfada mersum teşrih eşkâlini ve mukaddematı fünûn-u tıbbiyyei lisanı ecnebi üzere talim eyleye. Ve bu güruhtan mustait olanlar mücerret ameliyat tahsili zımnında bilintihap hastahaneye sevkolunup tıbba mustait olanlar tabiplik ve cerrahlığa kabiliyeti olanlar cerrahlık ameliyatını meşk ve talim eyleyeler.[77]

Modernleşme sürecinin ilk tıp eğitim kurumu özelliğine sahip olan bu okul, 1839 yılından itibaren *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane* adını alacaktır.[78] Mülki tıbbiye okulu açılıncaya değin kamu hizmetlerinde de bulunan okulun normal öğrenim süresi başlangıçta dört ve akabinde altı yıl olmasına karşın daha sonraki dönemlerde idadi ile birleştirilerek öğrenim süresi on bir yıla çıkarılmıştır. Mektepten mezun olan öğrenciler doktor ünvanı alarak "sol kolağası" rütbesiyle orduya katılmışlardır.[79] Birçok kez yeni baştan düzenlenen okulda göze çarpan en

[77] Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.337.

[78] Nadire Berker-Selim Yalçın, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyelinin Öyküsü, Osman Cevdet Çubukçu 'nun Yaşamı,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.37.

[79] Uğur Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri", *Belleten,* c.73, s.267, (Ağustos, 2009), s.585. Maarif Salnamelerine göre okulun Tıp ve Eczacılık sınıflarının öğrenim süresi farklıdır. Bu kaynağa göre tıp sınıflarının öğrenim süresi altı iken eczacılık sınıflarında öğrenim süresi üç yıl olarak geçmektedir. 1839 yılında okula dâhil edilen eczacı sınıfı 1909'a kadar Tıbbiye'nin bir alt bölümü olarak varlığını devam ettirmiştir. 1909 yılında ayrı bir binada eğitim faaliyetlerine devam edilen Eczacı Mektebi uygulamanın aksine yasal olarak Mekteb-i Tıbbiye 'ye bağlı bir kurum olarak varlığını sürdürmüş, 1963 yılında ise tamamen müstakil bir hale gelmiştir. Ayten Altıntaş, "Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri,* (4-5 Haziran 1998), edt. Emre Dölen, İstanbul, 2000, ss.1-22; *Salname-i Maarif,* 1316 (1898), Matbaa-i Amire, s.97-98, *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1318* senesi (1900), İstanbul Matbaa-i Amire, s.100. Okulun öğrenim süresinde olduğu gibi kullandığı çeşitli adlar bakımından da kafa karıştırıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir başka kaynakta da okulun kurucusu mesabesinde kabul edilen Bernard'ın ölümünden sonra Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye olarak adlandırılan okulun Mekteb-i Tıbbiye-i Mecidiyye adını aldığı ve 1867 yılında da okulun bünyesinde Türkçe eğitim verilen ve kamu sağlığı için İstanbul dışındaki belediyelerde çalışacak personelin yetiştirileceği Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane adlı bir okul açıldığı bilgisine yer verilmiştir. Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *TDVİA,* C.29, s.4. 1856 yılında açılan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye'nin çabalarıyla Kırım savaşı sırasında duyulan acil hekim ihtiyacının

büyük değişim, okulun 1838 yılında Galatasaray'a taşınmasıyla gerçekleşmiştir. Birçok kaynakta Mekteb-i Tıbbiyenin yeni binasına taşındığı yıl olarak 1838 yılı geçmesine karşın Viyana'da bulunan bir arşiv belgesinde okulun 17 Şubat 1829 tarihinde resmi ve ardından dini törenle açılışının yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır.[80] Bu bilgiyi aktaran yazar, merasimlerin yapılmasına rağmen eksikliklerin giderilemediği için 11 Mart 1839 tarihine kadar eğitim faaliyetlerinin başlatılamadığını belirtmektedir.[81]

Özellikle Avustralyalı hekim Karl Ambros Bernard ve beraberindeki hocaların İstanbul'a getirilmelerinden sonra Mekteb-i Tıbbiyenin yer darlığı nedeniyle taşınması gündeme gelmiştir. Bernard, göreve başladıktan sonra okulun ihtiyaç duyduğu yeni binada 45-50'şer yataklı sedirleri olan 4-5 adet yatakhane, birkaç basamakla çıkılır kürsüsü olan dershane, kütüphane, temsil odası, teşrihiye odası, kemika ve fizik aletleri ve Tıbhane civarında büyük bir hastane binası gibi gereklilikleri sıralamıştır.[82] Mekteb-i Tıbbiyenin Galatasaray'a taşındığı bu dönemde görülen diğer önemli gelişmeler arasında İstanbul'da bu okula bağlı yeni hastanelerin açılması da vardı. 1841'de Bab-ı Seraskeride ve 1844'te de Kuleli ve Haydarpaşada yeni hastane binaları inşa edilmiştir.[83] Öte yandan, o dönemde eczacılık konularında görülen gelişmeler doğrultusunda, ilaç üretiminde kullanılan otların yetiştirilmesi için 1845 yılında bir botanik bahçesi açılmıştır.[84]

Okulun öğretim kadrosunu büyük ölçüde Avrupa'dan davet edilen hocalar oluşturmaktaydı. Fransızca ve Türkçe dilleriyle eğitim yapılan okulda sıkı bir hazırlık sınıfı vardı ve bu sayede geleneksel medrese tıp eğitiminin aksine İbni Sina gibi tıpçıların eserlerinin yanında Batılı kaynaklar da takip edilebilmiştir.[85] Mekteb-i Tıbbiyede dersler Fransızca işlendiği için yabancı dil konusunda belli bir

karşılanabilmesi için yabancı dil engelini aşamayan öğrenile için eğitimde Türkçe'nin ağırlığının arttırılması yoluna gidilmiştir. Bkz. Osman Şevki Uludağ, "Tıp Tedrisatının Türkçeleştirilmesi", *Tıp Dünyası*, c.1, S.15, (İstanbul, 1929), ss.459-462.

[80] Arslan Terzioğlu, "*İstanbul University From the Establishment in 1453 by Sultan Mehmed to Atatürk's University Reform in 1933*", http://istanbultip.istanbul.edu.tr/wpcontent/uploads/attachments/021_Istanbul%20University%201453-1933.pdf

[81] Arslan Terzioğlu, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", *Tarih ve Toplum*, S.100, (Nisan 1992) s.19.

[82] Ayten Altıntaş, "Karl Ambros Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, İstanbul, 20-23 Eylül 1993, s.95. Tıbbiye'nin bu dönemini konu alan bir inceleme için bkz. Yeşim Işıl Ülman, *Journal De Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye- Adliye-i Şahanenin Galatasaray Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1994.

[83] Haluk Şehsuvaroğlu, "19. Asırda İstanbul'da Görülen Yenilikler", *Akşam*, 1.10.1949.

[84] Berker-Yalçın, *a.g.e.*, s.41.

[85] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.118.

yetkinlik seviyesine ulaşabilmek adına ön eğitim verilmesi kural haline gelmiştir.[86] Fransızca becerisi akranlarına göre düşük olan öğrencilerin haftalık ders saatleri farklı olarak düzenlenip istenen yeterliliği taşımayan öğrencilerin imtihan-ı umumiye giremeyecekleri kural haline getirilmiştir.[87] Mekteb-i Tıbbiyede yabancı dil öğretimi Tanzimat döneminin Batıya açılma ruhuna uygun bir şekilde ehemmiyet gösterilen hususlardan biri olmuştur. Okulun kurucularından sayılan A. Bernard'ın aktardığına göre, Tıbbiye'deki derslerde bir ölçüde Latince de öğretilmiştir.[88] Bernard'ın öğrencilerinden olan ve Türk tıp tarihinde de ilk doktora tezini hazırlayan Hayrullah Efendi'nin reçetelerini Latince yazdığı aktarılmaktadır.[89]

II. Abdülhamid döneminde yayınlanan talimatnameye göre, Tıbbiyeye kaydolmak için mektebin idadi sınıfından mezun olma şartı aranmıştır. Gene bu talimatnameye göre okulda sıkı disiplin kurallarının uygulandığı görülmektedir. Derslere devamsızlık eden öğrencilerin birinci ve ikinci defalarda tekdir ve terhib olunacakları gibi bir ders yılında derslerde izinsiz olarak toplamda 20 gün devamsızlık yaptıkları tespit edilenlerin de kayıtları terkin edilerek bir daha mektebe kabul olunmayacaklardır. Öte yandan bu nizamnameye göre okulda leyli olarak okuyan öğrenciler birbirlerinin odalarına giremeyecekler, sınıftan çıkan öğretmenin arkasından gidilip de soru sorulmayacak ve gerektiği zamanlarda mubasırlar aracılığıyla hocalara soru sorulabilecektir. Öğrencilere verilen numaraların üniformalarına asılması, yani *"alamet-i farikasız"* öğrencilerin okulda bulunamayacakları kural haline getirilmiştir.[90]

Okulun öğrenci sayısında yıllara göre büyük bir artış görülmüştür. 1901 yılında okula devam eden *leyli* (yatılı) talebe 639 Müslüman ve 15 gayrımüslim; gündüzlü olan 41 Müslüman öğrenci olmak üzere toplamda 695 öğrenci okula devam etmektedir. Bu sayı 1903 yılında 566 Müslüman ve 359 gayrımüslim olmak üzere toplamda 925'e ulaşmıştır.[91] Görüldüğü gibi, Mekteb-i Tıbbiyede okuyan gayrımüslim öğrencilerin sayısı oldukça yüksektir. Bu durum, okulun toplum içindeki prestijinin yıldan yıla artmasıyla alakalı bir durumdur.[92]

[86] Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye,* Dersaadet Kader Matbaası, 1328, s.6.

[87] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* 1316 senesi (1898), s.92.

[88] A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.942.

[89] A. Süheyl, *Tabip Hayrullah Efendi ve Mekalatı Tıbbiye 1820-1869,* İstanbul Kader Matbaası, 1931.

[90] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1316 senesi (1898), s.91, Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* 1317 senesi (1899), 93.

[91] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* 1319 senesi (1901), s.216, *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* 1321 senesi (1903), İstanbul Asır Matbaası, s.90. Ünal, *a.g.m.,* s.586.

[92] Yeşim Işıl Ülman, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanede (Galatasaray Tıbbiyesi) Eğitim 1838-1848", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları* içinde (edt.) H. Hatemi-A. Altıntaş, CSA Glo-

19. yüzyılın sonunda Askeri Tıbbiye ve Tıbbiye-i Mülkiye diye iki ayrı binada öğretim faaliyetleri devam etmesine karşın 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra iki okulun birleştirilmesi gündeme gelmiş, 1909 yılında Askeri Tıbbiyenin ilhakıyla iki okul *Darulfünûn-u Tıbbiye-i Osmani* (Tıp Fakültesi) adıyla birleştirilmiştir.[93] Bu yıllarda Lyon Askeri Tıbbiyesi'nin nizamnamesi Türkçeye çevrilmiş ve aynen uygulanmıştır. Buna göre öğrenim süresi beş yıl olan okuldan öğrenciler yüzbaşı rütbesiyle mezun edilmişlerdir.[94] 1933'te yapılan üniversite reformuyla okul İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi adını almış ve zamanla kadroların yığılması ve yer sorununun belirmesi üzerine 1967'de de İstanbul Tıp ve Cerrahpaşa Tıp Fakülteleri şeklinde ikiye bölünmüştür.[95]

C. Mekteb-i Harbiye

Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmud tarafından kaldırılması ve yerine 7 Temmuz 1826 tarihinde *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'nin kurulması donanım, teknik ve stratejik açıdan modern bir ordu kurma çabalarına dönüktü. Bu adımın atılmasıyla Yeniçeri Ocağı'nda ast ve üst askeri kadrolar arasında yaygın olarak görülen torpil ve kayırmacılığın yerine daha şeffaf, liyakat ve beceri esasına dayanan hiyerarşik bir ordu sistemi geliştirilmek istendiyse de eğitimli zabitlerin sayıca az oluşundan dolayı istenen değişim ilk başlarda gerçekleştirilemedi.[96] Yabancı bir gözlemcinin aktardığı; kurulan yeni orduda kurmay subay bulunmadığı ve ordudaki generallerin modern harp tekniklerinden tam anlamıyla haberdar olmadıkları gibi sözü edilen dönem için oldukça şaşırtıcı bilgiler, Mekteb-i Harbiyenin kurulduğu dönemin şartlarını yansıtması bakımından önemlidir.[97] Mısır meselesinin önemli bir tehdit oluşturduğu bu yıllarda Mehmet Ali Paşa'nın köklü eğitim reformları yapmasına karşın Osmanlı subay eğitiminin atış taliminden ibaret olması Osmanlı devlet adamlarını endişelendiren bir durumdu.[98]

bal Publishing, İstanbul, 2006, ss.71-76.

[93] Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet – Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.17.

[94] A. Süheyl Ünver, "Tıp Fakültesinin Meşrutiyet Yılları Tarihine Dair", *Belleten*, c.23, S.90, s.306.

[95] Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", s.5.

[96] Avigdor Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826-1839", *MES*, Vol.2, (1971), s.25.

[97] Charles Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, Saunders and Otley, Conduit Street, London, 1829, s.335.

[98] Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.355. Mehmet Ali Paşa 1816 yılında Asuan'da gizlice kurduğu harp okulunda yetişen subaylar sayesinde orduyu modernleştirmiştir. Bu sayede Osmanlı merkez yönetimi karşısında askeri bir güç oluşturan M. Ali Paşa'ya karşı Osmanlı devlet adamları da subay yetiştirme ihtiyacına yönelik bazı adımlar atmayı elzem görmüşlerdir. İsrafil Kurtcephe-Mustafa

Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun subay ihtiyacının karşılanması için önce Selimiye ve daha sonra da Maçka kışlalarında okul bölükleri kurulmuştur.[99] On beş yaşın altındaki zeki erlerin eğitildiği bu sistem Mekteb-i Harbiyenin nüvesini oluşturmaktadır.[100] Sıbyan bölüklerinin zamanla yetersiz gelmesi üzerine Hüsrev Paşa, Padişaha yazdığı bir tezkerede Fransa'daki *Ecole Militaire* tarzında modern bir subay okulu açılması ve Avrupa'dan askeri öğretmen getirilmesinin gerekliliğini dile getirmiştir. Bu talebin II. Mahmud tarafından uygun bulunması üzerine, aslında daha önce açılması gereken Mekteb-i Harbiye, Mehmet Ali Paşa isyanı nedeniyle gecikmeli olarak 1834'te teşekkül etmiştir.[101] Bu okul başlangıçta Ekol Militer, Mekteb-i Ulûm-u Harbiye, Mekteb-i Fünûn-u Harbiye, Asakir-i Hassa-i Şahane, Mekteb-i Harbiye-i Mansure ve Mekteb-i Hassa gibi çeşitli isimlerle anılmıştır.[102] Eğitime başladıktan sekiz ay sonra okulu ziyaret eden II. Mahmud, bu kuruma Mekteb-i Harbiye adını vermiştir.[103]

Ağırlıklı olarak Müslüman öğrencileri barındıran okula 1863 yılından sonra askeri idadilerden mezun olan gayrımüslim öğrenciler de kabul edilmişlerdir. 1847'den 1873'e kadar 4 yıl, bu tarihten sonra da 3 yıllık eğitimlerinin ardından yapılan imtihanları başarıyla geçen Harbiye öğrencileri diplomalarını alarak ordulardaki piyade ve süvari sınıflarına Mülazım-ı Sani rütbesi ile atanmışlardır.[104] Harbiye Mektebinde, her ne kadar modern Avrupa eğitimi örnek alınarak hazırlanan bir nizamnameye sahip olunsa da, klasik medrese usulü derslerden olan Arapça, Farsça ve dini bilgileri içeren derslere ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Bu yıllarda nitelikli subay yetiştirme konusunda başarılı olunamayınca bazı hal çareleri aranmaya başlanmış, Avrupa'ya öğrenci gönderme, Fransızca öğretimine programda yer verme ve Avrupa'dan uzman öğretici getirme gibi yollara gidilmiştir.[105]

Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi,* Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991, s.46.

[99] Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye,* İstanbul, 1315, s.9.

[100] Berkes, *a.g.e.,* s.193. Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunu hazırlayan bu sistem ile ilgili bilgiler rivayetlerle sınırlı olmasına karşın bu uygulama ile askeri alanda başlatılan modernizasyonun gerektirdiği eğitimli subay ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Cemalettin Taşkıran, *Yüzyıllardır Harbiye,* Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.44.

[101] Kurtcephe ve Balcıoğlu'na göre okulun gerçek kuruluş tarihi II. Mahmud'un da katılımıyla gerçekleşen açılışın Takvim-i Vekayi'ye yansıdığı şekliyle 1 Temmuz 1835 olduğu yönündedir. Kurtcephe-Balcıoğlu, *a.g.e.,* s.48.

[102] Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *TDVİA.*, C.16, s.116.

[103] Avcı, *a.g.e.,* s.25.

[104] Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006, s.193.

[105] *Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi,* s.23.

Hüsrev ve Namık paşaların yoğun çabalarıyla kurulan bu okul, benzerleri olan Amerika'daki *U.S. Military Academy* ve Fransa'daki *L'Ecole Speciale Militaire*'de verilen eğitimin kalitesini uzun yıllar yakalayamamıştır. Bu dönemde Osmanlı eğitim sisteminde ilk ve ortaokul kademelerinin düzenlenememesinden dolayı daha önceki mühendishanelerde olduğu gibi Mekteb-i Harbiyeye kayıt yaptıracak hazırbulunuşluğu yüksek öğrenciler bulunamamış, çoğu zaman okuma yazması olmayan veya iyi yetişememiş muhtelif yaştaki gençler okula alınmışlardır.[106] Bunun yanı sıra, dindar çevrelerin modern bir yapıda kurulan Mekteb-i Harbiyeye yöneltebileceği eleştirileri bertaraf etmek için II. Mahmud bu okula bir mescit yaptırmasına rağmen şiddetli eleştirilere engel olunamamıştır. Böylelikle seçkin aileler çocuklarını bu okula göndermediği için genellikle alt düzey ailelere mensup ya da kimsesiz çocuklar arasından yetenekli olanlar seçilerek okula alınmışlardır.[107] Ancak Mekteb-i Harbiyeye alınan öğrenciler gelişigüzel seçilen gençlerden oluşmamıştır. Mektebe kaydolan gençlerin sıhhat ve bedeni muayeneleri yapıldıktan sonra ailelerine, memleketlerine ve daha önce kötü bir davranışta bulunup bulunmadıklarına bakılmıştır. Ayrıca okula kaydedildikten sonra ahlak dışı davranışlarda bulunanlar, kendileri ve aileleri dört mezhep dışında bulundukları tespit edilenler ve ahlaki konularda zaafı bulunanlar Mekteb-i Mülkiyeye nakledileceklerdir.[108]

Kuruluşundan itibaren Maçka'daki binada yer alan Harbiye, 1843'te idadi sınıflarıyla birlikte Çinili Köşk'e, 1847'de ise uzun süredir getirilmesi düşünülen Pangaaltı'ndaki binasına taşınmıştır. Fakat bu binanın 1854 yılında çıkan bir yangın sonucunda tahrip olması üzerine önce Taşkışla'ya sonra da Gülhane'deki Tıbbiyeye ve nihayet 1915 yılına kadar varlığını devam ettireceği Pangaaltı'ndaki binasına taşınacaktır.[109]

Mekteb-i Harbiyenin ilk dönemlerinde ciddi anlamda modern eğitim faaliyetleri yürütüldüğü söylenemez. Bu durumun ortaya çıkmasında, okula kaydolan öğrencilerin yeterli bir eğitim geçmişine sahip olmayışları ve okulun eğitim personelinin ileri düzeyde ders verebilecek bir konumda bulunmaması etkili

[106] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.187.

[107] Mesut Uyar- Edward J. Erickson, *A Military History of The Ottomans, From Osman to Ataturk*, Praeger Security International, Oxford, 2009, s.149. Bir İngiliz kadın seyyah, eserinde dini akidelere aykırı davranıldığı için birçok ailenin çocuğunu Harbiye'den aldığını aktarmaktadır. Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.306.

[108] Suat Akgül-Ali Güler-Kemal Karaca, "Kara Harp Okulu öğrenci Kaynağı ve Kayıt-Kabul Faaliyetleri 1834-1918", *Türk Tarihinde Harbiye*, içinde, (haz). Ali Güler-Suat Akgül, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, s.14.

[109] *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, s.48; Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri", s.582.

olmuştur.[110] Bu nedenle 1837'ye kadar yoğun olarak temel matematik, geometri ve kimya gibi dersler öğretilmiştir.[111] Bunun yanı sıra kuruluşunun ilk yıllarında Kur'an okuma, Arapça, Farsça ve ilmihal gibi derslerin yoğun olarak okutulduğu bu okulda medrese etkisinin bariz bir şekilde hissedildiği görülmektedir.[112] Ayrıca bu dönemde Mekteb-i Harbiye herhangi bir program veya öğretim sistemine de sahip değildir.[113]

Selim Satıh Paşa'nın Mekteb-i Harbiyeye nazır olarak atandığı yıl olan 1837 okulda önemli değişimlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Selim Satıh Paşa'nın başlattığı ıslahat girişimlerinin en önemlisi hiç şüphesiz ki donanımlı hocaların seçilerek Harbiye'nin eğitim kadrosuna dâhil edilmeleriydi.[114]

Tablo 1: 1850 Senesinde Mekteb-i Fünûn-u Harbiyede Okutulan Dersler ve Öğrenci Mevcudu[115]

Yıl	*Sınıf*	*Dersler*	*Mevcut*
Birinci Yıl	Piyade ve Baytar	Cebr-i Ala, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Hendese-i Remiye ve Manzara, Hikmet-i Tabiye, Fransızca, Piyade Nefer Talimi, tarama	25
İkinci Yıl	Piyade ve Baytar	İstihkâm, İstihkâmı, Tahzit-i Arazi, Tahzit-i Arazi, Haritası, Kimya, Fransızca, Piyade Bölük Talimi, Bölük Talimi Ameliyatı	35
Üçüncü Yıl	Piyade ve Süvari	Tabur Talimi, Tabur Talimi Ameliyatı, Piyade Dâhiliye Kanunnamesi, Tahzit-i Arazi Ameliyatı, Harita İnşası, Fransızca, Meç-Kılıç Talimi,	14
Harbiye Dördüncü Yıl	Piyade ve süvari	Fenn-i Harp, Fransızca, Piyade Alayı Talimi ve Ameliyatı, Topçuluk Fenni, Top Talimi, Tahzit-i Arazi Ameliyatı, Harita Tersimi, Meç-Kılıç talimi	3

[110] Tıpkı Mekteb-i Harbiye'de olduğu gibi, yabancı bir araştırmacının aktardığına göre; 200 öğrencisi bulunan Deniz Mühendishanesinde öğrencilerin çoğu okuma-yazma eğitimi alırken ancak 30 öğrenci denizcilik tekniğiyle ilgili eğitim alabilecek yeterlilikteydi. F.S. Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-1831", *Journal of Modern History,* 1:4 (December 1929), s.581-582 aktaran, Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923, The Impact of the West,* University of Texas Press, Austin, 1990, s.171.

[111] Hayrullah Gök, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1888),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2005, s.85.

[112] Kurtcephe-Balcıoğlu, *a.g.e.,* s.53.

[113] İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, "Harp Okulu Tarihi", *Türk Tarihinde Harbiye* içinde (haz.) Ali Güler-Suat Akgül, , Kar Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, s.37.

[114] Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c.8, S.3 (Aralık 2006), s.192; Avcı, *a.g.e.,* s.27.

[115] Mehmet Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye,* s.58-61.

Erkan-ı Harbiye Dördüncü Yıl	Piyade ve Süvari	Fenn-i Harp, Fransızca, Süvari Hizmet-i Dâhiliye Kanunnamesi, Tahzit-i Arazi Ameliyatı, Haritalar Tersimi, Meç-Kılıç Talimleri	19
Beşinci yıl	Erkan-ı Harbiye	Topçuluk, Top Talimi, Heyet, Taksimi arazi, Fenni Mimari, Süvari Talim Nazariyeti, Süvari Takım Bölük Talim Ameliyatı, Cesim İstihkâm, Harita İnşası	5
Toplam			101

1845 ve 1847 yıllarında Mekteb-i Harbiyenin tarihinde önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanmıştır. Emin Paşa'nın mektep nazırlığına getirilmesiyle mektebin Avrupa'daki benzerlerinin seviyesine çıkarılabilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler içinde önemli sayılabilecek adımlardan biri, Babıali'de geçici bir meclis kurularak Mekteb-i Harbiye ile ilgili önemli kararların bu meclis aracılığıyla yürütülmesiydi.[116] Okulda müfredat ve diğer eğitim konularında iyileştirmelere gidildiği Sultan Abdülmecid zamanına tesadüf eden bu dönemde Harbiye'nin ön plana çıkan hocalarından biri olan Derviş Paşa'nın matematik ve fizik öğretiminde önemli katkıları olmuştur.[117] Mekteb-i Harbiye, aynı zamanda Türk bilim tarihi açısından birçok alanda da ilklerin öğretildiği bir kurum olmuştur. Harbiye, eğitimin ilk yıllarında öğretilen temel bilimler bir yana, mimarlık, mühendislik, inşaat ve makine gibi bilimlerin gelişme sahası buldukları bir kurum olarak tarihe geçmiştir.[118] Mekteb-i Harbiyede 1877 yılına kadar verilen dersleri üç kategoride gruplandıran bir çalışmada, araştırmacı birinci kategoride fen ve matematik derslerini, ikinci kategoride sosyal dersler ve üçüncü kategoride de askeri meslek dersleri olmak üzere toplamda 83 ayrı ders verildiğini saptamıştır.[119] Mekteb-i Harbiyenin geliştirilmesi ve kalitesinin artırılması amacıyla kurulan geçici meclisin aldığı kararlar doğrultusunda ordu merkezlerinde mekteb-i fünûn-u idadiyeler açılmıştır. Diğer taraftan Edirne, Bursa ve Manastır vilayetlerine mektep tesisi için Yüzbaşı ve Kolağası rütbeleriyle birer memur görevlendirilmiştir.[120]

[116] Muharrem *Giray, Şanlı Harbiye'nin Tarihi,* Hilmi Kitabevi LTD., İstanbul, 1961, s.12.

[117] Meltem Akbaş, "The Military March of Physics and Mechanical Sciences in the Curricula of the 19th Century Ottoman Military Schools", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* c.13, S.2, (2012), s.80.

[118] Feza Günergun, *"Mekteb-i Harbiye'de Okutulan Mimarlık ve İnşaat Bilgisi Dersleri için 1870'li yıllarda Yazılmış Üç Kitap", Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları,* içinde (der.) Deniz Mazlum vd., Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, ss.151-163. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim,* s.221.

[119] Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişimindeki Yeri (1834-1876),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.65.

[120] Giray, *a.g.e.,* s.13.

Galip Paşa'nın okul kumandanlığına getirildiği dönemde (1863-1870, 1871, 1873-1874) Harbiye'nin programı yeniden düzenlendi. Eğitim süresi dört yıldan üç yıla indirildi. Beden eğitimi derslerine ve spora önem verildi. Askeri idadilere öğretmen yetiştirilmek üzere bu okulun bünyesinde *muavin hoca sınıfı* adıyla özel bir bölüm oluşturuldu. Bu gelişmelerle birlikte Harbiyede okumak için üç yıl rüşdiye ve dört yıl idadi eğitimi alma şartı getirilmiştir.[121] Sultan Abdülaziz devrinde Mekteb-i Harbiyedeki eğitim faaliyetleri yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde okuldan mezun olan öğrenciler sadece askeri sınıflarda değil, aynı zamanda sivil kurumlarda da görev almışlardır. 1864'te açılan sivil rüşdiyelerde ve 1872'den sonra açılan idadilerde ve diğer yüksek meslek ve ihtisas mekteplerinde derslerin birçoğunu Harbiye mezunları vermişlerdir.[122]

II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Harbiyede bazı önemli gelişmeler görülmeye devam etmiştir. 1889'da zadegân sınıfının açılmasıyla şehzadelerle birlikte paşazadeler de bu okulun bünyesinde eğitim görmeye başlamışlardır. II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanına kadar devam eden bu uygulama okulda öğrenciler arasında eşitliğin gözetilmesini zorlaştırmıştır. Zadegân sınıfında okuyan ve imtiyazlı sayılan öğrenciler okulu bitirir bitirmez birkaç derece birden terfi ederek Osmanlı kara ordusunda subay olarak yerlerini almışlardır.[123]

Mekteb-i Harbiye, modern bilimler ve askeri teknik bilimlerin öğretilmesiyle Osmanlı-Türk askeri sisteminin modernizasyonunu sağlayan bir kurum olmakla kalmamış, aynı zamanda yetiştirdiği öğrenciler sivil bürokratik ve idari dönüşümün öncülüğünü yapmıştır. Öte yandan, Mekteb-i Harbiyeden mezun olan bazı öğrenciler yüksekokullarda fizik, matematik, kimya ve Fransızca gibi derslerin hocalığını yaparak ve bazıları da edebiyat veya güzel sanatların diğer alanlarında sanatkâr olarak toplumu dönüştürmüşlerdir.[124]

[121] Özcan, "Harbiye", s.117.

[122] Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, s.203. 1864 vilayet nizamnamesinin yayınlanmasının ardından yönetimin standardizasyonu ve merkezileşmeyle beraber açılan bol miktardaki devlet kadrolarına yönetici yetiştirilmesi için Harbiye Mektebi büyük önem taşımıştır. J.C. Hurewitz, "The Beginnings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis", *MEJ*, Vol.22, No.2, (Spring 1968), s.151. Osmanlı Devleti'nde merkezileşme sürecinde ortaya çıkan sivil memur ihtiyacının karşılanabilmesi için Mekteb-i Harbiye mezunlarına başvurulmuştur. Taşköprülü Mehmet Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, (haz.) Mesut Uyar-Ahmet Özcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.15.

[123] Akgül-Güler-Karaca, *a.g.m.*, s.36.

[124] İnci Aydın Çolak, *Kuruluşundan 1940'lara Kadar Geçen Sürede Askeri Okulların Türk Resim Sanatına Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2011, s.232. Ayrıca bkz. İlkay Karatepe, *Asker Ressamlar Kataloğu*, Askeri Müze Yayınları, İstanbul, 2001; İlhan Çiloğlu, *Asker Yazarlar ve Şairler*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2002.

II. Meşrutiyet döneminin çatışmalarla dolu siyasal hayatıyla yakından ilgilenmeye başlayan Mekteb-i Harbiye, Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ve Cumhuriyeti kuran kadroların yetiştiği köklü bir kurum olarak Türk tarihindeki yerini almıştır.

II. II. Mahmud'dan Tanzimat Dönemine: Yönetici Yetiştiren Modern Sivil Mektepler

A. Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulûm-i Edebiye ve Mahrec-i Aklâm

Tanzimat dönemine öncülüğünü yaptığı reformlarla damgasını vuran Âli Paşa, devlet idaresini modernleştirme çabalarında karşılaştıkları zorlukları, siyasi vasiyetnamesinde: *"Elimizdeki imkânlar çok sınırlıydı. Memurlarımız umumiyetle ehliyetsizdi. Askerimiz vardı, ama ordumuz yoktu; memlekette yol olmadığından memurların suiistimallerinden, tahrikçilerin fesatlarından zamanında haberdar olamıyorduk. İdare tarzımız kararsız ve düzensizdi. Kanun ve nizamlardan mahrumduk; her memur kendi başına bırakılmıştı; mesuliyetten kaçıyor, aylak yaşıyordu"*[125] sözleriyle dile getirmiştir. Osmanlı modernleşme sürecinde reformcu devlet adamlarının karşılaştıkları büyük güçlüklerin en güzel ifadesini bu sözlerde bulduğunu söyleyebilmek mümkündür. Gerçekten de, 19. yüzyılda Osmanlı devlet idaresini modern anlamda dönüştürmede ihtiyaç duyulan yeni yönetim anlayışına ayak uydurabilecek memur ve yöneticilerin ortaya çıkması hiç kolay olmamıştır.[126] Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde yoğun bir diplomasinin yürütülmeye başlanması ve ülke içinde devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin yeni boyutlar kazanması devlet işlerinin giderek karmaşık bir hal almasını doğurmuştur. Bunun yanı sıra idari modernleşmeyle birlikte memur kadrolarının genişlemesi, bürokratik işlem hacminin artması ve resmi yazışmalarda kullanılan dilin sadeleştirilmesi gibi gelişmeler modern bir kadrolaşma sisteminin kurulmasını gerekli kılmıştır.[127]

Eski usullerle yetişen memurların sadece yazışma yöntemlerini bilmeleri ve kalemlerdeki rutin işlere alışık olmaları, buna karşın yeni bilgi ve gelişmelerden haberdar olmamaları devlet idarecilerini memur yetiştirme konusunda bir arayışa

[125] Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.14.

[126] Robert Joseph Kerner, *Social Sciences in the Balkans and in Turkey, A Survey of Resources for Study and Research in These Fields of Knowledge,* University of California Press, Berkeley&California, 1930, s.116.

[127] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* edt. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.390; Şerif Mardin, "Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey", *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 3, No. 3 (Apr., 1961), s.262.

sevk etmiştir.[128] Öte yandan kalem çıraklığı yöntemiyle memur yetiştirme sisteminin uzun yıllar sürmesi yetişmiş eleman ihtiyacını gidermede zaman kaybına yol açıyordu. Bu gereklilikler üzerine II. Mahmud döneminde Tanzimat'ın ilanından dokuz ay önce *"Mekteb-i Maarif-i Adliye"* adında yeni bir okul açılmıştır.[129] Kısa bir zaman sonra bu okulu *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye* adlı başka bir okul izlemiştir. Osman Ergin, *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*'nin ilk mezunlarını 1842'de vermiş olmasından yola çıkarak okulun *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ile aynı yıl açıldığını iddia etmektedir.[130]

Devlet dairelerine atanacak olan memurların bu okulun mezunları arasından seçilecek olmasına karşın uzun yıllar boyunca kalem çıraklığı geleneğinin alışkanlıkları varlığını devam ettirmiştir.[131] Ancak buna rağmen, *Mekteb-i Maarif-i Adliye*'nin açılması Türk bürokrasi tarihinde modern yönetici okullarının ilk örneğini oluşturması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu okul, ayrıca medreseler ve diğer sivil okullar arasında Avrupa tarzında eğitim verilen bir okul olmasıyla da önem arz etmektedir.[132] Sıbyan mekteplerinin üstünde rüşdiye adıyla okulların kurulmasına 1839'da *Mekteb-i Maarif-i Adliye*'nin açılmasıyla başlanmıştır.[133] Okulda verilen dersler arasında *sarf-ü nahv, kitabet, inşa, Arapça, Farsça, Fransızca, mantık, hat çeşitleri, hendese, coğrafya, tarih ve politika* yer almıştır.[134] İlerleyen dönemlerde okulun müfredatına *nesih, sülüs, rik'a hattı, divani ve hesap* gibi dersler eklenmiştir.[135] Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Osmanlı eğitim hayatına getirdiği önemli yeniliklerden biri de eğitim ortamının ilk defa olarak sınıf sistemine göre düzenlenmiş olmasıydı.[136] *Mekteb-i Maarif-i Adliye*'de her sene sonunda öğrenciler yıl boyunca gördükleri derslerden sınava tabi tutulmuşlardır. 1844 senesinde yılsonu sınavı Sultan Ahmet Camii Şerifi'nde uygulanmıştır.[137]

[128] Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli,* 1789-1922, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.184.

[129] Akyılız, *Tanzimat* Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.54; Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği,* ODTÜ İdari İlimler Fakültesi No.23, Ankara, 1974, s.62-63.

[130] Osman Ergin, *a.g.e.,* C.I-II, s.387.

[131] Gültepe, *a.g.e.,* s.459.

[132] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c.37, 407-442.

[133] Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.250; Sadrettin Celal Antel, *Tanzimat Maarifi,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s.7-9.

[134] Aynı yer.

[135] *Ceride-i Havadis,* No.674, Gurre-i Rebieülevvel 1262, (Şubat-Mart 1846), s.1.

[136] Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010, s.18.

[137] *Ceride-i Havadis,* No.176, 25 Ra 1260, (14 Nisan 1844), s.1.

Kuruluş tarihi üzerinde kesin bir fikir birliği olmasa da İhsan Sungu, arşiv vesikalarından yola çıkarak yaptığı araştırmada 28 Muharrem 1255 (13 Nisan 1839) tarihine ulaşmıştır.[138] *Mekteb-i Maarif-i Adliye*'nin kuruluş gerekçesini içeren belgede; şimdiye kadar *harp fenni* için okullar açılmış ise de kalemlere memur olarak girecek talebenin yetişeceği herhangi bir okul olmadığı ifadesi yer almıştır. Aynı belgede, bu okula kalem çıraklarının devam edebilecekleri ve bu okul mezunu olmayanların bundan böyle devlet memurluklarına getirilmeyecekleri de yer almıştır.[139] Öte yandan kalem çıraklarının ya da dâhili ve harici dairelerde istihdam olunacak kâtiplerin gerekli olan riyazi ilimler ve coğrafya gibi ilimlerin adlarını dahi bilmedikleri de okulun ifade edilen kuruluş gerekçelerinden biriydi.[140] Mektebin isminde yer alan *"Adli"* deyiminin eğitim müfredatındaki hukuk ağırlıklı derslerden değil, II. Mahmud'un mahlasından mülhem olduğu birçok çalışmada yer alan bir görüştür.[141]

Mekteb-i Maarif-i Adliye'de eğitim süresini tamamlayanlardan Babıali'ye gireceklerin sınavlarında Harbiye Nazırı, Bab-ı Defteri'ye gireceklerin sınavlarında da Maliye Nazırının bulunacak olması bu okula devlet yönetimi düzeyinde atfedilen önemi göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.[142] Ayrıca okulda eğitim veren öğretmenlere saraydaki öğretmenlerin taktığı nişanlardan takılacak olması bu yöndeki uygulamalardan biridir.[143]

1843 yılında okuldan mezun olan öğrencilerden 30'u Mektubi Sadr-ı Âli Odası'yla Divan-ı Hümâyûn Kalemi ve Mühimme Odasına, on kişi Bab-ı Maliye Aklâmına ve bir kişi de Dâhiliye Kalemine memur olarak atanmıştır.[144]

Üç yıl öğrenim süresi olan Mekteb-i Maarif-i Adliyenin zamanla aranan niteliklerde öğrenci yetiştirememesi ve rüştiyelerin gerek İstanbul'da gerekse de taşra vilayetlerinde yaygınlaşmaya başlaması devlet adamlarını yeni önlemler almaya sevk etmiştir. 20 Temmuz 1863 tarihinde *Mekteb-i Maarif-i Adliye Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye* ile birleşerek *Mahrec-i Aklam* adını almış ve bir yıllık eğitim

[138] İhsan Sungu, "Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", *Tarih Vesikaları*, S.1, (Haziran 1941), s.213.

[139] *Takvim-i Vekâyi*, def'a 91, 17 Zilkade 1255/22 Ocak 1840, s.3; *A.g.m.*, s.233.

[140] Akyılız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s.55.

[141] Osman Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.395.

[142] Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.43. Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'deki öğrencilik yıllarını hatıralarında aktaran Aşçıdede Halil İbrahim de bu uygulamayı doğrulamaktadır. Aktaran, Osman Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.391. Mekteb-i Maarif-i Adliye öğrencilerinin yılsonunda girdikleri sınavlarda Padişah ve Şeyhülislam'ın da hazır bulunduğu tesit edilmiştir. *Ceride-i Havadis*, No.426, 12 Rebiülahir 1265, (7 Mart 1849), , s.1.

[143] Sungu, *a.g.m.*, s.214.

[144] *Takvim-i Vekâyi*, def'a 259, 21 Ramazan 1259/15 Ekim 1843, s.5.

süresiyle öğrenci yetiştirmek suretiyle varlığına devam etmiştir.[145] 1862 tarihli bir belgeye göre Mekteb-i Maarif-i Aklâm adıyla da anılan okulda *"kırk beşten fazla öğrencinin tahsili fenn-i hat ve kitabet"* etmiş olması, okulun bu tarihten önce açılmış olduğunu göstermektedir.[146]

Mahrec-i Aklâm, rüşdiyelerin üzerinde eğitim veren bir kurum olarak düşünüldüğünden ve okula gelen öğrencilerin belli bir eğitim seviyesine sahip olduklarından hareket edilerek eğitim faaliyetleri hat ve kitabet üzerine yoğunlaştırılmıştır. Dolayısıyla okulda verilen dersler arasında rika'dan başka *usul-ı kıraat, Farsça, Arapça, inşa ve hesap* dersleri bulunmaktaydı.[147] Zaman içerisinde okulun ders sayısında artış gözlenmiştir. Bu artışa binaen *hüsn-ü hat*, *Fransızca*, *tarih-i umumi* ve *inşa-i Türki* gibi dersler müfredata eklenmiştir. Bu okulun muallim kadrosuna bakıldığında yabancı dil öğretimine önem verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim diğer dersler için birer hoca istihdam edilmesine karşın, Fransızca dersi için iki yabancı hoca bulunmaktadır.[148]

Mahrec-i Aklâma devam eden öğrenciler, mektebin eğitim süresi olan bir yıl boyunca[149] aldıkları hat ve kitabet derslerinden sınava tabi tutulmak üzere Meclis-i Maarife çağrılmışlardır. 1863'te okuldan mezun olan ilk öğrenciler, kendilerine yazı yazdırılmak suretiyle durumları değerlendirildikten sonra istedikleri kalemlerde çalıştırılmak üzere görevlendirilirlerdi.[150] Mahrec-i Aklâmda da tıpkı Mekteb-i Maarif-i Adliyede olduğu gibi, mezun olan öğrencilere istedikleri kalemlerde görevlendirilme şansı tanınmıştır.[151]

Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi anlayış doğrultusunda açılan modern okullara rağmen geleneksel intisap ve himaye usullerine göre göreve atanma alışkan-

[145] Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s.80.

[146] Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Bürokrasisine Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklâm (Mahrec-i Aklâm)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.6, (İstanbul, 2002), s.21.

[147] Yıldırım, *a.g.t.*, s.33.

[148] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1874 senesi, s.198; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1875 senesi, s.138; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1876 senesi*, s.141.

[149] Okuldan mezun olan öğrencilerin yetersiz oldukları gerekçesiyle 1865'te öğrenim süresi üç yıla çıkarılmıştır. Yıldırım, *a.g.t.*, s.33.

[150] Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.25. Sınava tabi tutulan Mahrec-i Aklam mezunlarından durumu diğerlerine nazaran kötü olan sekiz kişi ayrı tutularak eğitimlerine devam etmeleri istenmiş, imla ve yazı durumları düzeldikten sonra istedikleri kalemlere atanmaları doğru bulunmuştur. BOA., *İ.DH.*, 506/34432, h. 15 Zilkade 1279/4 Mayıs 1863. Bu çalışmada tarihlerin çevrilmesi için; Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998 adlı eserden yararlanılmıştır.

[151] BOA., *MF.MKT.*, 7/109, h. 10 Şevval 1289/11 Aralık 1872.

lığından vazgeçmek kolay olmamıştır. Bu durumun önüne geçilebilmesi adına 29 Ekim 1868 tarihli bir belgeye göre Mahrec-i Aklâm şahadetnamesi olmayanların kalemlere kabul edilmeyecekleri doğrultusunda bir uygulama başlatılmıştır.[152] Ancak, bu uygulamaya rağmen herhangi bir okulda eğitim almamış olan kimselerin bir yolunu bulup taşrada vilayet idarelerinde veya başkentteki kalemlerde görev almaya devam etmeleri Mahrec-i Aklâmın önemini yitirmesine yol açmıştır. 1877 yılında Mekteb-i Mülkiye teşkilatının genişletilmesiyle Mahrec-i Aklâm, öğrencileri Mekteb-i Mülkiye İdadisine kaydolmak suretiyle kapatılmıştır.[153]

Osmanlı Devleti'nde memuriyete girmek bu okullar sayesinde diplomaya bağlanmıştır. Kuruluş döneminden bu yana süregelen yaparak-görerek memuriyet hizmetini öğrenmek yerine bilimsel eğitim aracılığıyla beceri kazanma aşamasına geçilmiştir.[154]

B. Tercüme Odası

Osmanlı reform çağının modern resmi kurumlarından biri olan Tercüme Odası, devletin dış siyasetinin yürütülmesinde ve yönlendirilmesinde önemli bir role sahip olmasının yanında, yetiştirdiği nitelikli devlet adamlarıyla da bilinir. Bu tercüme odalarının ilki ve en önemlisi 1833'te Hariciye Nezaretinde kurulmuş olanıdır. Burası yalnızca diplomat ve bürokrat kaynağı olmakla kalmayıp Osmanlı Devleti'nin ileriki yıllarda yaşayacağı siyasal dönüşümün taşıyıcıları olan öncü aydınların da yetiştiği bir kurum olmuştur.[155] 16. yüzyılın başlarından itibaren Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığına ihtida etmiş olan Hristiyanlar seçilmişler ve yüzyılın sonundan itibaren de yabancı dil bilen Rumlar bu göreve getirilmişlerdir. Batılıların *Feneryot*, Osmanlıların ise *Fener Beyleri* dedikleri Divan-ı Hümâyûn Tercümanlarına toplumsal düzende bazı ayrıcalıklar sağlanmıştır. Cizye vergisinden muaf olan Rum tercümanların kendilerinin ve ailelerinin yaşam tarzına karışılmamış, sakal bırakmalarına izin verilmiş ve dört hizmetçi bulundurma hakları bulunan, kayıkla gezintiye çıkma hakkına sahip olan tercümanlar, gayrımüslim tebaa arasında ayrıcalıklı bir konuma yükselmişlerdir.[156]

152 BOA., *MKT. MHM.*, 424/99, h. 12 Receb 1285/29 Ekim 1868.

153 Yıldırım, *a.g.t.*, s.45; Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.28.

154 Eryılmaz, *a.g.e.*, s.168.

155 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, E Yayınları, İstanbul, 2010, s.69; Günay, *a.g.t.*, s.145.

156 Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *OTAM*, S.1, (Ankara, 1990), s.30. Osmanlı Devleti'nde tercümanlık makamının gayrımüslimlerin tekelinde bulunmasını farklı bir yorumla açıklayan Findley'e göre; üç dil bilen çok sayıda Müslüman Osmanlı bulunmasına rağmen bir "gâvur işi" olan Hıristiyan Batı dillerinden ya da bu dillere tercüme yapacak kişi sayısının nispeten seküler düşünceye sahip kalemiye memurlarının arasında dahi çok az olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Findley, *Osmanlı*

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde dış dünya ile kalıcı diplomatik ilişkiler geliştirmeye gerek duymayan Osmanlı yöneticileri, özellikle Kıta Avrupası'nda 18. yüzyılın sonlarından itibaren görülen siyasi gelişmeleri takip edebilmek için öncelikle fevkalade elçiler, Avrupa'ya giden tüccarlar ve Fenerli Rum Beylerinden atanan ve İstanbul'daki sefirlerle ilişkileri bulunan Divan-ı Hümâyûn tercümanlarını görevlendirmişlerdir.[157] Bu tercümanlar devlet adına hem yazışmaları hem de ikili görüşmeleri yürütmekle görevlendirilmişlerdir. Üç yüz yıldan fazla süren ve genellikle Hıristiyan tebaaya verilen bu görev, 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'un Fener semtindeki soylu Rum ailelerinin tekeline geçmiştir.[158] Panayot Efendi ile Aleksander Mavrokordato ile başlayan Osmanlı Rumlarının yükselişleri, Osmanlı Devleti'nin uluslararası siyaseti ile yakından ilişkiliydi. Rumlar, bu dönemde Yahudi ve Ermenilerin aksine yabancı devletlerin elçileriyle etkileşim kurmayı başarmışlar ve bu sayede devletin dış siyasetinde önemli bir görev olan tercümanlık memuriyetini elde ederek toplumdaki üstünlüklerini sağlamlaştırmanın yollarını aramışlardır.[159]

Fenerli Rum tercümanlar, üstlendikleri resmi görev dolayısıyla devlet katında belirgin bir güç elde etmiş olsalar da toplumun güven ve saygısını aynı ölçüde celbettikleri söylenemez. Osmanlı devlet adamları, Rum tercümanları sıklıkla Ortodoks din adamları ve Rum toplumu ile ilgili istihbari bilgi sağlamak için ajan olarak kullanmışlardır. Ancak tercümanların güvenilmez oldukları genel bir kanı olduğundan, getirdikleri bilgilere de genellikle riayet edilmemiştir. II. Mahmud'un gözde devlet adamlarından Nişancı Halet Efendi'nin, Rum tercümanlar tarafından Babıâli'ye sunulan ve Rumların isyan hazırlığında olduklarını içeren raporlara inanmak istemeyişinin bir nedeni de bu bilginin kaynağına duyduğu güvensizlik ile alakalı bir durumdu.[160] Başka bir ifadeyle, Fenerli tercümanların görevlerinde yükselme ve nüfuzlarını genişletme amacına dönük hırsları, kendi-

İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, s.107.

[157] Akyıldız, *Tanzimat* Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, s.72.

[158] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.123; ayrıca bkz. Aurel Decei, "Fenerliler", İA, C.4, MEB Yayınevi, İstanbul, 1979, s.549.

[159] Sezai Balcı, *Babıali Tercüme Odası,* Libra Yayınevi, İstanbul, 2013, s.74. Osmanlı Devlet yönetiminde ırsiyete dayalı bir imtiyaz kazanma biçimi olmamasına rağmen, Fenerli Rum tercümanlar, bu göreve gelmek için önce eğitime, sonra da devletle iyi ilişkiler kurmaya çok dikkat etmişlerdir. Fenerli Beylerin çocukları İtalya'da Padva'da, Fransa'nın çeşitli şehirlerinde eğitim alarak Rönesans Avrupası'nın kültürünü kazanmışlar ve bunun yanında Osmanlı diplomasisi, adet ve adabına da tam anlamıyla vakıf olmuşlardır. İlber Ortaylı, *Üç Kıtada Osmanlılar,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.177.

[160] George Finlay, *A History of Greece, From It's Conquest by the Romans to the Present Time B.C. 146 to A.D. 1864,* Vol. 6, Clarendon Press, Oxford, 1877, s.102.

lerine duyulan güvensizliği beslemiştir.[161] Üst düzey yöneticiler tarafından beğenilme ve otoriteye yaranma güdüsüyle hoşa gidebilecek sözlerin dışında hiçbir şey söylememeye alışan Rum tercümanların bu durumunu Osmanlı Devleti'ndeki Fransız elçi La Vigne; ülkenin sadık kulları olmaları için büyük bir korku içinde yaşamalarına bağlamıştır.[162]

Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin yürütülmesinde Rum vatandaşların bu denli etkin olması, bir anlamda devletin dış siyasetinde bir istihbarat açığına neden olmuştur. Nitekim Napolyon'a, Osmanlı Devleti'nin parçalanması için taslaklar sunan ve Osmanlı elçisine gelen resmi yazıları Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'a ileten Paris Elçisi Seyyid Ali Efendi'nin Baş tercümanı Rum kökenli Godrika olmuştur.[163] Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rum tercümanlar yıkıcı faaliyetlere başlamışlardır. Özellikle Batılı devletlerin Helen sevgisi taşımaya başladıkları dönemde Rum tercümanlar dışarıya bilgi sızdırma, yanlış tercüme, casusluk ve rüşvet gibi yollara başvurmuşlardır. Divan Tercümanlarının ve Fenerli takımının bu ihanetleri hakkında devlet önlem almaya çalışmış, ilgilileri görevden almış ve idam etme yoluna gitmiştir.[164] gayrımüslim tercümanların devletin resmi işlerinde olduğu kadar, turistik işlerde de devletin aleyhinde yürüttükleri faaliyetlerin 19. yüzyılın sonlarında da devam ettiği görülmüştür. Konu ile alakalı olarak 1 Mayıs 1893 tarihli bir belgede yer alan şu ifadeler durumun vahametini ortaya koymaktadır:

> Yahudi Rum ve Ermeni milletlerinden olub Memalik-i Şahaneye seyahat etmek maksadıyla Dersaadet'e gelen seyyahlar, mezkûr otellerden birisine nazal olduklarında lisan-ı Osmaniye'ye aşina olmadıkları cihetle mezkûr tercümanlardan birisini bilistishab Dersaadet'i keşt ü güzara başlayarak görüp anlayamadıkları bir şeyin mahiyetini onlardan suale mecbur oldukları sırada sordukları suallere yalan yanlış ve ekserisi din ve devlet aleyhinde birtakım cevaplar vermekte oldukları seyyah-ı merkumenin

[161] Panayotis Alexandrou Papachristou, *The Three Faces of the Phanariots: an Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821,* M.A Thesis, Simon Fraser University, 1992, s.1. 1802-1806 yılları arasında Paris elçiliği görevinde bulunan Halet Efendi, Napolyon ile aralarında geçen bir diyaloğu anlattığı belgede; Napolyon'un kendisine Rum tercümana güvenmediği için önemli bilgileri vermek istemediğini belirtmiştir. Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society,* Vol.83, No.3, (Aug.-Sep. 1963), s.301.

[162] Gilles Veinstei , "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı,* C.6, edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.258.

[163] Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,* s.22.

[164] Balcı, *a.g.e.,* s.79. Bu dönemde Rumların yıkıcı faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire,* Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1993, s.256-286; Bilim, *a.g.m.,* s.33; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* (y.y.) Isparta, 1997, s.48.

> memleketlerine avdetten sonra neşr etmekte bulundukları seyahatnamelerin mütalaasından müsteban buyrulacağı ve bunlar merkez-i saltanat-ı seniyyede bu yolda ika-yı mefsedete cesaret eden meçhulü'l-hûlül adamlardan oldukları cihetle kendilerinin taht-ı inzibata alınması ve ecnebilerin bunlar delaletiyle yalan yanlış telakki eyledikleri fikirlere istinaden hükümet-i seniyye aleyhindeki neşriyat-ı vakıalarının men edilmesi içün salifü'z-zikr otel ve lokantalara hükümet-i seniyyenin intihab ve tasdikiyle bâ şahadetname hüsn-ü halleri tebyin edilenlerden tercümanlar tayin olunmasının usul-ü ittihazıyla kabil olabileceği beyan olunmuş olduğundan salifü'l-beyan tercümanların bir suret-i hakimane ile taht-ı teminat ve intizama alınması lazımeden bulunmuş olmağla keyfiyetin münasip ise atabe-i ulya-yı hazret-i hilafetpenahiye arz-ı istirhamına mücaseret kılındı.[165]

Beyoğlu mutasarrıfı Hasan Bey'in Sadârete göndermiş olduğu bu arz tezkeresi, yabancı dil konusunda yetişmiş yöneticilere duyulan ihtiyacın yanında genel olarak gayrımüslim tercümanların başka alanlardaki yıkıcı ve düşmanca eylemlerine de bir örnek niteliğindedir.

1821 yılında başlayan Yunan isyanının bazı Osmanlı tercümanları tarafından desteklenmesiyle Rumların devlet işlerinde çalıştırılması sorgulanır hale gelmiştir. İsyan devam ederken Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı yapan Kostaki'nin isyancılarla işbirliği yaptığı açığa çıkarılmış ve 15 Nisan 1821 tarihinde idam edilmiştir.[166] Osmanlı-Fransız ilişkilerinin yoğun seyrettiği III. Selim döneminde Divan-ı Hümâyûn tercümanlarının casusluk faaliyetleri yürütmeleriyle ilgili yayınlanan Hatt-ı Hümâyûnda şu ifadelere yer verilmiştir;

> Demin sana bir şey tenbih eyleyecektim. Hatırımdan çıkmış. Şu İpsilanti hınzırının elbette İstanbul'da ve etrafta casus ve tarafgiri olarak hayli mel'anetleri vardır. Erhundlar birbirinin halini ve mahremini esrarlarını bilürler. Hususa Divan tercümanı dekayıkı umura vakıf ve mezayayı maslahata ariftir. Elbette İpsilanti casuslarını ve taraflarını bilür. Milleti selaseden ve İslamdan bu makule adamlar her kimler ise harice çıkarup bildiresin. Tercemana sual eyleyüp tahkik eylemesini tarafımdan tenbih eyleyesin.[167]

[165] BOA., *Y.MTV.*, 78/134, 15 Zilkade 1310/1 Mayıs 1893.

[166] Balcı, *a.g.e.*, s.82; Bu konuda farklı bir düşüncede olan Ortaylı'ya göre ise; Fenerli tercümanlar, Yunan bağımsızlık isyanına nefretle yaklaşmışlardır. Çocuklarını Türk kültürüne uyumlu yetiştiren Fenerli Beyler, Türkiye'den ayrıldıktan sonra ise Yunanistan'a değil, Avrupa başkentlerine göç etmişler, torunları ise zamanla Türkçe ve Yunancayı tamamen unutmuşlardır. Ortaylı, Üç Kıtada Osmanlılar, s.177. Aynı yazar başka bir eserinde de Fenerli tercüman aileleri; ne Yunan, ne Bulgar ne de Romen milliyetçiliğine sempati duymayan eski Bizans-Roma birliğinin kozmopolitliği altında Osmanlılığı benimseyen ve Osmanlı tarzı hayatına bağlı kimseler olarak tanıtmaktadır. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* Pan yayıncılık, İstanbul, 2007, s.48.

[167] Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları,* 1942, s.109.

Bu gelişmelerden sonra Rumların tercüme dairelerinde çalıştırılması uygulamasına son verilmeye çalışılmışsa da, dil bilen Müslüman kökenli devlet adamlarının neredeyse hiç bulunmaması üzerine devlet işleri bir süre aksamıştır. Rum kökenli tercüman ve diplomatlar eski ayrıcalıklı konumlarını kaybetmiş olsalar da, 1840 yılında Atina'da açılan Osmanlı diplomatik misyonunda elçilik görevi Fenerli Kostaki Musurus'a tevdi edilmiştir.[168]

Yapılan araştırmalardan sonra Mühendishane-i Berri Hümâyûn hocalarından Rum kökenli olan ancak İslamiyet'e geçen Bulgarzade Yahya Efendi ile oğlu Ruhiddin Efendi Bâbıâli'deki Rumca ve Fransızca yazışmaları tercüme etmekle görevlendirildiler.[169] Ondan sonra 1823'te baş tercüman olarak göreve getirilen İshak Efendi de Yahudilikten İslamiyete geçmiş bir zattı. Müslümanlara dil öğretmek ve dış işlerin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan diplomatların yetiştirilmesinde büyük bir öneme sahip olan Tercüme Odasının açılması kültür ve siyaset hayatı için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunun yanında, Tercüme Odasından geleceğin Avrupa dillerini öğrenmiş ilk aydınlar yetişmeye başlamıştır. Bu müessesede öğrenilen Fransızca sayesinde Fransız edebiyat ve düşün hayatıyla ilk temas başlamıştır.[170] Bâbıâli'de kurulan bu oda, 1840'lardan itibaren devletin ihtiyaç duyduğu idari memurların eğitildiği en önemli kurum haline gelmiştir. Daha önceki dönemlerde *Amedi Odası* ve *Defterdar Mektûbi Kalemi* gibi kalemlerde devlet memurlarının yetiştirilmesi için verilen eğitim faaliyetleri yavaş yavaş sonlandırılarak, bu amaç için Tercüme Odası'na ağırlık verilmiştir.[171]

19. yüzyılın başında Müslümanlaşan veya Türkleşen Tercüme Odası, şüphesiz ki modernleşmeci Osmanlı aydınlarının da yetiştiği kurum olmuştur. Tıpkı Avusturya'da olduğu gibi Osmanlılar da kendi güvenilir diplomatlarını yetiştirmek amacıyla bu kurumu oluşturmaya karar vermişlerdir. Ahmet Vefik Paşa gibi son dönem Osmanlı aydınları arasında Batıyı iyi tanıyan birinin Tercüme Oda-

[168] Bernard Lewis, "The Ottoman Empire in the Mid-Nineteenth Century. A Review", *MES,* Vol.1, No. 3 (Apr., 1965), s.289. Kostaki Musurus 'un elçilik görevleri için bkz. Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı-Kostaki Musurus Paşa", *Belleten,* c. 34, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, ss.421-235.

[169] Bilim, *a.g.m.,* s.34.

[170] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.169.

[171] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* (çev.) Mümtazer Türköne vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.233. Tercüme Odası'nın kuruluş tarihinde çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Örneğin Tanpınar kuruluş tarihi olarak 1832 yılını gösterirken bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s.142; Mardin, aynı eserinde 1822'yi vermiştir. Kronolojik bir eserde ise II. Mahmud'un 1821'de kurduğu Tercüme Kaleminden söz edilmekte ve 1832'de ise bu kurumun Tercüme Odası'na dönüştürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Ceyhan, *a.g.e.,* s.13. Tercüme Odası'nı ele aldığı detaylı çalışmasında Balcı, Yahya Efendi'nin yazdığı ve bir belgeye dayanarak Tercüme Odası'nın kuruluş tarihini 1821 olarak tespit etmiştir. Balcı, *a.g.e.,* s.84.

sı'nda yetişmiş olması tesadüf sayılamaz.[172] Nitekim daha sonraki yıllarda modernleşme reformlarına damga vuracak olan Âli Paşa, Fuat Paşa ve Safvet Paşa gibi aydınlar da bu müessesede yetişmişlerdir.[173] Bu haliyle Tercüme Odası sadece İmparatorluğun dış işlerinin yürütüldüğü bir merkez değil; aynı zamanda bürokrat yetiştiren bir mektep konumunda olmuştur.[174] II. Mahmud devrinde devletin tercüme işlerine bakan memurların neredeyse tamamına yakını Müslümanlardan oluştuysa da Mustafa Reşit Paşa'nın ardılı olan Âli Paşa'nın sadrazamlığı döneminde çok sayıda Ermeni tercüman Tahrirat-ı Hariciye Odası'nda görevlendirilmiştir.[175] 18. yüzyıl boyunca Reis Efendi'nin yönetiminde bulunan dış işlerinin Hariciye Nezaretine bağlanmasıyla Tercüme Odası da reformlarla birlikte yeni bir şekil alırken yetiştirdiği diplomat ve devlet adamlarıyla Osmanlı bürokrasisinin seçkin bir parçası olarak önemini korumuştur.

C. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi

Galatasaray Lisesinin kuruluşu Tanzimat dönemi reformları arasında önemli bir yere sahiptir. Esasen, 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda eğitim ve bilim ile alakalı herhangi bir maddeden söz edilmese de, bu dönemin ruhuna uygun olarak eğitim hayatında da tam bir liberalleşme başlamıştır.[176] Tanzimat reformlarının hayata geçirilebilmesi için uygun bir eğitim sisteminin kurulması gerekliliği devlet adamları tarafından çok geçmeden anlaşılınca bu alandaki reformlar birbiri ardına uygulanmaya başlamıştır.[177]

[172]Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s.126.

[173] Tanzimat dönemi şairlerinden ve Jön Türk Hareketi'nin ideologlarından biri olan Namık Kemal de Tercüme Odası'nda eğitim görmüş ve bir süre ders vermiştir. Bkz. Mehmed Kaplan, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 378, İstanbul, 1948; Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın Tercüme Odası'na girişleri ile ilgili bkz. Engin Deniz Akarlı (çev.) *Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:147, İstanbul, 1978, s.X. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çağında önemli devlet adamlarının Batılı yönetim anlayışı ve değerleriyle yetiştiği kurumların başında Tercüme Odası ve elçilikler gelmekteydi. Avrupa başkentlerinde açılan daimi elçiliklerde staj görevi gören genç memur adayları Osmanlı idari reformlarının başarılı yürütücüleri olmuşlardır. Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society", *Political Modernization in Japan and Turkey*, içinde Der. R. E. Ward-D. A. Rustow, Princeton University Press, Princeton, 1964, s.47. Konsolosluk ve elçilik gibi diplomatik misyonlarda staj yöntemiyle memur yetiştirme sistemi o dönemde Osmanlı Devleti'ne özgü bir uygulama değildir. Tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, XVIII. yüzyılda Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı elçiliklerinde de, gelecekte diplomasi mesleğine adım atacak olan gençler staj görevi görmüşlerdir. Naff, *a.g.m.*, s.299. Ayrıca bkz. Kenan İnan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, S.26, S.154, (Ekim 1996), ss.196-201.

[174] Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s.52.

[175] Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar, Ma'ruzat*, (yay. haz.)- Sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s.17.

[176] Geoffrey Lewis, *Modern Turkey*, Praeger Publishers, New York&Washington, 1974, s.45.

[177] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Changes in Ottoman Educational Life and Efforts Towards Mo-

Tanzimat döneminde Osmanlı devlet adamlarının hayata geçirdikleri reformlarda güttükleri temel amaç, döneme hâkim olan Osmanlıcılık düşüncesi doğrultusunda milletlerarası eşitliği sağlamak olmuştur. Bununla birlikte, özelikle 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerini sisteme dâhil etme amacı da, üzerinde hassasiyetle durulan bir düşünce haline gelmiştir. Bu dönemde yapılan diğer reformlarla birlikte tam bir eşitlik sağlanamasa da gayrımüslim tebaanın statüsü yükselmiştir.[178]

Tanzimat döneminin temel karakterini oluşturan bu ideolojik yapıya uygun olarak eğitimde dünyevileşme yolunda önemli adımlar atılmış ve eğitim olgusu modern devletlerde olduğu gibi resmi bir görev olarak telakki edilmeye çalışılmıştır.[179] 1857'de Maarif-i Umûmiye Nezaretinin teşkil edilmesiyle daha önce vakıflar ve üst düzey yöneticilerin şahsi girişimleriyle şekillenen eğitim işleri ilk kez devletin merkezi işlevleri arasında sayılmış ve ayrı bir mekanizma tarafından ele alınmaya başlamıştır.[180] Dönemin eğitim reformlarını şekillendiren bu kuruluş, hâlihazırda kendi eğitim sistemlerini laikleştirmiş ve modern eğitim müesseselerini kurmuş olan gayrımüslim tebaaya mensup gençlerin Müslüman olanlarla aynı eğitim ortamını paylaşmalarını sağlamak ve Osmanlıcılık düşüncesini geçerli bir ideoloji haline getirebilmek için bazı eğitimsel önlemler alma yoluna gitmiştir.[181]

dernizations in the 18th-19th Centuries", *Introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan: International Symposium* October 7-11, 1996, s.126.

[178] Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review*, Vol.59, No.4, (Jul., 1954), s.848.

[179] İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *TCTA*, C.2, İletişim Yayınları, 1985, s.468. Tanzimat fermanının ilan edilmesindeki amaçlardan biri imparatorluğun bütün unsurları arasında nispi bir eşitliği sağlayacak önlemleri içeren seküler hukuk kurallarını ikame etmekti. Bu durum devletin değişik unsurları arasında entegrasyonu sağlamanın yanında devletin gücünü arttıracak ve ayrılıkçı hareketleri azaltacaktı. Kişi hakları, hukuk sisteminde laikleşme, eğitimin sekülerleşmesi, şeffaf yönetim, atama kriterleri, vergi ve askerlik konularında gayrımüslimlere hizmet yolunun açılması gibi yenilikler yapıldı. Walter F. Weiker, "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform", *Administrative Science Quarterly*, Vol.13, No.3, (Dec., 1968), s.463.

[180] Bkz. Teyfur Erdoğdu, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I", *AÜSBFD*, c.51, S.1, (1996), ss.183-247.

[181] Lathiful Khuluq, "Modernization of Education in the Late Ottoman Empire", *Al-Jami'ah*, Vol.43, No.1, (2005), s.45. Galatasaray Lisesinin kuruluş sürecinde büyük katkıları olan dönemin sadrazamı Ali Paşa'nın hazırlamış olduğu layihada yer verdiği; *"umur-i devlette kullanılmak, Türkçe okuyup yazmayı bilmeye muallak tutulur ve böylece ilan olunur ise buna ne bizim tebaa-i gayrmüslimenin ve ne düvel-i malumenin kat'a bir diyecekleri olamaz."* ifadeleri, Osmanlı Devleti'nin reformlarda yürüttüğü savunmacı reflekslerini devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiyede öğrencilerin hocalarla tercüman aracılığıyla konuştukları gerekçesiyle konu ile ilgili katı bir tutum sergileyen Fransa'nın ısrarları sonucunda Galatasaray Lisesinde eğitim dili Fransızca olunca Ali Paşa'nın hazırlamış olduğu layihada belirtilen hedef boşa çıkmıştır. İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesinin

Bu dönemde açılan okullardan en çok bilineni şüphesiz ki İmparatorluğun elit sınıfını oluşturan kesimlerin öğrenim gördüğü ve 1868 yılında açılan Mekteb-i Sultani ya da Galatasaray Lisesidir.[182] Türk eğitim tarihinde lise ya da orta öğretim düzeyinde açılan ilk kurum olma özelliğini taşıyan Galatasaray Lisesi tam anlamıyla Fransız *lisée* müfredat ve öğretim sistemi örnek alınarak oluşturulmuştur.[183] İngiltere'de *British Public Schools* ve Almanya'da *Gymnasium* adlarıyla bilinen ve o dönemin Avrupası'nda oldukça yaygın olan bu tarz eğitim kurumlarının en belirgin özelliği, toplumsal elit sınıfların yetiştirildiği yoğun akademik derslerle yüklü olmasıydı. Osmanlı Devleti'nde süregelen Fransız etkisini daha da ağırlaştıracak olan bu okulun kuruluşu aynı zamanda diplomasiden siyasi hayata aralarında tanınmış birçok ismi barındıran yeni bir kuşağın doğuşuna kaynaklık etmiştir.[184]

Galatasaray Lisesinin açılmasında Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında çıktığı Avrupa seyahatinin büyük bir etkisi vardır.[185] Padişahla birlikte bu gezide bulunan dönemin sadrazamı Âli Paşa, Hariciye Nazırı Keçecizade Fuat Paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın ve Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi M. Bouree'nin okulun kuruluş aşamasında büyük katkıları olmuştur. Ayrıca, Fransa'nın Islahat Fermanı'ndaki koşulları öne sürerek Osmanlı uyruğunda bulunan gayrımüslimlerin de

Kuruluşu", *Belleten*, c.7, S.28, (İkinciteşrin 1943), s.322. Ayrıca bkz. Engelhardt, *a.g.e.*, s.250.

182 Richard E. Maynard, *The Lise and Its Curriculum in the Turkish Educational System*, PhD, Thesis, University of Chicago, Chicago, Illinois, 1961, s.24. 1481 yılında II. Beyazıt tarafından Galata'da yaptırılan ve Enderun Mektebi'ne alınacakların yetiştirildiği bir kurum olan Galata Sarayı II. Selim zamanında medrese halini aldı. I. Mahmud zamanında bu medrese bir kütüphane eklenmek suretiyle geniş bir eğitim kompleksi haline getirildi. Bir süre Mekteb-i Tıbbiye'ye de ev sahipliği yapan bu bina birkaç kez yanıp tekrar yaptırılmış ve son olarak Mekteb-i Sultaninin buraya taşınmasından sonra okul Galatasaray Lisesi ismini de almıştır. Mithat Sertoğlu, "Galatasaray'ın Tarihçesi", *Taha Toros Arşivi* (TT),582386; Kadircan Kaflı, "Batıya Açılan Pencere", *Yeni Sabah*, 16 Ağustos 1951. Okulun kuruluş tarihi olarak II. Beyazıt döneminde temelleri atılan sarayın kuruluş tarihi olan 2 Aralık günü ile okulun ikinci açılış dönemi olarak kabul edilen 1 Eylül gününü kabul etme noktasında bir karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. "Galatasaray Lisesi 500. Yılını Kutluyor", *Milliyet*, 20.10.1981. Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, C.I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.

183 Joseph S. Szyliowicz, *Education and Modernization in the Middle East*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1973, s.145.

184 Frederick W. Frey, "Education and Political Development in Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde (edt.) Robert E. Ward-Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton&New Jersey, 1964, s.214.

185 Bir görüşe göre, Sultan Abdülaziz, Paris'te 1857 yılında kurulmuş olan Mekteb-i Osmani'de modern usullerle eğitim almaları için gönderilen öğrencilerin eğitim dışında farklı işlerle ilgilendiklerini görünce okulun kapatılmasına karar vermiş ve İstanbul'da modern bir okul kurulması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Vefa Semenderoğlu-Osman Tanburacı, *Dünden Bugüne Galatasaray*, Tanburacı Matbaacılık, İstanbul, 1997, s.34. Mekteb-i Osmaninin kuruluşu ve işleyişi için bkz. Richard, L. Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmani in Paris, 1857-1874", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, (edt.) W. Polk and R. Chambers, Londra 1968.

yararlanabilecekleri okulların bir an önce açılması yönünde verdiği nota da etkili olmuştur.[186] Bu gelişmelerden sonra öğretimin Fransa'daki eğitim ilkelerine koşut biçimde düzenleneceği bu okul için 25 Mart 1868'de Paris'te bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme gereğince İstanbul'a gönderilen Dr. A. Levistal müdür muavini olarak atanmış ve yasal düzenlemelerin ardından okulun açılış töreni 1 Eylül 1868 tarihinde gerçekleşmiştir.[187] Okulun Galata civarında kurulmasına karar verilmesi bir tesadüf olmayıp, son dönem Osmanlı reformcu devlet adamlarının ıslahat teşebbüsleri için seçtikleri Beyoğlu Semti'ne yakın olması bu kararın alınmasında etkili olmuştur.[188]

Okulun kuruluşu için yayınlanan padişah iradesinde yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, bu yolla Avrupa usulüne göre eğitim almış nitelikli devlet görevlileri yetiştirilmek istenmiştir.[189] Mekteb-i Sultaninin kuruluşuna ilişkin iradede son dönemde açılmış olan diğer sivil mekteplerde okuyan öğrencilerin yeterli düzeyde eğitim almalarına rağmen, Avrupa'daki büyük eğitim kurumlarına benzer mekteplere duyulan ihtiyaca da vurgu yapılmıştır. Okulun ilk nizamnamesine bakıldığında Mekteb-i Sultaninin Tanzimat dönemi sivil mekteplerin tipik özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Öğrenim süresinin beş yıl olarak belirlendiği ve dokuz ile on beş yaşındaki öğrencilerin okula kabul edileceklerini içeren 11 maddelik nizamnamenin ikinci maddesinde, mezun olan öğrencilerin devlet hizmetine alınacakları, isteyenlerin de fünûn-u askeriyeden Bahriye, Tıbbiye veya Hendese-i Mülkiye okullarında öğrenimlerine devam edebilecekleri hükmü yer almıştır.[190]

Nizamnamenin beşinci maddesi okulda verilecek olan derslere ayrılmıştır. Bu maddenin giriş kısmında yapılan açıklamada, uygulanacak olan müfredatta yer alan derslerin mektepten mezun olacak öğrencilerin her türlü hizmete elverişli hale gelmelerini sağlayacak derslerden seçildiği ifade edilmiş ve ders isimleri: *lisan-ı Osma-*

[186] Necdet Sakaoğlu, "Galatasaray Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, s.367.

[187] Aynı yer.

[188] Fethi İsfendiyaroğlu, "Memleketimizdeki Garplılaşma Hareketlerinde Beyoğlu'nun Büyük Rolü", 21.01.1954, *TT/550007.*

[189] "*Hidemat-ı devletin her nev'ine kesbi kabiliyet ve mekatib-i aliyede ikmal-i ma'lümata tahsil-i liyakat eylemek üzere Avrupa liselerine mu'adil ve Fransa mektepleri programlarına mutabık olub Türkçe ile Fransızca'nın aynı derecede tahsil edilmesi gayesiyle ve Mekteb-i Sultani ünvanıyla müceddeden te'sisi karar-gir olan Mekteb-i Galatasarayı'nda küşad ve nizamnamesinin neşriyle beraber talebe kayd ve kabulüne 1285 senesi Nisanının on beşine müsadif olan Pazartesi günü (27 Nisan 1868) mübaşeret edilmiş...*" Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi,* (haz.) Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.86.

[190] *Takvim-i Vekâyi,* def'a 164, 4 M 1285 Pazartesi, (27 Nisan 1868), s.1.

ni, tevarih-i Osmaniye ve umumiye, umumi coğrafya, Memalik-i Osmaniye'nin ziraat ticareti ve san'aiyatı ve ahval-i mülkiyesi, coğrafyası, riyaset-i adiye ve aliye, muhasebe ve defter ve mevadı ticaret dersleri, hikmet-i tabiye, kimya-yı sanayi, hukuk-u nas ve hukuk-u idare-i mülkiye-i nas, Fransız lisanı, kavanin-i umumiye ve tıp ve eczacılık fenlerinin tahsiline lazım olacak kadar Latin lisanı, servet-i milli, resm-i hat ve san'at resmi, riyazat-ı bedeniye ve nebatat fenleri şeklinde sıralanmıştır.[191]

Okula kayıt için başvuran öğrenciler sınava tabi tutulmuşlar ve yeterli görülmeyen adaylar üç yıllık bir hazırlık eğitimine alınmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit toplum yapısına uygun olarak okula kabul edilen öğrencilere hangi dine mensup olurlarsa olsunlar ibadet serbestliği tanınmıştır. Ancak bu dönemde milliyetçiliğin revaçta olduğu gerçeği okula karşı belirgin bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yahudi toplumu yönetiminde Hıristiyan hocaların bulunduğu bir okula çocuklarını göndermek istememiş,[192] Katolikler de çeşitli milletlerin karma sistemle eğitildiği bu kurumun ahlaksızlığa sebep olacağı gerekçesiyle mesafeli bir tutum belirlemişlerdir. Müslüman kesimde ise benzer tepkiler görülmemiş, hatta devlet adamlarının bu modernleşme projesi toplumsal tabanda geniş bir destek görmüştür.[193]

Mekteb-i Sultaninin ilk müdürü olan M. De Salve ve derslere giren hocaların kayda değer bir kısmı Fransız asıllıydı. Osmanlı-Fransız siyasi ilişkilerinin doruğunda olduğu bir dönemde böyle bir eğitim kurumunun açılması Fransız etkisini kültürel alana da taşımıştır.

Okula kayıt hakkı kazanan öğrencilerden düşük gelirli ailelere mensup olanların ücreti devlet tarafından karşılanmış ve bunun için de Osmanlı vatandaşı olma şartı aranmıştır.[194] Mekteb-i Sultaninin ilk müdürü olan De Salve'ın aktardığına göre okula ilk kayıt olan öğrenci sayısı 341 idi. Bunların 147'si Türk ve Müslüman, 48'i Gregoryen Ermeni, 26'sı Rum, 34'ü Musevi, 34'ü Bulgar, 23'ü Latin Katolik, 19'u da Ermeni Katolik'ti. Öğrencilerin 240'ının Fransızca dil düzeyi çok düşüktü. Son derece kozmopolit bir eğitim ortamı yakalayan Mekteb-i Sultanide derslerin işlenmesinde büyük zorluklarla karşılaşıldığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Ancak buna rağmen ilk ayın sonunda öğrenci sayısı 403'e, yılsonunda 536'ya ve ertesi yıl da 640'a ulaşmıştır.[195] Galatasaray Lisesinde ilk kez alafranga saatin kul-

[191] *Takvim-i Vekâyi,* def'a 164, 4 Muharrem 1285 Pazartesi, (27 Nisan 1868), s.1.

[192] Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler,* Gözlem Gazetecilik Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1995, s.171.

[193] Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi", *TDVİA,* C.13, s.324.

[194] *Takvim-i Vekâyi,* def'a 164, 4 Muharrem 1285 Pazartesi, (27 Nisan 1868), s.1.

[195] "Galatasaray Lisesi", *Aylık Ansiklopedi,* No. 5, (Eylül 1944), s.139.

lanılması ve hafta sonu tatilinin pazar günü olarak belirlenmesi Osmanlı Devleti'nde eğitimin laikleştirilmesi bakımından önemli sayılabilecek uygulamalardır.[196] Konuya bu yönde bir yorum getiren Lewis'e göre; Galatasaray Lisesi, Müslüman bir hükümetin batılı bir dille modern bir orta öğretim verme yönündeki ilk ciddi girişimi olmuştur.[197]

Osmanlı Devleti'nin taşra vilayetlerinde kurulması planlanan modern liseler için örnek bir uygulama olarak düşünülen Galatasaray Mekteb-i Sultanisi açıldıktan kısa bir süre sonra önemli zorluklarla karşılaşılmıştır. Okulda okuyan farklı dinlere mensup öğrencilerin ibadet uygulamaları, kullandıkları takvim ve zaman birimlerindeki farklılıklar, dinlere göre değişen özel ibadet günleri gibi konularda daha önce karşılaşılmayan zorluklar yaşanmıştır.[198]

Okulun Fransız olan ilk müdürü De Salve'dan sonra yerine Osmanlı'nın Hıristiyan tebasından Vahan, Fotyadi, Sava Efendiler getirilmiş ve 1876'dan itibaren de Müslüman Türk müdürler mektebin başına getirilmişlerdir. Mekteb-i Sultani, Sava Efendi'nin müdürlüğü zamanında Sadâretten yazılan bir arz tezkeresi üzerine mektep bünyesinde hukuk, edebiyat ve riyaziyat şubelerini ihtiva etmek üzere bir Darulfünûn açılmıştır.[199]

1871 yılında Âli Paşa'nın ölümüyle birlikte okula yöneltilen eleştiriler daha da şiddetlenmiştir. Gerek ulema çevresinden gerekse de Jön Türklerce eleştirilere maruz kalan okulda Türkçe derslerinin yetersiz olması, üzerinde en çok durulan konuların başında geliyordu. Bunun üzerine 1885 yılından itibaren okulda Türkçe, Fransızca ve ortak programlar uygulamaya konmuştur. Fransızca ya da Türkçe programına devam eden mezunlara *ehliyetname*; Fransızca-Türkçe ortak programından mezun olanlara ise şahadetname verilmeye başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde yürütülen eğitim politikası doğrultusunda Mekteb-i Sultaninin ders programında değişikliğe gidilmiştir. Programa eklenen *ulûm-ı diniye* dersi Müslüman tebaya mensup olan öğrencilere verilmek üzere ikinci sınıflarda haftada iki saat ve diğer sınıflarda da birer saat okutulmuştur.[200] Bu dönemde üç yıl iptidai olmak üzere yedi sınıf olarak teşkil edilmiştir. [201] Ali Suavi'nin Galatasaray Lisesi Müdürlüğüne getirilmesi bu döneme denk gelmektedir. İşin aslına bakılırsa Ali Suavi Galatasaray Lisesi'nin eğitim sistemine olan muhalefetini okulun açıldığı tarihlerde ortaya koymuştur. Londra'da sürgünde olduğu dönemde çıkardığı

[196] *TT/504825.*
[197] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s.170.
[198] Ömer Sami Coşar, "Galatasaray'ın 94 Yıl Önce Karşılaştığı Zorluklar", *Milliyet,* 26 Mayıs 1968.
[199] Osman Ergin, *a.g.e.,* C.I-II, s.486.
[200] İstanbul *Mekteb-i Sultanisi Ders Müfredat Programı,* Matbaa-i Amire, İstanbul, 1328, s.1.
[201] *Mekteb-i Sultani Ders Programı,* Matbaa-i Amire, İstanbul, 1327, s.2-3.

Muhbir gazetesinde Galatasaray Lisesi'nin açılmasına hiddetli yazılar yazarak tepki koymuştur.

Ali Suavi'nin Galatasaray Lisesi Müdürlüğüne getirilmesi, okulun işleyişinde köklü bir ıslahat yapılacağı beklentilerine yol açmıştır. Gerçekten de, göreve başlar başlamaz Bulgar ayrılıkçılığı ile ilişkisi tespit edilen Bulgar öğrencileri okuldan uzaklaştıran Ali Suavi, yetersiz gördüğü Fransız muallimlerin de işine son vermiştir. Öte yandan II. Abdülhamid'in modern bilimsel eğitim ile dinsel anlayışın at başı yürüdüğü eğitim politikasının Ali Suavi tarafından da yürütüldüğü bilinmektedir. Okulda esas alınan alafranga saat yerine alaturka ezani saatin uygulanmaya başlaması ve daha önceki programlarda olmayan *akaid* (islami inanç) dersinin okutulması bu dönemde Galatasaray Lisesinde yapılan değişiklikler arasındadır.[202] Ali Suavi'nin dışında, Galatasaray Lisesinin müdürlüğünü yapan Türkler arasında yer alan Abdurrahman Şeref Efendi* ve Tevfik Fikret gibi isimler, okulun eğitim düzeyinin yükseltilmesi için çaba sarf etmişler ve en önemlisi de II. Abdülhamid döneminin baskı ortamında bu okulu özgür fikirlerin savunulduğu bir müessese haline getirmişlerdir.[203]

II. Meşrutiyet döneminde başkentin en gözde okullarından biri haline gelen Mekteb-i Sultaninin çok sayıda aile tarafından tercih edilmesi nedeniyle başkent dışından gelen *leyli* (yatılı) öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılamak güçleşmiştir. Bu nedenle, Dâhiliye Nezareti tarafından taşra vilayetlerine gönderilen bir yazıda, Mekteb-i Sultaninin bir buçuk milyon nüfuslu İstanbul'daki tek *leyli* (yatılı) mektep olduğundan taşradan öğrenci gönderilmemesi talep edilmiştir.[204]

[202] Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.34. Ayrıca bkz, Yahya Akyüz, "Galatasaray Lisesinin Islahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge", *Belleten*, S.181, ss.121-131.

* Abdurrahman Şeref Efendi, Tophane-i Amire muhasebecilerinden Hasan Efendi'nin oğlu olarak 1853 yılında İstanbul'da doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş eğitimci, vakanüvis, siyasetçi ve önemli devlet adamlarından biri olarak yakın tarihe damgasını vurmuştur. Yazmış olduğu önemli eserler arasında; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, *Tarih Muhasebeleri*, *İlm-i Ahlak*, *Coğrafya-yı Umumi* (4 cilt) gibi geçerliliğini uzun süre korumuş olan bilimsel çalışmalar sayılabilir. Abdurrahman Şeref Efendi, Mekteb-i Mülkiyenin ikinci müdürü olarak bu görevini on yıl boyunca sürdürmüştür. Bkz. Mehmet Demiryürek, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını: Abdurrahman Şeref Efend i (1853-1925)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003; ayrıca bkz. Efzaleddin (Tarih Encümeni Azalarından ve Darulfünun Müderrislerinden), *Abdurrahman Şeref Efendi, Tercüme-i Hal Hayat-ı Resmiye ve Hususiye*, Halk Matbaası, İstanbul, 1927, ss.6-10. Ayrıca bkz. Ali İpek-Güler Mumoğlu, (haz.) *M. Seyfettin Özege'den Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler Üzerine Notlar*, (y.y.), 1990, s.4.

[203] Gülsün Düzenli-Zafer Toprak, "Mekteb-i Sultaniden Bugüne Galatasaray Lisesi, Galatasaray Lisesi Özel Dosya", *Toplumsal Tarih*, c.26, (Şubat 1996), s.24.

[204] BOA., *DH. MUİ.*, 142/89, h. 27 Reib'ül-evvel 1329/27 Nisan 1911.

1912 yılında yayınlanan dâhili talimatnameye bakıldığında *Lisan-ı Osmani* ve *Fransevi* derslerine büyük önem verilmeye devam edildiği görülmektedir. Almanca, Bulgarca, İngilizce, Rumca ve Ermenice derslerinin ihtiyari olduğu bu talimatnameye göre Fransızca ve Osmanlıca sınavlarından yeter not alamayan öğrenciler bir üst sınıfa geçemedikleri gibi, bu derslerden birinden iki yıl üst üste kalan öğrencilerin okulla ilişkileri kesilmiştir.[205] Bu talimatnameye göre okula; dâhil, nısfı dâhil (yarım) ve hariç olmak üzere üç bölümde öğrenci kabul edilmiştir. Bu bölümlere kaydolan öğrenciler, sırasıyla 40, 20 ve 10 Osmanlı altını ücret ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.[206] Öğrencilerin sınıfta ve teneffüslerde kendi aralarında Fransızca konuşmalarını şart koşan talimatnamenin 116. maddesi Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.[207] Cumhuriyet döneminden itibaren okulun adı Galatasaray Lisesi olarak değiştirilmiş ve üç şubeden mezuniyet uygulaması bire indirilmiştir.[208] Ayrıca ilk kez 1967'den itibaren okula kız öğrenciler de kabul edilmişlerdir.[209]

III. Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye: Mekteb-i Mülkiyenin İlk Dönemi (1859-1877)

A. Mekteb-i Mülkiyenin Kuruluşunu Hazırlayan Tarihsel Süreç

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi entelektüelleri ve devlet adamları, modern bir eğitim sistemi oluşturamadıkları takdirde reformların uzun ömürlü olamayacağı görüşünü taşımışlardır.[210] Modern eğitim olgusuna böyle bir önem atfedilmesi İmparatorluğun askeri, sosyal ve teknolojik bakımlardan modernizasyonunun sağlanabilmesi ve geleneksel idari yapısının dönüştürülebilmesi ile ilgili bir durumdu. Nitekim devlet-vatandaş ilişkilerinin 19. yüzyılın modern kurumlarının gerektirdiği çizgiye çekilmesi, rasyonel idarenin kurulması, merkeziyetçi devlet anlayışının kökleşebilmesi ve bu koşullara uygun nitelikli sivil yöneticilerin

[205] *Mekteb-i Sultani Dâhili Talimatnamesi,* Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1328, s.10.

[206] Aynı yer. Galatasaray Mekteb-i Sultanisinden 1903 yılında mezun olan Salih Keramet Nigar ise, okulun 100. kuruluş yıldönümünde II. Abdülhamid dönemine denk öğrencilik yıllarına dair aktardığı hatıralarında okula herhangi bir ücret ödemediklerini ifade etmiştir. *Milliyet,* 13 Aralık 1981.

[207] *Mekteb-i Sultani Dâhili Talimatnamesi,* Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1328, s.26.

[208] Emin Ali Çavlı, *"Bizde İlk Lise Açılalı 90 Sene Oluyor: Galatasaray", Cumhuriyet,* 6.Kasım 1959.

[209] TT/*580269.*

[210] İhsanoğlu, "Changes in Ottoman Educational Life and Efforts Towards Modernizations in the 18th-19th Centuries", s.127. Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda görülen sosyal hareketlilik ve siyasi yapıdaki farklılaşmanın toplumsal dönüşümle sonuçlanabilmesi için etkili bir bürokrat sınıfına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum da Osmanlı toplumunda reformların hayata geçirilmesi sürecinde karşılaşılan en büyük engeldi. Manfred Halpem, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa,* Princeton University Press, Princeton, 1963, s.348.

yetiştirilebilmesi için modern eğitim kurumlarına öncelik verilmesi bu dönemde akla gelen ilk düşünce olmuştur.[211] Tanzimat reformlarının uygulanabilmesi için yeni bir idari yapılanma başlatılmış özellikle taşra yönetiminde merkezi devletin varlığını arttırma yoluna gidilmiş ve bu durum, geçmişteki başına buyruk iş yapan memur tipinden resmi hiyerarşi anlayışına sahip nitelikli memurlara duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.[212]

Yeni merkezi yönetim biçimi, modern anlamda bürokratikleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu bürokratik sınıf, devletin kazandığı yeni işlevleri karşılayacak bilgi ve beceriye sahip memurları gerektirmiştir.[213] Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki iç ve dış diplomasisinin yoğunluk ve çeşitliliğinin gerektirdiği memur portresi geleneksel dönemde karşımıza çıkan sadece kitabet ve yazı usulleri konusunda maharetli kâtiplerden oldukça farklıydı. Her şeyden önce akıcı Fransızca konuşabilme becerisi bu dönemin memurlarında aranan özelliklerinin başında gelmiştir.[214]

Bununla birlikte, Osmanlı yöneticilerinin Tanzimat döneminde benimsediği kısmi laiklik diyebileceğimiz ideolojik yapıya koşut olarak dinsel motivasyonlarla karar almayan memurlara, sözü edilen politikanın yürütülmesi için azami ölçüde ihtiyaç duyulmaktaydı.[215] Nitekim üst düzey Babıali yöneticilerinin ön ayak oldukları nizamname ve saraya gönderilen arz tezkereleri yeni yönetim aygıtının artık Avrupa modeline göre etkili ve dürüst bir kamu hizmeti anlayışıyla işleyebileceği anlamını taşıyordu.[216] Bürokrasinin batılılaştırılması yolunda atılan en can alıcı adım sivil ve askeri eğitim kurumlarının modernleştirilmesiydi. Devletin çıkarlarını göz önünde tutan iyi yetişmiş ve bilgili bürokratların yetiştirilmesi için 19. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de kamu yönetiminin rasyonelleştirilmesi için takip edilen yöntemler benimsenmiştir.[217]

Türk eğitim tarihine geniş bir perspektifle yaklaşan Kazamias'a göre; 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonra Âli ve Fuat Paşalar tarafından yürütülen reformlarda başarı elde edilebilmesi için eğitim unsuru *sine qua non* (olmaz-

[211] Weiker, "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform", s.452.

[212] Çadırcı, "Tanzimat", s.187.

[213] İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 1980, s.31.

[214] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s.153.

[215] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s.63.

[216] Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.146.

[217] Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, içinde (der.) Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.57.

sa olmaz) bir öneme sahip olmuştur.[218] Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra git gide yaygın hale gelen modern eğitim müesseselerinde eskisinden farklı olarak yeni ilim ve fen anlayışının hâkim duruma gelmesi ve rasyonel devlet yönetimi anlayışı 19. yüzyıl modernleşme atılımını şekillendiren temel belirleyenlerdir.[219]

II. Mahmud döneminden itibaren rüşdiye mekteplerinin kurulmasıyla başlayan sivil okulların yaygınlaşması sürecinde Galatasaray Lisesi'nin kurulmasıyla önemli bir yol kat edilmiş ve eğitimde modernleşmeyle gelen bu birikim, Osmanlı Devleti'nde Batılı düşünce ve davranış kalıplarına sahip yeni ve seçkin bir yönetici sınıfın doğuşunu hazırlamıştır.[220] Tıpkı Galatasaray Lisesinin Osmanlı Devleti'nin modernizasyonunda yarattığı olumlu etki gibi Mekteb-i Mülkiyenin 1859 yılında açılması, yeni akımların transfer edilmesi ve yaygınlık kazanmasının en güçlü kanallarından biri olmuştur. Bu okuldan mezun olanlar, modernleşme sürecinde önemli roller oynamışlardır.[221] Her ne kadar Galatasaray Lisesi mezunları Batılılaşma projesinin hedeflediği eğitimli kitleyi oluşturmuş olsalar da özellikle yönetici okulu olma vasfını kurulduğu günden bu yana sürdüren Mekteb-i Mülkiyenin modern Türkiye'nin kuruluşunda oynadığı rol azımsanmayacak düzeydedir.

B. Mekteb-i Mülkiyenin Kuruluşu ve Kuruluş Tarihi Muamması

Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş süreci ile ilgili devlet kurumları arasındaki yazışmaları takip etmek, bu okulun kuruluş gerekçesini de anlamak açısından faydalı olacaktır. Tanzimat dönemi Osmanlı devlet yönetiminde önemli fonksiyonları olan Meclis-i Âli-i Tanzimat* ve Meclis-i Vâlâ* arasında ilk kez 1936 yılında Cemil Tukin tarafından ortaya çıkarılan yazışmalar Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş tarihi ile ilgili belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır.[222]

[218] Andreas M. Kazamias, *Education and The Quest for Modernity in Turkey,* The University of Chicago Press, Chicago, 1966, s.61.

[219] Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'ne 19. Yüzyılda Bilimin Girişi ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim,* 29/30, (Bahar-Yaz 1985), ss.79-101.

[220] Joseph S. Szyliowicz, *Education and the Modernization in the Middle East,* Cornell University Press, Ithaca and London, 1973, s.144.

[221] Joseph S. Szyliowicz, "Education and Political Development in Turkey, Egypt and Iran", *Comparative Education Review,* Vol. 13, No. 2 (Jun., 1969), s.155.

* Meclis-i Ali-i Tanzimat, Tanzimat döneminin gerektirdiği kanun ve nizamnameleri hazırlamak, memleketin ıslah ve imarı için alınacak tedbirleri müzakere etmek için 1854 tarihinde kurulmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s.429.

* II. Mahmud döneminde devlet teşkilatının yeniden düzenlenmesi bağlamında Divan-ı Hümayûn'un yetersiz kalması üzerine 24 Mart 1838 tarihinde bir yasama meclisi olması düşüncesiyle

Okulun kuruluş tarihi olan 12 Şubat 1859'dan önce yapılan yazışmalardan, uzun bir hazırlık evresinden sonra açılışın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Vâlâ'nın Sadâret'e sunduğu ve Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş gerekçesi olarak dönemin kamu yönetiminde görülen aksaklıkları içeren mazbata bu açıdan önemli bir belge niteliğindedir.[223] Sözü edilen belgede geçen; "*... elviye kaymakamlıklariyle kaza müdürleri umuru mülkiyeye ait fünûn ve malumattan mücerret ve küçük konsolosun tercümaniyle bile icrayı muameleden aciz bulundukları şöyle dursun adeta kendulerine gönderilen evamirin ahkâmını okuyup anlamağa kadir olmadıkları derkârdır*"[224] ifadelerinde açıkça yer aldığı gibi Tanzimat döneminin ilk yıllarında açılan sivil rüşdiyelerde yönetici yetiştirme projesi ile bir başarı elde edilememiştir. Bu durum devlet yöneticilerini yeni bir arayışa yöneltmiş ve Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş gerekçesi de böylelikle hâsıl olmuştur.

Mektebin açılması hususunda Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan mazbata Mehmed Emin Âli Paşa'ya verilmiş ve Sadârette değerlendirildikten sonra bir arz tezkeresi hazırlanıp Padişah Sultan Abdülmecid'e takdim edilmiştir.

> Atüfetlü efendim hazretleri
>
> ... idare-i mülkiye memurları için müstakil bir tarik olmaması cihetiyle naehil birtakım adamların kaymakamlık ve müdürlük memuriyetlerine gönderilmeleri ve pek çoğunun adem-i liyakatlarından naşi evamiri devleti bile layıkıyla anlayamamaları arzu şeylerin husulüne kaviyyen mani olmakta olduğu münker değildir.
>
> Aklâm-ı Şahane'de bulunan ketebeden ve talebe-i ulûmdan ve taşrada bulunan hanedan zadelerin münasiplerinden yüz kadar nefer bil imtihan idare-i umuru mülkiyece bilinmesi elzem olan ve mabata-i merkümede tadat olunan ulûm-u maarif ve elsine-i muktezinin bunlara talim ettirilerek içlerinden bil imtihan ehliyeleri sabit olanlar işbu memuriyetlere gönderilmek...[225]

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adıyla kurulmuştur. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.39-40. Ayrıca bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C.II, s.231.

[222] Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarından Cemal Tukin'in elde ettiği belgeler, Siyasi İlimler Mecmuası'nın 104, 105, 106, 107, 108 ve 109. Sayılarında yayınlanmıştır.

[223] Taner Timur, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye*, c.33, s.265, s.187.

[224] Cemal Tukin, "Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)'nun İlk kuruluşuna Ait Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası*, S.104, Yıl 9, II. Teşrin 1939, s.413. Belgenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki fon numarası; BOA., *İMMS.*, h. 12/519, 25 Ramazan 1274/9 Mayıs 1958. Dolayısıyla bu tarih, Mekteb-i Mülkiyenin açılışını ön gören padişah iradesinin yayınlandığı tarihi ifade etmektedir.

[225] BOA., *İMMS.*, 12/519, h. 25 Ramazan 1274/9 Mayıs 1958, s.2. Mücellidoğlu Ali Çan-

Padişaha arz edilen bu tezkere üzerine mektebin açılması uygun görülmüştür. Padişahın olumlu yöndeki kararının ardından Maarif Nezareti ile Meclis-i Âli-i Tanzimat, Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşunun hızlandırılması ve eksikliklerin giderilmesi noktasında tartışmalı bazı konulara açıklık getirecek bir karar almışlardır.[226] Hazırlanan ikinci mazbataya göre; Aklâm-ı Şahanede bulunan kâtiplerin ehliyetli olanlarından seçilenler okula öğrenci olarak kabul edilecekler ve Taşra memuriyetlerine hariçten kimsenin atanmayacağı karara bağlanmıştır.[227] Bu belgeye göre; ilk önce Mekteb-i Mülkiye için Darulfünûnda birkaç oda ayarlanıp ve bu iş için de 11000 kuruş sermaye ayrıldıysa da, daha sonra Ticarethane 'de bulunan uygun bir binaya taşınması için gerekli olan 1800 kuruşun şimdilik yeterli olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır. İki yıl eğitim verilecek bir meslek okulu olarak düşünülen bu okuldan mezun olduktan sonra taşraya müdür veya kaymakam olarak atanacak olanların maaşlarına bir miktar zam yapılmasının, bu mezunların devlete birçok açıdan faydaları dokunacağından hazineye bir yük getirmeyeceğinin vurgulandığı belgede ayrıca okula atanacak olan hocaların ücretleri ve okutulacak olan derslerle ilgili de bilgi verilmiştir.[228] 3 Cemaziyülevvel 1275 (29 Ekim 1858) tarihli Padişah iradesi ile okulun Ticarethane binasında açılması tasvip edilmiş ve gerekli hazırlıklara girişilerek hocaların tayin işlemleri için çalışmalara başlanmıştır.[229]

Mekteb-i Mülkiyenin teşkili konusunda ortaya çıkan bu gelişmeler dönemin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'ye de yansımıştır. Meclis-i Âli -i Tanzimat tarafından hazırlanan mazbatanın padişah tarafından onaylanması gazetede şu şekilde yer bulmuştur:

kaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949, M.M. ve S.B.O.*, C.I, Örnek Matbaası, Ankara, 1954,[bundan sonra MTM] s.10; Tukin, *a.g.m., Siyasi İlimler Mecmuası,* S.104, Yıl 9, II. Teşrin 1939, s.415; Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", *Mülkiye,* c.265, S.133, (Kış 1009), s.249.

226 Çankaya, *MTM.*, C.I, s.11.

227 Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi I, Osmanlı Döneminde Darulfünûn (1863-1922),* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No.271, İstanbul, 2009, s.11.

228 "*Bunlardan kesb-i istihkaka edenlerin o misillü taşra memuriyetlerine tayini ile açıktan şunun bunun kaymakam ve müdür nasb olunmaması ve ancak şimdiki halde müdürlükleri ile bazı kaymakamlıkların muayyen olan maaşları arzu olunan suretle yetiştirilecek olan memurların taayyüşüne gayri kâfi olduğuna ve böyle rabıtalı memurlar istihdam olunduğu halde varidatı devlet telef ve serefden kurtulup hazine-i celileye bittabi menafi ve fevaidi olacağı ...*" Tukin, *a.g.m., Siyasi İlimler Mecmuası,* S.104, Yıl 9, II. Teşrin 1939, s.467; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme,* (haz.) Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi genel Müdürlüğü, İstanbul, 2014 s.64.

229 Nuran Kara Pilehvarian-Muzaffer Tıraş, *Mekteb-i Mülkiyenin İstanbul Yılları,* Ankara Üniversitesi Yayın No:363, İstanbul, 2013, s.25; Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.249; Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.597.

> ... bu sene alınması lazım gelen şakirdanın tertip ve ikmali ile mekteb-i mezkurun teşkili ve fünûn-u muharrerenin suret-i tedris ve talimini ve mektebin idareyi dahiliyesi hakkında lazım gelen usulün dahi hemen tanzim ve tesviyesi hususu müteallik ve şeref sünuh buyrulan irade-i seniye-i hazreti padişahi-i icabı âlisi üzere Maarif-i Umûmiye Nezareti Behiyesine havale olunmuştur.[230]

Mekteb-i Mülkiyenin resmi olarak açılışı Ceride-i Havadis gazetesinden takip edilebilmektedir; *"Mektebi mezkûrun feth ve küşad olunduğu geçen Cumartesi günü Maarif-i Umûmiye Nezaret-i Celilesi Vekili Saadetlü Hayrullah Efendi'nin irad ettikleri nutk-u resmiyeyi derç ile iktifa olunmuştur."*[231] Bu satırlardan okulun resmi olarak açılış tarihinin 9 Recep 1275 (12 Şubat 1859) olduğu saptanmaktadır.[232] Başta Sadrazam Âli Paşa ve hükümet üyeleri olmak üzere birçok önemli

[230] *Takvim-i Vekâyi,* def'a 567, 18 C 1275, (23 Ocak 1859), s.4. Ali Çankaya'nın Mekteb-i Mülkiyenin tarihine hasredilmiş hacimli çalışmasının 1954 tarihli birinci cildinde bu gazete haberi okulun kuruluş tarihi olarak ve yanlış bir hesaplamayla 28 Ocak 1859 tarihi kullanılarak verilmiştir. Oysa bu gazete haberi, padişah tarafından çıkarılan ve okulun kuruluşunu uygun bulan irade-i seniyenin çıkarılışını haber vermektedir. Bu durumda Çankaya'nın okulun kuruluş tarihi olarak padişahın irade-i saniyesinin yayınlandığı tarihi esas aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim kitabının 1968 yılındaki yeni baskısında Çankaya, bu gazete haberini "*Bütün hazırlıkların tamamlanıp okulun açılmak üzere olduğu*" şeklinde yorumlamış ve tarihi de 23 Ocak 1859 olarak vermiştir. Bkz. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte "Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) I,* (1859-1968), Mars Matbaası, Ankara, [bundan sonra YMTM],1968-1969, s.50.

[231] *Ceride-i Havadis,* No. 923, 12 R 1275 (15 Şubat 1859), s.1.

[232] Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş tarihi ile ilgili günümüzde de süren bir belirsizlik durumu mevcuttur. 1908 yılından itibaren kutlanmaya başlanan okulun açılış yıldönümüne yönelik düzenlenen törenler için 4 Aralık günü esas alınmıştır. Bu yanlışlık, tahminimizce II. Meşrutiyet döneminde yayınlanmaya başlayan Mülkiye Mecmuası'nın okulun tarihçesinin anlatıldığı birinci sayısında 4 Aralık gününün kuruluş tarihi olarak gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal, "Mekteb-i Mülkiye", *Mülkiye Mecmuası,* No.1, Yıl.1, 1324, ss.4-14. İlhan Unat, "İlhan Unat'ın 4 Aralık 1968 Günü Yaptığı Konuşma", *AÜSBFD,* c.23, S.4, (1968), s.1. Mekteb-i Mülkiye tarihçesi ile ilgili II. Meşrutiyet döneminde oluşmaya başlayan yazın tarafından da desteklenen bu tarihlendirme sonraki dönemlerde de aynen kabul edilmiştir. 21 Teşrinisani 1293 tarihinde Mekteb-i Mülkiyenin genişletilip bir yüksekokul sıfatını elde ettiği tarihi ifade eden 4 Aralık günü, Faik Reşit Unat'a göre 1936 yılında okulun Ankara'ya taşınmasından sonra düzenlenmeye başlanan yıldönümü kutlamalarında 1877 yılının esas alınarak bir yıldönümü sayısı elde etme yanlışlığından kaynaklanmıştır. Unat'a göre ayrıca, Hicri ve Rumi takvimlerin hesaplanmasında 19. yüzyılda 12 olması gereken gün farkının 20. yüzyıl için 13 gün olarak hesaplanması gerektiği, buna dikkat edilmediği için de 1 Aralık 1877 olan Mekteb-i Mülkiyenin II. Abdülhamid döneminde yüksekokul müessesesi olarak kuruluş tarihi hatalı bir şekilde 4 Aralık olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hicri 19 Teşrinisani 1293'e denk gelen 25 Zilkade 1294 olan tarih küçük bir yanlışlık yapılarak 21 Teşrinisani 1293 şeklinde aktarılmış ve 1 Aralık 1877'ye karşılık gelmesi gereken tarih 4 Aralık olarak kabul edilmiştir. Murat Baskıcı, "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", *Mülkiye,* c.265, S.133, (Kış 1009), s.220. Bu açıklamalardan yola çıkarak Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıldönümleri için 1877 yılındaki yüksekokul müessesesi haline getirildiği tarih, yaşı hesaplanırken de 1859 yılındaki ilk kuruluş tarihinin esas alındığı ilginç bir uygulamanın takip edildiği ve bu uygulamanın da günümüzde galat-ı meşhur halini aldığı söyle-

devlet adamının katılımıyla gerçekleşen açılış merasimi Mekteb-i Mülkiyenin ilk kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu tarih, her ne kadar yıldönümü merasimlerinde dikkate alınmasa da eğitim tarihçileri tarafından kabul edilen okulun gerçek kuruluş tarihidir.

C. Atik (Kadim) Mekteb-i Mülkiye: 1859-1877

1. İlk Nizamname

Mekteb-i Mülkiyenin açılmasına yönelik Padişah iradesinin yayınlanmasından sonra, Sadâret makamından Maarifi-i Umûmiye Nezaretine gönderilen bir tezkerede sözü edilen okulun ne surette teşkil edileceği ve genel işleyişi düzenleyen nizamnamenin tamamlanması için gerekli hazırlıklara girişilmesi istenmiştir.[233]

Mekteb-i Mülkiyenin teşkili için Meclis-i Âli-i Tanzimat tarafından hazırlanan dört adet mazbatanın en sonuncusu aynı zamanda kurulan bu yeni okulun on bir maddelik nizamnamesini de içermiştir. *Mekteb-i Mülkiyenin Sureti Teşkiline Dair Nizamname* başlığını taşıyan belge Mekteb-i Mülkiyenin genel işleyişini düzenlemiştir.[234] Buna göre okul, mülkiye memuriyetlerinde istihdama ehil memurlar yetiştirilmesi maksadına yönelik iki yıl eğitim verilen ve Maarif-i Umûmiye Nezaretine bağlı bir müessese olarak açılmıştır. Nizamnamenin 3. 4. 5. ve 6. Maddelerinde okula alınacak olan öğrencilerle ilgili konulara açıklık getirilmiştir. İlk sene için 50 ve bir sonraki sene de 50 olmak üzere 100 öğrenci için kontenjan belirlenmiştir. Okula alınmak üzere seçilecek olan öğrencilerin eğitim açısından yeterli düzeyde olmaları gerektiğini vurgulayan dördüncü madde, adeta daha önce kurulmuş olan yüksek mekteplerin yaşadığı öğrenci konusundaki şanssızlığa karşı alınmış bir önlem intibaı uyandırmaktadır;

> Ketebeden intihab olunacakların devletçe olan muharreratı resmiyeyi okuyup layikiyle anlamaya ve tahriren ifade-i meram etmeye muktedir olacak mertebede istihsali selika etmiş olmaları ve talebeden alınacakların

nebilir. Faik Reşit Unat, "Mülkiye Hangi Yılda ve Aralık Ayının Kaçında Kuruldu?", *Siyasi İlimler Mecmuası*, S.286, (1955), s.365; Hüseyin Refik Ertuğ, "Sayın Unat'a Mektup", *Siyasi İlimler Mecmuası*, S.286, (1955), s.369. Mekteb-i Mülkiyenin ilk dönemini oluşturan 1859-1877 safhası gerek okulun gelişimi gerekse de Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Faik Reşit Unat, "Eğitim Tarihimizden Bir Yaprak: Mülkiye Mektebi'nin Kuruluş Tarihi ve Yıldönümü Günü", *Eğitim Hareketleri*, S.2, (Şubat 1955), ss.22-25. Türkiye'de modernleşme üzerine 1949'da yazılmış olan bir gazete yazısında, yazar arşivde bulduğu 1860 yılına ait bir belgeye göre iktisat biliminin ilk kez Mülkiye Mektebi'nde okutulduğunu aktarmıştır. Ancak eldeki bilgiye kuşkuyla yaklaşan yazar, o tarihlerde böyle bir mektebin olmadığı, dolayısıyla Mülkiye Mektebi deyiminin askeri okullar dışındaki okulları ifade ettiği açıklamasını yapmıştır. Haluk Şehsuvaroğlu, "19. Asırda İstanbul'da Görülen Yenilikler", *Akşam*, 1.10.1949.

[233] BOA., *MKT, NZD.*, 274/36, 6 Cemaziye'l-ahir 1275/11 Ocak 1859.

[234] BOA., *DVN. MKL.*, 74/32, 29 Cemaziye'l-evvel 1275/4 Ocak 1859.

dahi sarfı nahvı görerek laakal mantıktan isagociye kadar okumakla beraber mümkün mertebe ifade ve istifade-i meram edebilecek fenniyat ve inşadan dahi behreder bulunmaları lazım gelecektir.

Maarif-i Umûmiye Nezaretine başvuru yapacak olan adayların ahlâki durumlarına da dikkat edileceği ve okulda eğitim faaliyetlerinin sıkı bir disiplin altında yürütüleceği 9. ve 10. maddelerden anlaşılmaktadır. Derslere izinsiz olarak gelmeyen öğrencilerin isimleri görevli memur tarafından tespit edilip Maarif-i Umûmiye Nezaretine gönderilecektir. Okula iki sene devam edip sınavlarda başarılı olan öğrenciler derecelerine göre memuriyetlere tayin ve istihdam olunacakları ve sınavlarda gerekli olan başarıyı gösteremeyenlerin ise okula bir yıl daha devam edecekleri nizamnamenin on birinci maddesinde yer alan hususlardandır.[235]

2. Mekteb-i Mülkiyenin Ders Programı ve Kurumsal Niteliği

Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesinin sekizinci maddesi okulda okutulacak olan derslere ayrılmıştır.[236] Okul iki senelik bir ders programı çerçevesinde eğitim yapmak üzere teşkil edilmiştir. Yıldan yıla birçok değişikliğe uğrayacak olan bu ders programının sivil memur yetiştirme amacına yönelik hazırlandığı anlaşılmaktadır. Nizamnamede iki senelik eğitim süresi için hazırlananmış olan dersler için; *fenn-i hat ve inşa ve hesab ile hendese-i ameliye ve tevârih ve coğrafya ve istatistika ve kavânîn-i cedîde-i Saltanat-ı Seniyye ve hukuk-ı milel ve muâhedât-ı Devlet-i Aliyye ve ekonomi-politik ile idare-i memleketde muktezi olan sair bazı şeylerden ibaret olacaktır*[237] bilgisi verilmiş ve daha sonra Ceride-i Havadis gazetesinde yıllara göre okutulacak olan dersler yer almıştır.

[235] Cemal Tukin, "B Grubunda Zuhur Eden Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.105, Yıl 9, I. Kanun 1939, s.471; Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* s.71; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme,* s.67; Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.249; BOA., *DVN. MKL.*,·74/32, 29 Cemaziyelevvel 1275/3 Şubat 1859.

[236] M. Hikmet Yavuzyiğit, *Yirmibirinci Yüzyılın Türkiyesi İçin Mülkiye, Mülkiye Tarihi (1859-1999),* Mülkiyeliler Birliği Yayınları No.2, Ankara, 1999, s.15.

[237] *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme,* s.67; Cemal Tukin, *a.g.m., Siyasi İlimler Mecmuası,* S.105, Yıl 9, I. Kanun 1939, s.472.

Tablo 2: Mekteb-i Mülkiyenin İlk Ders Programı[238]

Yıl	*Dersler*
1. *Yıl*	Fıkh-ı şerif ve fenn-i tarih, kavanin ve usul-u Tanzimat-ı Hayriye ve coğrafya ile istatistik ve inşa-i Türki ve ilmi hesap ve mesaha ve kavanin-i ticaret ile usul-i senet ve defatir
2. *Yıl*	Hukuk-u düvel ile muâhedât Devlet-i Aliyye ve usul-i idare ve siyaseti medeniye ve usul-i ahkâm-ı ceza ile kavait ve usul-i muhakemat ve ekonomi politik yani istihsali servet ve yesar-ı mülk ve tebaa ve kozmografya yani ilmi münasebatı arz ve sema ile esas-ı hikmet ve tarihi tabiiyye ve inşa-i Türki ve fenni tarih

Mekteb-i Mülkiyede uygulanması kararlaştırılan bu ders programının büyük ölçüde *Mahrec-i Aklâm*'da okutulan derslerle benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Tanzimat döneminde kurulan sivil mektepler zincirinin bir halkası olarak kabul edilen Mekteb-i Mülkiyenin ders programı eğitim tarihçileri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Osman Ergin, Türk eğitim tarihini ele aldığı klasik eserinde, görünüş itibariyle bu programa diyecek bir şey olmadığını ancak, idadi ve rüşdiye mekteplerinin henüz tam anlamıyla yaygınlaşmadığı bir memlekette ancak okuma ve yazma becerisi olan gençlerin birden bire dönemin en yüksek ilim müessesesi niteliğini taşıyan bu okulun ders programını takip edemeyeceklerini vurgulamıştır.[239] Nitekim Hasan Ali Yücel, Mekteb-i Mülkiyenin hazırlanan ilk programındaki bazı derslerin okutulamadığı görüşündedir.[240] Bu görüşe yakın mahiyette olarak başka bir eserde ise Mekteb-i Mülkiye rüşdiye ile idadi arasında bir eğitim kurumu şeklinde ele alınmıştır.[241] Bu değerlendirmelerin aksi yönde düşünen Unat'a göre ise Mekteb-i Mülkiyenin bu ilk devresini her şeye rağmen memleketimizde sivil yükseköğrenimin ilk adımı saymak gerekmektedir.[242] Ali Çankaya da, 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiyenin bugünkü fakültelerin ifade ettiği anlam gayesinde olduğu görüşündedir.[243]

Mekteb-i Mülkiyenin II. Abdülhamid döneminde gelişkin bir yapı kazandığı 1877 yılında kadar müfredatında bazı değişikliklere gidilmiştir. 1866'da *rik'a*,

[238] *Ceride-i Havadis*, No. 923, 12 Rebiü'l-evvel 1275/15 Şubat 1859, s.1. Ayrıca bkz. BOA., *İ.MV.*, 411/17887, h. 4 Cemaziye'l-evvel 1275/10 Aralık 1858.

[239] Ergin, *a.g.e.*, C.I-II, s.600; Bu yoruma yakın değerlendirmelerde bulunan Frederick Frey'e göre Osmanlı Devleti'nde modern yüksek öğretime 1900 yılında Darulfünûn'un kuruluşuyla geçilmiştir. Frey, "Education and Political Development in Turkey", s.213.

[240] Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, No.1681, Ankara, 1994, s.9.

[241] Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *a.g.e.*, s.60. Bu görüş başka eserlerde de aynı şekilde tekrar edilmiştir. Koçer, *a.g.e.*, s.135.

[242] Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s.71.

[243] Çankaya, *MTM I*, s.23.

1871'de *umur-u mülkiye* (idare hukuku), *hendese*, 1872'de *ilm-i servet-i milel* (iktisat ve maliye) ve *mecelle*, 1874'te *medhal-i hukuk*, *Arabi* ve *Farsi* dersleri programa eklenmiştir.[244] Mekteb-i Mülkiyenin öğretim süresinin 1867 senesinde üç yıla çıkarılması ile okulun ders programı yeniden şekillenmiştir:

Tablo 3: Mekteb-i Mülkiyenin 1868 Senesi Ders programı[245]

Yıl	*Dersler*
1. *Yıl*	Arabi, Farsi, hesap, coğrafya, tarih, inşa, rik'a, resim
2. *Yıl*	Arabi, Farsi, hesap, coğrafya, tarih, cebir, inşa, rik'a, resim
3. *Yıl*	Mecelle, Arabi, Farsi, hendese, coğrafya, tarih, hikmet, fizik ve kimya, inşa, ilm-i servet, muâhedât, kanun-i ticaret, usul-i defteri, rik'a, resim

Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıllarındaki niteliği üzerine ortaya atılmış olan düşüncelere farklı bir açıdan yaklaşan Taner Timur, Mekteb-i Mülkiyeyi Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren iki farklı yönde gelişen yükseköğretim geleneğinin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Timur, bu konudaki düşüncesini somutlaştırmak için, devletten bağımsız konumuyla üniversiteyi andıran Sahn-ı Seman Medresesi ve devlet kadroları yetiştirme misyonu ile yüksekokul statüsündeki Enderun Mektebi üzerinden bir benzerlik yoluyla Mekteb-i Mülkiyeyi işlevsel açıdan ikincisiyle eş tutmuştur.[246]

3. Öğretim Süresinin Uzatılması

Tanzimat döneminde başlatılan idari reformların yürütücüsü olabilecek nitelikte sivil bürokratların yetiştirilmesi düşüncesiyle açılan Mekteb-i Mülkiyenin ilk nizamnamesine göre öğretim süresi iki yıl olarak belirlenmiş ve okula daha çok kalem memuriyetlerinde fiili olarak çalışmaya devam eden alt sınıf memurlar alınmıştır. Maarif-i Umûmiye Nezareti, Meclis-i Vâlâ ve Sadâret arasında 1867 yılında yürütülen bir yazışma, okulda verilen ders sayısının ve planlanan öğretim süresinin yetersiz görüldüğünü ortaya koymaktadır. Maarif Meclisi ve Maarif-i Umûmiye Nezareti tarafından hazırlanıp Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen tezkerede şu ifadeler yer almıştır:

> Mekteb-i Mülkiye ile Darülmuallimin talebesinin daha esaslı tahsil-i ilim eylemeleri esbabının ikmali lazım gelüp Darülmuallimin'de tedris olunmakta olan derslerin derdesti ıslah olduğu misillü Mekteb-i Mülkiyede tedris olunmakta olan derslerin dahi daha mükemmel surette okunması ve

244 Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.39.

245 Çankaya, *YMTM I, s.*79.

246 Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.88.

> icab eden bazı fennin ilavesi dahi hatıra gelüp fakat mektebi mezkûrun müddeti tahsiliyesi olan iki sene zikrolunan derslerin tedrisine bir zamanı gayrı kâfi bulunması hasebiyle...[247]

Maarif-i Umûmiye Nezareti tarafından da uygun bulunan bu teklif bir tezkere haline getirilip Sadâret'e sunulmuştur.[248] Bu teklifin devamında öğretim süresinin tedricen uzatılacağı ve mevcut öğrencilerin öğretim sürelerine bir yıl eklenerek üç yılda mezun olacakları ve yeni alınacak olan öğrencilerin ise toplamda dört yıl öğrenim görecekleri yer almıştır.[249] Bu teklifin 2 Recep 1284 (29 Kasım 1867) tarihli padişah iradesiyle kabul edilmesi sonucunda Mekteb-i Mülkiyedeki öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır.[250] Bunun üzerine Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda Meclis-i Vâlâ'da alınan kararın gerekçesi yer almış ve düşünülen uygulamanın yasal dayanağı hazırlanmıştır.[251]

Mekteb-i Mülkiyenin yeniden teşkilatlandırılacağı tarih olan 1877 yılına kadar okulun ders programında büyük değişiklikler yapılmayıp sadece birkaç ders eklenmesi yoluna gidilmiştir. Bu değişikliklere göre; *rik'a, umur-u mülkiye, idare hukuku, hendese, ilmi servet-i milel, iktisat ve maliye, mecelle, methal-i hukuk, Arabi ve Farsi* dersleri programa eklenmiştir.[252] Bununla birlikte *Fransızca* derslerinin de 1864-1865 devresinde başladığı anlaşılmaktadır.[253]

4. Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Çeşitli Memuriyetlerde Görevlendirilmeleri

Kuruluş gerekçesinden de anlaşıldığı gibi Mekteb-i Mülkiyedeki iki yıllık eğitimlerini tamamlayan mezunlar mülki idarede görevlendirilmişlerdir. 2 Ocak 1862 tarihinde Maarif Nezareti binasında Sadrazam ve Şeyhülislam gibi üst düzey bürokratların gözetiminde yapılan bitirme sınavlarında otuz üç kişi başarılı olmuştur.[254] Devlet yetkililerini memnun eden bu sonuçtan sonra çeşitli devlet kademeleri arasında gerçekleşen yazışmalardan mezunların hangi devlet kademelerinde görevlendirildiklerini takip edebilmek mümkündür. Maarif Nezareti tarafından hazırlanan ve Sadâretin kabul ettiği Mülkiye Mektebi mezunlarının

[247] BOA., *İ.MVL,* 580/26040, h. 6 Cemaziye'l-ahir 1284/6 Eylül 1867, s.1.
[248] BOA., *İ.MVL.*, 580/26040, h. 6 Cemaziye'l-ahir 1284/6 Eylül 1867, s.1.
[249] BOA., *İ.MVL.*, 580/26040, h. 6 Cemaziye'l-ahir 1284/6 Eylül 1867, s.2.
[250] Cemal Tukin, "Mülkiye Mektebi in İlk Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.108, Yıl 9, (1940), s.638.
[251] BOA., *MKT. MHM.*, 393/12, h. 08 Receb 1284/5 Kasım 1867.
[252] Çankaya, *MTM I,* s.30.
[253] Baskıcı, *"Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi"*, s.250.
[254] Çankaya, *YMTM I,* s.63.

mülki dairelerde istihdam edilmelerini içeren tezkere Padişahça da uygun bulunarak görevlendirmelerin yapılması için Meclis-i Vâlâ'da atama işlemlerinin yapılması kararlaştırılmıştır.[255]

Mekteb-i Mülkiye mezunlarının görevlendirilmeleri ile ilgili alınan kararın ardından mutasarrıflık, kaymakamlık ve vilayetlere Sadâret tarafından gönderilen yazıda bundan böyle maaşı bin kuruştan aşağı olmayan müdürlüklere ve kaza kaymakamlıklarına Mekteb-i Mülkiyeden diploma almış olan mezunların görevlendirilecekleri belirtilmiştir.[256] Aynı belgede geçen *"Bu sene Maarif-i Umûmiye Nezaret-i Celilesi marifetiyle icra kılınan imtihanlarında yedlerine şahadetnameler verilmiş olan efendilerin sırasıyla hidemat-ı mülkiyeye tayin kılınmaları muktezay-ı iradey-i seniye cenabı Padişahdan olduğundan sureti istihdamları Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Hassa-i Vükelâ'da dermeyanı müzakere olundukta..."* ifadeleri, Osmanlı devlet idaresinde Tanzimat reformları doğrultusunda ortaya çıkan değişimi somut bir şekilde ortaya koymuştur. Taşra yöneticilerinin tayin edilmeleri yetkisinin merkez tarafından kullanılmaya başlanması bu dönemde kamu yönetimi anlayışındaki en önemli değişimi ifade etmiştir.

Taşra yöneticisi olarak ataması yapılacak olan mezunlarla ilgili Maarif Nezaretinden bazı bilgiler istenmiştir. 1861 senesinde mezun olan öğrencilerin hal ve hareketleri, derece-i liyakatleri, bazı memuriyetlerde bulunanlar var ise hangi görevlerde bulunduklarının tahkik edilmesiyle elde edilecek bilgilerin bir sicil defteri şeklinde düzenlenip Meclis-i Vâlâya gönderilmesi istenmiştir.[257]

Merkeziyetçi bir anlayışla hareket edilerek daha önce tespit edilen mülki birimlere[258] gönderilen emirname yazısına göre maaşı 1000 kuruştan yukarı

[255] Çankaya, *YMTM I*, s.68. Maarif Nezareti, tarafından Sadâret'e sunulan bir başka tezkerede ise; *"Mekteb-i Mülkiyede iki yıl ikmal-i tahsil eyledikten sonra geçen perşembe günü Meclis-i Maarif akdiyle..."* yapılan sınavda başarılı olan öğrencilerin başarı derecelerine göre çeşitli memuriyetlere yerleştirilmeleri istenmiştir. Toplamda 33 kişinin isminin yer aldığı mezunları gösteren tabloda ayrıca başarılı olunan dersler de; *Fetvay-ı Şerif, Muahedat-ı Düvel, Kanun-u Ticaret, Tarih, İlm-i İnşa, İlm-i Hesap ve Coğrafya* şeklinde sıralanmıştır. BOA., *İ. DH.*, 467/31234, 7 Receb 1277/19 Ocak 1861.

[256] BOA., *MKT. UM.*, 473/4, 09 Zilkade 1277/10 Mayıs 1861.

[257] BOA., *İ.MMS.*, 948/22, 20 Şevval 1277/1 Mayıs 1861.Mekteb-i Mülkiyenin kurulmasından sonra kaza ve nahiye müdürlüklerine yapılan atamalarda bu okulun mezunlarına öncelik tanındığı ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır. Bkz. BOA., *MVL.*, 374/47, h. 07 Safer 1278/14 Ağustos 1861; BOA., *MVL.*, 372/ 85, h. 19 Safer 1278/26 Ağustos 1861; BOA., *MVL.*, 380/18, h. 13 Cemaziye'l-evvel 1278/16 Kasım 1861; BOA., *MVL.*, 387/103, h. 25 Şevval 1278/25 Nisan 1862. Mekteb-i Mülkiye şakirdanından Muharrem kulları adıyla 1863 yılında Meclis-i Vâlâ'ya sunulan bir arzuhalde, kendisinin Mekteb-i Mülkiyeden gerekli olan ulûm ve fünûnu ta'lim eylemek suretiyle mezun olduktan sonra henüz bir göreve tayin buyurulmadığı, uygun bulunması halinde boş bir göreve tayin edilmek üzere kayırılması istenmiştir. BOA., *MVL.*, 862/63, h. 27 Cemaziye'l-ahir 1280/9 Aralık 1863.

[258] BOA., *MKT. UM.*, 473/4-2, h. 09 Zilkade 1277/19 Mayıs 1861; BOA., *MKT. UM.*, 473/4-

olan kaza müdürlükleri ve kaymakamlıklarda görevli olanların hal ve hareketleri uygun bulunmayanların azlolunarak yerlerine Mekteb-i Mülkiye mezunlarının atanacağı ifadesi ilerleyen zamanlarda bu yönde daha radikal adımların atılacağını işaret etmektedir. Öte yandan Mülkiye mezunları arasında daha önce mülki idarede görev almayanların öncelikle müdürlüklerde görevlendirilmeleri, tecrübe kazandıktan sonra kaymakamlıklara atanmalarının istenmesiyle sözü edilen geçiş döneminde ihtiyatlı bir şekilde hareket edilmiştir.[259] Mekteb-i Mülkiyeden yeni mezun olanların tecrübe kazanmaları için öncelikle kaza müdürlüklerine atanmaları ve ardından *"hüsn-i sülûkları anlaşıldığı derece-i liyakatlerine göre kaymakamlıklara dahi tayin kılınmaları..."*[260] şeklinde bir uygulamaya gidilmesi Osmanlı Devleti'nde kamu personelinin atama ve yükselme sisteminde somut kıstaslara başvurulmasının ilk adımlarından biridir.

Yukarıda yer verilen irade-i seniyenin yayınlanmasından sonra vilayet yönetimleri bu emre uyulacağını beyan etmişlerdir. Konya Valisi tarafından Sadâret'e gönderilen bir tahriratta maaşı 1000 kuruştan fazla olan taşra yöneticiliklerine Mekteb-i Mülkiye mezunlarının atanacağı konusundaki emrin kusursuz bir şekilde uygulanacağı, ancak maaşı bin kuruştan aşağı olan memuriyetlere yapılacak atamalarda eski usulün devam ettirileceğine yer verilmiştir. Bu ifade, yerel taşra yöneticilerinin, eski yetkilerinin ne kadarının merkezi idare tarafından eksiltildiğini öğrenmeye dönük ortaya koydukları bir çaba şeklinde de değerlendirilebilir.[261]

Mekteb-i Mülkiyede eğitim alıp kaza kaymakamlıklarına ve nahiye müdürlüklerine ataması yapılan ilk mezunların nasıl bir yöneticilik becerisi sergiledikleri Osmanlı devlet adamlarının merak ettikleri bir konuydu. Tırhala Sancağı'na gönderilen istilamnamede bu yöneticilerin ne kadar maaş aldıkları, hal ve hareketlerinin ne yönde olduğu gibi konularda bilgi verilmesi istenmiştir.[262] Mülkiye mezunu yöneticilerden istenen verimin alındığını göstermesi açısından önem taşıyan ve Tırhala Meclis-i Kebiri'nin bu istek üzerine hazırlamış olduğu mazbatada kaza ve nahiyelere gönderilen yöneticiler üç grup halinde sınıflandırılmıştır. *"Mekteb-i Mülkiyeden bil'intihab gelmiş olan müdürler, komisyon meclisinden bil'intihab gelmiş olanlar ve mahallince bil 'intihab gelmiş olanlar"* şeklinde üç başlık altında bilgileri verilen müdürler için kullanılan ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Mazbatada, Mekteb-i Mülkiye mezunu müdürler için *"işine oldukça muktedir"*, *"bir gûna irtikâbi* görülmemiş" ve *"emr-i muhafazaya muktedir"* gibi ifadeler kullanılırken ko-

3, h.09 Zilkade 1277/19 Mayıs 1861

[259] BOA., *MKT. UM.*, 473/4, h. 09 Zilkade 1277/19 Mayıs 1861.

[260] BOA., *İ.MMS.*, 948/22-6, h. 20 Şevval 1277/1 Mayıs 1861.

[261] BOA., *MKT. UM.*, 476/22, h. 27 Zilkade 1277/6 Haziran 1861.

[262] BOA., *MVL.*, 985/9, h. 01 Zilhicce 1280/8 Mayıs 1264.

misyon tarafından ve mahallince atanmış olan yöneticiler için; olumlu niteliklerin yanında *"elinden iş gelmez"*, *"bir adi adamdır"*, *"bir işe yaramaz"*, gibi ifadelere de yer verilmiştir.[263]

5. Mekteb-i Mülkiyenin Eğitim Verdiği İlk Binalar (1859-1877)

Mekteb-i Mülkiye kuruluşundan itibaren Divanyolu'nda Sultan Mahmud Türbesi'nin arka tarafında yer alan ve Sultan Abdülmecid'in Annesi Bezm-i Âlem Vâlide Sultan'ın yaptırdığı Vâlide Mektebini de içine alan bina topluluğuna taşındığı 1877 senesine kadar birçok farklı mekânda faaliyet göstermiştir.[264] Mülkiye Mektebine yer tahsis edilmesi ve okulun binalarında onarım çalışmaları yapılması konusunda çeşitli devlet daireleri arasında yapılmış olan resmi yazışmalardan bu okulun dönemin koşullarında sıkça yer değiştirdiği anlaşılmaktadır.

12 Şubat 1859 tarihinde resmi açılışı yapılan Mekteb-i Mülkiyenin öncelikle Darulfünûn ile aynı binaya taşınması[265] düşünüldüyse de bu fikirden vazgeçilerek Ticarethane denilen ve Ticaret Nezareti olarak kullanıldığı anlaşılan binada tahsis edilen dairede eğitim faaliyetlerine başladığı bilinmektedir.[266] Okulun kuruluşuna karar verildikten sonra, uygun bir bina arayışına girişilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde Mekteb-i Mülkiye için Darülmuallimin ve Mahrec-i Aklâmın faaliyet gösterdiği Ticarethane binasında Kontrato Dairesi'nin alt katı uygun bulunmuştur.[267] Dairenin tamiri yüksek miktarda para gerektirmediğinden okulun bu daireye taşınmasında karar kılınmıştır.[268] Bir süre sonra, bu binada Mekteb-i Mülkiyeye ayrılan daire yeni kurulan Meclis-i İstinafa devredildiğinden, 1862 senesinde okul aynı binada başka bir daireye taşınmıştır.[269] Meclis-i İstinaf ve Mekteb-i Mülkiyenin bulunduğu dairelerin tamir masrafları için Sadâret tarafından Maarif Nezaretine gönderilen bir belgede *"...ser daire ile mektebi mezbura tahsis kılınan mahallin tamir ve tesviyesi mesarifi olan on beş bin beş yüz on dört kuruşun Hazine-i Celile'den tesviyesi hakkında..."*[270] ifadeleriyle talep edilen miktarın 15 Mayıs 1862 tarihli irade ile onaylanması üzerine söz konusu tadilat gerçekleştirilmiştir.[271]

* İrtikâb: Kötü bir iş işleme, rüşvet yeme, Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1986, s.536.

[263] BOA., *MVL.*, 985/9-2, h. 01 Zilhicce 1280/8 Mayıs 1264.

[264] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.29.

[265] BOA., *HR. MKT.*, 264/54, h. 04 Rebiü'l-ahir 1274/11 Kasım 1858.

[266] Cemal Tukin, *"Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)'nun İlk kuruluşuna Ait Vesikalar"*, s.467.

[267] BOA., *HR. MKT.*, 264/54, h. 04 Rebiü'l-ahir 1274/11 Kasım 1858.

[268] BOA., *HR. MKT.*, 265/45, 11 Rebiü'l-ahir 1274/18 Kasım 1858.

[269] Çankaya, *YMTM I*, s.77.

[270] BOA., *MKT. NZD.*, 409/19, h. 29 Ramazan 1278/30 Mart 1862.

[271] Çankaya, *YMTM I*, s.77.

Müstakil bir binası bulunmayan ve Darülmuallimin ve Mahrec-i Aklâm ile aynı mekânı paylaşan Mekteb-i Mülkiyenin ilk mezunları modern eğitim almış mülki amirler olarak taşraya gönderildikten sonra, bu okula devlet katında büyük bir önem atfedilmeye başlanmıştır. Maarif Nazırı Ethem Paşa'nın hazırladığı ve Mekteb-i Mülkiyenin fiziki şartlarının iyileştirilmesini öngören 13 Eylül 1863 tarihli teklif Meclis-i Vâlâ tarafından 2 Mart 1864'te kabul edilerek Padişah'a sunulmuş ve 22 Mart 1864 tarihli iradeyle onaylanmıştır. Ülke kalkınması için gerekli olduğu düşünülen bu teklifte okulun öğrenci sayısının arttırılması, yeni öğretim usullerinin getirilmesi ve yönetiminin geliştirilmesi gibi öneriler yer almıştır.[272] Bu teklif kapsamında ayrıca Mekteb-i Mülkiyenin geniş bir mekâna taşınmasına da karar verilmiştir. Buna göre Mekteb-i Mülkiye için Divanyolu'nda Atik Ali Paşa Camii'nin karşısında o dönemdeki sahibi Asım Bey olan merhum Nuri Efendi Konağı'nın kiralanmasına karar verilmiştir. Mekteb-i Mülkiye bu yeni binasını da Mahrec-i Aklâm ve Darülmuallimin ile paylaşmaya devam etmiştir.[273]

1865 yılı ortalarında Darulfünûnun Nuri Efendi Konağı'na geçici olarak taşınmasından kısa bir süre sonra İstanbul'da Fatih Semtini kül eden Harik-i Kebir (Hocapaşa Yangını) gerçekleşmiş, bu yangında Nuri Efendi Konağı da zarar görmüştür.[274] Bu yangından sonra Mehrec-i Aklâm öğrencileri Beyazıt İmaret-i Amiresi üzerindeki Vakıf odasına nakledilmişlerdir.[275] Mekteb-i Mülkiye ise Maarif Nezaretinin teklifi ile Vefa civarındaki Saip Paşa'ya ait olan konağa taşınmış ve 1864-1865 ders yılına bu binada başlanmıştır.[276]

Pilehvarian ve Tıraş, Mekteb-i Mülkiyenin II. Mahmud Türbesi civarındaki Valide Mektebi ve ek binalarındaki açılışına kadar Vefa Semtinde bulunan konakta faaliyette bulunduğunu aktarmıştır. Ancak Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan ve Darulfünûna ait binalarda geçici olarak ders veren Mekteb-i Mülkiyenin tanzim ve tesviyesi için 7.998 kuruşun verilmesinin uygun bulunduğu 14 Mayıs 1867 tarihli mazbatadan Mekteb-i Mülkiyenin Vefa'daki konağa taşındıktan sonra başka binalarda da geçici ve düzensiz bir şekilde eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.[277] Bunun yanı sıra, 1870 senesinde Maarif Nezareti tarafından hazırlanmış olan bir tezkerede Vefa civarında bulunan konağın satılmış olmasından dolayı Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin ve eğitim kadrosunun ikamet ettikleri bölgeye yakın bir yerde yeni bir bina için arayışa gidildiği bilgisi yer almıştır. Buna

[272] Çankaya, *YMTM I*, s.81.
[273] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.30.
[274] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.35.
[275] BOA., *MKT. MHM.*, 341/84, h. 25 Rebiü'l-ahir 1282/17 Eylül 1865.
[276] Çankaya, *YMTM I*, s.92.
[277] BOA., *MVL.*, 880/22, h. 10 Muharrem 1284/14 Mayıs 1867.

göre, Bozdoğan Kemeri yakınlarında müteveffa Mehmed Efendi'nin konağının uygun olduğu, ancak konağın tadilata muhtaç olan kısımlarının onarılması için 24.000 kuruşluk ödeneğe ihtiyaç duyulduğu aktarılmıştır.[278] Sadâret tarafından değerlendirilen bu tezkere münasip bulunmuş, ancak binanın tamirat masrafları için daha önce Ebniye Meclisi'nce yapılan keşif sonucunda belirlenen yirmi dört bin kuruşluk miktarın uygun olmadığı sonucuna varılmıştır. Maarif Nezaretinden Naşit Bey ile Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hilmi Efendi'nin de yer aldığı komisyonun belirlediği 7.524 kuruşun Maarif-i Umûmiye Nezaretinin 1869 senesi bütçesinden karşılanmasına ve Mekteb-i Mülkiyenin taşınacağı konağın en mühim kısımlarının tamir ettirilmesine karar verilmiştir.[279]

Görüldüğü gibi Mekteb-i Mülkiye kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca müstakil bir binaya sahip olamamıştır. Bu durum, kuruluşunun ilk yıllarında Mekteb-i Mülkiyenin pratik sonuçlar doğurması beklenen bir kurum olarak algılandığı düşüncesini akla getirmektedir. Mahrec-i Aklâm, Darülmuallimin ve bir süre Darulfünûn ile aynı mekânları paylaşan Mekteb-i Mülkiye yeniden yapılandırıldığı 1877'den sonra yeni ve kendine ait bir binaya kavuşmuştur.[280]

[278] BOA., *İ.DH., 614*/42805-1, h. 08 Rebiü'l-ahir 1287/30 Haziran 1870.

[279] BOA., *İ.DH.*, 614/42802, h. 08 Rebiü'l-ahir 1287/30 Haziran 1870. Mahrec-i Aklâm'ın konu alan makalesinde Sarıyıldız, 1868 yılında Makteb-i Mülkiyenin Darülmuallimin Rüşdiyesi ile beraber Bozdoğan Kemeri civarındaki Palabıyık Mehmet Paşa Konağı'na, aynı tarihte Mahrec-i Aklâm'ın ise Ayasofya civarındaki Muhtar Bey Konağı'na taşındığını aktarmıştır. Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.23

[280] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.44.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE MEKTEB-İ MÜLKİYE-İ ŞAHANE (1876-1909)

I. Mekteb-i Mülkiyenin Yeniden Teşkili ve Islahı

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan reformlar arasında yer alan Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşu, sivil bürokrasinin gelişimine yapacağı düşünülen katkı nedeniyle dönemin devlet adamları arasında büyük bir heyecana yol açmıştır. Okulun kuruluş merasiminde ve mezuniyet imtihanlarının yapılması esnasında Sadrazam ve Şeyhülislam gibi birçok devlet adamının hazır bulunması ve okulun bina, malzeme ve personel gibi ihtiyaçlarının karşılanması için okul idaresince yapılan bütçe tahsisatı taleplerine kısa zaman içerisinde olumlu cevap verilmesi bahislerinden hareketle, Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıllarında kayda değer bir ilgiye mazhar olduğu söylenebilir. Mekteb-i Mülkiyeye karşı gelişen bu ilgi ve beklentilerin arkasında yatan gerçek hiç şüphe yok ki Tanzimat dönemi reformlarının ancak Avrupa modeline dayalı, etkili ve dürüst bir kamu hizmeti ve rasyonel bir yönetim aygıtı ile mümkün olabileceği düşüncesiydi. Bu beklentiyi karşılaması düşünülen Mekteb-i Mülkiye, kuruluş yıllarında her ne kadar bilimsel yönetim anlayışını kazandıracak bir ders programına sahip olduysa da, hazırbulunuşluk düzeyi yetersiz bir öğrenci kitlesinin eğitildiği bir kurum olmasıyla istenen verimliliği sağlayamamıştır.[281] Öte yandan, Mekteb-i Mülkiyenin ilk mezunlarının taşra idaresine ne ölçüde etki ettiği konusu da belirsizliğini korumuştur.[282]

Çağdaş bir yönetim sistemi oluşturulması ve Tanzimat dönemi reformlarının yürütülmesine yönelik gerekli kadroların yetiştirilmesi maksadıyla açılan Mekteb-i Mülkiye bu hedefin hayata geçirilmesi noktasında yetersiz kalmıştır. Zira Osmanlı modernleşme sürecini ele alan yerli ve yabancı birçok çalışmada, uygulanan reformların olumlu sonuçlar doğurmasının önündeki en önemli en-

[281] Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleştirilmesi sürecinde oldukça önemli bir yeri olan 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde genel ve uygulamalı bilimlerin öğretilmesine yönelik yüksekokulların sayı olarak yetersizliğine vurgu yapılarak Rüşdiye okullarını bitirenlerin istenen donanımlara sahip olamadıkları bilgisi yer almıştır. Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)* içinde, (edt.) Kemal Kahraman-İlona Baytar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, 148.

[282] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, s.147.

gel olarak yetişmiş kadroların yokluğu gösterilmiştir.[283] Mekteb-i Mülkiyenin ve sivil bürokrat yetiştiren diğer sivil yüksekokulların açılmış olmasına rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısında eğitilmiş personel sıkıntısının tam olarak aşılmaması bir yana, devlet yönetimindeki aksaklıkları bu duruma bağlayan yaklaşımın dönemin aydınlarınca da benimsendiği görülmüştür.[284] Dahası devlet yönetiminin ıslahı çabaları kapsamında yöneticilerin sunmuş oldukları reform layihalarında da bu noktaya dikkat çekilmiştir. II. Abdülhamid döneminin devlet adamlarından biri olan Deli Nusret Paşa, sunduğu layihada Tanzimat dönemi bürokrasisini eleştirerek yönetimde yolsuzluk ve işe yerleştirmede torpil ve himaye ilişkilerinin sürdürüldüğünü belirterek nitelikli kadrolara duyulan ihtiyacın altını çizmiştir.[285] Bu kadroların elde edilmesini sağlayacak olan kaynağın modern eğitim kurumlarında görülmesi, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nde modernleşmeci aydın ve devlet adamlarının 19. yüzyılda sundukları temel çözüm önerilerinden en önemlisi olduğunun altı çizilmelidir.[286]

Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıllarında devletin yönetim sorunlarına çözüm üretecek yeterlilikte olmadığı gerçeğine Cevdet Paşa'nın 1872 yılında hazırlamış olduğu bir muhtırada dikkat çekilmiştir.[287] Devlet yönetiminde liyakat sahibi memurlara duyulan ihtiyacı işaret eden Cevdet Paşa, özellikle icracı memurlar konusunda duyulan eksikliğin Mülkiye Mektebini ıslah etmekle giderilebileceğini ifade etmiştir. "*Mülkiye Mektebi icab-ı vaktü hale göre tevsi' ve ders cetvellerini ana göre tertib ile buradan* çıkarılacak zevatı derece derece hidemat-ı mühimmede istihdam ile hüsn-ü idareye muktedir bendegân yetiştirmek zaruratı asırdandır." ifadelerinin yer aldığı muhtıraya göre okulun ders programı yeniden düzenlenmeli ve metinde yer aldığı şekliyle; "*adama iş aramaktan vazgeçip de işe adam aramak*" kaidesi benimsenmelidir.[288] Devletin karşı karşıya olduğu sorunların iyi yetişmiş vasıflı devlet adamları ve subaylar sayesinde çözülebileceğini düşünen devlet adamlarından biri olan Said Paşa da Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiyenin mutlak surette yenilenmesi gerektiği görüşünde olmuştur.[289]

[283] Kerner, *a.g.e.*, s.116.; Berkes, *a.g.e.*, s.344; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.117.

[284] Namık Kemal, "Kaht-ı Rical", İbret, 21 Şaban 1289, (24 Ekim 1872).

[285] Mustafa Oğuz, "Osmanlı Devleti'nde Devlet Adamı Kıtlığı (Kaht-ı Rical) Hakkında II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor", *TÜBAR*, S.24, (2008), ss.99-134.

[286] Mustafa Gündüz, "II. Abdülhamid'in Sadrazamı ve Eğitim Danışmanı (Küçük) Said Paşa'nın Eğitime Yönelik Görüş ve Uygulamaları", *Düşünen Siyaset*, S.27, (2010), ss.37-68.

[287] Joseph S. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mulkiye", s.385; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, s.177.

[288] Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s.347.

[289] Ercüment Kuran, "Kucuk Said Pasa (1840-1914) as a Turkish Modernist", *IJMES*, Vol.1, No.2, (Apr., 1970), s.126.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış olumsuz gelişmelerle karşı karşıya kaldığı ve bir dizi siyasi istikrarsızlıklar sonucu tahta geçen II. Abdülhamid'in padişahlığına denk gelen 19. yüzyılın son çeyreği, devletin çöküşünü durdurmak için yeni çözüm arayışlarına gidildiği bir dönemdir. Geç dönem Osmanlı Devleti'nde padişah adıyla anılan tek hükümranlık dönemi olan bu yıllar çağrıştırdığı zıtlıklar dolayısıyla oldukça önemli bir zaman aralığını ifade eder. II. Abdülhamid'in reaksiyoner bir despot, modernizmin kapılarını aralayan öncü bir lider ya da Batının saldırıları karşısında İslamın koruyuculuğunu üstlenen son bir nefer mi olduğu konusunda süregelen yorumlamalar tarih yazıcılığının son dönemlerde en çok yöneldiği konular arasındadır.[290]

II. Abdülhamid döneminin başlarında Rusya ile başlayan savaş, yaratmış olduğu tahribat bakımından her yönüyle Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu durum aynı zamanda devletin yenilenmesi gerektiği düşüncesini canlı tutmuştur. II. Abdülhamid ilk olarak barışın (statükonun) korunması, Avrupalı büyük güçlerin tehditlerini savuracak stratejik planlar geliştirme, İmparatorluğun finansal ve askeri hizmetlerini işler halde tutma, sosyal devlet olgusunu dirilterek toplumun değişik unsurları arasında dayanışma ve işbirliği sağlamak ve son olarak becerikli devlet yöneticilerini göreve getirme gibi konular olmak üzere birçok önemli hedef belirlemiştir. Sultan II. Abdülhamid, bu dönüşümlere temel teşkil edecek merkezi yönetimin kontrol ve düzeni için orduyu modernleştirme ve iyi eğitilmiş-sadık sivil memurların yetiştirilmesi hususlarının hayati önemde olduğunun bilincine varmıştır.[291] Osmanlı Devleti'nde hatırı sayılır bir toplumsal değişim ve idarenin profesyonelleşmesi gibi gelişmelerin yaşandığı bu dönem, aynı zamanda Mekteb-i Mülkiyenin de bürokrasi ve eğitim gibi alanlarda sınırlı olan etki düzeyini aşmasına olanak sağlamıştır. Gerçekten de yukarıda belirlenen hedeflerin taşıyıcısı olarak ve rasyonel bir kafa yapısına sahip olacak insan faktörünün elde edilmesi arzusu, dikkatleri Mekteb-i Mülkiyenin de dâhil olduğu yüksek derecede eğitim veren kurumlara çevirmiştir.

[290] II. Abdülhamid dönemi tarihçiliğinin geçmişten günümüze ne şekilde evrildiği konusunda bkz. Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.2, S.1, (2004), ss.71-90; ayrıca bkz. Serkan Yazıcı, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamanın Değişimi", *History Studies, International Journal of History*, Vol.6, Issue, (Sept., 2014), ss.233-247.

[291] Benjamin Fortna, "The Reign of Abdulhamid II", *The Cambridge History of Turkey, Vol. 4, Turkey in the Modern World*, (edt.) Reşat Kasaba, Cambridge University Press, New York, 2008, s.47; Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s.102. Bir yoruma göre, II. Abdülhamid Tanzimat'ın birçok ilkesini benimsemiş bir sultandı. İdari sistemdeki yenilenme, yönetim teşkilatının verimliliğinin arttırılması ve iktidarın merkezileştirilmesi konularında Tanzimat döneminin tipik devlet adamalarının sahip olduğu anlayışı takip etmiştir. Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, (çev.) Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s.57.

Devlet düzeninin ıslahı konusunda siyasal muhalefet yürüten Yeni Osmanlılar'ın dayandığı temel noktalardan biri; Tanzimat dönemi reformlarının devlet yönetiminin iyileştirilmesi konusunda yetersiz kalmasıydı.[292] Babıâli'nin hegemonyası altında kurulan katı merkeziyetçi yönetim anlayışına muhalafet eden Yeni Osmanlılar'a göre; kurulacak olan yeni anayasal düzen sayesinde iyi eğitim almış yetenekli bürokratlar toplumun ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebileceklerdir.[293] Başka bir ifadeyle, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde bir grup aydın ve devlet adamının gündeme taşıdığı anayasal yönetim düşüncesine, iç ve dış siyasi olumsuzlukları sonlandıracak büyülü bir anlam yüklenmiştir.

Bu siyasi koşulların olgunlaştığı bir ortamda, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki kaderini belirleyecek olan ve İngiltere'nin öncülüğüyle 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nın devam ettiği sırada, top atışlarıyla I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Osmanlı devlet yetkilileri, Hıristiyan unsurlara eşitlik tanınacağı konusunda Avrupalı devletleri bu yolla ikna etme düşüncesini taşımışlardır. Bütün Osmanlı yurttaşlarına eşitlik vadeden bu anayasa batılı güçleri ikna edemediyse de artık idari alanda birtakım değişimler yaşanacağı kesinleşmiştir.[294]

Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve yapılan seçimlerin ardından 19 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Mebusanın açılış töreninde Padişah II. Abdülhamid'in okunan nutkunun büyük bir bölümü devlet yönetiminde mali, idari ve hukuki ıslahatlara hasredilmiştir. Memurların seçim yöntemlerindeki değişiklikler, toplumun tüm katmanlarından seçilecek ve liyakat esasına göre terfi ettirilecek memurların eğitimini sağlayacak bir okulun kurulması amacıyla Hazine-i Hassa'nın kaynaklarından faydalanılacağı bu konuşmanın dikkat çeken kısmıydı. Bu açılış konuşmasından kısa bir süre önce Padişahın girişimiyle Mekteb-i Mülkiyenin ıslah edilip genişletilmesi hususunda resmi yazışmalara başlanmış olması, Mebusan Meclisi'nin açılış töreninde Padişahın okunan nutkunda vurgulanan bir konunun kısa bir süre içerisinde hayata geçirilmesi için bir hazırlık içerisinde olunduğunu göstermektedir.[295] Bunun yanı sıra, devlet kademelerinde memur olarak atanacak

[292] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* s.186.

[293] Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire,* Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2008, s.112.

[294] Fortna, "The Reign of Abdulhamid II",s.45; Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *IJMES,* Vol.3, No.3, (Jul., 1972), s.274.

[295] Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform, Babıali, 1789-1922, s.*260. Carter Findley'e göre, meclisin açılış töreninde padişah açılış nutkunu bizzat kendi okumuştur. Ancak Osmanlı devlet geleneğindeki klasik tören anlayışına zıt bir şekilde gerçekleşen ve daha önce Hatt-ı Hümayûn'ların okunuşuna göre de kesin bir sadelik ve seküler bir dil barındıran bu nutuk Padişah II. Abdülhamid tarafından değil, Başkâtip Said Paşa tarafından okunmuştur. Cezmi Eraslan-Ke-

kimselerin Osmanlı tebaasından liyakat ve kabiliyetlerine göre seçilecekleri bilgisinin yer aldığı Kanun-ı Esasi'nin 19. maddesi, sivil bürokraside atama ve terfi konusunu nesnel bir hükme bağlamış ve Osmanlı bürokrasi tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.[296]

Mekteb-i Mülkiyenin genişletilmesine yönelik girişimler bizzat Padişah tarafından başlatılmıştır. 2 Şubat 1877 tarihinde Mabeyn Başkitabeti'nden Sadâret'e tebliğ edilen irade, Mekteb-i Mülkiyenin devletin memur ihtiyacını karşılamaktan bir hayli uzak olmasından dolayı mektebin genişletilmesi, tamiratı, personel maaşları ve diğer giderler için gerekli olan bütçenin sağlanacağı ifade edilerek yeni bir nizamname ve ders programı hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.[297] Padişahın iradesinde geçen; *"meslekleriyle umuru devlet ve memleketin hin-i icra ve idaresine lazım ve müstahdem bulunanlara ulûm ve fununun ihtiyacat asır ve zamana muvaffak surette tedris ve ta'limini maksadı celilesine mütebani olduğundan kâffe-i memurin ve bendegân için bir mekteb feyz ve saadet ve müdir te'min idare-i mütekala devlet olacak böyle bir te'sis ve küşadı"* ifadelerinden dönemin bürokratik hayatında görülen profesyonelleşmeye koşut bir şekilde, sivil memur yetiştiren Mekteb-i Mülkiyenin de zamanın şartlarına uygun hale getirilmek istendiği anlaşılmaktadır.[298] Bu döneme şahit olan Batılı bir gözlemcinin aktardığına göre Sultan II. Ab-

nan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,* 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s.50; Selda Kaya Kılıç, *1876 Kanunu Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan'ın Toplanması,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1991, s.286; Hasan T. Karateke, *"Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Açılış Törenleri, 19 Mart 1877"*, https://lucian.uchicago.edu/blogs/ karateke/ files/2014/05/I.-Mebusan-Meclisinin-A%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C5%9F-T%C3% B6 renleri.pdf; I. Osmanlı Mebusan Meclisi üzerine yapılmış olan kapsamlı bir çalışmada açılış töreninin ayrıntılarına yer verilmiştir. Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament,* The John Hopkins Press, Baltimore, 1963, ss.111-113. Mekteb-i Mülkiyenin 1894 mezunlarından Sami Evrenosoğlu'nun Defter-i Hakani Nazırı Ali Rıza Paşa'nın konağında geçen bir sohbetten aktardığına göre; II. Abdülhamid'in hocası olan ve Muallimi Sultani ünvanıyla Kadıaskerlik makamına yükseltilen Ali Mahfi Efendi'nin Şehzade Abdülhamid'e ilim ve iktidar sahibi memurlar yetiştirmenin önemini telkin ettiği için Sultan II. Abdülhamid tahta geçtikten hemen sonra Mekteb-i Mülkiyeyi genişleterek kendi himayesine almıştır. Çankaya, *YMTM I,* s.104.

[296] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980,* Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.122; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku,* Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.19-22; *Düstûr Tertip 1,* C.4, s.773.

[297] BOA., *İ.DUİT.,* 115/53-3, h. 7 Safer 1294/21 Şubat 1877.

[298] BOA., *İ.DUİT.,* 115/53-2, h. 7 Safer 1294/21 Şubat 1877. 28 Mayıs 1879 tarihinde Padişah II. Abdülhamid'in İngiliz Büyükelçisi Henry Layar'a sunduğu reform taslağı, eğitim ve devlet idaresi gibi konularda önemli adımlar atılacağı yönündeydi. Layard'a göre bu taslak dönemin koşullarına göre son derece liberal bir ruhla hazırlanmıştır. Stanford J. Shaw, "A Promise of Reform: Two Complimentary Documents", *IJMES,* Vol.4, No.3, (Jul., 1973), ss.359-365; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid,* (çev.) Ali Berktay, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012, s.333.

dülhamid, Mekteb-i Mülkiyenin genişletilmesi sürecinde konu ile ilgili fikirlerini almak üzere yaverini İstanbul'da ikamet etmekte olan Alman akademisyen Dr. Mordtmann'a göndermiş, okulun genişletilmesinde adı geçen uzmanın görüşlerinden yararlanılmıştır.[299]

Okulun mevcut durumu ile ilgili bir brifing vermesi için Mekteb-i Mülkiye Müdürü Ali Nizami Paşa, Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesine çağrılmıştır. Alınan bilgilere göre okulun birinci sınıfında altı ve ikinci sınıfında yirmi öğrencinin eğitimlerine devam ettikleri ve alınacak olan yeni öğrenciler için de yapılacak imtihan sonucunda otuz beş öğrencinin daha okula kabul edileceği anlaşılmıştır. Fiziki koşullar açısından ise mevcut olan iki dershane ve bir tenefüs odasına bir dershane daha ilave edilebileceğinin öğrenilmesinden sonra okulun genişletilmesi için gerekli olan paranın miktarını belirleme çalışmalarına geçilmiştir.[300]

Mekteb-i Mülkiyenin yeni nizamnamesine göre öğretim süresinin beş seneye yükseltilmesine karar verilmiş ve Maarif Meclisi tarafından hazırlanacak olan nizamnameye göre ders programının belirlenmesine geçilmiştir.[301] Oluşturulan özel bir komisyon tarafından hazırlanan mazbataya göre okulun birinci ve dördüncü sınıflarının açılmasına karar verilmiştir. Mekteb-i Sultaniden daha alt düzeyde ve rüşdiye mekteplerinin de ilerisinde olduğu belirlenen eski Mülkiye Mektebi öğrencilerinin dördüncü sınıf yerine birinci sınıfa alınmaları halinde, daha önce görmüş oldukları derslerin yeni programla çakışacağından ortaya çıkacak olan karmaşanın önüne geçilmesi için bir çözüm arayışına gidilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra Mekteb-i Sultaniden şahadetname ile çıkacak olan öğrencilerin Mekteb-i Mülkiye-i Şahanenin dördüncü sınıfına kabul edilmeleri uygun görülmüştür.[302]

Mekteb-i Mülkiyenin genişletilmesi için hazırlanan mazbatanın Şuray-ı Devlet'te görüşüldüğü esnada derslerin Fransızca öğretilmesi konusunda bir anlaşmazlık yaşanmış ve sonuç olarak derslerde takip edilecek olan kitapların büyük bir kısmının Türkçeye tercüme edilmiş olduğundan ve geri kalan kitapların da tercüme edilmesinin sağlanacağı bahsiyle derslerin Fransızca yerine Türkçe okutulmasına karar verilmiştir.[303] Ancak daha önceki dönemde dört öğrenci tarafından takip edilen Fransızca dersleri yeni dönemde zorunlu hale getirilmiştir.[304]

[299] Sidney Whitman, *Turkish Memories*, Chas. Scribners Sons, New York,1914, s.164.
[300] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-3, h. 7 Safer 1294/21 Şubat 1877.
[301] BOA., *MF. MKT.*, 46/188. H. 18 Rebiü'l-evvel 1294/2 Nisan 1877.
[302] BOA., *MF. MKT.*, 46/188. H. 18 Rebiü'l-ahir 1294/2 Nisan 1877.
[303] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-2, h. 7 Safer 1294/21 Şubat 1877.
[304] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-3, h. 3 Safer 1294/17 Şubat 1877.

2 Ağustos 1877 tarihinde yayınlanan Padişah iradesinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahanenin ne surette teşkil edileceği ile ilgili kesin bilgiler yer almıştır.[305] Temel hususların kesinleşmesinden sonra Takvim-i Vekayi'de okulun açılışı ilan edilmiştir. Gazetede yer alan bilgilere göre; yaşları on sekizden aşağı ve otuz beşten yukarı olmayan Osmanlı tebaasından, Mekteb-i Sultani, Mahrec-i Aklâm ve kadim Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin kabul edileceği ilan edilmiştir. Bu ilanda; mektebe başvuran talebelerin alınacağı sınavın Nisan ayının dördüncü Pazartesi gününden on dördüncü Perşembe gününe kadar saat 6'dan 10'a kadar özel bir komisyon huzurunda Mekteb-i Sultani Dairesinde uygulanacağı bilgisi yer almıştır.[306] O dönemde Mekteb-i Sultaniden başka idadi düzeyinde eğitim veren bir okul olmadığı için Mülkiye Mektebinin dördüncü sınıfına yalnızca bu okuldan şahadetname ile mezun olan öğrenciler alınmıştır.[307] Çankaya'ya göre; anılan dönemde dördüncü sınıfa 13 ve birinci sınıfa da 50 öğrenci kabul edilmiştir. Ancak *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi* başlığını taşıyan ve *"Mekteb-i Mülkiye mezuninden bir grup"* tarafından neşredilen 4 Aralık 1921 tarihli bir kitapçıkta ise okulun birinci sınıfına 25 öğrenci kabul edildiği bilgisi yer almıştır.[308]

A. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamnamesi

Mekteb-i Mülkiyenin genişletilmesi maksadıyla teşkil edilen komisyonun Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi'nde yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde, Osmanlı Devleti'nde mülki idare memurlarının yetiştirilmesi amacıyla kurulmuş olan Mekteb-i Mülkiyenin bu amaç için yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmıştır. Gerek ders programının elden geçirilmesi ve eğitim işlerinin düzenlenmesi ve gerekse de okulun işleyişini düzenleyen kuralların yeniden belirlenmesi için bir mazbata ve nizamname layihası hazırlanmıştır.[309] Hazırlanmış olan 15 mad-

[305] Çankaya, *YMTM I,* s.132.

[306] *Takvim-i Vekâyi,* Nu: 1883, 26 Rebiülevvel 1294/10 Nisan 18779, s.1. Ali Çankaya'nın Basiret gazetesinden aktardığına göre; okulun açılış merasimi 1 Aralık 1877/25 Zilkaade 1294 tarihinde Maarif-i Umûmiye Nazırı Kemal Paşa'nın ve diğer devlet görevlilerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Törene Padişah ve Sadrazamın katılmamış olması, Rus Çarlığı'nın 10 Rebi'ül-ahir 1294 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı ilan ettiği ve 93 Harbi olarak bilinen savaşın tüm şiddetiyle devam etmesinden kaynaklanmıştır. Çankaya, *YMTM I,* s.136; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.299. Unat, "Eğitim Tarihimizden Bir Yaprak: Mülkiye Mektebi'nin Kuruluş Tarihi ve Yıldönümü Günü", s.22. Mekteb-i Mülkiyenin resmi açılış töreninde Maarif Nazırı Kemal Paşa, Padişah II. Abdülhamid'i yücelten bir nutuk okumuştur. *Takvim-i Vekâyi,* Nu:2048, *27 Zilkade 1294*, (3 Aralık 1877).

[307] Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi,* (haz.) Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.157.

[308] *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi,* Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Kırk Beşinci Sene-i Devriyesi, Mektep Matbaasında Tab' Ettirilmiştir, 4 Kanun-u evvel 1337, s.1.

[309] BOA., *İ.DUİT.,* 115/53-3, h. 19 Muharrem 1294/3 Şubat 1877.

delik nizamnamenin ilk maddesinde yer alan hüküm, Mekteb-i Mülkiyenin ilk kuruluş yıllarında hangi düzeyde eğitim verdiği konusunda çıkan belirsizliği sonlandırmıştır. Bu maddede Mekteb-i Mülkiyenin "*mekâtib-i âliyeden*" olmak üzere genişletildiği bilgisi yer almıştır.[310] Şuray-i Devlet'te hazırlanmış olan mazbatada Mekteb-i Mülkiyeye tahsis edilen eski bütçenin genişletilmesine hazinenin imkânları elvermediği takdirde Padişahın özel bütçesinden yararlanılacağına yer verilmiştir.[311] Gerçekten de nizamnamenin ikinci maddesinde yer alan; "*Mekteb-i Mülkiye Zat-ı Şevketsemat Hazreti Padişahi'nin bilhassa himaye-i şahaneleri tahtındadır*" ifadesi Padişah II. Abdülhamid'in Mekteb-i Mülkiyeye şahsi olarak ehemmiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.[312]

3 Şubat 1877 tarihini taşıyan Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi beş başlık altında düzenlenmiştir. Genel esaslar, idare, eğitim faaliyetleri, kabul şartları ve mezunların istihdam edilecekleri memuriyetlerin açıklandığı bölümlerde birçok konuya açıklık getirilmiştir. Öğrencilere okul sınırları içerisinde tek tip üniforma giyme zorunluluğunu getiren 14. maddenin, II. Abdülhamid döneminde takip edilecek olan eğitim anlayışının erken uygulamalarından biri olduğu söylenebilir.[313]

Daha önce belirtildiği gibi, Şuray-ı Devlet'te yapılan görüşmelerde gündeme gelen eğitimin Fransızca yapılması meselesi nizamnamenin dokuzuncu maddesinde kesin halini almıştır. Fransızca dersinin mecburi dersler arasında sayıldığı bu maddede; "*tarihi umumi ve coğrafya-yı umumi ve ilmi hukuk-u milel ve riyaziyat ve fenni tedbiri memleket ve ilmi asar-ı atika ve mebadi-i ulûm-u tabiiyye ve sair dersler Lisan-ı Osmani üzere tedris olunacaktır*" hükmüne yer verilmiştir.[314]

Mekteb-i Mülkiyenin 1859 yılında açılışından kısa bir süre sonra yapılan yasal bir düzenleme ile taşra ve merkezdeki idari memuriyetlere Mekteb-i Mülkiye mezunu olmayanların alınmaları yasaklandıysa da eski bir alışkanlık olarak diploması olmayan kişilerin himaye ve intisap bağlarıyla çeşitli memuriyetlere getirildikleri görülmüştür. 1877 yılında düzenlenen yeni nizamname ile bu tür atamaların önü alınmaya çalışılmış ve Mekteb-i Mülkiyeden şahadetname ile çıkan mezunların hangi memuriyetlere atanabilecekleri sıralanmıştır. Nizamnamenin 10. maddesinde yer alan;

> Mülkiye ve hariciye ve maliye Aklâmının yalnız müsevvid ve mukayyid ve mübeyyizlik sınıfları efradı Mekteb-i Sultani ile mektebi rüştiyeden ve rüştiyeye muadil olan sair mekatiblerden başahadetname çıkacak

[310] *Mekteb-i Mülkiye Nizamname-i Esasisi,* BOA., *DVN. MKL.*, 15/1, h. 8 Safer 1294/22 Şubat 1877.

[311] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-2, h. 7 Safer 1294/21 Şubat 1877.

[312] Madde 2. *Mekteb-i Mülkiye Nizamname-i Esasisi,* s.1.

[313] BOA., *DVN. MKL.*, 15/1, h. 8 Safer 1294/22 Şubat 1877.

[314] Madde 9. *Mekteb-i Mülkiye Nizamname-i Esasisi,* s.2.

şakirdana mahsus olub haricden aklâma hiçbir kimsenin memuriyeti caiz olamayacağı gibi, zikr olunan sınıfların mafevkinde ve maddei-i atiye dâhilinde olan memuriyetler dahi Mekteb-i Mülkiyeden neş'et eyleyecek talebe ile umuru mülkiye ve kalemlerde kıdem ve hidematları mesbuk ve ehliyetleri mecrup zevata tahsis kılınmıştır[315]

hükmüyle, devlet dairelerine Mekteb-i Mülkiye dışında, Mekteb-i Sultani, Mahrec-i Aklâm ve aynı derecedeki diğer okullardan alınacak olan memurlar, kayıt tutma, temize çekme gibi alt düzeydeki işlerde ve yardımcı personel vasfında çalıştırılabileceklerdir. Mekteb-i Mülkiye mezunları ise; *"kaza kaymakamlıkları valiliklere ve sefaret kitabetleri ve Aklâm riyasetleri nezaret müsteşarlıklarına ve şuray-ı devlet mülazımlığı a'zalığına ve duyunu muhasebat ve nezaret meclisleri başkitabetleri onların azalık ve reisliklerine"* tayin edilebileceklerdir.[316] 4 Aralık 1891 tarihinde düzenlenen yeni bir nizamnameye göre okula kabul şartları, ders programı, eğitim süresi ve mezunlarla ilgili bazı hükümlerde değişikliğe gidilmiştir.[317]

B. Mekteb-i Mülkiyeye Kabul Edilme Şartları

Maarif Nezareti Celilesince hazırlanan ders fihristine göre eğitim süresi beş yıl olarak belirlenen Mekteb-i Mülkiyenin birinci ve dördüncü sınıflarına ellişer öğrenci alınmasına karar verilmiştir.[318] Mekteb-i Mülkiyeye alınacak olan öğrenciler için verilen ilanda okula, yaşları 18'den aşağı ve 35'ten yukarı olmayan öğrencilerin sınavla girebilecekleri belirtilmiştir. İlanda, ayrıca, devlet hizmetinde bulunmaya mani olacak bir sakatlık taşımayıp tıbben sağlam olmak, bir cinayet veya yaralama olayı nedeniyle yargılanmamış olmak ve kötü bir ün ile tanınmadığının, bağlı olduğu belediye, Patrikhane veya Hahamhane tarafından tasdik edilmesi gibi şartlar sıralanmıştır.[319]

Mektep nizamnamesinin okula kabul edilme şartlarını sıralayan ve hangi mekteplerden mezun olan öğrencilerin Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilecekleri ile ilgili maddesinde Mekteb-i Sultaniden mezun olan öğrencilerin okula sınavsız alınacağı ve kadim Mekteb-i Mülkiye, Mahrec-i Aklâm ve o derecedeki diğer mekteplerden mezun olanların giriş sınavını verebilmeleri durumunda okula kayıt hakkını elde edecekleri açıklanmıştır.[320] Bu okullarla birlikte mekatib-i rüşdiye-

[315] BOA., *DVN. MKL.*, 15/1, h. 8 Safer 1294/22 Şubat 1877.

[316] BOA., *DVN. MKL.*, 15/1, h. 8 Safer 1294/22 Şubat 1877; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi*, s.2.

[317] BOA *Y.A.RES.*, 57/22, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Şubat 1891. Ayrıca bkz. *Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Babıali Civarında Ebu ul Suud Caddesinde Numara 72, 1326.

[318] BOA., *MF. MKT.*, 46/186, h. 18 Rebiü'l-evvel 1294/2 Nisan 1877.

[319] *Takvim-i Vekâyi*, Nu: 1883, *26* Rebiü'l-evvel *1294*, (10 Nisan 18779), s.1.

[320] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-3, 19 Muharrem 1294/3 Şubat 1877.Yapılacak olan imtihanlarda;

den olub da giriş imtihanını geçebilen öğrenciler Mekteb-i Mülkiyenin birinci sınıfına kabul edileceklerdir.[321] Bu uygulamanın daha sonraki yıllarda da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.[322] Mektebin ilerleyen yıllarda yenilenen nizamnamesine göre Mekteb-i Sultani ve ikinci derecede eğitim veren diğer umumi ve hususi idadiler dışından öğrenci kabul edilmeyecektir.[323]

İlerleyen dönemlerde Mekteb-i Mülkiyedeki eğitim süresinin yedi yıla çıkarılması ile okula kabul edilme yaşında değişikliğe gidilerek başvuran adaylarda on dokuz yaşından aşağı ve yirmi beş yaşından yukarı olunmaması şartı aranmıştır.[324] Yapılan değişiklikler arasında göze çarpan bir diğer husus da okula kayıt edilecek olan öğrencilerin Osmanlı tebasından olmaları şartının getirilmesidir. Öte yandan, daha önceki nizamnamede yer alan ve okula başvuru yapacak olan öğrencilerin kötü bir ün ile tanınmadıklarına dair bağlı bulundukları belediye, Patrikhane veya Hahamhane'den belge almaları gerektiği yönündeki madde değiştirilerek *"usul-i muteberesi dâhilinde tasdik ettirilmek"* ibaresi getirilmiştir.[325]

C. Eğitim Öğretim ve Ders Programları

II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Mülkiyenin beş sene olarak düzenlenen ders programı, okulun eğitim süresinde yapılan tadilat nedeniyle yıllara göre çeşitli farklılıklar arz etmiş, bununla birlikte dönemin temel siyasal yönelimlerinin de Mekteb-i Mülkiyenin ders programına doğrudan yansımaları olmuştur. 1 Aralık 1877 tarihinde açılışı yapılan okulda uygulanan ve ilk üç senesi idadi, son iki senesi âli olarak düzenlenen ilk ders programı şu şekildedir:[326]

Türkçe, muhtasar tarih-i Osmani, coğrafya, hesap ve mebadi hendese derslerinden soru sorulmuştur. Öğrenciler, imtihanda kaydettikleri başarıya göre ikinci, üçüncü veya dördüncü sınıflara kabul edilmişlerdir. TT/636187.

[321] BOA., *MF. MKT.*, 46/185-3, 18 Rebiü'l-evvel 1294/2 Nisan 1877.

[322] *Vakit,* 13 Şaban 1296/31 Temmuz 1879, s.2.

[323] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* 1316 senesi (1898), s.71; *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1878 senesi, s.248.

[324] BOA., *Y.A.RES.*, 57/22-1-9, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Şubat 1891.

[325] BOA., *Y.A.RES.*, 57/22-1-9, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Şubat 1891. Krş. BOA., *İ.DUİT.*, 115/54-7-, h. 22 Safer 1294/8 Mart 1877.

[326] BOA., *MF. MKT.*, 48/114, h. 28 Rebiü'l-ahir 1294/12 Mayıs 1877.

Tablo 4: Mekteb-i Mülkiyenin Muhtelif Sınıflarında Okutulacak Ders Programı (1877)[327]

1. Yıl	Türkçe usul-i inşa, Fransızca sarf, mükemmel ilm-i hesap ve tatbikatı, Tarih-i umumiden kurun-u evveli (İlkçağ), medhal-i coğrafya ve Avrupa kıtası, mebadi-i hikmet-i tabiiye ve kimya, tarih-i tabii'nin ilm-i hayvanat kısmı ve onun çiftçiliğe tatbiki
2. Yıl	Türkçe usul-i kitabet, Fransızca lisanı, usul-i defteri, ilm-i cebir (İkinci Derecede Muadelelerine kadar Cebir ve Logaritmanın Usul-ı İstimali), tarih-i umumiden kurun-i vusta (Ortaçağ), coğrafya (kıtat-ı saire), hikmet-i tabiiye ve kimya-yı uzvi, tersim-i hutut (geometri), tarihi tabiinin nebatat kısmı ve onun ziraat ve hirasete tatbiki
3. Yıl	Usul-i kitabet (usul-i tesvid), Fransızca, tarih-i umumi (yalnız kurun-u ahire, yakın çağlar), hendese-i sathiyye ve cismiyye, uzvi kimyanın sanayiye tatbiki, tarih-i tabiiyenin cemadat (cansızlar) kısmı ve tatbikatı
4. Yıl	Tercüme ve Fransızca Münşeât, Memalik-i Osmaniye'nin mufassal coğrafyası, etnoğrafya yani ilm-i ahval-i akvam, istatistik, ilm-i servet, daire-i maliyenin usul-i teşkili ve usul-i muhasebat, usul-i idare-i umumiye ve idareye müteallik mevad, hukuk-u ticariye ve muâhedât-ı ticariye, hukuk-u milel ve muâhedât-ı Devlet-i Osmaniye
5. Yıl	Tercüme ve Fransızca Münşeat, usul-i idare-i umumiye ve idareye müteallik mevad, usul-i maliye ve varidat ve tekâlif, devair-i maliyenin usul-i teşkiliyesiyle nizamat ve imtiyaziyat, Devlet-i Osmaniye Kanun-ı Esasiyesi, hukuk-u milel, hukuk-u medeniye

1882 ders senesinde bu program büyük ölçüde uygulanmış olmakla birlikte beşinci sınıfta okutulan derslere *ahkâm-ı ilm-i hikmet ve ahlak ve ilm-i servet* dersleri eklenmiştir.[328] Aynı yıl içerisinde alınan bir kararla, mektebin idadi kısmına kayıt yapan bazı öğrenciler için ihtiyat sınıfı oluşturulmuş ve böylelikle okulda verilen eğitimin süresi altı yıla çıkmıştır.[329]

1890'lı yıllar, Mekteb-i Mülkiyenin ders programının yeni eklenen dersler ile birlikte genişlediği ve eğitim süresinde değişikliklere gidildiği yıllar olmuştur.[330] Yeni eklenen derslerle birlikte 1891 yılında Mekteb-i Mülkiyede eğitim süresi yedi yıla yükselmiştir.[331] Okulun son sınıfında okuyan ve mezun olmak üzereyken alınan yeni karar nedeniyle mağdur duruma düşen bazı öğrenciler saraya yazdık-

[327] BOA., *MF. MKT.*, 48/114, 28 Rebiü'l-ahir 1294/12 Mayıs 1877; Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, s.170.

[328] *BOA, Y.PRK. MF. 1/17, 29 Safer 1299*, (20 Ocak 1882).

[329] Çankaya, *YMTM I*, s.160.

[330] *T.C. Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Arşivi, 06 Mil yz, Bel 104, DN:1/9.*

[331] Çankaya, *YMTM I*, s.132.

ları arzuhal ile mağduriyetlerine bir çare bulunmasını istemişlerdir. Ancak kendilerine verilen cevapta; ders programlarına yeni eklenen dersler sayesinde bilgilerinin artacağı ve devlete daha verimli hizmet edecekleri söylenerek fedakârlıklarına biraz daha devam etmeleri istenmiştir. [332]

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında ortaya çıkan ve zaman zaman büyük devletlerin siyasi müdahalesine imkân sağlayan milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler karşısında etkili bir idari sistem kurmayı amaçlayan Osmanlı devlet adamlarının bu yönde aldıkları önlemler arasında Mekteb-i Mülkiyenin ders programına Fransızcanın yanında azınlık dillerinin de eklenmesi yer almıştır.[333] Mektebin 1891 yılında hazırlanan yeni nizamnamesinin beşinci fasıl ve on ikinci maddesine eklenen ilgili maddeye göre Rumca ve Ermenice derslerini alan öğrencilere bir ödül vaat edilmiştir.[334] Mekteb-i Mülkiyede ihtiyari olarak her sınıftan beşer kişiye okutulmakta olan Rumca ve Ermenice lisanlarına Arapça ve Bulgarcanın da eklenmesine ve bu dillerin "*tefhim-i merama kesb-i iktidar içün*" öğrenilmesinin mecburi hale getirilmesi kararlaştırılmıştır.[335] Tanzimat Dairesi'nde hazırlanan ve Maarif Nezaretinde son şekli verilerek nizamnamenin on ikinci maddesinin Meclis-i Mahsus-u Vükelâ tarafından şu şekilde değiştirilmesine karar verilmiştir;

> Mezkûr proğramda muharrer derslerin bihakkın tahsili mecburi olduğu gibi her sınıf talebesi dört kısma tefrik olunarak her kısmı Arab ve Rum ve Ermeni ve Bulğar lisanlarından birini tertibi vechle tahsil ile mükellef olacak ve iş bu elsine-i erbeanın tedrisine sınıfı idadiyeden bed'i olunacaktır (başlatılacaktır). [336]

Öğrenciler, bu dillerden birine vakıf olmaları durumunda bir diğerini seçmekle yükümlü tutulmuşlardır. Mekteb-i Mülkiyenin ders programına "*elsine-i erbaa*" olarak da ifade edilen bu dillerin eklenmesiyle ortaya bir bütçe sorunu çıkmıştır. Padişah iradesi ile okutulmasına karar verilen jimnastik dersi ile birlikte elsine-i erbaa'nın da programa eklenmesiyle 4300 kuruş tutarında ek bir bütçeye gerek duyulmuştur.[337] Alınan karar gereğince 700 kuruşun Mekteb-i Mülkiyenin 1309

[332] BOA., *BEO.*, 49/3633, h. 14 Muharrem 1310/8 Ağustos 1892.

[333] BOA., *İ.DUİT.*, 115/47-4, h. 26 Rebiü'l-ahir 1309/31 Ağustos 1893.

[334] BOA., *Y.A.RES.*, 57/22, h. 26 Rebiü'l-evvel 1309/30 Ekim 1891.

[335] BOA., *İ.KAN.*, 1/20, h. 7 Cemaziye'l-ahir 1311/16 Aralık 1893.

[336] BOA., *İ.KAN.*, 1/20-5, h. 18 Safer 1311/31 Ağustos 1893.

[337] Jimnastik derslerinin Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Harbiye ile birlikte Mekteb-i Mülkiyede de okutulduğu bu dönem, Osmanlı'da sporun gelişim göstermeye başladığı yıllara denk gelmektedir. Bkz. Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", *TCTA,* C.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.1474-1480.

senesi bütçesinden ve geriye kalan 3600 kuruşun da Maarif Nezareti bütçesinden aktarılmasına karar verilmiştir.[338] Böylelikle, Mekteb-i Mülkiye'nin yeni kaynaklarla oluşturulan bütçesinde okulun müfredatına yeni eklenen derslerin hocalarına aşağıdaki tabloda gösterilen tutardaki maaşların ödenmesine karar verilmiştir.

Tablo 5: Mekteb-i Mülkiyenin Ders Programına Eklenen Dersler ve Hocaların Aldıkları Maaşlar[339]

Ders	*Arapça*	*Rumca*	*Ermenice*	*Bulgarca*	*Jimnastik*	*Toplam*
Maaş/kuruş	1500	500	500	1200	600	4600

Maarif Nezareti tarafından hazırlanan ve Şuray-ı Devlet Dâhiliye Dairesinde görüşülüp kesinliğe kavuşturulan bir tezkereye göre; Mekteb-i Sultanide okutulan; ancak Mekteb-i Mülkiye ders programında yer almayan *usul-i tercüme* dersinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Alınan karar gereğince sözü edilen ders, Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmının üçüncü ve dördüncü sınıflarında Fransızca için ayrılan ders saatlerinde haftada 2 saat okutulacaktır.[340] Okulun eğitim süresinin yedi seneye çıkarılması ve programa yeni eklenen derslerin okutulması için gerekli olan 2200 kuruş mektebin tahsisatına eklenmiştir.[341] Bu değişikliklerle beraber kapsamlı bir ders programına kavuşan Mekteb-i Mülkiyede *ilm-i hukuk, usul-i maliye, ilm-i servet ve usul-i idare-i mülkiye* derslerini okul dışından isteyen kişilerin takip edebileceği kararlaştırılmıştır.[342]

Mekteb-i Mülkiyenin *leyli* (yatılı) bir okul haline getirilmesi bu okulun gelişip köklü bir kurum haline gelmesinde önemli bir aşama olmuştur. 1877'de hazırlanıp uygulamaya konan Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde; ileride gerek görülmesi halinde okulun *leyliye* (yatılı) dönüştürüleceği vurgulanmıştır.[343] Öte yandan bu durum göz önünde bulundurularak okula bir sandık memuru ve bir muhasebecinin alınmış olması, ileride okulun yatılıya dönüştürülmesi durumunda ihtiyaç duyulacak personelin daha başından itibaren çalıştırılmaya başlandığını göstermektedir.[344] Dolayısıyla bu durum, okulun doğal gelişim seyri içerisinde değerlendirilmelidir. Nitekim bu değişikliğin gerekçesin-

[338] BOA., *İ.KAN.*, 1/20-2, h. 18 Safer 1311/31 Ağustos 1893; BOA., *MF. MKT.*, 172/53, h. 13 Şa'ban 1310/2 Mart 1893.

[339] BOA., *İ.KAN.*, 1/20-2, h. 18 Safer 1311/31 Ağustos 1893.

[340] BOA., *İ.MF.*, 3/23, h. 4 Rebiü'l-ahir 1313/24 Eylül 1895.

[341] BOA., *İ.MF.*, 3/23-2, h. 20 Rebiü'l-ahir 1313/10 Ekim 1895.

[342] Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, s.165.

[343] Madde 4. *Mekteb-i Mülkiye Nizamname-i Esasisi*, s.1.

[344] BOA., *İ.DUİT.*, 115/53, h. 3 Safer 1294/17 Şubat 1877.

de; tıpkı Mekteb-i Sultani gibi Mekteb-i Mülkiyenin de *nehari* ve *leyli* (gündüzlü ve yatılı) usule göre eğitim yapması gerektiği vurgulanmıştır.[345]

Mekteb-i Mülkiyenin yatılı bir okul haline getirilmesinden sonra, okula yatılı olarak kayıt yaptıracak olan öğrencilerden bir ücret alınmasına karar verilmiştir. Bu konuda hazırlanmış olan bir arz tezkeresinde: "*Saye-i muvaffakatiye Hazret-i Hilafetpenahi ile leyliye tahvili mukarrer olan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane hitam olarak derdest-i küşad olub ancak bu misüllü leyli mekatibin ücreti seneviye ahzı kavaidi umumiye iktizasından erkek ve her taraftan vuku bulmakta olan müracaat ve istida-ı aliye nazaran bila ücret şakird kabul olunması defaten bir hayli çocuk tahsil ederek buna ise zaman ve mekân maada ve tahsisatı maiyeti kâfi olmayacağı ve ma'mafiye mekteb-i mezkûr fi nimet biistiza padişahimiz efendimiz hazretlerinin atiyesi mahsusa şahinşahileriyle müessese... celile ta'yin olunacak ücretin ğayet hafif olması...*" ifadesiyle kararın gerekçesi oluşturulmuştur.[346] Diğer birçok konuda olduğu gibi Mekteb-i Sultanideki uygulamanın örnek alınmasıyla Mekteb-i Mülkiyenin yatılı kısmına kayıt yaptıran ve ailelerinin ekonomik durumu iyi olan "*ashab-ı iktidar çocuklarından*" 25 altın alınmasına karar verilmiştir.[347] Meclis-i Maarif tarafından hazırlanan tezkereye göre; bu parayı vermeye gücü yetmeyen yetim ve kimsesiz çocuklar ise okula alınan öğrenci kontenjanının 1/5'i oranında ücretsiz olarak kabul edilebileceklerdir.[348] Öte yandan, öğrencilerin barınma alanları için 300 kişilik yeni bir mahal teşkil edilmesiyle beraber personelin altı aylık maaşları için gerekli olan 597.560 kuruş tutarındaki meblağın okulun tahsisatına eklenmesi için Maarif Nezareti Celilesine talimat verilmiştir.[349]

Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmının ayrılarak müstakil hale getirilmesi, okulun tarihinde önemli dönemeçlerden biridir. Bu durum, yüzyılın sonlarına doğru ülke genelinde yaygınlaştırılan idadi okullarının sayısındaki artışla açıklanabildiği gibi,[350] Mekteb-i Mülkiyenin fiziki koşullarının artan öğrenci kontenjanını daha fazla kaldıramamasıyla da ilgili bir durumdu. Bu nedenle, Mekteb-i Mülkiye müdüriyeti tarafından Maarif Nezaretine verilen teklif ile Dersaadet sınırları içerisinde iki sınıftan ibaret müstakil bir idadi açılması istenmiştir. Ancak

[345] Çankaya, *YMTM I*, s.148; Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s.78.

[346] BOA., *İ.DUİT.*, 115/39, h. 26 Şevval 1300/30 Ağustos 1883.

[347] BOA., *İ.DUİT.*, 115/39-2, h. 4 Zilkade 1300/6 Eylül 1883. Okulun yatılı hale gelmesi, öğrencilerin okulda daha fazla vakit geçirmeleri sayesinde sınavlardaki başarı durumunu arttırmıştır. Bkz. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.9.

[348] BOA., *İ.DUİT.*, 115/39, h. 26 Şevval 1300/30 Ağustos 1883.

[349] BOA., *İ.DUİT.*, 115/40-2, h. 24 Zilkade 1300/26 Eylül 1883.

[350] Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, s.72.

Babıâli'ye sevk edilen ve Padişah iradesi ile kabul edilen bu teklif uzun bir süre uygulanamamıştır.[351] Mekteb-i Mülkiyeye kalifiye eleman yetiştirdiği anlaşılan bu okul bir süre daha aynı çatı altında varlığını sürdürmüş[352] ve bu husus 1891 yılında hazırlanmış olan nizamname layihasında da yer almıştır.[353] Ali Çankaya, Mekteb-i Mülkiyeyi konu alan külliyatlı çalışmasında okulun idadi ve âli kısımlarının ayrıldığı tarih olarak 1894-1895 ders yılını göstermiş olsa da[354] bu bilgi bazı arşiv belgeleri ile karşılaştırıldığında doğrulanamamıştır. Zira 1898 yılına ait bir belgede Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmına yatılı ve yarım ücretli olarak devam eden öğrencilerin gerekli olan ücreti tedarik edememeleri durumunda Dersaadet İdadisine nehari olarak kabul edilecekleri bilgisi yer almıştır.[355] Buna mukabil, Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmı 1900 yılının Eylül ayında Mercan'daki binada gündüzlü olarak eğitime başlamıştır.[356] Bu tarihten itibaren, Mekteb-i Mülkiyenin âli kısmında öğretim süresi üç yıl olarak devam etmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilecek olan öğrencilerin hariçten bir diplomaya sahip olmaları şartı getirilmiştir. Daha önce, yalnızca Mekteb-i Sultani, Mahrec-i Aklâm ve Mekteb-i Mülkiye İdadisi mezunlarının girebilecekleri bir okul olan Mekteb-i Mülkiye bu uygulamayla bir anlamda kapılarını daha geniş bir toplumsal kesime açmıştır. Mekteb-i Mülkiyenin mezunlarından bir grup tarafından neşredilen 4 Aralık 1921 tarihli kitapçıkta, âli ve idadi kısımların birbirinden ayrılması ve birkaç yıl sonra okulun *leyli* (yatılı) kısmının lağvedilmesi, öğrenciler arasındaki samimiyet bağlarını güçlendiren bu amillerin ortadan kaldırılması suretiyle Mekteb-i Mülkiyeye bu dönemde vurulmuş büyük bir darbe olarak değerlendirilmiştir.[357]

Bu yıllarda Mekteb-i Mülkiyenin ikinci sınıfında okuyan öğrencilerin sayısı 80'e ulaşmış olmasından dolayı dersler intizamlı bir şekilde takip edilememiştir. Maarif Nezareti tarafından hazırlanan tezkereye göre Mekteb-i Mülkiyenin ikinci sınıfı iki şubeye ayrılmış ve bu soruna çare bulunmaya çalışılmıştır.[358]

[351] BOA., *İ.DUİT.*, 115/43, h. 5 Muharrem 1304/4 Ekim 1886.

[352] BOA., *İ.DUİT.*, 115/47, h. 26 Rebiü'l-ahir1309/29 Kasım 1891.

[353] BOA., *YA. RES.*, 57/22, h. 8 Cemaziye'l-evvel 1309/10 Aralık 1891.

[354] Çankaya, *YMTM I*, s.191. Çankaya, kitabının 301 ve 303. sayfalarında konuya dönüş yaparak Darulfünûn Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmından boşalan binaya taşınmasından yola çıkarak söz konusu ayrılma işleminin 1900 yılında gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Çankaya, *YMTM, I*, s.303.

[355] BOA., *MF. MKT.*, 368/48, h. 16 Rebiü'l-evvel 1315/4 Ağustos 1898.

[356] BOA., *MF. MKT.*, 525/63, h. 16 Cemaziyü'l-evvel 1318/11 Eylül 1900.

[357] *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi*, s.9.

[358] BOA., *İ.DUİT.*, 115/46, h. 16 Cemaziye'l-evvel 1309/18 Aralık 1891.

Mekteb-i Mülkiyenin ders programında, zamanın koşullarına ve duyulan ihtiyaca göre çeşitli değişiklikler yapılmaya devam edilmiştir. Darulfünûn, Darülmuallimin, rüşdiye mektepleri ve Mekteb-i Sultaninin ders programlarında yapılan değişiklik dâhilinde, Mekteb-i Mülkiyede okutulmakta olan *kanun-u ceza, usul-u muhakemat-ı cezaiye hukuku ve kanun-u ticaret* dersleri Mekteb-i Hukuk-u Şahanede mükemmel bir surette okutulmakta olduğundan ve Mekteb-i Mülkiye mezunları da idari işlerde çalışacak olmalarından dolayı bu dersler programdan çıkarılmıştır. Yapılan değişikliğe göre, kolay öğrenilebilir bir ders olan *istatistik* dersi de *usul-i maliye* dersinde *gümrük usulü* ile beraber gösterilmek üzere ve *coğrafya-i Osmani* dersi de idadi mekteplerinde okutulmasına binaen programdan çıkarılmıştır. Böylelikle yirmi olan ders sayısı on beşe düşürülmüştür.[359]

Tablo 6: Mekteb-i Mülkiyenin Mevcut Ders Programı ve Saatleri[360]

Esami-i Fünûn (Dersler)	*1. Yıl*	*2. Yıl*	*3. Yıl*
İlmi Kelam ve Tefsir ve Hadis	3	3	3
İlm-i fıkıh	2	2	1
Mecelle	1	1	1
İlm-i Ahlak	1	1	-
Belâgat ve Kitabet Resmi	2	2	1
Tarihi Osmani	1	1	1
Usul-u Maliye	2	2	2
İlm-i Servet	1	1	1
Coğrafya-yı Osmani ve İstatistik	2	-	-
Hukuk-u ticaret	-	1	-
Usul-u İdare	1	1	2
Arazi Kanunu	1	-	-
Fransızca	4	4	4
Usul-u Tercüme	1	1	1
Hukuk-u Düvel	1	1	2
Hukuk-u Ceza	-	1	-
Usûl-u Muhakemat Hukuku	-	-	1
Usûl-u Muhakemat-ı Cezaiye	-	-	1
Hüsn-ü Hat	1	1	1
Elsine-i Erbaa(Arapça-Ermenice, Rumca, Bulgarca)	2	2	2
TOPLAM	25	25	24

[359] BOA., *Y.PRK. MF.*, 4/54, h. 26 Safer 1320/4 Haziran 1902. *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, The First Statistical Yearbook of the Ottoman Empire, Tarihi İstatistikler Dizisi* C.5, (haz.) Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.120.

[360] BOA., *Y.PRK. MF.*, 4/54, h. 26 Safer 1320/4 Haziran 1902.

Tablo 7: Mekteb-i Mülkiyenin Yeni Ders Programı ve Saatleri[361]

Esami-i Fünûn (Dersler)	*1. Yıl*	*2. Yıl*	*3. Yıl*
İlmi Kelam ve Tefsir ve Hadis	3	3	3
İlm-i Fıkıh	2	2	1
Mecelle	1	1	1
İlmi Ahlak	1	1	1
Belagat ve Kitabet Resmi	2	2	1
Tarihi Osmani	1	1	1
Usul-u Maliye	2	2	2
İlm-i Servet	1	1	1
Usul-u İdare	1	1	2
Arazi Kanunu	1	-	-
Fransızca	4	4	4
Usul-u Tercüme	1	1	1
Hukuk-u Düvel	1	1	2
Hülasa-i Kavanin	-	1	1
Elsine-i Erbaa (Arapça-Ermenice, Rumca, Bulgarca)	2	2	2
TOPLAM	23	23	22

D. Mekân ve Fiziki Koşullar

Sultan II. Abdülhamid'in özel ilgisiyle genişletilerek yeni bir forma kavuşturulan Mekteb-i Mülkiyede eğitim içeriği ve kapsamının yanında fiziksel açıdan da olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Kuruluş hazırlıklarını içeren resmi yazışmalarda üzerinde durulan hususlardan biri, Mekteb-i Mülkiyenin genişletilecek olmasından dolayı, mevcut binalarda eğitim faaliyetlerinin düzgün bir şekilde yapılamayacağıydı. Bu sorunun aşılması için ilk olarak diğer âli mektep binalarının Mekteb-i Mülkiyeye tahsis edilmesi düşünüldüyse de bunun geçici bir önlem olacağı gerekçesiyle, Mekteb-i Mülkiyeye yeni bir bina inşa edilmesine karar verilmiştir.[362] Pilehvarian ve Tıraş'ın o dönemde çizilen haritalardan yaptıkları tespitlere göre; Sultan II. Mahmud Türbesi yakınında sonradan Darülmuallimin olan eski Maarif Nezareti arkasındaki Valide Mektebi/Darülmaarif binasının arazisine yapılan bu

[361] Aynı yer.
[362] BOA., *İ.DUİT.*, 115/54-3, h. 22 Safer 1294/8 Mart 1877.

bina, Mekteb-i Mülkiyenin mekânsal bir düzene geçişini sağlayan ilk müstakil binadır.[363]

Mekteb-i Mülkiyenin yeni bir binaya kavuşması, yer sıkıntısının önemli ölçüde aşılmasını sağlamış olsa da 1883 ders yılından itibaren okulun yatılıya dönüştürülmesi mekân sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Mekteb-i Mülkiyenin fiziksel koşullarında yapılacak olan bir değişiklik için okulun müdürünün de görüşü alınmak suretiyle bir karara varılmıştır. Hayata geçirilmediği anlaşılan bu görüşe göre; Beşiktaş'ta bulunan kargir binaların elden geçirilip eğitim ortamına uygun hale getirilmesinden sonra Mekteb-i Mülkiye bu mahale taşınacaktır.[364] Ancak bir yıl sonra alınan başka bir karar gereğince, Mekteb-i Mülkiyedeki öğrenci sayısının birkaç yıl içinde 500'ü bulacağı gerekçesiyle okulun öğrencilerinin Darülmuallimin binasına yerleştirilmesine ve bu iki okul arasındaki boş arsa üzerine 4000 lira harcanarak ek bir daire inşasına karar verilmiştir.[365] Bu belgede yer aldığına göre şimdiki halde okulun mevcudunun 500 olmadığına göre 250 kişilik bir yatakhane, yemekhane, mutfak ve dershane inşaatı için gerekli olan bütçe 7500 lira olarak hesaplanmış ve bu paranın bin lirası okulun bütçesinden, geriye kalan 6500 liranın da Maarif Nezareti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.[366] Mekteb-i Mülkiyenin ek binasını oluşturan bu inşaatın takip edilmesi için Maarif Nezareti tarafından, okul müdürü Abdurrahman Şeref Efendi'nin de yer aldığı bir komisyon oluşturulmuştur.[367] Oluşturulan komisyon tarafından kontrol edilen ve Şehremaneti eliyle yapılan bu inşaatın bitirilebilmesi için bizzat Padişahın müdahil olduğu ve inşaat için gerekli olan paranın Maliye Nezareti tarafından parça parça gönderildiği[368] anlaşılmıştır.[369]

[363] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.55. Bu bina, günümüzde Cağaloğlu Anadolu Lisesi olarak kullanılmaktadır.

[364] BOA., *İ.DH.*, 816/65896, h. 23 Zilhicce 1297/26 Kasım 1880.

[365] BOA., *İ.DUİT.*, 115/33-2, h. 14 Şevval 1298/9 Eylül 1881.

[366] BOA., *İ.DUİT.*, 115/33-2, h. 14 Şevval 1298/9 Eylül 1881.

[367] BOA., *MF. MKT.*, 70/61, h. 2 Zilhicce 1298/26 Ekim 1881.

[368] BOA., *MF. MKT.*, 73/139, h. 18 Safer 1299/9 Ocak 1882.

[369] BOA., *MF. MKT.*, 71/119, h. 12 Zilhicce 1298/5 Kasım 1881. Yeni bina ve eklenti dairelerle genişletilip ihtiyaca cevap verecek bir hale getirilmeye çalışılan Mekteb-i Mülkiyede inşaat dışında, tamir ve mefruşat masrafları için de bir bütçe tahsis edilmiştir. Mekteb-i Mülkiyeye tahsis edilen Darulmaarif ait olan ahşap binaların kiriş ve döşemelerinin yenilenmesi, suyolları, musluklar ve diğer tamirat işleri için Maarif Nezareti yoluyla Şuray-ı Devlet'ten 53539 kuruş talep edilmiştir. BOA., *MF. MKT.*, 71/119, h. 12 Zilhicce 1298/5 Kasım 1881. Mektebin tamir işlemlerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı; "*"Cennetmekân Mahmud Han Hazretleri'nin Türbe-i Şerifleri arkasında Ayşe Valide Mektebi inzalında Maarif Nezareti Celilesi tarafından ba-irade-i seniye-i cenabı padişahi müceddeden inşa edilmiş olan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin keşfi sani defteridir*" başlıklı bir harcama pusulası hazırlanmıştır. 1889 tarihinde de okulun eski binasının onarılması için 24989 kuruş talep edilmiştir. BOA.. *İ.ŞD.*, 98/5826, h. 06 Rebiü'l-evvel 1307/31 Ekim 1889. Mekteb-i Mülkiyenin Sultan

Mekteb-i Mülkiyenin genişletilmesinden birkaç yıl sonra aşamalı bir şekilde öğrenci sayısının artması ve okulun yatılıya dönüştürülmesi sonucunda fiziksel şartların ihtiyaca cevap vermemeye başladığı görülmüştür. Maarif Nezareti tarafından Şuray-ı Devlet'e havale edilen tezkerede eski Darülmaarif bahçesinde yeni bir yemekhane inşa edilmesi talep edilmiştir.[370] Yapılan keşif sonucunda talep edilen binanın inşaatı için 38866 kuruş masraf çıkarılmış ve bu tutarın Maarif Nezareti bütçesindeki tamirat ve inşaat kaleminden düşülmesine karar verilmiştir.[371]

Okulda yapılan inşaat faaliyetlerinden bir diğeri de spor derslerinin müfredata alınmasından sonra ortaya çıkan mekân sorununu gidermeye yönelik olarak bir jimnastikhane yapılmasıydı. 23 Kasım 1898 tarihinde Şuray-ı Devlet'e bildirilen bu ihtiyacın gerekçesinde; *"Mektebde mütemadiyen meşğal-i zihin ile uğraşan talebenin evkat-ı münasibde jimnastik ile iştiğalleri sıhhat-ı bedeniyece kavaid-i azimeye mülazım olacağı..."* ifadeleri kullanılarak sporun önemi vurgulanmıştır. Sonuç olarak jimnastikhanenin inşası için 60578 kuruş temin edilerek gerekli olan işlem başlatılmıştır.[372]

Mekteb-i Mülkiyede fiziksel alanda yapılan değişikliklerden bir diğeri de 1902 senesinde okulun yatılı kısmının kapatılmasından sonra, gündüz kısmında ortaya çıkan yer sıkıntısı ile ilgiliydi. Bu sorunun aşılması için Mekteb-i Mülkiyede bir yıl ek eğitim gören Aşiret Mektebi öğrencilerinin bu eğitimi kendi okullarında görmelerine karar verilmiştir.[373]

II. "Osmanlıcılık" ya da Çözülmeyi Durdurma Politikası Bağlamında Siyasal Bir Özne Olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane

II. Abdülhamid dönemi tarih yazıcılığında göze çarpan en önemli konu, bu dönemde tavizsiz bir İslamcılık siyasetinin izlendiği yönündeki yorumlardır. Oldukça geniş bir literatürde yaygınlık kazanan bu düşüncenin, 1890'lı yıllardan önce Osmanlı devlet adamlarının gündeminde olduğunu söyleyebilmek ise son derece güçtür.[374] Her ne kadar II. Abdülhamid'in idare anlayışında İslami sembol-

Mahmud Türbesi cihetindeki yüzüne döşeme tavan yapılması ve bina zemininde görülen göçme tehlikesinden dolayı mezkûr duvarların güçlendirilmesi ve diğer tamiratlar için Şehremaneti Hendese Dairesi keşif işlemi başlatmıştır. BOA., *İ.ŞE.*, 6/10, h. 9 Rebiü'l-evvel 1316/28 Temmuz 1898. Mülkiyenin tamir işlemleri daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. BOA., *BEO.*, 1534/115011, h. 18 Rebiü'l-ahir 1318/15 Ağustos 1900.

370 BOA., İ.MF., 5/26, h. 29 Cemaziye'l-ahir 1316/14 Kasım 1898.

371 BOA., *BEO.*, 1228/92069, h. 4 Receb 1316/18 Kasım 1898.

372 BOA., *İ.MF.*, 5/54. h. 23 Muharrem 1317/3 Haziran 1899.

373 BOA., *BEO.*, 1889/141608, h. 16 Rebiü'l-ahir 1320/23 Temmuz 1902.

374 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014, s.74.

lere ve gündelik siyaset içinde İslami söyleme yer verilmişse de Tanzimat döneminin eşit haklar prensibine dayanan felsefesinden bir sapma yaşanmamıştır.[375] Bu dönemde 1876 Kanun-ı Esasisi'nin ilan edilmesi, Tanzimat ricâlinin ve Mithat Paşa'nın Osmanlıcılık siyasetlerinin vardığı en üst noktadır.[376] Bu anayasa metninde vatandaşlık kavramının tarif edildiği sekizinci maddede dinsel, etnik veya dilsel hiçbir temele gönderme yapılmaksızın Osmanlı tabiiyeti hukuki ve anayasal bir vatandaşlık anlayışına dayandırılmıştır.[377]

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti, benzeri görülmemiş bir Batı emperyalizminin etkisine sahne olmuştur. Ermeni meselesinin giderek diplomasi gündeminin baş sıralarına oturmaya başladığı 1900'lü yılların başından itibaren Anadolu'da Ermeni nüfusunun yoğun olduğu vilayetlerin idaresi için Sadrazam Ferit Paşa; sivil memurların görevlerini özenle yapmalarının sağlanması ve denetlenmesi, işe yaramayan memurların değiştirilmesi, *vilâyât-ı sitte*'de düzenli maaş alamamakta olan jandarmalarla memurların alacaklarının tesviye edilmesi gibi yollara başvurulması gerektiğini düşünmüştür.[378] İngiliz ve Rus Konsoloslukları-nın Ermeniler ile ilgili hassasiyetlerinin farkında olan Osmanlı yöneticileri, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde görev yapan yöneticilere, taşkınlıkların önlenmesi için aktif önlemler almalarını bildirmişlerdir.[379]

Avrupalı emperyalist güçlerin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için bölgedeki resmi ve ticari varlıklarını giderek daha da görünür kılmaya başlaması Osmanlı yöneticilerini kalıcı tedbirler almaya sevk etmiştir.[380] Öte yandan, Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin etnik sorunlar yaşanan vilayetlerinde reform

[375] Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* (edt.) Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014, s.107.

[376] M. Şükrü Hanioğlu, "Osmanlıcılık", *TCTA,* C.5, s.1391. Islahat Fermanı'nda sonra gayrımüslimlerin geniş yetkiler elde etmeleri ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren Arap ulusçuluğunun filizlenmeye başlaması gibi gelişmelerle Osmanlıcılık idealinin 1876 Kanun-i Esasi'sinden sonra Türkçülük ideolojisi ile bütünleştiğini ileri sürmüştür. Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review,* Vol.59, No.4, (Jul., 1954), s.864. Ancak bu görüş, bir açıdan sorunlu gözükmektedir. Şöyle ki; Osmanlıcılık siyaseti, gayrımüslimlerin tepkisine neden olacak İslami vurgular ve İmparatorluğun Türk olmayan Müslüman tebasını incitecek bir Türkçülük söyleminden uzak bir şekilde 19. yüzyılın son çeyreğine kadar göreceli olarak başarılı bir şekilde sürdürülmüştür. Bkz. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

[377] Tanör, *a.g.e.*, s.122.

[378] Abdülhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferit Paşa, Bir Ömür Devlet,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s.379.

[379] *A.g.e.*, s.381.

[380] David Kushner, "The Ottoman Governors of Palestine, 1864-1914", *MES,* Vol.23, No.3, (Jul. 1987), s.276.

yapılması yönünde alınan karar gereğince özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'da, Marunî ve Dürzi halk arasında çatışmaların şiddetli boyutlara ulaştığı Lübnan'da ve Osmanlı otoritesinin giderek etkisizleşmeye başladığı Girit'te yapılan reformlarla sözü edilen vilayetlerde etkinliğini yitirmeye başlayan Osmanlı merkezi idaresi yeniden diriltilmeye çalışılmıştır.[381]

Hıristiyan Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gemlemek ve karşı politikalar geliştirmek için Sultan Abdülhamid, Tanzimat döneminde başlatılan reformları kararlılıkla sürdürmüştür.[382] Tüm Osmanlılara kanun önünde eşitlik hakkını sağlayan Kanun-ı Esasi'nin on yedinci maddesi aracılığıyla özellikle Rum ve Ermeni milletlerinin devletle bütünleştirilip Rus tehdidi karşısında sağlam bir Osmanlıcı politika hayata geçirilmeye çalışılmıştır.[383] İlber Ortaylı'nın deyimiyle, II. Abdülhamid dönemi milliyetçi bir dünyada yaşayan son milletler topluluğuydu.[384]

Büyük ölçüde Mithat Paşa'nın girişimlerinin bir sonucu olan anayasanın bu liberal ruhu doğrultusunda gayrımüslim Osmanlı tebaasına askeri okullara girme hakkı verilmek istendiyse de Müslüman halkın ihtimal dâhilindeki itirazları göz önünde bulundurularak bu konuda tutucu bir yaklaşım sergilenmiştir.[385] Bir anlamda, Tanzimat döneminin reformcu devlet adamlarının Osmanlıcı cesur yaklaşımları bu dönemde yerini ihtiyatlı bir Osmanlıcılık anlayışına bırakmıştır.[386]

[381] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *TCTA,* C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.217; Osmanlı Devleti'nin sorunlu vilâyetlerinden özellikle Ermenilerin yoğun olduğu Doğu Anadolu vilâyetlerinde reform yapılması konusu büyük devletlerden özellikle İngiltere'nin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Bu bölgelerde yapılması ön görülen idari reformların gerçekleştirilmesi için İstanbul'daki İngiliz elçiliği ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalar konunun önemi i gösterir niteliktedir. Bkz. Correspondence Respecting the Introduction of Reforms in the Administration of the Ottoman Empire, Turkey, No.2 (1897), *House of Commons Parliamentary Papers Online.* 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın yarattığı ağır siyasi koşullar, Osmanlı Devlet adamlarını bir çözüm arayışına yöneltmiştir. Bu dönemde, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Hıristiyan nüfusun yönetilmesi ile ilgili sonu gelmez reform talepleri ve Balkan coğrafyasında yaşanan Bulgaristan ve Makedonya sorunlarının uluslararası bir krize dönüşmesi Osmanlı devlet yöneticilerinin çözüm bulmakta en çok zorlandıkları meselelerdi. Roderic H. Davison, *Kısa Türkiye Tarihi,* (çev.) Durdu Mehmet Burak, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s.113; Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss.30-43. Dönemin genel siyasi koşulları için bkz. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960,* Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, ss.278-286.

[382] Stanford J. Shaw, "Sultan Abdülhamid II: The Last Man of the Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), 25-27 Aralık 1989),* Milli Kütüphane, Ankara, 1991, s.195.

[383] Tanör, *a.g.e.,* s.122.

[384] İlber Ortaylı, "Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid", *Türkler,* C.12, edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1502.

[385] Georgeon, *a.g.e.,* s.90.

[386] George Gawrych, *The Crescend and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-*

Esasen, devletin hızla toprak kaybettiği ve ülke sınırları içerisindeki Hıristiyan milletlerin toplam nüfus içindeki oranının giderek düşmesi ve 93 Harbi'nin yıkıcı sonuçlara yol açması gibi etkenlerle Osmanlı bünyesindeki Müslüman kimliği pekişmeye başlamıştır.[387] Bir başka deyişle, Osmanlı'nın Rum ve Ermeni milletleri, Avrupalı büyük devletlerinin manipülasyonuna maruz kalarak hızla Osmanlıcılık siyasetinin etki alanının dışına çıkmışlar, ancak bu durum imparatorluk bünyesinde yaşayan Arap, Kürt ve Arnavut gibi unsurlar için zıt sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla Tanzimat dönemi Osmanlıcılığı, II. Abdülhamid döneminde İslamcı bir nosyona bürünmüştür.[388]

Padişah II. Abdülhamid döneminin sınırlı Osmanlıcılık anlayışına rağmen, devlet bürokrasisinde görev alan gayrımüslim milletlere mensup gençlerin sayısında geçmişe oranla bir düşüş yaşandığını ileri sürmek mümkün değildir. Bu dönemde Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Sultani ve Tıbbiye gibi yüksek düzeyde eğitim veren okullarda öğrenim gören öğrenciler arasında İmparatorluğun farklı milletlerine mensup çok sayıda öğrenci bulmak olasıydı.[389] Bu sayede bürokraside çok dilli ve kozmopolit bir kadro oluşmuştur.[390] Taşra bürokrasisinde artan sayıda gayrımüslim memur istihdamının karşılanması için Tanzimat döneminin önemli eğitim kurumları olan Tıbbiye-Harbiye ve Mülkiye Mektepleri ciddi ıslahatlardan geçirilerek ihtiyaca cevap verecek bir hale getirilmiştir. Bu kurumlar, II. Abdülhamid döneminde Hıristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki uyumu sağlamanın önemli araçlarından bazılarıydı.[391] Geç dönem Osmanlı eğitim politikası bir anlamda, merkez-çevre ilişkisini pekiştirmeyi ve farklı dinlere mensup ulusları devlet sistemine katmayı amaçlamıştır.[392]

1913, I.B.Tauris, London&New York, 2006, s.77.

[387] 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Osmanlı Devleti açısından yarattığı yıkım konusunda bkz. Erik Jan Zürcher, "The Ottoman Empire 1850-1922: Unavoidable Failure", *The Young Turk Legacy and Nation-Building: From the Ottoman Empire to Ataturk's Turkey* içinde, (edt.) Erik Jan Zurcher, I. B. Tauris, London, 2010, ss.59-72.

[388] M. Şükrü Hanioğlu, "Turkism and the Young Turks, 1889-1908", *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post Nationalist Identities,* içinde, (edt.) Hans-Lukas Kieser, I.B. Tauris, London&New York, 2006, s.7; Yelda Demirağ, "Pan-Ideologies in the Ottoman Empire Aganist the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism", *The Turkish Yearbook of International Relations,* XXXVI, (2006), ss.139-158.

[389] İlber Ortaylı, "Osmanlı Seçkinleri", *Bahri Savcı'ya Armağan,* Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s.370.

[390] *A.g.m.,* s.373.

[391] Bayram Kodaman, "The Hamidiye Light Cavalry Regiments: Abdulhamid II and Eastern Anatolian Tribes", *War&Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin* içinde, edt. M. Hakan Yavuz-Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2011, s.385.

[392] Michael Provence, "Late Ottoman State Education", *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space* içinde, (edt.) J. Rgen Nielsen-Jørgen S. Nielsen, Brill, Leiden&-

Özellikle Mekteb-i Mülkiye, İmparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan ve farklı dinlere mensup memur adayı gençlere ev sahipliği yapmıştır. Mekteb-i Mülkiye, II. Abdülhamid döneminde devletin farklı unsurlarını bir arada tutma siyasetinin önemli bir aracı olmasının yanında; gayrımüslim toplumların da rağbet gösterdiği bir kurum olmuştur.[393] Bu çift yönlü ilişkiyi, azınlık temsilcileriyle devletin çeşitli mercileri arasındaki yazışmalardan takip edebilmek mümkündür. Mekteb-i Mülkiyenin yeniden yapılandırıldığı tarihte, Ermeni Patrikliğinin başvurusu üzerine, Ermeni milletinden olup Dersaadet mekteplerinden ayrılarak Mekteb-i Mülkiyeye yerleşmek isteyen Ermeni öğrenciler konusunda bildirilen görüşe göre; Osmanlı'nın her tebasından sözü edilen okula öğrenci kabulünün okulun nizamname-i esasisinin bir hükmü olduğu ve dolayısıyla yapılan imtihanlarda başarılı olan öğrencilerin okula kabul edilecekleri bildirilmiştir.[394] Ne var ki benzer bir konuda İran Sefareti tarafından Mekteb-i Mülkiye müdürlüğüne gönderilen bir dilekçede Mehmed Tahir Efendi'nin oğulları Ali ve Kemal Efendilerin okula kaydedilmesi istendiyse de bu istek, sözü edilen kişilerin Osmanlı tebasından olmamaları gerekçesiyle Maarif Nezaretince reddedilmiştir. Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi 'ne göre okulu bitiren öğrencilerin devlet işlerinde istihdam hakkı elde edecekleri ve bu kişilerin okula alınmaları durumunda başka devletlerin vatandaşlarının da okula kaydolmak isteyecekleri düşüncesiyle hareket edilmiştir.[395]

Mekteb-i Mülkiyenin ıslah edilip genişletilmesinden sonra Ermenice ve Rumcanın ders programına eklenmesi, geniş ölçüde iç ve dış siyasal gelişmelerin bir sonucu olmuştur.[396] II. Abdülhamid hükümranlığının ilerleyen yıllarında Ermeni isyanının giderek ciddi bir sorun haline gelmeye başlaması ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra, Yunanistan'ın etkisine açık olan bölgelerde etkili bir yönetim sergileyebilmek birtakım önlemler almayı gerektirmiştir.[397] Mekteb-i Mülkiyede uzun yıllardır okutulmaya devam edilen Ermenice ve Rumcanın öğretilmesine itina gösterilmesini salık veren 21 Temmuz 1904 tarihli Padişah iradesinin bu yönde okunması gerekmektedir.[398] Başka bir ifadeyle, 19. yüzyılda büyük

Boston, 2012, s.123.

393 İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda,* Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s.73.

394 BOA., *MF. MKT.*, 48/29, h. 19 Rebiü'l-ahir 1294/3 Mayıs 1877.

395 BOA., *MF. MKT.*, 74/11, h. 23 Safer 1299/14 Ocak 1882.

396 BOA., *Y.A.RES.*, 57/22, h. 26 Rebiü'l-evvel 1309/30 Ekim 1891.

397 Osmanlı Devleti'nin gayrımüslim halklarını sisteme entegre etme politikası kapsamında Mekteb-i Mülkiyede elsine-i erbaa okutulmaya başlanmıştır. Hınçak militanlarının Kumkapı eyleminin bir yıl sonrasına denk gelen bu girişim, devlet yöneticilerinin ayrılıkçı hareketlere karşı düşündükleri önlemlerden biri olmuştur. Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.136.

398 BOA., *BEO.*, 2392/179368, h. 8 Cemaziye'l-evvel 1322/21 Temmuz 1904. Devlet daire-

devletlerin dayattıkları reformlar karşısında, vilayetlerde yargı ve idare alanında yapılacak düzenlemeler ve becerikli taşra yöneticileri sayesinde sorunların aşılacağı düşünülerek Mekteb-i Mülkiyenin ders programına eklemeler yapılmıştır.[399]

1896 senesinde Mekteb-i Mülkiyeye Bulgar öğrenci kabul edilmesi konusunun Rusya Sefiri tarafından Hariciye Nezaretine özel bir şekilde ifade hususu Sadâret, Hariciye ve Maarif Nezaretleri arasındaki yazışmalarda gündeme gelmiştir.[400] Hariciye Nezaretinden bildirildiğine göre; okula Rum milletinden on öğrenci kabul edilmiş olduğu gibi Rumeli vilayetindeki Bulgar ahalisinden yetenekli ve münasiplerinin seçilerek padişahın emrinin gereği olarak zikrolunan mektebe kayıt ve kabul edilmeleri istenmiştir.[401] Rusya Sefareti tarafından, okula kabul edilecek olan Bulgar öğrencilerin merkezi yönetim bünyesinden ziyade Rumeli vilayetinde istihdam edilmeleri istenmiştir.[402] Rusya'nın Balkanlar'daki siyasetinden ayrı düşünemeyeceğimiz bu gelişme, Mekteb-i Mülkiyenin ve genel olarak sivil yönetici eğitiminin 19. yüzyılın sonlarında siyaset ve diplomasiyle olan yakın ilişkisini ortaya koymuştur. Tıpkı Bulgar öğrencilerin Mekteb-i Mülkiyede eğitim görmeleri gibi, bu dönemde Balkanlar'da filizlenen Sırp milliyetçiliği karşısında düşünülen bir önlem olarak Osmanlı bürokrasisinde Sırp asıllı memurlara yer verilmesi için ilk akla gelen kurum Mekteb-i Mülkiye olmuştur. 16 Eylül 1894 tarihinde Sadâret tarafından Maarif Nezaretine gönderilen belgede, Padişahın hizmetinde istihdam olunmak üzere Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiyeye Sırplı öğrencilerin gönderilmesi istenmiş[403] ve bu istek doğrultusunda altı Sırp öğrenci Mekteb-i Mülkiyeye kaydedilmiştir.[404]

lerinde bu lisanlara vakıf memurlara duyulan ihtiyaçtan dolayı adı geçen lisanların öğretilmesinde itina gösterilmesi istenmiştir. BOA., *BEO.*, 2393/179368, h. 8 Cemaziye'l-ahir 1322/20 Ağustos 1904.

[399] Engin Deniz Akarlı, "Friction and Discord Within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (187-1909)", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 7, (1979), s.13.

[400] BOA., *BEO.*, 874/65507, h. 24 Cemaziye'l-ahir 1314/31 Ekim 1896.

[401] BOA., *BEO.*, 880/65944, h. 1 Receb 1313/6 Aralık 1896.

[402] BOA., *BEO.*, 880/65944, h. 7 Receb 1314/12 Aralık 1896.

[403] BOA., *Y.PRK. SRN.*, 4/78, h. 15 Rebiü'l-evvel 1312/16 Eylül 1894.

[404] BOA., *BEO.*, 503/37651, h. 25 Rebiü'l-evvel 1312/26 Eylül 1894. II. Abdülhamid döneminde Osmanlıcılık siyasetinin kapsayıcı niteliğinin nispeten azalmaya başladığı yıllarda bile gayrımüslimlerin Mekteb-i Mülkiyeye olan rağbetleri devam etmiştir. 1890 yılında Süryani Katolik cemaatinden altı öğrencini Mekteb-i Mülkiyeye ve 2 öğrencinin de Mekteb-i Sultaniye kayıtları kabul edilmiştir. Yapılan başvuruya göre; bir önceki yıl da aynı sayıda öğrenci Mekteb-i Mülkiyede eğitim almıştır. BOA, *BEO, 1545/115819*, 8 Cemaziyelevvel 1318/3 Eylül 1900.

1890'lı yıllarda Osmanlı dış politik gündeminin önemli başlıklarından biri de Girit sorunuydu. Yunanistan, Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletlerin de dâhil olduğu bu sorunun uluslararası bir kriz halini alması, Adanın yönetimi konusunu gündeme getirmiştir. Girit Meclisindeki üyelerin Yunanistan'ın etkisiyle hareket etmeleri, Osmanlı Devleti'nin Adaya gönderdiği sivil memurların kabul edilmemesi ve Giritli Rumların Yunanistan'a iltihak olmak istemeleri gibi gelişmeler Osmanlı Devlet adamlarının Adadaki sivil bürokrasiye eğilmelerini gerekli kılmıştır.[405] 1892 yılında Girit Vali Vekili Mahmud Celalettin Paşa tarafından hazırlanan bir raporda Adada yaşayan Rumlar üzerindeki Yunan etkisinden söz edilerek, Rum gençlerinin hızla Yunan kültürü ve politik açıdan da Osmanlı karşıtı bir etkiye maruz kaldıkları şu cümlelerle ifade edilmiştir:

> ...gençlerinin terbiye-i Osmaniye tahtında yetiştirilmeleri buraca pek mühim ve mutena bulunduğu halde hükümetçe vaktiyle nazarı takdire alınmamış veyahut Hıristiyan valiler zamanı idarelerinin maksad-ı meşruhda ehemmiyetine hissiyat-ı milliye galebe etmiş olduğundan cezirede bulunan Hıristiyan mekteplerinin mukaddematı ulûmu ikmal eden şakirdan peder ve velileri tarafından borç edilmeyerek ve nafaka-i yevmiden kesilerek akça tedarikiyle tahsil-i ulûm-u âliye için Yunanistan'a gönderilmekte ve bunlar idare ve hukuk fenleri gibi istihdamca muktezi olan malumatı ve ilm-i tabi'i tahsil ile beraber başlarına bir hâkim emel müfrite-i Yunan doldurarak ve atide Yunan hükümetinden zi iktidar bir devlet olmadığı zımnında bulunarak ve oraca imtidar ikametlerden dolayı bir rabıta-i mevalenet ve münesebat-i peyda ile âdeti Yunanlı sıfatını iktisap eyleyerek cezireye avdetle...[406]

Görüldüğü gibi, Girit'te yaşayan Rum çocuklarına Yunan ahlâk ve terbiyesinin empoze edilmesi, Adanın ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nden kopabileceği endişesini doğurmuştur. Rapora göre, Girit'te faal halde bulunan idadide verilen derslerle istenen niteliklere sahip adliye, idari ve tıp alanında çalışacak eleman bulunamadığı vurgulanmıştır. Rum gençlerin yükseköğretime devam etmek için Yunanistan'a gittikleri, buna karşın Müslümanların ancak çok az bir kısmının Dersaâdet'e gittiklerinden dolayı konu ile ilgili Sadâretin bir hal çaresine gitmesi istenmiştir.[407] Girit vilayeti tarafından gönderilen bu rapora Sadrazam ve

[405] Konu ile ilgili bkz. A. Nükhet -Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2002.

[406] BOA., *MF. MKT.*, 143/69, h. 7 Zilkade 1309/3 Haziran1892.

[407] Eğitim almak amacıyla Rusya ve Yunanistan'a gönderilen Rum gençlerinin Türk düşmanlığıyla yetiştirilmeleri Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren ciddi bir sorun haline gelmeye başladığı bilinmektedir. Meltem Begüm Saatçı, "Balkanların Ulusçuluk Çağında Çok Uluslu Bir

Yaver-i Ekrem imzasıyla verilen cevabi yazıda: "*bundan itibaren ve meccanen dörderden sekizi Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye ve Sultaniyeye dörderden sekizi Mektebi Fünûn-u Tıbbiye-i Mülkiye ile Halkalı Ziraat ve ikisi Hendese-i Mülkiye ve altısı Hukuk Mektebine kayd ve kabul olmak ve nısfı İslam ve nısfı Hıristiyan olmak ve bunlardan leyli olmayan mekteplere girecek olanların müddeti tahsiliyelerine okul masrafları it'a kılınmak şartıyla beher sene 24 şakirdanın bilintihap Dersaâdet'e i'zası...*" hakkında Padişah iradesine sunulmuştur.[408] Osmanlı Devleti'nin bu uygulaması aynı zamanda, 1896 Eylül'ünde patlak veren Girit ayaklanmasından önce Ada ile ilgili alınan idari önlemlere bir örnek niteliği taşımaktadır.[409]

Öğrenci profili giderek kozmopolitleşen Mekteb-i Mülkiyede zamanla farklı milletlere mensup öğrencilerin kültürel ve dinsel ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında birtakım belirsizliklerle karşılaşılmıştır. 7 Kasım 1891 tarihinde Yahudi Hahambaşılığı tarafından Mekteb-i Mülkiye Müdürlüğüne verilen tezkere ile okulda okuyan Musevi öğrencilere dini ve özel günler için izin verilmesi istenmiştir.[410] Mekteb-i Mülkiye Müdüriyeti bunun üzerine, Maarif Nezaretine hitaben okulun hafta tatilinin cuma günü olduğu ve cumartesi ve pazar günleri için izin verilmesi durumunda öğrencilerin derslerinden geri kalacaklarını ifade etmiştir. Diğer okullarda okuyan Musevi öğrencilerin durumu incelendikten sonra, Mekteb-i Sultanide Musevi öğrencilere sene içerisindeki bütün yortular için izin verildiği[411], Mekteb-i Tıbbiyenin ise *leyli* olmadığından dolayı böyle bir konunun gündemde olmadığı öğrenilmiştir.[412] Yapılan değerlendirme neticesinde, Mekteb-i Mülkiyede okuyan bir iki Musevi öğrenci olduğundan hareketle isteyenlere gece izni verilebileceği, ancak buna rağmen derslerinden geri kalmak istemeyen öğrencilerin cumartesi günleri okula devam ettikleri sonucuna varılmıştır.[413]

Bu dönemde Osmanlı eğitim politikası, 19. yüzyılın değişen dünya koşullarının gitgide tehdit etmeye başladığı toplumsal düzenin sağlamlaştırılması ve ideolojik meşruiyetin sağlanması amacına yönelikti.[414] Bu amaç doğrultusunda Os-

Devlet Çok Başlı Bir Eğitim sistemi", *Prof. Dr. Hakkı Akyüz'e Armağan, Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları Eğitim ve Kültür Yazıları* içinde, (edt.) Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, Pagem Akademi, Ankara, 2011, s.1057.

[408] BOA., *MF. MKT.*, 143/69, h. 21 Zilkade 1309/17 Haziran 1892.

[409] Pınar Şenışık, *The Transformation of Ottoman Crete, Revolts, Politics and Identitiy in the Late Nineteenth Century,* I.B. Tauris, London&New York, 2011, s.104.

[410] BOA., *MF. MKT.*, 134/19, h. 29 Rebiü'l-ahir 1309/2 Aralık 1891.

[411] BOA., *MF. MKT.*, 134/19-5, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1309/11 Aralık 1891.

[412] BOA., *MF. MKT.*, 134/19-5, h. 7 Cemaziye'l-evvel 1308/8 Aralık 1891.

[413] BOA., *MF. MKT.*, 134/19, h. 29 Rebiü'l-ahir 1309/2 Aralık 1891.

[414] Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909),* (çev.) Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s.121.

manlı Devleti'nin Doğudaki topraklarında yaşayan toplumsal grupların sisteme dâhil edilmesi ve devlet otoritesine eklemlenmesi için atılan adımlardan biri de 3 Ekim 1892 tarihinde Aşiret Mektebinin kurulması olmuştur.[415] Osmanlı Devleti'nde yaşayan Arap, Kürt ve Arnavut milletlerine mensup çocukların İstanbul'da eğitildikten sonra yaşadıkları memleketlerde devletin subay, zabit, öğretmen veya mülkiye memuru olarak görev yapmaları yönünde son dönemde bazı devlet adamlarının II. Abdülhamid yönetimine önerileri olmuştur.[416] Açıkça görülüyor ki, Osmanlı merkezi yönetiminin Osmanlı vilayetlerindeki aşiretler ve farklı etnik gruplar üzerindeki etkisi arttırılmaya çalışılmış, ayrıca bu yolla samimi Müslümanların tasavvurunda kudretli bir halife imajı oluşturulması yoluna gidilmiştir.[417] Georgeon'a göre okulun kuruluşundaki ana fikir; aşiret çocuklarını İstanbul'a getirip onlara Osmanlı eğitimi vermek ve babaları gibi aşiret reisi veya şeyh değil, devlete bağlı idareci, kaymakam olacakları bölgelerine geri göndermekti.[418] Öte yandan, Arap ve Kürt aşiretlerin devlete bağlılık ve eşitlik duygusu edinmelerini sağlaması beklenen bu okul için hazırlanan ders programı ve eğitim ortamı açısından son derece modern imkânlardan faydalanılmıştır.[419]

[415] Aşiret Mektebinin kuruluşunda rol oynayan etkenler için bkz. Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, s.67-81; Alişan Akpınar-Eugene Rogan, *Aşiret Mektep Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,* Aram Yayınevi, İstanbul, 2001; II. Abdülhamid döneminde yürütülen eğitim politikasını dönemin genel siyasi yönelimleri doğrultusunda değerlendiren Sakaoğlu: *"Bu dönemde yürütülen eğitim politikasında halkı uyandırma amacından çok, devletin en ücra köşelere kadar, merkezi otoritenin uzantılarını götürmek, bir anlamda bürokrasiyi ve resmi kurumlaşmayı yaygınlaştırmak düşüncesi egemendi."* Yorumunu yapmıştır. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,* Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.27.

[416] İbrahim Şirin, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Layihası ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies,* Vol.3, Issue 4, (2008), s.763. Deringil, okulun kuruluşunda Şakir Paşa ve Osman Nuri Paşa gibi devlet adamlarının fikirlerinin etkili olduğunu aktarmaktadır. Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, s.118. O sıralar Hicaz Valisi olan Osman Nuri Paşa'nın 18 Temmuz 1895 tarihinde Sadâret'e gönderdiği raporda; bölgede göçebe halde yaşayan Arap aşiretlerinin medenileştirilmesi ve aşiret normlarındansa şeriatın kurallarına itaat etmelerini sağlamak için bazı önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır. Selim Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)", *IJEMES,* Vol.23, No.3, (Aug., 1991), s.347. Deringil, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Arap vilâyetlerinde yaşayan aşiretler üzerinde hakimiyet kurma çabalarını, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki sömürgeci rekabete dahil olma siyaseti kapsamında değerlendirerek "ödünç alınmış sömürgecilik" (borrowed colonialism) tabiriyle adlandırmaktadır. Selim Deringil, "They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History,* Vol.45, No.2, (Apr., 2003), s.313.

[417] Stephen Duguit, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES,* Vol.9, No.2, (May, 1973), s.143.

[418] Georgeon, *a.g.e.,* s.373. Benzer görüşleri ileri süren Ortaylı da, Arap vilayetlerini merkezi hükümete sadık kılmak için düşünülen bu politika özellikle Arap ulusçuluğunun yükselme potansiyeline sahip olduğu Suriye ve Lübnan'da uygulanmıştır. Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* s.155.

[419] Aşiret Mektebi'nin teşkilinde Harbiye ve Mülkiye Mektepleri örnek alınmıştır. Okulun

Aşiret Mektebinin kuruluşu, Sultanın yukarıda verilen hedeflerinin gerçekleştirilmesine dönüktü. 1892 yılında İstanbul'da kurulan bu okul 5 yıl eğitim veriyordu. Başlangıçta Arap aşiret seçkinlerinin çocuklarını eğitmek için kurulan bu okula daha sonraki yıllarda Kürt ve Arnavut aşiretlerinden de öğrenci kabul edilmiştir. Sultanın onursal kurucusu olduğu bu okula 12-16 yaşlarındaki fiziksel ve zekâ açısından yeterli konumda olan muteber ve muhterem ailelerin çocukları seçilmiştir. Okuldan mezun olanların aşiretlerine geri dönüp resmi devlet memurları ya da öğretmen olarak görev yapmaları dönemin devlet adamlarının en büyük beklentisi olmuştur.[420]

1896 yılında, 26 mezun ve son sınıfta bulunan 25 öğrenci II. Abdülhamid tarafından Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiyenin özel sınıflarına *(sınıf-ı mahsus)* kaydedilmişlerdir. Bu okullarda uygulanan kurallar, II. Abdülhamid'in bu projesinin meyvelerini görmek istemesinin önünde engel olmuştur. Bu nedenle Harbiye ve Mülkiyede en erken üç yıl olan öğrenim süresi Aşiret Mektebinden gelen öğrenciler için bir yıl olarak belirlenmiştir. Sultan Abdülhamid bu öğrencileri, mezun olmalarından sonra aşiretlerinin hüküm sürdüğü topraklara taşra yöneticisi olarak göndermek istemiştir. Bunun yanında, olabildiğince daha fazla aşiret liderinin çocuğunu İstanbul'daki Aşiret Mektebi'ne göndermesi için de teşvik edici önlemler alınmıştır.[421]

1897 yılında okuldan mezun olan 12 kişi mezuniyet derecelerine göre işe yerleştirilmiş, beşi onur derecesi elde ederek üçüncü dereceden mülkiye idarecisi olarak atanmışlardır.[422] Aşiret Mektebinden mezun olup Mekteb-i Mülkiyede eğitimlerini tamamlamış olan öğrencilerin diğer memurlara oranla az bir meblağ

dini ağırlıklı ders programı daha çok Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmının ders müfredatıyla benzerlikler taşımıştır: *Kur'an-ı azimüşşan, Lisan-ı Osmani ve kavaidi ve imlası, Sarf ve nahv-ı Arabi, Akaid-i diniye ve ilm-i hal, Türkçe ve Arabça kitabet, Mükemmel ilm-i hesab coğrafya, tatbikatı hendese-i adiye, Muhtasar tarih-i umumi, Tarih-i İslam ve mükemmel tarih-i Osmani, Lüzumu kadar fik-ı şerif, muhtasar hikmet-i tabiyye ve kimya, Lüzumu kadar ilm-i ziraat ve ilm-i hayvanat muhtasar, İlm-i mevalid.* İbrahim Sivrikaya, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresindeki Aşiretlerin Eğitimi ve İlk Aşiret Mektebi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.63, (Aralık 1972), ss.17-24. Aşiret Mektebi'nin kuruluşundaki bir diğer neden, Avrupalı devletlerin Balkanlar'daki gayrımüslimlerden sonra Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan Müslüman nüfusu üzerinde yoğunlaşan iktisadi ve siyasi faaliyetlerine karşı II. Abdülhamid yönetiminin ön alma ihtiyacı duymasıydı. Bayram Kodaman, *"Aşiret Mekteb-i Hümâyunu"*, *TDVİA*, C.4, ss.9-11.

[420] Engin Deniz Akarlı, "Abdulhamid Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, içinde, edt. David Kushner, Yad Izhak Ben Zvi, Jerusalem, 1986, s.80.

[421] Eugene L. Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 1 (Feb., 1996), s.98.

[422] BOA., *BEO.*, 1044/78250, h. 29 Cemaziye'l-evvel 1315/25 Kasım 1897; Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", s.101.

olan 350 kuruş maaş aldıkları, dolayısıyla uygun memur adayları oldukları iddiasını ileri süren Rogan'ın bu tezi[423], Dâhiliye Nezaretinin konu ile alakalı yazışmalarından takip edildiği kadarıyla -en azından okulun ilk yıllarındaki mezunları için- gerçeği yansıtmamaktadır: *"İş bu efendilerin 12 kişiden ibaret olduğu 13 Teşrinievvel 1313/25 Ekim 1897 tarihli Sadâret tezkeresinden bildirilmiş olmasına binaen bunların harcırahları ödenerek Mekteb-i Mülkiye mezunları gibi 500'er guruş maaşla vilayet ve arzu ederlerse elviye (livalar) maiyetine istihdamları icap eden vilayetler yazıldı."*[424] Aylık 500 kuruş maaş alacak olan 12 Aşiret Mektebi mezunu için yıllık 72.000 lira olarak hesaplanan tutarın 1314 senesi dâhiliye bütçesine ilave edildiği bildirilmiştir.[425]

Aşiret Mektebini bitirdikten sonra Mekteb-i Mülkiyede ikmal-i tahsil eden öğrencilerin hangi vazifelere atanacakları ve Mekteb-i Mülkiyeyi bitiren diğer öğrencilerle aynı haklara sahip olup olmadıkları konusunda ilerleyen zamanlarda bir belirsizlik durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, mezun olan öğrencilerin 500 kuruş maaşla taşrada görevlendirildikleri için zamanla mezun sayısının artacak olması ciddi bir kaynak gerektirmiştir. Bu sorunların çözümü için Maarif Nezaretinin görüşüne başvurulduysa da bu konuda herhangi bir düzenlemenin olmadığı anlaşılmıştır. Her sene yeni mezunların taşradaki memuriyetlerde vazifelendirileceği ve bu kişilerin görevde yükselme şanslarının olmaması da zamanla sınırlı sayıdaki kadroların dolmasına yol açacağından, Aşiret Mektebinden çıkan öğrencilere tıpkı diğer mezunlara uygulandığı şekilde, *"dört sene memurluk maiyetinde veya nahiye müdürlüğünde istihdam olunduğundan sonra mekatib-i idadiye mezunları hakkında olduğu gibi imtihanla nasb ve istihkak edenlerin kaymakamlık sınıfına terfi edebilmesi suretiyle terfileri" ne Şuray-ı Devlet tarafından karar verilmiştir."*[426] Burada dikkati çeken nokta, Aşiret Mekteb-i öğrencileri Mekteb-i Mülkiyede aldıkları ek eğitime rağmen idadi düzeyinde mezun olmuş gibi değerlendirilmişlerdir. Aşiret Mektebi mezunlarının istihdamları ile ilgili yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla, istihdam edileceklere her sene yeni mezunların eklenmesi ciddi bir bütçe sorununa yol açmıştır. Bu nedenle okulun ilk yıllarındaki mezunların 500 kuruş maaşla işe yerleştirilmelerine rağmen ilerleyen yıllarda bu mezunların vilayet ve mutasarrıflıklar maiyetinde 350 kuruş maaşla istihdam edilmişlerdir.[427]

[423] Rogan, "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", s.102.

[424] BOA., *BEO.*, 1107/82966, h. 19 Zilkade 1315/11 Nisan 1898.

[425] BOA., *BEO.*, 1107/82966-3, h. 19 Zilkade 1315/11 Nisan 1898.

[426] BOA., *DH. MKT.*, 2396/88, h. 21 Rebiü'l-ahir 1318/18 Ağustos 1900.

[427] *"Aşiret Mekteb-i Hümayûnu şakirdanından olub Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede dahi bir sene zarfında ikmali tahsil ile şahadetname ahzına muvafık olan Trablusşamlı Mehmed Sait ve Abdülfettah ve Mahmud ve Zülfikar Efendilerin uhdelerine rabia... Elazizli Rüstem ve Abdülnafi' ve Mehmed Nuri ve Trablusşamlı Halid ve Mehmed Ekrem Mustafa Edip ve Trablusgarplı Hafız Yunus ve Celil Lübnanlı*

Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan öğrencilerin sosyo-kültürel kökenlerini ortaya koymayı amaçlayan aşağıdaki tablo, Tanzimat döneminde başlayan toplumsal hareketlilik *(social mobilization)* ve bürokraside profesyonelleşme yolunda atılan adımların anlaşılması için bir izlek niteliği taşımaktadır.

Tablo 8: Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Etnik Kökenleri (1879-1890)/(1891-1909)[428]

	(1879-1890)		*(1891-1909)*	
Etnik Köken	*Sayı*	*Oran (%)*	*Sayı*	*Oran (%)*
Türk	267	78	632	80
Arnavut	7	2	20	2,5
Ermeni	40	11	8	1
Rum	8	2	20	2,5
Yahudi	5	1	5	0,5
Arap	10	3	85	11
Diğerleri	4*	1	20**	2,5
Toplam	341	100	790	100

* Çerkez (4)
** Sırp (1), Dürzi (1), Keldâni (1), Hıristiyan Arap (3), Çeçen/Çerkez (7), Kürt (7)

II. Abdülhamid tarafından genişletilinceye değin sınırlı bir ölçekte eğitim veren Mekteb-i Mülkiyenin 1879'a kadarki 162 mezununun tümü Türk kökenli olmasına karşın[429] daha sonraki dönemlerde okuldan mezun olan öğrencilerin

Ahmed Said Efendilerin uhdelerine hamse rütbeleri tevcihiyle ve Trablusgarplı Mehmed Efendi'ye beşinci rütbe mecidi nişan i'tası ile emsali misüllü münasib oldukları vilâyet ve mutasarrıflıklar mevkiinde 350 şer kuruş maaşla istihdamları şerefsudur buyrulan idare-i seniye-i hazreti hilafetpenahi iktizası alisinden bulunmuş ve hükm-ü ferman ve dâhiliye nezareti celilesinde de ve teşrif muamele-i lüzume atiye olunmuş olmağla her mantuk ve emr ve ferman hümayûn şahane icrasıdır." BOA., *BEO.*, 2219/166424, h. 22 Şevval 1321/13 Kasım 1903.

[428] Çankaya, *YMTM III*, ss.67-1200; Çankaya, *YMTM IV*, ss.1204-1256; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli*, Sene-i Dersiye 1316-1317, Matbaa-i Amire, 1317, s.12-15; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli*, 1317-1318, ss.16-19. Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde toplumsal, siyasal ve idari alanlarda yaşanan dönüşüme ışık tutan bazı eserlerde, Mekteb-i Mülkiyenin öğrencilerine ait bilgiler somut tarihsel veriler olarak ele alınmış ve böylelikle birtakım sayısal sonuçlar yardımıyla çeşitli hükümlere varılmıştır. Bkz. Leslie L. Roos Jr.-Noralou P. Roos, *Managers of Modernization, Organization and Elites in Turkey (1950-1969)*, Harvard University Press, Cambridge&Massachusetts, 1971, s.21-23-27-29; Kazamias, *Education and Quest for Modernity*, s.88; Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mülkiye", 378; Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Kökenleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.121; Fahir Armaoğlu- Gutherie S. Birkhead, *Graduates of the Faculty of Poltical Sciences, University of Ankara 1946-1955*, Ankara, 1957.

[429] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Kökenleri*, s.121.

etnik aidiyetlerinde belirgin bir çeşitlenme gözlenmiştir. Mekteb-i Mülkiye mezunlarının tablo 7'de (1879-1890)/(1891-1909) olarak iki ayrı grupta incelenmesi, elde edilen bulguların da kanıtladığı gibi dönemin siyasal uygulamalarının okuldaki yansımalarına ışık tutma amacına yöneliktir. Dönemi inceleyen bir eğitim tarihçisinin vurguladığı gibi; II. Abdülhamid'in saltanatı, 1890'lara kadar olan serbest, hızlı ve dışa açık ile 1890'lardan 1908'e kadar olan, okullardaki dersler, kitaplar ve uygulanan disiplin anlayışları açısından farklılıklar arz eden iki döneme ayrılmalıdır.[430] Gerçekten de 93 Harbi yenilgisinin yarattığı sarsıntıyı aşmak için etnik bütünleşmeye yönelmektense genel anlamda toplumsal birliği sağlamak için tarihsel ve siyasal bir kaynak olan Osmanlıcılık anlayışı tercih edilmiş; ancak çok geçmeden toplumsal kimlik oluşturma ve dayanışma gibi konuların ana kaynağı İslami söylem olmuştur.[431] Dolayısıyla, yukarıdaki tabloda dönemlere göre göze çarpan değişiklikler bir bakıma bu siyaset değişikliğinin bir sonucu olmuştur.

Mekteb-i Mülkiyenin tabloda ele alınan ikinci döneminde mezun sayısının birinci döneme göre iki katına çıkmış olmasına rağmen Türk kökenli öğrencilerin oranında kayda değer bir değişim görülmemiş, ancak Rumlar dışındaki Ermeni ve Yahudi kökenli gayrımüslimlerin toplam sayıya oranı azalmıştır. Diğer taraftan, 1890'lardan sonra Mekteb-i Mülkiyedeki Arap öğrencilerin artış oranı dikkat çekmektedir. Bu durum, yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı devletlerin yarattığı tehdit algısının ve gayrımüslim Osmanlı milletlerinde güçlenen ayrılıkçı etnik aidiyetlere karşı Osmanlıcılık anlayışı yoluyla baş edilemeyeceğinin anlaşılmasının bir sonucuydu. Özellikle 1893 ve 1897 mezunları içinde yüzde on olan Arapların oranının 1900 ve 1909 yıllarında yüzde yirmiye yükselmesi, bu konuda bir hükme varmamızı kolaylaştırmaktadır.[432] Ancak her ne olursa olsun, Osmanlıcılık ideolojisinden vazgeçilmeye başlandığı dönemde bile Mekteb-i Mülkiye öğrencileri arasında orantısız bir etnik çeşitliliğin görülebilmesi, Carter Findley'in deyimiyle Tanzimat eşitlikçiliğinin bir gölgesi olarak değerlendirilmelidir.[433]

[430] Mustafa Gündüz, *Maariften Eğitime, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s.148.

[431] Kemal H. Karpat, *The Politization of Islam: Reconstruction Identity, State, Faith and, Community in the Late Ottoman State,* Oxford University Press, Oxford&New York 2001, s.292.

[432] Corinne Lee Blake, *Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian Graduates of the Mulkiye Mektebi, 1890-1920,* (Unpublished Ph.D. Thesis), Princeton University 1991, s.139. Benzer şekilde sayısal olarak artış gösteren bir diğer grup olan Arnavut öğrenciler, Arnavutça ve Rumca bildiklerinden dolayı Rumeli vilâyetlerinde kaymakam ve vali olarak görevlendirilmişlerdir. Nathalie Clayer, "The Albanian Students of the Mekteb-i Mülkiye: Social Networks and Trends of Thought", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy* içinde, (edt.) Elisabeth Özdalga, Routledge Curzon, London&New York, 2005, s.296.

[433] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Kökenleri,* s.123.

III. II. Abdülhamid Dönemi Bürokrasi Rejiminde Mekteb-i Mülkiyenin Yeri

Anayasa tartışmalarının gölgesinde gerçekleşen taht değişiklikleri neticesinde padişah olan II. Abdülhamid, ülke yönetiminde denetim sağlamak için katı merkezileşme ve bürokratik kontrol mekanizmaları kullanmıştır.[434] İktidarını güçlendirmek adına bürokrasinin yetkilerini kısma yoluna giden II. Abdülhamid, ülke yönetiminin merkezini Babıâli'den Yıldız Sarayı'na taşımıştır. Yabancı ülkelerdeki sefirler ve vilayetlerden gelen şifreli maruzatın Yıldız'a yönlendirilmesiyle Babıâli'nin Tanzimat dönemi boyunca göze çarpan işlevselliği yerini Yıldız Sarayı'nın tahakkümüne bırakmıştır.[435] II. Abdülhamid'in iradesini her şeyin üstünde tutmaya çalıştığı bu dönemde Babıâli'nin, bakanların ve Meclis-i Vükelânın yönetimdeki rolleri eskiye göre neredeyse yok olmuş, bu rolü temin için gösterilen çabalar ise uzun bir süre sonuçsuz kalmıştır.[436] Abdülhamid'in Başkâtibi olan Tahsin Paşa da anılarında yer verdiği; "*... bütün kuvvet ve kudret, olanca hüküm ve salahiyet saraya intikal etmişti*" ifadesiyle bu dönemin bürokratik görünümünü çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.[437]

II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu yıllar boyunca bürokratik yönetim geleneği güç yıllar yaşamıştır.[438] Bu dönemde Tanzimat reformları sağlam bir zeminde devam etmesine karşın İslami ve otoriter bir devlet anlayışı döneme damga vurmuştur.[439] Bu dönemde padişahın sivil bürokrasiden beklediği temel liyakatli davranış, otoritesine ve kurumsal olarak saraya karşı mutlak itaat gösterilmesiydi.[440] II. Abdülhamid'i bürokrasiye karşı tavır almaya iten nedenlerin başında hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda bürokrasinin sahip olduğu muazzam güç karşısında padişahların otoritelerinin azalmasıydı. Öte yandan iç ve dış politikada yaşanan olumsuzluklar II. Abdülhamid'e göre bu durumun doğal bir sonucuydu.[441]

[434] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s.101. Ayrıca bkz. Gökhan Çetinsaya, "Din Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, (haz.) Coşkun Çakır, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, ss.125-147.

[435] İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s.79.

[436] Recai G. Okandan, *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 369, İstanbul, 1948, s.216.

[437] Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s.25.

[438] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s.75.

[439] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s.101.

[440] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s.78.

[441] Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, ss.173-189. II. Abdülhamid döneminde yaşanan iç ve dış gelişmeler için bkz. Angin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power*

Bürokrasi üzerindeki denetim böylece yeniden kurulunca personel politikasında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Yeni düzenlemelerle o dönemde birçok ülkede yürürlükte olan sivil hizmet yasalarına çok benzeyen yasalar hazırlanmıştır.[442] 1881'den başlayarak sivil bürokratların terfi ve emekliliklerini düzenlemek üzere *Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi* yürürlüğe konmuştur.[443] Aynı zamanda, maaşlardan yapılacak kesintilerle modern anlamda bir emeklilik sistemi oluşturulmuş, yetenekli kişilerin sivil bürokraside yer alabilmeleri için çaba gösterilmiş, bu dönemde Mekteb-i Mülkiye başta olmak üzere idare okullarına giriş kolaylaştırılmış ve memuriyetlere giriş için 1883'te sınav esası getirilmiştir. Çeşitli hükümet organlarına memur alımı ve atanan memurların tayinleriyle ilgilenmek üzere *intihab-ı memurin komisyonları* oluşturulmuştur. Öte yandan her memurun çalışma performansının tutulduğu *sicill-i ahval dosyaları* 1870'ten itibaren oluşturulmaya başlanmıştır.[444] 24 Aralık 1896 tarihinde kurulan *Memurin-i Mülkiye Komisyonu* atanacak olan memurların seçilmesi ve takip edilmesi amacıyla düşünülmüştür[445] Bu dönemde devletin işlev ve görevlerinin artmasının sonucunda sivil bürokrasinin genişlemesiyle memurların görev, yetki ve özlük işleri bir düzene bağlanmaya çalışılmıştır. Modern bürokratik devletin gereklerinden olan maaş baremi, emeklilik, özlük ve sicil işlemleri gibi düzenlemclere bu dönemde yer verilmiştir.[446]

II. Abdülhamid döneminde valilerin padişah iradesiyle atanması ve taşra idaresinin merkezin kontrolüne sokulmak istenmesinin yanında merkezin güvenini kazanmış yetkisiz ve yeteneksiz yöneticilerin olumsuz idaresi kısa zaman sonra beraberinde yozlaşmayı getirmiştir. Bu nedenle, dönemin personel rejiminde bir paradoksa işaret etmek gerekmektedir. Bir yandan modern sivil mekteplerden mezun olanlar taşra vilayetlerinde idari görevlere yerleştirilirken, bir yandan da diploması olmayan, ancak merkezin güvenini kazanmış olan deneyimli yöneticilerin çalıştırılmasına devam edilmiştir. İntihab-ı Memurin Komisyonu tarafından Şuray-ı Devlete sunulan bu tarz bir örneğin görüşüldüğü Tanzimat Dairesinde, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane diplomasına sahip olmayıp Mekteb-i Sultani, Atik Mekteb-i Mülkiye ya da Mülkiye İdadisinden mezun olduktan sonra kaza kay-

Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions, Princeton University, Ph.D., 1976.

[442] Carter V. Findley, "19. y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *TCTA,* C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985,s.262.

[443] *Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi,* Matbaa-i Osmaniye, 1301.

[444] Carter V. Findley, "19. y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", s.262.

[445] *Salname-i Devlet-i Aliyye,* 1310, s.193.

[446] Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", *Amme İdaresi Dergisi,* c.17, S.3, (1984), s.67.

makamlıklarında dört yıl hizmet eden efendiler için sınavı geçmeleri durumunda tıpkı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunları gibi, üçüncü sınıf kaymakamlık görevine devam edebilecekleri kararı alınması suretiyle bu konuda radikal bir uygulamaya gidilmekten sakınılmıştır.[447] Bu durum, bir ölçüde II. Abdülhamid'in idari alandaki personel atama tercihlerini yansıtmış olsa da Mekteb-i Mülkiye bu dönemde taşra bürokrasisinde belirgin bir ağırlık kazanmaya başlamış ve bu durum günümüze kadar etkisi devam edecek Mülkiye merkezli bir idareci ekolünün bürokrasiye hâkim olmasına yol açmıştır[448]. Kosova Vilayeti dâhilinde bulunan İştib'e kaymakam tayin edilmesi hususunu içeren 1903 yılına ait bir belgeden de açıkça anlaşıldığına göre; adı geçen yere tayin edilmek istenen, ancak Mekteb-i Mülkiye diplomasına sahip olmamasına rağmen İntihab-ı Memurin Komisyonu tarafından kendisine intihabname verilen Behçet Bey'in yerine Mekteb-i Mülkiyeden mezun çıkan birinin seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[449] Bu örnekten de anlaşıldığı gibi; deneyimli, ancak diplomasız yöneticiler Mekteb-i Mülkiye mezunlarına bir seçenek olarak görülmemişlerdir. Altı çizilmelidir ki, eski usullerle yetişen ve modern eğitim alma fırsatından yoksun kalmış taşra yöneticileri Osmanlı idaresinde giderek büyüyen bürokrasi için uzun yıllar boyunca temel insan kaynağını oluşturmuştur.[450] Bu tarihi gerçek saklı kalmak koşuluyla, II. Abdülhamid'in Mekteb-i Mülkiye mezunlarına gösterdiği özen de dikkate değerdir. Abdülhamid Kırmızı'nın aktardığına göre, II. Abdülhamid döneminde mezun olduktan sonra Mabeynde çalıştırılan ve sonra birkaç sene Kudüs'e mutasarrıf olarak gönderilen Mekteb-i Mülkiyeliler, emsallerinden çok önce valiliklere yükseltilmişlerdir.[451]

[447] BOA., BEO. 288/21574, h. 24 Rebiü'l-evvel 1311/5 Ekim 1894.Mekteb-i Mülkiye mezunlarının rağbet etmedikleri memuriyetlere diploması olmamasına rağmen kaymakamlık tecrübesine sahip olanların durumunun ne olacağı ile ilgili İntihab-ı Memurin Komisyonu tarafından görüşü sorulan Dâhiliye Nezareti, konu ile ilgili verdiği cevapta Mülkiye mezunu olmayanların kaymakamlık sınavını geçmeleri durumunda atanabilecekleri görüşünü bildirmiştir. BOA., *DH. MKT.*, 2247/80, h. 21 Cemaziye'l-evvel 1317/17 Eylül 1899; BOA., *DH. MKT.*, 2280/50, h. 1 Şevval 1317/5 Aralık 1899. Mülkiye mezunu olmayan tecrübeli kaymakamların istihdam edilmeleri konusunda taşra valileri in de istekli olduğu görülmüştür. 1897 yılında Sivas Valisi İbrahim Halil Paşa, valilerin yetkilerinin genişletilmesini arz ettiği 22 maddelik layihada Mekteb-i Mülkiye mezunu olmayan, ancak haysiyet ve malumat bakımından yeterli görülen zatların kaymakam atanabilmelerinin önünü açmak gerektiğini belirtmiştir. Abdülhamid Kırmızı, "Muhtâc-ı Tavzîh ve Tefsîr: Vilâyet İdaresinde Mevzuat Karmaşası", *1864 Vilâyet Nizamnamesi* içinde, (edt.) Erkan Tural-Selim Çapar, TODAİE Yayınları, Ankara, 2015, s.130.

[448] Abdülhamid Kırmızı, "Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler", *Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar* içinde, (edt.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.230.

[449] BOA., *BEO.*, 2000/149980, 15 Zilhicce 1320/15 Mart 1903.

[450] Kırmızı, "Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler", s.230.

[451] *A.g.e., s.*234. Mekteb-i Mülkiyenin Osmanlı idaresine getirdiği en önemli katkı hiç şüphesiz

Kut-ul Amare Kazası Kaymakamı Mehmed Ferid Paşa'nın istifası örneğinde olduğu gibi, bu göreve Halep vilayeti maiyetinde bir tür staj görevini tamamlamış olan Mekteb-i Mülkiye mezunu Mehmed Rasim Efendi'nin *irade-i seniye* yoluyla atanması, idari alanda bu okula biçilen rolü göstermiştir.[452] Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan genç ve nitelikli elemanların taşra idaresinde giderek tercih edilen ve aranılan vasıflarda yöneticiler olduklarına bir örnek olarak Duhok Kaymakamı İzzet Efendi'nin Musul vilayeti'ne bildirilen olumsuz hal ve tavırlarından dolayı azledilmesinden sonra yaşanan gelişmeler gösterilebilir. İzzet Efendi'nin azledilmesi üzerine Duhok Kazası'na Dâhiliye Nezareti tarafından daha önce Yenipazar Sancağı'na bağlı Akva Kazası'nda görev yapmış olan Abdülvahhab Efendi tayin edilmiş olmasına rağmen, İntihab-ı Memurin Komisyonu kendisinin 1291 senesinden beri bir memuriyette bulunmadığı ve *"gerek vücud ve gerek iktidarca zaif ve aciz olmasına mebni"* Abdülvahhab Efendi'yi bu göreve uygun görmemiş ve bu tayin için *"alimüttavır ve haizi-i iktidar diğer münasibinin intihabı"* hususunda Mekteb-i Mülkiyeden yeni mezun olmuş ve vilayet veya kaymakamlık maiyetlerinde stajını tamamlamış olan başka birinin bulunmasına karar vermiştir.[453] Aynı şekilde, Vilâyât-ı Sitte dâhilinde olan Bitlis Vilayeti'ne bağlı Siirt Sancağı'nda kâin Garzan Kazası Kaymakamı Bekir Efendi'nin *"iktidarı kazanın ehemmiyeti mevkisiyle mütenasib olmadığından"* değiştirilmesine ve yerine Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Ethem Fehmi Efendi'nin tayini kararlaştırılmıştır.[454]

ki, Osmanlı bürokrasi hayatının büyük handikaplarından biri olan ve yükselme döneminden beri yaygın olan himaye ve intisap ilişkilerinin, tayin ve görevde yükselmede etkili olan iltimas ve kayırmacılığın dolayısıyla patrimonyal hane halkı modelinin yerini liyakat ve beceri ölçütlerinin almaya başlamasıdır. Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan 1890 yılına ait bir talimatnamede Mekteb-i Mülkiye mezunu olup da vali veya mutasarrıf maiyetlerinde istihdam olunduktan sonra kaymakamlığa atanmak isteyenler in tercüme-i hallerine bakılıp liyakat ve sergiledikleri ehliyetin derecesine muamele olunması istenmiştir. BOA., *DH. MKT.*, 1767/23, h. 18 Safer 1308/3 Ekim 1890.Bu dönemde mülki idarede yapılan atama ve terfilerin nesnel koşullara bağlanması yönündeki çabalar ilgili kurumlar arasındaki yazışmalardan açıkça anlaşılmaktadır. 1891 yılında, Dâhiliye Nezaretine memurların terfi edilmeleri ile ilgili görüş sorulması üzerine verilen cevapta; *"Devâir-i saire merkeziye aklâmında laakal 3 sene istihdam edildikten sonra oralarda bulundukları müddetçe ibraz edebilecekleri kudret ve liyakata göre münasib memuriyetlere ve tayin edilmek..."* BOA., *DH. MKT.*, 1922/75, h. 10 Receb 1309/19 Şubat 1891. O dönemde, Katib-i Hususi Reşid Bey'in okuyup yazması olmayan bir akrabasının kaza kaymakamlığı görevi için kayırılmasını talep ettiği Dâhiliye Nazırı, sözü edilen şahsın Mekteb-i Mülkiye mezunu olmadığı için bu göreve getirilemeyeceğini, getirilse bile Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nun bu işe mani olacağı cevabını vermiştir. Tevfik Biren'in Mabeyn Kâtibi iken şahitlik ettiği bu olay, II. Abdülhamid dönemi bürokrasisinde himaye ve torpil ilişkileri yerine liyakat ve hakkaniyetin yerleşmeye başladığı yönünde bir fikir vermektedir. Fatma Rezan Hürmen (haz.), *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları,* Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.75.

452 BOA., *BEO.*, 1216/91160, h. 13 Cemaziye'l-ahir 1316/29 Ekim 1898.

453 BOA., *BEO.*, 2006/150448, h. 24 Zilhicce 1320/24 Mart 1903.

454 BOA., *İ. DH.*, 1333/54, h. 22 Zilhicce 1313/4 Haziran 1896.

Bu durumdan da anlaşıldığına göre, taşranın özel bir yönetim gerektiren riskli bölgelerine Mekteb-i Mülkiye mezunlarının gönderilmesi etkili bir önlem olarak düşünülmüştür.

Taşra idaresinde otoritesini arttırmak isteyen II. Abdülhamid geniş bir telgraf ağı sayesinde valilerle düzenli olarak haberleşmiştir. Başkentte kurduğu hafiye ve jurnal örgütü ile merkezdeki bürokrasinin sarayla rekabet içinde olmasının önüne geçmiştir.[455] II. Abdülhamid, saraya karşı başlayan Yeni Osmanlılar'ı siyasi eylemlerinin önünü alabilmek için denetim altında tutabileceği düşüncesiyle çok büyük sayıda kişiyi hükümet hizmetine almıştır.[456] 17. yüzyılda 1500-2000 olduğu tahmin edilen kalemiyedeki görevli memur sayısının II. Abdülhamid döneminde 100.000'i bulması bu konuda bir fikir vermektedir.[457]

Tanzimat döneminde reformların yürütülebilmesi için batı tarzında eğitim görmüş ve çağdaş yönetim ilkelerini benimsemiş memurlara duyulan ihtiyaç, modern tarzda eğitim veren yönetici okullarının açılmasını doğurmuştur. II. Mahmud döneminden itibaren ciddiyetle üzerinde durulan bu husus, II. Abdülhamid'in de yoğun çaba harcadığı alanlardan biri olmuştur. Belirtmek gerekir ki, II. Abdülhamid döneminde uygulanan bu politikanın en saf halini Mekteb-i Mülkiyede görmek mümkündür. Adı geçen okulun bu dönemde genişletilip yeniden tesis edilmesi idari alanda yeni bir dönemi başlatmıştır. Mekteb-i Mülkiyeden her eğitim yılı sonunda mezun olan öğrencilerin –ortaya çıkan bütçe ihtiyaçlarının çok kısa sürelerde sorunsuz bir şekilde halledilerek- bir işe yerleştirilmelerine dikkat edilmesi, Padişah II. Abdülhamid'in bu okula politik saygınlık kaygısıyla yaklaştığını ortaya koymaktadır. *"Mekteb-i Mülkiye mezunlarının istihdam edilmeleri hususunun irade-i seniye gereği olduğu"* ifadelerinin yer aldığı yazışmalarda çoğu kez bu konuya dikkat çekilmiştir.[458] 1896 tarihli bir belgede bu konuya vurgu yapılarak Mekteb-i Mülkiye mezunlarının açıkta bırakılmalarının bu okulun açılış

[455] Berkes, *a.g.e.*, s.344.

[456] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s.22.

[457] Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s.196. İngiltere'de 19. yüzyılın başlarında merkezi bürokrasiyi oluşturan 75 farklı birimde toplamda 16 bin civarında memur çalıştığı düşünüldüğünde II. Abdülhamit dönemi personel politikasının mahiyeti daha iyi anlaşılır. Wolfram Fisher, Peter Lundgreen, "The Recruitment and Training of Administrative and Technical Personnel", *The Formation of National States in Western Europe*, içinde (edt.) Charles Tilly, Princeton University Press, Princeton&New Jersey, 1975, s.481. Bir görüşe göre, II. Abdülhamid döneminde bürokrasideki akıl almaz ölçüdeki bu genişleme nicelik ve nitelik açısından bir dengesizliğe yol açmış ve 1876 Anayasası memur atama ve terfilerini bazı koşullara bağlamış olmasına rağmen memurlara yüklenen disiplin, itaat ve sorumluluk gibi geleneksel normlar varlığını sürdürmüştür. Teyfur Erdoğdu, "Civil Officialdom and the Problem of Legitimacy in the Ottoman Empire, 1876-1922", *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, (edt.) Hakan T. Karateke-Maurus Reinkowski, Brill, Leiden&Boston, 2005, s.229.

[458] BOA., *İ. DH.*, 1163/90947, h. 29 Rebiü'l-ahir 1307/23 Aralık 1889.

gayesine ters bir durum olduğu ifade edilmiş ve açıkta kalan mezunların bir an evvel istihdam edilmelerinin padişah iradesi gereği olduğu belirtilmiştir.[459]

Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan öğrencilerden yaşı 25 ve bundan ziyade bulunanlar taşrada bulunan vilayet veya mutasarrıflıklar maiyetine 1000'er kuruş maaşla[460] tayin edilmeleri esasına göre hareket edilmiştir.[461] Yaşları 25'ten aşağı olanlar ise 600 kuruş maaşla[462] Başkentteki merkezi dairelerde görevlendirilmişlerdir.[463] Taşrada görevlendirilen Mekteb-i Mülkiye mezunlarının bir sene maiyet hizmetlerinden sonra münhal kaymakamlıklara istihdam edilmeleriyle idari görevlerde mektepli yöneticilerin oranı gittikçe artış göstermeye başlamıştır.[464] İlk başlarda sorunsuz bir şekilde uygulanan bu düzenlemenin yıllar geçtikçe çeşitli sıkıntılara yol açtığı anlaşılmıştır.[465] 1891 yılında okuldan mezun olan 29 öğrencinin istihdam edilmesinde yaşanan tıkanıklıktan dolayı Mekteb-i Mülkiyenin öğrenci sayısının 150'yi bulduğu ve bu rakamın her sene artacağı düşüncesiyle bu duruma bir çare aranmıştır.[466] Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan 25 yaşını geçkin efendilerin kaymakamlık ve mutasarrıflık maiyetlerinde ve yaşları 25'e varmamış olanların da çeşitli dairelerde istihdam edilmeleri için boş kadro bulmanın giderek zorlaşması nedeniyle okulun nizamnamesinde bazı değişikliklere gidilmiştir.[467] Buna göre, vali veya kaymakamlık maiyetinde bir sene olan çalışma süresi üç sene olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte her geçen sene artan mezunlara ödenecek maaşlar için gereken bütçenin küçültülmesi kapsamında dairelerde görev alan mezunların maaşları 600 kuruştan 250 kuruşa, vali ve kaymakam maiyetlerinde görev alanların maaşları ise 1000 kuruştan 500 kuruşa çekilmiş ve bu düzenlemenin gelecek seneden itibaren uygulanmasına karar verilmiştir.[468]

[459] BOA., *İ. HUS.*, 46/89, h. 7 Zilhicce 1313/20 Mayıs 1896.

[460] BOA., *DH. MKT.*, 1465/95, h. 7 Rebiü'l-evvel 1305/21 Kasım 1887.

[461] BOA., *İ. DH.*, 1004/79269, h. 15 Rebiü'l-ahir 1303/21 Ocak 1886.

[462] BOA., *DH. MKT.*, 1381/106, h. 4 Rebiü'l-evvel 1304/1 Aralık 1886.

[463] BOA., ,*DH. MKT.*, 1392/31, h. 22 Rebiü'l-ahir 1304/18 Ocak 1887.

[464] BOA., *DH. MKT.*, *1*381/128, h. 4 Muharrem 1304/3 Ekim 1886.

[465] Dâhiliye Nezareti tarafından Sadâret'e gönderilen 1890 yılına ait bir belgede Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan ve henüz bir işe yerleştirilmeyen efendilerin nezarete sık sık iş başvurusu yaptıklarından; "*...müracaatla sızlanmaktan ve istiday-ı atıfetten hali kalmamakta olduklarına...* istinaden bu duruma bir çözüm yoluna gidilmesi istenmiştir. BOA., *DH. MKT.*, 1668/105, h. 27 Cemaziye'l-evvel 1307/19 Ocak 1890.

[466] BOA., *DH. MKT.*, 1884/21, h. 26 Cemaziye'l-evvel 1309/28 Aralık 1891.

[467] Taşradaki idari kadroların dolmasının bir nedeni de vali ya da kaymakamların maiyetinde maaş almadan görev yapma anlamında mülazımlık sisteminin bu dönemde de bir ölçüde devam etmekte oluşuydu. Bkz. Kırmızı, "Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler", s.230. Dönemin basının hayatında önde gelen kişilerden biri olan Süleyman Tevfik, Mekteb-i Mülkiyeden mezun olup açıkta kalan bazı kişileri matbaasında çalıştırdığını aktarmıştır. Süleyman Tevfik, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, s.42.

[468] BOA., *DH. MKT.*, 1668/105, h. 27 Cemaziye'l-evvel 1307/19 Ocak 1890.

19. yüzyılda Osmanlı merkez yöneticilerinin yüz yüze kaldıkları önemli idari problemlerden biri olan başkente uzak vilayetlere vali atamada karşılaşılan zorluklar II. Abdülhamid döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle İmparatorluğun uzak topraklarında bulunan Arap nüfusun yoğun olduğu vilayetler, barındırdıkları göçebe aşiret nüfusun fazlalığı dolayısıyla da merkezileşme politikalarının uygulanmasının önündeki engellerden birini oluşturmuştur.[469] Yemen ve Trablusgarp'a vali göndermek zor olduğu için bu vilayetlerde zaman zaman yönetim boşluğu yaşanmıştır. Anadolu'da ise sert bir iklimin hüküm sürdüğü Sivas ve Erzurum gibi kentler valilerin gitmek istemedikleri yerler arasındaydı. Sözü edilen istenmeyen vilayetlere atanan valiler genellikle ailelerini yanlarında götürmeyip göreve başladıktan hemen sonra başkente yakın vilayetlere atanabilmenin yollarını aramışlardır.[470] Bu durumun Mekteb-i Mülkiyeden mezun olanlar için de geçerliliğini koruduğu görülmüştür.[471] Adı geçen okuldan mezun olup Arabistan'da bulunan *Vilâyât-ı Şahane*'de çeşitli görevlere atanan yedi efendiden biri olan ve Halep vilayetine atanan Ali Kemal Efendi'nin hava değişimi bahanesiyle İstanbul'a gelip görev yerine dönmemesi üzerine kendisinin bulunup görev yerine geri gönderilmesi için Dâhiliye Nezareti tarafından bir soruşturma başlatılmıştır.[472] Mekteb-i Mülkiyeden mezun olup taşra vilayetlerine tayin edilmiş olanların görev yerlerine zamanında gidip gitmedikleri hususu devlet yöneticilerinin üzerinde önemle durdukları konuların başında gelmiştir. Aşiret Mektebi mezunlarından olup Mekteb-i Mülkiyede tahsilini tamamlayan mezunlardan Suriye vilayetine atanan beş efendi ile Bingazi sancağı maiyetine tayin edilen bir efendinin görev yerlerine gidip gitmedikleri Dâhiliye Nezareti tarafından takip edilmiştir.[473]

[469] Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks, Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1997, s.21.

[470] Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilâyet İdaresi 1895-1908,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, ss.56-57. İmparatorluğun merkeze uzak vilâyetlerindeki görevlere talip olunması için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biri, II. Abdülhamid döneminde valiliklerin üç bölüme ayrılmasıydı. Birinci bölümde yer alan Suriye, Hicaz, Yemen, Bağdat, Aydın, Trablusgarp ve Erzurum vilâyetlerine atanan valilere 2000 kuruş aylık ödenirken ikinci bölümde yer alan Hüdavendigar, Cezair-i Bahr-i Sefid, Ankara, Edirne ve Selanik vilâyetlerine atananlara da 1700 kuruş, üçüncü bölümdeki Bitlis, Kastamonu, İşkodra, Bingazi, Trabzon, Musul ve Diyarbakır valilerine ise 1500 kuruş ödenmiştir. Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", s.215.

[471] Aslında Mekteb- Mülkiyenin 1877 yılında yürürlüğe konulan nizamnamesinin 11. Maddesinde bu okuldan mezun olanların istihdam edilecekleri idari görevler; "*Evvela, kaza kaymakamlıkları sanien, devair-i merkeziye-i hükümet ile vilâyet merkezleri aklamının riyasetleri ve kalem riyasetine muadil sair memuriyetler ve Şuray-ı Devlet* mülazımlıkları selasen, sefaret kitabetleri ve şehbenderlikler" şeklinde sıralanmış olmasına rağmen, okuldan mezun olan öğrenciler merkezi dairelerde görev almanın yollarını aramışlardır. BOA., *DVN. MKL.*, 15/1, h. 8 Safer 1294/22 Şubat 1877.

[472] BOA., *DH. MKT.*, 410/63, h. 20 Safer 1313, (12 Ağustos 1895).

[473] BOA., *DH. MKT.*, 2399/5, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1318/4 Eylül 1900.

Mekteb-i Mülkiyeden 1882 senesinde mezun olan 21 öğrencinin Maarif Nezaretine başvurmak suretiyle talepte bulundukları memuriyetlere bakıldığında içlerinden biri dışında, tamamının Başkentteki dairelerde görev almak istedikleri görülmüştür.

Tablo 9: Mekteb-i Mülkiyeden 1882'de Mezun olan 21 Efendinin Görev Almak İstediği Daireler[474]

İsim	*Görev Almak İstediği Daire*	İsim	*Görev Almak İstediği Daire*
İbrahim *Hakkı Efendi*	Sefaret Kâtipliği	*Talat Bey*	Divan-ı Muhasebat Mülazımlığı
Ağya Efendi	Rüsumat Dairesi	*Nazmi efendi*	"
Rıfat Efendi	Maliye Dairesi	*Mihran Efendi*	Rüsumat Dairesi
Suphi Efendi	Şuray-ı Devlet Mülazımlığı	*Hasan Efendi*	"
İlyaz Efendi	"	*Artin Efendi*	"
Sırrı Bey	Hariciye Dairesi	*Saad Efendi*	Maliye Dairesi
Bedros Efendi	Rüsumat Dairesi	*Vehbi Efendi*	Hariciye Dairesi Tercüme Odası
Terziyan Efendi	Hariciye Dairesi	*Ali Rıza Efendi*	Rüsumat
Abraham Efendi	Rüsumat Dairesi	*Tasdikname alan* İsmail Hakkı *Efendi*	Maliye dairesi
Selahaddin Efendi	Maliye Dairesi	Afşarlı Bovanaki Efendi	Kaza kaymakamlığı
Asaf Efendi	Hazine-i Hassa-i Şahane		

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat reformları doğrultusunda ağırlık verdiği merkezileşme siyasetinin uygulanmasını zorlaştıran etkenlerden biri, Türkçe'nin yaygın bir şekilde konuşulmadığı özellikle Arap vilayetlerinde görev yapacak nitelikli yöneticilerin sayıca az olmasıydı. Dolayısıyla, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle beraber çoğunluğu yönetilemez durumda olan göçebe Arap aşiretlerin yoğun olduğu vilayetlerde Osmanlı valileri ciddi sorunlarla baş başa kalmışlardır. Arap vilayetlerinde görülen aşiret yapısı ve farklı sosyolojik özellikler nedeniyle bu bölgelerin yönetiminde merkez tarafından atanan valiler ile halk veya önde gelen kişiler arasında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. 25 Mart 1884 tarihli bir belgeye göre Trablusgarp halkı valinin adaletsiz uygula-

[474] BOA., *İ.DH.*, 867/69335, h. 14 Zilkade 1299/27 Eylül 1882. Bir önceki yıl mezun olanlardan Hasan, Şefik, Mahir, Zühti, İshak ve Ali Efendiler de merkezdeki dairelerde görevlendirilmişlerdir. BOA., *İ.DH.*, 821/66227, h. 1 Safer 1298/3 Ocak 1881.

malarından şikâyet etmiş ve görevden alınmasını üst makamlardan istemiştir.[475] Çok farklı kesimlerin imzasını taşıyan bu şikâyet telgrafı, Osmanlı merkez idaresinin bölgedeki otoritesinin taşıdığı zaaflara bir örnek niteliğindedir. Esasen, 1893 yılından itibaren Arapça dersleri Mekteb-i Mülkiyenin zorunlu dersleri arasına alınmışsa da bu çaba, Arap vilayetlerinde etkili bir yöneticilik performansı için yeterli olmamıştır. Aşiret Mektebinden mezun olup Mekteb-i Mülkiyede tahsilini tamamlayan Arap asıllı mezunların kendi bölgelerine idareci olarak gönderilmeleriyle bu açık bir nebze de olsa kapatılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın gerekçesinde açık bir şekilde; Trablusgarp, Bingazi, Suriye, Musul ve Basra gibi vilayetlere talep olmadığı, buraları talep edenlerin de yeterli dil becerisine sahip olmadıklarından bahisle Aşiret Mektebi mezunlarının "*evlâd-ı Araptan olduğu cihetiyle*" bu bölgelerde görevlendirilmelerinin önemi vurgulanmıştır.[476]

Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden mezun olanların genellikle Başkentteki dairelerde görev almak istemeleri ve Rumeli'deki uzak kaza kaymakamlıklarına rağbet göstermemeleri, yetkilileri bu konuda bir önlem arayışına sevk etmiştir. "*Mekteb-i mezburdan şahadetname alarak çıkanların ekseri hidematı mülkiye-i vilayete rağbet etmeyerek Dersaadetçe memuriyete yerleşmek istemelerinden dolayı mektebin vaz'ı asliyesinden müntazır olan...*" ifadeleriyle gerekçelendirilen değişiklik sonucunda adı geçen okuldan mezun olanların mülki kadrolarda tecrübe edinebilmelerinin önü açılmaya çalışılmıştır.[477] Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş felsefesine aykırı görülen bu durumun önüne geçmek için çok geçmeden yasal bir düzenlemeye gidilmiştir.

> Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden şahadetname ahzıyla neş'et eden efendilerin mahal-li istihdamlarının kendi arzu ve rağbetlerine tabi tutulması cihetiyle vilâyât-ı sairde maiyet hidmetlerini ikmal ettikten sonra vilayet başına, kazalar kaymakamlıklarına rağbet etmemekte olmalarına ve mukarrerat-ı İslamiye layihası ahkâmınca vilâyât-ı mezkûra dâhilindeki kazalarda Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından kaymakamlar istihdamı lüzum görülmesine nazaran badezin mektebi mezbura mezunlarının kendi arzularına bırakılmayarak...[478]

İfadelerinin yer aldığı layihaya göre askerlikten muaf olan Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin kura yoluyla görev yerleri belirlenecektir. Teklif edilen taşra memuriyetlerine gitmemeleri durumunda Mülkiye mezunlarının bu haklarından feragat edecekleri karar altına alınmıştır. Yapılan düzenlemeye göre askerlik hizmetinden

[475] BOA., *Y.PRK.ASK.*, 22/47, h. 27 Cemaziye'l-ahir 1301/25 Mart 1884.
[476] BOA., *BEO.*, 2012/150886, h. 4 Zilkade 1320/2 Şubat 1903.
[477] BOA., *İ.DUİT.*, 115/47-3, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Aralık 1891.
[478] BOA., *İ.DUİT.*, 115/50, h. 17 Safer 1323/23 Nisan 1905.

muaf olan İstanbul doğumlular da bu kapsama alınmışlar, ancak kuraya tabi tutulmadan kendilerine teklif olunan memuriyetlere tayin edilmişlerdir.[479] Öte yandan, Mekteb-i Mülkiyeyi bitirdikten sonra merkezi dairelerde istihdam edilenlerin kaymakamlık görevine atanmak istemeleri durumunda, mutlaka taşradaki vilayet ya da kazalarda maiyet memurluğu görevini ifa etmiş olmaları şarta bağlanmış, böylelikle taşrada çalışmamış olan Mekteb-i Mülkiye mezunlarının kaymakamlığa tayin edilmeleri önlenmiştir.[480]

IV. II. Abdülhamid, Pan-İslamizm ve Otoriter Modernleşmenin Mekteb-i Mülkiyedeki Yansımaları

Anayasal bir yönetim görünümünde başlayan II. Abdülhamid rejimi, sözü edilen döneme özgü koşullarda anayasa ve parlamentonun öneminin git gide azaldığı ve Sultanın otoritesinin bürokrasi karşısında mutlak bir üstünlük elde ettiği bir yapıya bürünmüştür.[481] Tanzimat döneminde siyasal ve kültürel alandaki batılılaşma arzularına aykırı olarak II. Abdülhamid'in modernleşme hamleleri tek taraflı olarak salt maddi ilerlemeye dayalı ve pragmatist bir anlayışa dayanıyordu.[482] Bu dönem, birçok alanda elde edilen kazanımlara rağmen, 19. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen siyasal modernleşme sürecinde; çeşitli toplumsal grupların, bürokrasi, ulema ve yerel otoriteler gibi iktidar ortağı olma potansiyeli taşıyan güçlerin çeşitli araçlarla kontrol altına alındığı yekpare bir görünümden uzak ve mücadelelerle dolu bir dönemdir. Bu dönemin çözümlenmesinde, günümüze değin tarihçiler ve siyaset bilimciler arasında bir fikir birliği sağlanamasa da, Heper'in sözü edilen dönemi değerlendirirken vurguladığı gibi; Osmanlı âdâb geleneğinin İslami renkler taşıdığı II. Abdülhamid rejimi, devlet ve toplum hayatının her alanında kendini hissettirmiştir.[483] Bir yandan telgraf ve demiryolu gibi teknik araçlar sayesinde Başkent ile vilayetler arasındaki iletişim olanakları arttırılıp geniş bir hafiye ve jurnal örgütü aracılığıyla bürokrasinin devlete olan bağlılığı kontrol edilmeye çalışılırken;[484] bir yandan da kurulan modern okullarda yetiştirilen taşra idarecileri yoluyla da II. Mahmud döneminin merkezileşme hareketine işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.[485]

[479] BOA., *İ.DUİT.*, 115/50, h. 17 Safer 1323/23 Nisan 1905.

[480] BOA., *BEO.*, 3237/242720, 23 Rebiü'l-ahir 1325/5 Haziran 1907.

[481] Berkes, *a.g.e.*, s.344.

[482] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s.102. Tanzimat döneminde kültürel alanda yaygınlık kazanan ve özellikle Yeni Osmanlılar'ın muhalefet ettikleri konuların başında gelen batılılaşma anlayışı için bkz. Şerif Mardin, "Tanzimat'tan sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Siyasal Hayatı, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, (edt.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss.45-89.

[483] Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.91.

[484] Berkes, *a.g.e.*, s.344.

[485] Rustow, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", s.99.

II. Abdülhamid'in iktidarının İslami bir veçheye büründüğü yıllarda, eğitim ve kültür alanlarında takip edilen politikanın genel karakterini İslamcılık ideolojisi şekillendirmiştir.[486] İç ve dış politikayla uyumlu bir şekilde sürdürülen bu siyaset anlayışının Mekteb-i Mülkiyede çok bariz yansımaları olmuştur. Bu dönemde, maddi ilerleme ve toplumsal aidiyet yaratma amacına yönelik modern yüksek dereceli okullar kurulmuş, ancak paradoksal bir şekilde, bu okullarda yetişen gençler arasında sultanın otoritesine karşı siyasal muhalafet kök salmaya başlamıştır. II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde bu okullarda eğitim hayatını geçirmiş olanların aktardıkları anekdot ve tanıklıklar, dönemin anılan yönüne vurgu yapmaktadır.[487]

A. Osmanlıcılık' tan Pan-İslamizm'e: Modernleşme Paradigmasının Değişimi

II. Abdülhamid'in tahta çıktıktan hemen sonra ilan ettiği Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nde anayasal yönetim düzenine geçiş ve bir ölçüde de devlet hayatında siyasal liberalizasyonun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Anayasal yönetim sisteminin oldukça kısa bir süre devam edebilmesine karşın, bu gelişmeye bağlı olarak hayat bulmuş olan Osmanlıcılık siyaseti, imparatorluk ideolojisi olarak varlığını bir süre daha koruyabilmiştir. Ne var ki, bu siyasal idealin sürdürülmesini imkânsız kılacak birtakım iç ve dış gelişmeler, II. Abdülhamid döneminde yeni siyasi arayışlara gidilmesine yol açmıştır.[488]

486 Selçuk Akşin Somel, "Ottoman Islamic Education in the Balkans in the Nineteenth Century", *Islamic Studies,* Vol.36, No.2/3, (Summer/Autumn 1997), ss.439-464.

487 Benjamin Fortna, " Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire", *Die Welt des Islams, New Series,* Vol.41, Issue 1, (Mar., 2001), s.24.

488 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.90. Pan-İslamizm hareketine ivme kazandıran iç ve dış koşulların ayrıntılı bir tasviri için bkz. Azmi Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans&Britain (1877-1924),* Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, ss.45-50. II. Abdülhamid ile özdeşleştirilen Pan-İslamizm düşüncesi üzerine Türk ve Batılı yazarların ortaya koydukları hatırı sayılır bir literatür oluşmuş durumdadır. Dwight E. Lee, "The Origins of Pan-Islamism", *The American Historical Review,* Vol. 47, No.2, (Jan., 1942), ss.278-287; Albert Edwards, "The Menace of Pan-Islamism", *The North American Review, Vol.*197, No.690, (May, 1913), ss.645-657; Jacob M. Landau, *Pan-Islam, History and Politics,* Routledge, London&Newyork, 2016; Karpat, *The Politization of Islam: Recosntruction Identity, State, Faith and, Community in the Late Ottoman State;* Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992. Pan-İslamizm siyasetinin birçok yönden incelendiği eserlerde genel olarak tarihsel arka plana atıf yapılarak bu ideolojinin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Halifelik kurumunun ön plana çıkarılması ve Osmanlı Devleti'nin hilafet iddialarının ilk kez bir uluslararası metne girmesiyle, yönetimi altında olmayan Müslümanlar üzerinde bir anlamda siyasal etki sahibi olmaya başladığı aktarılmıştır. Mümtaz 'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu,* Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014, s.204-205; Landau, *a.g.e.,* s.10; ancak, II. Abdülhamid döneminde yürütülen İslamcılık siyasetinin klasik dönem Osmanlı siyasal düşüncesindeki halk İslamcılığından büyük farklılıklar taşıdığı yönünde de görüşler mevcuttur. Ahmet Yaşar Ocak, "II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış Denemesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri*

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bağımsız tek Müslüman devlet olması, padişaha inkâr edilemez bir saygınlık kazandırdığı gibi, İslam coğrafyasında o dönemde yaşanan siyasal gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin bu yönünü daha önce hiç görülmediği kadar gündeme getirmiştir. Fransa'nın 1830'dan itibaren Cezayir'i işgali, Rusya'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde Orta Asya hanlıklarını zapt etmesi, İngiltere'nin Hindistan'da kurmuş olduğu tartışılmaz üstünlük ve Hollanda'nın 1890'dan itibaren Malezya ve Endonezya'yı etki alanına dâhil etmesi gibi gelişmelerle olabildiğince çok sayıda Müslüman nüfusun Batı emperyalizminin denetimine girmeye başlaması Osmanlı Devleti'nde Pan-İslamizm politikasına tarihsel bir geçerlilik sağlamakla kalmamış, İslam toplumlarının da İstanbul'a moral olarak ve maddi yardım açısından bağlanma yoluna gitmeleri gibi sonuçlar da doğurmuştur.[489]

Pan-İslamizm siyaseti ve genel olarak İslamcılık düşüncesi üzerine var olan yoğun akademik ilgiye rağmen II. Abdülhamid döneminde zirvede bulunan bu hareketin genel mahiyeti üzerine kesin bir uzlaşmadan söz edebilmek mümkün değildir. Öte yandan, Pan-İslamizm'in daha geniş manada siyasal bir içeriğe sahip olduğu, buna karşın hilafetin Osmanlı tebaasına hitap eden bir kavram olduğu yönündeki yoruma karşılık[490] Türköne, bu iki kavram arasında böyle bir ayrımın yapılamayacağını ileri sürmüştür.[491] Diğer yandan, bu dönemde siyasal bir söylem ve iddia ile geliştirilen Pan-İslamizm'in dünya ölçeğinde bütün Müslümanların Osmanlı Devleti'yle sadakat bağlarıyla bütünleşmeleri şeklinde zuhur ettiği yollu çıkarsamalara[492] karşılık Çetinsaya; sözü edilen dönemde II. Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti diye nitelendirilebilecek bilinçli ve planlı bir politika oluşturma yoluna gitmediği, daha çok İslam dünyasında yoğunluk kazanan hareketlerden cesaretle Osmanlı yönetimince bazı teşebbüslere girişildiğini vurgulamıştır.[493] Kemal

Semineri, (27-29 Mayıs 1992), Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, ss.107-125. Öte yandan, Pan-İslamizm siyasetini yabancı devletlerin Müslüman coğrafyasındaki kapitalist yayılmacılığına karşı ortaya atılmış antiemperyalist bir ideoloji yönüyle ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bkz. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti,* Beyan Yayınları, İstanbul, (t.y.), s.46-47; Hakan Yavuz, "Pan-İslamizm'in Yanlış Yorumlanması", *Türkiye Günlüğü,* S.17, (Kış, 1991), ss.84-92.

489 Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)", s.350.

490 Selim Deringil, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *TCTA,* C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.306.

491 Türköne, *a.g.e.,* s.205.

492 Sohail H. Hashimi, "Pan-Islam", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World,* Vol, 1, (Edt.) Richard C. Martin, Thomson&Gale, New York, 2004, s.520.

493 Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında "İslam Birliği" Hareketi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1988, s.133. I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1918'de Osmanlı Padişahının cihad ilan etmesi üzerine II. Abdülhamid çevresindekilere: "cihadın kendisi değil fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri korkutmak istediğim vakit; 'bir

Karpat da konuyu ele aldığı makalesinde; *"Sultanın amacı dünya Müslümanlarını birleştirmek değil; Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman tebayı birbirine kaynaştırarak aralarında birlik ve tesanüd yaratmaktı"* ifadeleriyle İslamcılık hareketini yorumlamıştır.[494]

Genel karakteri her ne olursa olsun Pan-İslamizm hareketi, II. Abdülhamid döneminde idari konularda, eğitim alanında ve dış politikada bariz bir görünürlük kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, sömürge idaresi altında bulunan Müslüman toplumlara Kur'an-ı Kerim ve çeşitli dini kitapların gönderilmesi, küçük Müslüman devletçiklerinin idarecilerinin sorunlarına arabuluculuk yapmak gibi Müslüman topluluklara onları himaye ettiği izlenimini verecek faaliyetlerde bulunmuştur.[495] Öte yandan, dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşayan Arap aşiret ve tarikat reislerini İstanbul'a davet etmek, değerli hediyelerle karşılamak ve kimi zaman da köşkler tahsis etmek bu dönemde karşılaşılan uygulamalardandır.[496] Diğer yandan, İmparatorluğun Arap vilayetlerinde alt yapı ve eğitim yatırımları hızlanmış ve dünya genelinde hüküm süren iktisadi buhran karşısında önlemler alınmaya çalışılmıştır.[497]

Bütün bu koşullardan ayrı olarak önemle vurgulanmalıdır ki, II. Abdülhamid devrinde dinin siyasal amaçlar için kullanılması, moderniteye ve pozitivizme karşıt bir gelenekçiliğe geri dönüş şeklinde tezahür etmemiştir.[498] Ancak, Tanzimat döneminde başlatılan modernleşme hareketi bu dönemde muhafazakâr ve otoriter bir anlayışla devam ettirilmiştir.[499] II. Abdülhamid, meslek eğitimini yaygınlaştırmak, tarım ve endüstri alanında modernleşmeyi yakalamak, askeri ve sivil idarede profesyonelleşme gibi konularda hızlı bir değişimi başlatmıştır. Her

İslam halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın' derdim. Cihad bizim için ismi olup da cismi olmayan bir kuvvetti; şeklinde endişelerini aktarmıştır. Gökhan Çetinsaya, "İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.380. Bu anlamda Pan-İslamizm siyaseti diplomaside kısa süreli de olsa olumlu sonuçlar vermiştir. Bu dönemde Avrupa basınında İngiltere'nin bundan sonra bir canavarla mücadele etmek zorunda kalacağı yorumları yapılmıştır. "Panislamism and the Caliphate", *The Contemporary Review*, Jan., 1 1883.

494 Kemal H. Karpat, "Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.48, (Haziran, 1987), s.28.

495 Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", *Osmanlı*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s.373.

496 II. Abdülhamid'in Yıldız'da zaviye kurduğu Kuzey Afrika'nın önemli din âlimlerinden biri olan Abulhuda bu politikaya örnek olarak verilebilir. Butrus Abu Manneh, "Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi", *MES*, Vol.15, No. 2,(May, 1979), ss.131-153.

497 Engin D. Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı*, S.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.253-265.

498 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s.213.

499 Aynı yer.

şeyden önemlisi, İmparatorluk genelinde başlatılan eğitim hamlesi yoluyla devlete sadık ve nitelikli bir nesil yaratılmaya çalışılmıştır.[500]

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasette zayıf duruma düştüğü, uluslararası alanda yürütülen diplomasinin sürdürülebilir olmaktan çıktığı ve iktisadi dengenin iyice bozulduğu 1880'li yıllardan itibaren devletin temel meşruiyet zemini yeni bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Bu koşullarda iktidarı meşrulaştırıcı bir siyaset olarak da düşünülen İslamcılığın siyasal ve idari alanda birçok yansımaları olmuştur.[501] Ayrılıkçı ulusçuluk hareketlerine hız veren İmparatorluğun Hıristiyan tebasının yol açtığı içerden parçalanma tehlikesine karşı II. Abdülhamid, Türk, Kürt, Arab ve Arnavut tebasının ülkenin esas hâkim grupları haline gelmesini sağlamaya çalışmıştır.[502] Bu temel siyasetin yürütülebilmesi noktasında Mekteb-i Mülkiyeye de büyük bir işlev yüklendiği görülmüştür.

Tablo 10: Mekteb-i Mülkiye Mezunlarının Doğum Yerleri (1879-1890)/(191-1909)[503]

1879-1890 Mezunları			***1891-1909 Mezunları***	
Doğum Yeri	*Sayı*	*Oran (%)*	*Sayı*	*Oran (%)*
İstanbul	217	63	235	29
Balkanlar	48	14	140	17
Ege Adaları	8	2	37	4
Marmara/Trakya	13	3,8	45	5
Doğu/Güneydoğu	15	4	40	5
Arap Vilayetleri	8	2	119	15
Kafkasya	7	2	7	1
Orta Anadolu	8	2,3	32	4
Ege Bölgesi	2	0,5	49	6
Karadeniz	8	2	60	4,5
Akdeniz	7	2	26	3
Toplam	341	100	790	100

[500] Caroline Finkel, *Osman's Dream, The History of the Ottoman Empire 1300-1923*, Basic Books, New York, 2005, s.380.

[501] Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)", s.345.

[502] Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.131.

[503] Çankaya, *YMTM III*, ss.67-1200; Çankaya, *YMTM IV*, ss.1204-1256.

II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Mülkiyeden mezun olanların doğum yerlerine bakıldığında, özellikle İslamcılık siyasetinin ağırlığını arttırdığı 1890'lı yıllardan sonra İmparatorluğun Arap vilayetlerinden gelen öğrencilerin diğer bölgelere kıyasla ezici bir artış gösterdiği tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte Anadolu ve Balkanlar'daki vilayetlerden çok sayıda Müslüman öğrenci Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilmiştir. 1890'lı yıllardan itibaren Mekteb-i Mülkiyenin öğrenci profilinde görülen bu çeşitliliğin dayandığı önemli etkenlerden biri, okulun yatılı hale getirilmesiydi. Ayrıca Mekteb-i Mülkiye, dönemin gözde okullarından biri haline gelmiş olmasıyla da İmparatorluğun uzak vilayetlerinde yaşayan ailelerin çocuklarının başkentte rahatça eğitim almalarını sağlayan bir okul olarak görülmüştür.[504]

Öte yandan, II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm siyasetini imparatorluk ideolojisi olarak işler halde tutmak amacıyla Müslüman Arnavut, Arap ve Kürtleri bürokrasinin yüksek pozisyonlarına atadığı da bilinmektedir.[505] Dahası onun döneminde yapıldığı derecede kendisinden önce veya sonra tahta geçen hiçbir padişah Arap kökenli memurları yüksek görevlere tayin etmemiştir.[506] Arap dev-

[504] Blake, *a.g.t.*, s.139. Bunun yanı sıra, II. Abdülhamid döneminde, taşra vilayetlerinde rüşdiye ve idadilerin mekteplerinin sayısının arttırılması, buralardan Başkentteki yüksek mekteplere öğrenci akışını hızlandırmıştır. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi C.6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.49. II. Abdülhamid'in iktidarının ilk yıllarından itibaren rüşdiye ve idadi mekteplerine büyük önem verilmiştir. Mekteb-i Mülkiye ve diğer yüksek mekteplerin açılmasından sonra, idadilerin önemi daha da artmıştır. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.119.

[505] Hanioğlu, "Turkism and the Young Turks, 1889-1908", s.7.

[506] Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)", s.346. Arap ulusçuluğunun ortaya çıktığı dönemi konu alan bazı eserlerde ise; II. Abdülhamid döneminde özellikle Arap vilayetlerinde Arap olmayan Türklerin yöneticilik görevlerine getirildiği, dolayısıyla bu durumun Arap ulusçuluğunu hızlandırdığı yolunda yaklaşımlar da mevcuttur. Bkz. Mahmud Haddad, "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered", *IJMES*, Vol. 26, No. 2, (May, 1994), s.203. Bu durumun, bürokrasinin profesyonelleşmesiyle beraber taşradaki idari kadrolara modern eğitim almış diplomalı yöneticilerin merkezden gönderilmeye başlamasıyla yakın bir ilgisi olduğu kolayca ileri sürülebilir. Ne var ki, Hourani'nin de altını çizdiği gibi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Arap ileri gelenleri de çocuklarını İstanbul'a Mekteb-i Mülkiye ve Harbiye gibi yüksekokullarda okumaları için göndermeye başlamışlardır. Albert Hourani, "The Arab Awakining: Forty Years After", *The Emergence of the Modern Middle East*, University of California Press, Berkeley&Los Angeles, 1981, s.205. Son dönem Osmanlı memurlarının toplumsal tarihini inceleyen Findley'in bulgularına göre; II. Abdülhamid döneminde uzak eyaletlerden gelen ve Türk olmayan Müslümanların memuriyete atanmaları sık karşılaşılan bir durumdu. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s.93. Akarlı ise II. Abdülhamid döneminde Arap vilayetlerinin yönetiminde Arap idarecilerin sayısının az olmasına karşın soyu Araplığa dayanan epey fazla yönetici olduğunu ileri sürmektedir. Engin D. Akarlı, "Abdulhamid's Islamic Policy in the Arab Provinces", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte*, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi-Türkiye ve

letlerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra devlet yönetiminde önemli görevler üstlenen bürokratların birçoğu Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye ve Hukuk Mektebinden mezun olmuşlardır.[507] Bu durum diğer gruplar için de geçerlidir. 1901'den itibaren Sofya'da yayımlanan milliyetçi *Drita* gazetesini çıkaran Arnavut siyasetçi Şahin Bey ya da Şahin Kolonya, Mekteb-i Mülkiye mezunları arasındaydı.[508]

1898 yılında Endonezya'da yer alan Batavia'dan İstanbul'a öğrenim görmeye gelen öğrencilerden üçü Mekteb-i Sultaniye ve biri de Mekteb-i Mülkiyeye kaydedilmişlerdir.[509] Sonraki yıllarda da Endonezya ve Singapur'dan öğrenci gelmeye devam etmiştir. Mekteb-i Mülkiyeye kaydolabilmek için Osmanlı tebaasından bulunmak şartının aranmasına rağmen, 1899 yılında Mülkiyenin idadi kısmını tamamlayıp âli kısma kaydolmak isteyen Osman ve Muhammed Abdullah El-Attasi Efendilerin başvurusu Babıâli'nin Mabeyne danışmasının ardından kabul edilmiştir.[510] Hollanda'nın 19. yüzyılda sömürgeleştirdiği ülkelerden biri olan Endonezya'daki Müslümanlar, Arap Müslümanlarla kurdukları ilişkiler neticesinde Pan-İslamizm hareketinden haberdar olmuşlardır. Bu siyasal ideal sayesinde sömürge idaresine karşı milli bir tavır geliştiren Endonezyalılar, zamanla Hollanda'nın sağladığı Batılı eğitim anlayışından soğumaya başlayarak İslam dünyasıyla, özellikle de Hilafetin merkezinde olduğu bir İslam anlayışını tasavvur etmeye başlamışlardır.[511] Deringil'in aktardığına göre; 1898'de Batavia Başşehbenderi Kamil Bey, Endonezyalı Müslüman öğrencilerin İstanbul'daki okullara kabul edilmelerinin yerli halk üzerinde çok olumlu tesirler bıraktığını, Singapur halkından da benzer isteklerin gelmeye başladığını İstanbul'a bildirmiştir.[512] Görüldüğü gibi, başlangıçta idari pozisyonlarda görev alacak personelin yetiştirilmesi amacına hizmet eden Mekteb-i Mülkiye bu dönemde siyasal iktidarın ulusaşırı politikalarında bir araç olarak görülmüştür.

Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 18-22 Haziran 1979, s.53.

[507] Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London&New York, 2006, s.21. Ortaylı da; 1901 ile 1907 yılları arasında Mekteb-i Mülkiyede öğrenim gören 167 öğrencinin daha sonraki dönemlerde kurulacak olan Arap devletlerinin önemli entelektüellerini oluşturacaklarını aktarmıştır. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", *TCTA*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1032.

[508] Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s.167. Mekteb-i Mülkiyenin Arnavut öğrencileri için bkz. Clayer, *a.g.m.*, s.291-313.

[509] BOA., *BEO.*, 1166/87419, h. 9 Rebiü'l-evvel 1316/28 Temmuz 1898.

[510] BOA., *MF. MKT.*, 452/1, h. 28 Muharrem 1317/8 Haziran 1899.

[511] Anthony Reid, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", *The Journal of Asian Studies*, Vol.26, No.2, (Feb., 1967), s.269.

[512] Selim Deringil, *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.33.

B. Müfredat Değişiklikleri ve Eğitimde Muhafazakârlaşma (İslamizasyon)

II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında eğitim hayatında görülen Tanzimat'ın liberal ve ılımlı etkileri diğer birçok alanda olduğu gibi içerik ve sistem açısından çeşitli zamanlarda yapılan müdahalelerle değiştirilmiştir.[513] 2 Mart 1887 tarihinde Şeyhülislamlık tarafından Yıldız Sarayı'na sunulan, rüşdiye ve idadilerin müfredatlarının yeniden düzenlenmesi gerektiğini içeren tezkere ile fiili olarak II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşen devlet okullarında din ağırlıklı eğitim anlayışının yerleşmesine dönük bir adım atılmıştır.[514] Orta öğretimin üst aşamasını oluşturan idadiler ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede müfredatın yeniden gözden geçirilmesi ve ek din bilgisi derslerinin konulması, bu tezkerenin odaklandığı başlıca konu olmuştur.[515] Aynı yıl, Padişahın isteği üzerine Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi başkanlığında, Bab-ı Fetva üyeleri ve aralarında Mekteb-i Mülkiye müdür yardımcısının da yer aldığı Maarif Nezareti görevlilerinden oluşturulan bir komisyonda, öğrencilerin dini inançlarının güçlendirilmesi amacıyla devlet okullarının müfredatlarının yeniden düzenlenmesi önerilmiştir.[516] Mabeyn Kitabeti tarafında Maarif Nezaretine verilen bir talimata göre ise; Mekteb-i Mülkiyede kullanılan uluslararası hukuk ders kitaplarının incelenmesi ve zararlı kısımlarının çıkarılması için bir komisyon kurulması emredilmiştir.[517] Bu gelişmeden sonra 1891-1892 eğitim yılından itibaren ülke genelinde faaliyet gösteren rüşdiye ve idadilerin ders programlarında değişikliklere gidilerek din ve ahlâk derslerinin saatleri arttırılmış ve İslami vurgunun güçlü olduğu yeni öğretim programları oluşturulmuştur.[518] Mekteb-i Mülkiye açısından bu gelişmelere bakıldığında ise, okulun tarih hocası Mithat Bey hakkında iyice ayyuka çıkan şikâyetlerin bu değişikliklere zemin hazırladığı söylenebilir. Derslerde lüzumsuz yere müfredatın dışına çıkılarak İslamın dört mezhebi hakkında gereksiz sözler sarf edildiği gibi jurnaller, sözü edilen değişikliklere gidilmesinin gerekçelerinden birini oluşturmuştur.[519] Modernleşme sürecinde Osmanlı eğitim sisteminin gelişimini ele aldığı hacimli makalesinde Alkan, Mekteb-i Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiyede özgürlükçü akımlara açık bir

[513] Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.254.

[514] Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, s.108.

[515] Aynı yer.

[516] Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin,* s.228.

[517] Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, s.110.

[518] Koçer, *a.g.e.,* s.239.

[519] *A.g.e.,* s.231. Said Paşa'nın 1885'te azledilmesinden sonra liberal reformlardan vazgeçildiği görüşünde olan Mardin'e göre; Mekteb-i Mülkiyedeki özgürlükçü kıpırdanmalar, müfredat değişikliklerinin önemli bir nedenini oluşturmuştur. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908,* s.53.

kuşağın yetişmeye başladığı görülünce bu okulların eğitim müfredatlarına din ve ahlak dersleri eklenmiş, ders saatleri arttırılmış ve otokratik siyasal kültürün aktarılmasına özen gösterilmiştir.[520] Dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Said Paşa İslamileşme yönündeki bu müfredat değişikliklerini şöyle ifade etmiştir: *"Ulum-u edebiye, riyaziyat ve tabiiyata müteallik dersler muhtaç-ı tevsi' iken, bilakis kasr olunmuş ve mekatipten bir kısmının ders cedvellerine o mektebe kat'iyen münasebeti olmayan dürus ilave edilmiştir. Mekteb-i Sultani gibi derece-i saniye mekteplerinde ve ulum-u idare ve siyasiyeye mahsus olmak lazım gelen Mekteb-i Mülkiyede fıkıh tedrisi bu mektebin mevzi-i lehlerine muhaliftir."*[521]

1892 yılında felsefe[522], 1895'te ise tarih dersinin Mekteb-i Mülkiyenin ders programından çıkarılması gibi değişikliklere gidilmesi, Taner Timur'un ifadesiyle; Avrupa'da özgürlükleri tehdit eden otoriter rejim rüzgârlarının esmeye başlamasıyla yakından ilişkili gelişmelerdi.[523] II. Abdülhamid rejiminin giderek otoriterleşen karakterinin eğitim kurumlarına yansımalarını aynı dönemde hüküm sürmüş olan diğer büyük devletlerdeki uygulamalarla karşılaştıran Benjamin Fortna 'ya göre; tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Rusya'da da eğitim kurumları modernleşmenin ve devleti rasyonelleştirmenin temel aygıtları olarak görülürken bu yolla dinsel düşüncenin entelektüel hayatta hâkim düşünce haline gelmesi amaçlanmış, Çin'de de aynı şekilde eğitim olgusu imparatora karşı toplumsal bir sadakat geliştirme metodu olarak görülmüştür.[524] Deringil, Japonya ile

[520] Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* c.6, S.12, (2008), s.25.

[521] *Said Paşa'nın Hatıratı,* İkinci Cilt, Sabah Matbaası, Dersaadet, 1338, s.400.

[522] Hikmet-i Tabiyye adıyla okul müfredatında yer alan felsefe dersinin programdan kaldırılmasının nedeni olarak bu derste öğretilenlerin, öğrencilerin "*akaid-i diniyyesi*"ni ifsat ettiğine inanılmasıydı. Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi,* (haz.) Ali Adem Yörük, Dergah yayınları, İstanbul, 2007, s.107.

[523] Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler,* s.135.

[524] Benjamin C. Fortna, "Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools", *IJMES,* Vol. 32, No. 3 (Aug., 2000), s.372. II. Abdülhamid döneminin özellikle 1890'lı yıllarında İstanbul'da bulunan yüksekokullarda eğitim sisteminin dini bir anlayışla yürütülmesine dikkat edilmiştir. Yüksek dereceli okullarda din derslerine itina gösterilmesi gerektiği ile ilgili padişah iradesine cevaben Maarif Nazırı tarafından gönderilen resmi yazının içeriği, dönemin eğitim pratikleri ile ilgili bir fikir vermesi açısından oldukça önemlidir: *"Maarif Nezaretine ilk memuriyetimden beri memalik-i mahrusede mevcut olan ve şimdiye kadar tesis ve açılan olunan nehari ve leyli mekatib-i mülkiyede vakti zamanıyla eda-yı farizaya ve hatta mekteb-i Mülkiye ve Sultani ile taşra leyli(yatılı) idadi mekteplerinde vazifeli imamlar tarafından cemaatle 5 vakit namazın vazifeli olunmakta olduğu gibi gereğine göre yeniden yeniye tanzim ve yazılıp birer nüshası zaman zaman padişaha sunulan müfredat ders programlarında yazdığı üzere ibtidai mekteplerinden başlamak ile rüşdi ve idadi ce sultaniye kadar cümle mekteplerde tahsil müddeti olan 10 sene içinde derece derce ilm-i halden başlanarak fıkıh ve akaid ve imsali ulum-ı diniyye ve ilm-i ahlak ile usul-i terbiye talimine itina ve dikkat kılınmakta ve Mekteb-i Mülkiye gibi mekatib-i aliyyede ulum-ı mezkure tedrisatının genişlemesiyle beraber usul-ı fıkıh ile hadis ve tefsirden meseleler ve önemli konular gösterilmekte ve talebenin Ahlakının süslenerek güzelce terbiyelerine hakkıyla gayret ve bunları güzel ahlak ve tavırlardan kazandıkları notları şehadetname derecelerine katılıp ve işaret oluna-*

Osmanlı modernleşme serüvenleri arasında kurduğu ilginç benzetmede, Tanzimat özgürlükçülüğü ile Abdülhamid dönemi tutuculuğunun yol açtığı gerilim ile Japon modernleşmesinde Japon özgürlükçü reformcuları ve Batılılaşmayı Japon yerli değerlerine zararlı olarak gören saray çevreleri arasındaki çekişme arasında benzerlik olduğunu belirtmiştir.[525]

II. Abdülhamid döneminde de, giderek ağırlaşan baskı ortamında devletin otoritesinin ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaşması, siyasi hayatta ve eğitim teşkilatında yeni bir yapılanmaya gidilmesini gerekli kılmıştır.[526] Uzun bir zamandır gündemde olan müfredat değişiklikleri ile ilgili girişimler nihayet 1891 yılında Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesinde son şekli verilen düzenlemelerle hayata geçirilmiştir. Buna göre; Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin ahlak ve terbiye edinmeleri için haftalık ikişer saat *akaid-i diniyye* derslerinden sorumlu tutulmalarına karar verilmiştir.[527] Meclis-i Hassa'da hazırlanmış olan tasarıya göre ise öğrencilerin İslami bir terbiye kazanmaları için bundan sonra yedi sene boyunca mektebin her sınıfında okuyan ve İslam tebaasından olan öğrencilere "*akaidden birer münasip ders okutturulması tahtı karara alınmıştır.*" *Ahlâk-ı İslamiyeden ve tefsir ve hadis ve ilm-i kelamdan* oluşan derslerin *haftada* ikişer saat üzerinden ve camide verilmesine karar verilmiştir.[528] Böylelikle Mekteb-i Mülkiyede okuyan Müslüman öğrencilerin yedi sene boyunca din derslerini görmeleri sağlanmıştır. Ancak diğer dinlere mensup öğrencilerin de öğrenim gördüğü Mekteb-i Mülkiyede *akaid* derslerinin programa eklenmesinin uygun olmayacağı düşüncesiyle bu derslerin sınıfta değil de camide verilmesine ve program dışında tutulmasına karar verilmiştir.[529] Maarif Nezaretine sunulan tezkerede bu derslerin eklenmesi için ilginç bir gerekçe sunulmuştur. Buna göre; "*Avrupa devletleri tesis ettikleri mekâtiblerde kendi usul-i hükümetlerine ve efkâra hizmet edecek adam yetiştirdikleri gibi Memalik-i Mahruse-i Şahanede bulunan Rum ve Ermeni mekteplerinin dahi bir fikir ve terbiye dâhilinde...*" adam yetiştirdikleri vurgulanmış, buna karşın Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden mezun olup devlet hizmetine atanan bazı şahısların istenmeyen tavır ve davranışlar sergilediklerinden bahsedilmiştir.[530]

rak şakirdanın ahval ve hareketlerini kayıt ve belgelemekte ve muallimin ve mütealliminden kötü ahlak ve fikirleri ortaya çıkanların ıslahı mümkün olmayanalar hakkında irade-i seniyye ile düzenlenen kararname gereğince mektepten ihraç olunmak gibi muamelesiyle ve o çeşit insanların sayısının azaltılmasına çalışılarak istenen sonuçlar görülmüş olduğu üç sene zarfında tutulan istatistik hülasasından anlaşılmaktadır." BOA., *Y.A.HUS.*, 331/100-2, h. 15 Muharrem 1313/8 Temmuz 1895.

525 Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, s.124.

526 Sakaoğlu, *a.g.e.*, s.27.

527 BOA., *İ.DUİT.*, 115/47, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Aralık 1891.

528 BOA., *İ.DUİT.*, 115/47-2, h. 2 Cemaziye'l-evvel 1309/4 Aralık 1891.*Salname-i Maarif 1316 senesi (1898)*, s.66.

529 BOA., *Y.A.RES.*, 57/22, h. 8 Cemaziye'l-evvel 1309/10 Aralık 1891.

530 BOA., *Y.A.RES.*, 57/22, h. 4 Cemaziye'l-evvel 1309/6 Aralık 1891.

Deringil 'in isabetli tespitiyle ifade etmek gerekirse; *"Osmanlı eğitim siyasası projesi, değişen dünya koşullarında gittikçe daha fazla tehdit altında hissedilen bir toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetini pekiştirmeye yönelikti."* [531] Bu çıkarsamalar ışığında hareket edildiğinde, 1898 yılında Yıldız Saray-ı Hümayûnu Başkitabet Dairesi tarafından yayınlanan bir irade-i seniyede yer alan ifadelerin hangi amaca matuf olduğu daha kolay anlaşılabilir. Söz konusu belgede; *"İslam terbiyesinin temel esasını oluşturan "ulûm-ı diniyye'den (dinî ilimler) nasibdar"* olmanın her Müslüman için vacib olduğu dolayısıyla mülkiye mekteplerinde okutulan *ulûm-u diniyye*'nin (din derslerinin) öğretilmesinde itina gösterilmesi gerektiği vurgulanmış, ancak bu belgenin en dikkat çekici kısmında ise ehl-i İslamdan bulunan hükümet memurlarının dindar olmamalarının ciddi tehlikelere yol açabileceği belirtilmiştir[532] Padişahın bu iradesi üzerine derhal harekete geçen Maarif Nezaretinin, İstanbul'daki yüksek dereceli mekteplere gönderdiği belgede Dersaâdet dâhilinde bulunan mekteplerde okutulan ulûm-ı diniyye derslerinin hangi kitaplardan takip edileceği, her birinin kaçar saat öğretildiği ve bu derslerden talebelerin ne ölçüde istifade edebildikleri konularında gerekli olan cevabın acil olarak verilmesi istenmiştir.[533] Mekteb-i Sultani[534] tarafından verilen cevapta ders saatlerinin artırılması yönünde bir talep gelmemiş ve dini derslerin öğretilmesinde özenli davranıldığı belirtilmiştir. Üsküdar Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi[535] ise verdiği cevapta ders saatlerinin yetersizliği ve ihtiyaç duyulan kitapların bulunamamasına karşın yapılan sınavlarda *ulûm-ı diniyye* derslerinden öğrencilerin yüksek notlar aldıkları aktarılmıştır. Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti[536] ise ders saatlerinin yeterli olduğu, bu dersler için yeni muallimlerin atanmasına gerek duyulmadığını ifade etmiştir.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Recai Bey imzasıyla gönderilen cevabi yazıda ise şu sözlere yer verilmiştir:

> Mekteb-i Mülkiyede talebenin din ve devletine sadık ve rıza-yı aliyeye (padişahın hoşnutluğu) uygun olarak yetişmeleri mektepçe her şeyden üstün tutulmakta olup şimdiye kadar buna gayret sarf edilmekte ve gece gündüz bir an talebenin başından ayrılmayarak beş vakit namazın cemaatle kılınmasına ve her yönüyle İslami terbiyeyi kazanmalarına itina ve gayret

[531] Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s.121.

[532] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-16, h. 22 Muharrem 1316/12 Haziran 1898. Bu endişeye yönelik olarak, mekatibi mülkiyede okutulan ulûm-ı diniyye derslerinin mükemmel bir surette tedris edilebilmesi için gerekli olan kitapların seçilmesi amacıyla dört kişilik bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştır. BOA., *MF. MKT.*, 400/22-35, h. 25 Rebiü'l-ahir 1316/12 Eylül 1898.Fortna, "Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools", s.377.

[533] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-18, h. 24 Muharrem 1316/14 Haziran 1898.

[534] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-29, h. 12 Safer 1316/2 Temmuz 1898.

[535] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-23, h. 28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898.

[536] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-50, h. 24 Cemaziye'l-evvel 1316/10 Ekim 1898.

> olunmaktadır. Bundan beş altı sene evvel mektebimizde dini dersler namıyla bir şey talim olmadığı zaman ile şimdiki hal ile karşılaştırılsa talebenin hal ve tavırlarında iyice bir fark ve salah (ıslah olma) görülmektedir. Bize terbiye edilmesi için emanet edilen talebeye numune-i imtisal (güzel örnek) olmak için bütün hal ve harekâtımızı rıza-yı Bari ve Matlub-ı Âli-i Şehriyâriyi (Allah'ın rızası ve Padişahın arzusu) gerçekleştirmeye çalışmaktayız.[537]

Diğer okullardan Sadârete gönderilen cevaplardan ve bu belgeden de anlaşıldığı gibi, gerek kullanılan dil ve ifadeler gerekse de belgenin devamında, Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmında okutulan *tarih-i Osmani* ve *ilm-i servet* gibi derslerin yerine *ulûm-ı diniyye* ya da Buhari ve İmam Gazali gibi İslam bilginlerinin biyografilerinin programa alınmasının teklif edilmesi II. Abdülhamid'in eğitim politikasının Mekteb-i Mülkiyenin yönetimi nezdinde de taraftar bulduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, Maarif Nezaretine yapılan öneride şu görüşe yer verilmiştir;

> Âli sınıfların her üç senesinde okunan ulûm-ı diniyyenin daha ziyade tevsii için haftada bir saat daha artırılması bu sınıflarda haftada yirmi dörder saat tedris kılınmakta olan derslerin yirmi beşer saate çıkarılması ve bir de terfi-i sınıf (sınıf geçme) ve şahadetname imtihanlarında (okul bitirme sınavları) ulûm-ı diniyyeden sülüsan (üçte iki) derece kazanamayan talebenin hakkında ibka (dersten kalma) olunmak suretiyle ulûm-ı diniyyenin diğer derslere takdim ve tercih olunarak dini derslere bir kat daha ehemmiyet verilmesi münasip görülmüş.[538]

Başkitabet tarafından gönderilen ve irade-i seniye gereğince istenen ulûm-ı diniyye derslerine ait bilgileri içeren aşağıdaki tablo Mekteb-i Mülkiye müdüriyeti tarafından hazırlanarak gönderilmiştir.

[537] BOA., *MF.MKT.*, 40/22-20, h. 28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898.
[538] Aynı yer.

Tablo 11: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de Tedris Olunan "Ulûm-ı Diniyye"ye ait Kitaplar ile Ders Saatlerini Gösteren Program[539]

Sınıf	*Dersler*	*Süre*
1. Sınıf	İlm-i Kelamdan Kaside-i Nebeviyye Şerhi, Sure-i Nisa ve Sure-i Araf ve Sure-i İsra'da vaki Evamir-i Subhaniyye ve Mehasin-i Vezaif-i İslamiyyeye dair (Allah'ın emirleri ve İslami emirlerin güzellikleri) bazı ayât-ı celile ve buna dair Hadis-i Erbain nam kitapta mezkûr bazı ehadis-i şerife (hadisler)	İki Saat
2. Sınıf	Kaside-i Nebeviyye şerhinin bakiyyesi (geri kalanı), Sure-i Yasin Tefsiri. Hadis-i Erbain nam kitaptan ve Câmi-i Sağir'den müntehab ahlak ve mehasin-i İslamiyye ve Siyer-i Nebeviyyeye dair bazı ehadis-i şerife.	İki Saat
3. Sınıf	Sure-i Yasin tefsiri bakiyyesi ve sure-i Duha ve Elem neşrah (inşirah suresi) gibi bazı suver-i Kuraniyye (Kuran sureleri) tefsiri ve mezkûr kitabînden (kitaplardan) müntehab ibadât-ı İslamiyyenin fezaili (İslam ibadetlerinin üstünlükleri) hakkında varid olan bazı ehadis-i nebeviyye.	İki Saat

Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede bu gelişmelerin yaşandığı aylarda ülke genelindeki okullar için yeni ders programları tasarlanmıştır. Maarif Nezareti tarafından Biga, Çatalca, İzmir, Dersaadet, Üsküdar, Musul, Diyarbakır ve Bağdat idadi müdürlüklerine gönderilen resmi yazıda Müslüman talebenin İslam inanç esaslarının güçlendirilmesi için, irade-i seniyye gereğince idadi mekteplerinin programlarında değişikliklere gidilmesi ve başlayacak olan eğitim-öğretim yılında yeni programa uyulması istenmiştir.[540] Alkan'ın ifadesiyle bu dönemde modernleşme projesinin önemli ayaklarından biri olan eğitim olgusu çevreye nüfuz etmek amacına yönelik ideolojik bir aygıt veya endoktrinasyon aracı olarak kullanılmıştır.[541] Okullardaki ders programlarının değiştirilmesinin ardından bu uygulamanın büyük vilayetlerdeki idadilerde de sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Manastır[542], Suriye[543] ve Halep[544] vilayetleri ile yapılan yazışmalarda yeni ders programlarından doğabilecek sorunlara çözüm üretilmiştir.

[539] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-08, h. 28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898.

[540] BOA., *MF. MKT.*, 400/22, s.45, h. 4 Rebiü'l-ahir 1316/22 Ağustos 1898. II. Abdülhamid döneminde idadi ve rüşdiye mekteplerinin ders programlarında din dersleri ağırlıklı olmak üzere yapılan değişiklikler için bkz. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.75-77.

[541] Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", s.21.

[542] BOA., *MF. MKT.*, 400/22, s.57, h. 15 Cemaziye'l-ahir 1316/31 Ekim 1898.

[543] BOA., *MF. MKT.*, 400/22, s.65, h. 2 Şa'ban 1316/16 Aralık 1898.

[544] BOA., *MF. MKT.*, 400/22, s.77, h. 7 Zilhicce 1316/18 Nisan 1899.

C. Disiplin ve Sosyal Kontrol

Osmanlı modernleşme tarihinin incelendiği çalışmalarda II. Abdülhamid iktidarının en çok vurgulanan yanı, hiç şüphe yok ki bu dönemin zıtlıklarla dolu modernleşme anlayışı olmuştur.[545] II. Abdülhamid dönemi tarih yazıcılığında birçok konuda birbirine ters yorum ve yaklaşımlar yer alsa da, bu dönemin temel stratejisinin batılılaşmayı terk etmek yerine geleneksel bir modernleşme yaklaşımının hâkim olduğu konusunda genel bir kanı mevcuttur.[546] Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ni sürüklediği belirsizlik ortamında, II. Abdülhamid iç ve dış politikayı otokrasi ve muhafazakârlığa bağlılık, merkeziyetçilik, sosyal, ekonomik, askeri alanlarda kalıcı reformlar, sıkı mali politika ve İslama dayalı siyasal bir ideoloji ilkeleri doğrultusunda sürdürmüştür. [547] Bu dönemde din üzerine inşa edilen resmi ideoloji başta eğitim olmak üzere birçok alanda derin izler bırakmıştır. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu toplumsal yapıda dayanışma ve birlik duygusu yaratmanın temel zeminini bu ideoloji oluşturmuştur.[548] Bu anlamda, II. Abdülhamid'in başlattığı eğitim seferberliğiyle ulaşmaya çalıştığı temel gayenin dürüstlük, vatan sevgisi, sadakat ve teknik beceri ile donanmış eğitimli bir toplum yaratmak olduğu ileri sürülebilir.[549] Bu modernleşme anlayışı her şeyden önce, dünyevi-pratik müfredat ve dini-ahlaki temelli bir eğitimi zorunlu kılmıştır. 1880'lerin başında ortaya çıkan bu ihtilaflı durumun, dünyevi-pratik eğitim gereksinimlerinin sosyal disiplinizasyon politikasıyla harmanlanmasıyla giderilebileceği düşünülmüştür.[550]

[545] Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity, A History, 1789-2007*, Yale University Press, New Haven&London, 2010, s.133; Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi, Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.202; Hamit Bozarslan, *Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.164-166.

[546] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s.76; Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, s.218.

[547] Gökhan Çetinsaya, "Çıban Başı Koparmamak": II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakmak", *Türkiye Günlüğü* S.58, (Kasım-Aralık 1999), s.56. Fortna'ya göre; II. Abdülhamid, İslamizasyon politikasına rağmen ulema yı oldukça muhafazakâr oluşundan kaynaklanan nedenlerle modernleşme projelerinin dışında tutmuştur. Genel olarak Tanzimat döneminin ürünü olan 1869 Maarif Nizamnamesini takip etmiştir. Tanzimat' ın modernleşme projesine bağlı kalmıştır. 1880 li yıllardan itibaren fotoğraflar, resmi yazışmalar ve istatistikler salnamelerde yer etmeye başlamıştır. Fortna, "The Reign of Abdulhamid II", s.51.

[548] Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.81. II. Abdülhamid döneminde toplumsal dayanışma yoluyla oluşturulan kamusal alanın siyasal iktidara meşruiyet sağlama aracı olarak kullanılması konusunda bkz. Nadir Özbek, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism, and the Hamidian Regime, 1876-1909", *MES*, 37, (2005), ss.59-81.

[549] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.245.

[550] Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, s.227.

Devlet ve padişahlık otoritesine bağlılık duyan kadroların devlet bürokrasisinde çalıştırılması, II. Abdülhamid'in kurmuş olduğu devlet düzeni ve yönetim stratejisi açısından büyük bir önem taşımıştır. Hedeflenen eğitim çıktılarının elde edilebilmesi için 1890'lı yılların başından itibaren eğitim kurumlarında sıkı bir disiplin mekanizması kurulmuş ve ülke genelindeki eğitim hayatının İslami esaslara göre yürütülmesine dikkat edilmiştir.[551] II. Abdülhamid rejiminin güçlenmesiyle birlikte, eğitimde dini ve otoriter değerlerin vurgulanması suretiyle devlet mekanizmasının güçlendirilmesine çalışılmıştır.[552] Bu dönemde geliştirilen ve yüksek dereceli bir kurum olma vasfını kazanan Mekteb-i Mülkiyede de bu eğitim politikası eksiksiz bir şekilde yürütülmüştür.[553] Öyle ki, Mekteb-i Mülkiyenin bulunduğu sokakta olup biten ve bir şekilde okulun öğrencilerini etkileme potansiyeli olan her türlü ihtimal düşünülerek hareket edilmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Recai imzasıyla Maarif Nezaretine gönderilen bir belgede okulun bulunduğu sokağın tenha olması nedeniyle bazı devlet adamlarının kimliği belirsiz kadınlarla burada buluşup görüşmekte, zaman zaman kavgaya varan çekişmelerin yaşanması hasebiyle konu ile ilgili önlem alınması istenmiştir.[554]

II. Abdülhamid döneminde eğitim kurumlarında tavizsiz bir disiplin anlayışının yerleştirilebilmesi için sergilenen çabaları, Maarif Nezareti ile İstanbul'da bulunan yüksek dereceli mektepler arasındaki yazışmalardan takip edebilmek mümkündür. 1896 yılında Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden birinde yakalanan *"evrak-ı muzırra"*nın (zararlı evrak) kaynağı araştırılınca, söz konusu evrakın gerçek sahibinin Mekteb-i Mülkiye yatılı öğrencilerinden 196 numaralı İbrahim Efendi olduğu anlaşılmış ve konunun tahkiki için Mekteb-i Harbiyede özel bir komisyon oluşturulmuştur.[555] Bu dönemde yükseköğretim talebeleri arasında yayılma ortamı kazanmaya başlayan özgürlükçü düşünce ve anayasal yönetime duyulan özlem, Mekteb-i Mülkiye talebelerinin kontrol altında tutulması sonucunu doğurmuştur.[556] Sözü edilen dönemde Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden

[551] Fortna, *"Dicipline in a Late Ottoman Provincial Secondary School", 1903"*, s.50.

[552] Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin,* s.228.

[553] Berkes, *a.g.e.,* s.345.

[554] BOA., *Y.A.HUS.,* 331/100, h. 16 Muharrem 1313/9 Temmuz 1895.

[555] BOA., *MF.MKT.,* 340/1, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1314/17 Ekim 1896.

[556] Ülke içinde ve dışında kök salmaya başlayan siyasal muhalefet ve 1889 yılında küçük bir öğrenci grubunun Mekteb-i Tıbbiye'deki toplantısı, ortak noktası II. Abdülhamid rejimine duyulan öfke ve nefret bir siyasal muhalefeti ortaya çıkarmış, çeşitli gruplar ve önde gelen simalar arasındaki ilişki ağının belirginleşmeye başlamasına koşut bir şekilde II. Abdülhamid rejiminde de otoriterleşme eğilimi başlamıştır. Fortna, *"The Reign of Abdulhamid II"*, s.53. II. Abdülhamid rejimine karşı dönemin aydın, devlet adamı ve yüksek eğitim talebeleri arasında Jön Türk hareketinin hangi aşamalardan geçerek gelişim gösterdiği konusunda bkz. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,*

biri olan Ahmet Reşit Rey, okulda öğrenciler arasında basit bir nedenle çıkan kavga ve gürültünün Yıldız Telgrafhanesine *"ihtilal çıktı!"* şeklinde jurnal edilmesinden sonra, özel yaver ve tüfekçilerden oluşan Birinci Ordudan bir müfreze askerin okulun etrafını sardığını aktarmıştır.[557] 1895 senesinde Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden Ermenekli Rüşdü Efendi tarafından hazırlanan ve yönetime karşı hicviyeler içeren bir risale için adı geçen öğrenci gözaltına alınmıştır. Daha sonra olayda adı geçen Mekteb-i Mülkiye öğrencisi Diyarbakırlı Ferid Efendi ile Mekteb-i Hukuk öğrencisi Örfi Efendi için ayrıca bir tahkikat başlatılması için ilgili okullara talimat verilmiştir.[558] Ayrıntıları bilinmemekle beraber 1892 yılında Mekteb-i Mülkiyede okunan hutbe sırasında sakıncalı bulunan bir soru sorduğu için Padişahın iradesi gereğince bir öğrenci hakkında tahkikat açılmış ve konu ile ilgili Mekteb-i Mülkiye müdür muavini ve muallimleri Cumartesi günü Mabeyn-i Hümayûna çağrılmışlardır.[559] II. Abdülhamid'in yönetimine karşı Osmanlı aydınlarının başlattığı siyasal muhalefetin Tıbbiye ve Harbiyede okuyan öğrenciler arasında taraftar kazanmaya başlaması, Osmanlı Devleti'nde

Oxford University Press, 1995; Aykut Kansu, *1908 Devrimi,* (çev.) Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995. Bir görüşe göre; II. Abdülhamid'in tahta geçtiği yıllardan itibaren karşılaştığı yıkıcı muhalefet, darbe girişimleri ve yer altı faaliyetleri 1890'lı yıllarda ortaya çıkan katı otoriter tutumun nedenleri arasındaydı. Florian Reidler, *Opposition to the Tanzimat State: Conspiracy and Legitimacy in the Ottoman Empire, 1859-1878,* Ph.D Thesis, School of Oriental and African Studies, London, 2003, s.138-164. 27 Şubat 1879 tarihli bir belgede Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin eğitim açısından ilerleme durumlarının üç ayda bir kontrol edilmesi talimatı göze çarpmaktadır. BOA, MF. MKT. 60/50, 5 Rebiülevvel 1296, (27 Şubat 1879). Mekteb-i Mülkiyeden 1900 yılında mezun olan Satı'al Husri'nin aktardığına göre; Girit meselesinin yol açtığı gergin siyasal ortamda, her yıl olduğu gibi 1898 yılının Şeker Bayramında da öğrencilere şeker dağıtılmış ve her bir ağızdan *"Padişahım çok yaşa!"* diye bağırmaları istenince, gayri ihtiyari olarak kimseden ses çıkmamasından cesaret alan öğrenciler şekerleri yere atarak tepkilerini dışa vurmuşlardır. Mekteb-i Mülkiye tarihinde özgürlükçü ve isyankâr ruhun canlanmasında bilinen ilk örneklerinden biri olan bu olay, öğrenciler arasında meşrutiyet fikrinin yayılmasını hızlandırmıştır. Satı'al Husri, "Mülkiye Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.25, (1971), ss.32-34. Son dönem Osmanlı toplumunda monarşist gelenek ve hürriyet-meşrutiyet anlayışlarının yol açtığı gerilim ve çelişkiyi konu edinen bir araştırma için bkz. Ahmet Yüksel, "Padişahım Çok Yaşa! Hayır, Yaşasın Hürriyet! II. Abdülhamid Döneminde Birbirine Muhalif İki Ses", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Vol.6/7 (Summer 2014), ss.577-590. Ayrıca bkz. Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

[557] Ahmet Reşit Rey, İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerin Yaptıklarım (1890-1922), (haz.) Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, .51. Mekteb-i Mülkiyedeki öğrencilik yıllarını anılarında aktarmış olan birçok yazar, II. Abdülhamid döneminin sıkı disiplin ve baskı uygulamalarının okuldaki yansımalarına yer ayırmıştır. Bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım, (1888-1914),* Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.31-33; Ali Kemal, *Ömrüm,* (haz.) M. Kayahan Özgül, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s.25-33; Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları,* İsis Yayınları, İstanbul, 1996, s.12-15.

[558] BOA., *A.MKT.,* 534/27, s.1, h. 28 Şevval 1312/23 Nisan 1895.

[559] BOA., *Y.PRK. MF.,* 2/28, h. 27 Cemaziye'l-ahir 1309/28 Ocak 1892.

siyasal atmosferin git gide gerilmesi ve baskı ortamının doğuşunu beraberinde getirmiştir.[560] Yurtdışına kaçmak zorunda kalan Mizancı Murat ve diğer Yeni Osmanlıların çıkardıkları yayınların Osmanlı başkentindeki öğrencilere ulaşmasını önlemeye çalışan II. Abdülhamid yönetimi, yüksek tahsil talebelerinin her hareketini kontrol etme yoluna gitmiştir. Bu ortamda, Mekteb-i Mülkiyenin idadi kısmında yatılı olarak okuyan bir öğrenci, babasının işlerini yürütmek için okulun Fransızca muallimi Ali Nizami Bey'den üç saatlik izin aldıktan sonra okula döndüğünde bu süreyi aştığı gerekçesiyle Taşkışla'ya götürülmüş ve burada başka okullardan gençlerle birlikte sürgündeki Osmanlı aydınlarının yayınlarını okuyup okumadıkları konusunda sorgulanmışlardır.[561]

1891 yılında Mekteb-i Mülkiyenin idareci ve eğitim kadrosunun uyması gereken bir talimatname layihası hazırlanarak Sadârete sunulmuştur. Her yönüyle dönemin eğitim politikasını yansıtan on üç maddelik bu kararnamenin beşinci maddesinde muallimlerin diğer bütün memurlar gibi devlete ve memlekete karşı sadakat duymaya mükellef olmalarından dolayı; *"ahlak-ı hamide ve hüsn-ü terbiye ve efkâr-ı salime ve etvar-ı merziyenin fezail ve ulviyatına dair suver-i münasebede talebeye makaleler ve bahisler iradına itina edeceklerdir"* cümlesi yer almıştır. 7. maddede yer alan; muallimlerin mükellef oldukları vazifelerin dışında hiçbir sebep ve bahane ile öğrencilere *"bir guna bahis ve kelam dermeyan edemeyeceklerdir"* ifadesi Mekteb-i Mülkiyede uygulanan disiplinin derecesini ortaya koymaktadır.[562]

Mekteb-i Mülkiyede uygulanan sıkı kontrol ve kuralların disiplinsizlik vakalarını ne ölçüde etkilediği bizzat Sadâret tarafından dönemsel olarak takip edilmiş, zaman zaman da öğrencilere verilmiş olan disiplin cezaları hakkında bilgi istenmiştir.

[560] Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.46.

[561] "Mekteb-i Mülkiye Hatıralarından Ali Nazima ve Tarihi Bir Hatıra", *İçtihad,* No. 324, 1 Temmuz 1931; No.325, 15 Temmuz 1931.

[562] BOA., *İ.DH.,* 115/47, h. 4 Cemaziye'l-ahir 1309/5 Ocak 1892.

Tablo 12: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Talebesinin Üç Senelik Mücazat İstatistiği[563]

Sene-i Dersiye	*Talebe Mevcudu*	*Terk-i Kayd*	*Adem-i Devamdan Terk-i Kayd*	*Oran (%)*	*Takdir-i Aleni*	*Oran*	**İzinsiz**	*Tevkif*
1307-1308	385	11	11	5,3	79	20	648	3221
1308-1309	415	1	4	1,2	59	14	972	2694
1309-1310	348	1	1	0,5	43	12	805	1461

Mekteb-i Mülkiye idaresi tarafından hazırlanan ve Maarif Nezareti aracılığıyla Mabeyn-i Hümayûn Başkitabeti'ne gönderilen bu istatistik cetveli ile beraber disiplin cezalarındaki azalmaya vurgu yapılarak okulda uygulanan kontrol mekanizmasının işlerliğine dikkat çekilmiştir.[564] Maarif Nezareti ise Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine konu ile alakalı gönderdiği yazıda Mekteb-i Mülkiyede imtihanlardan güzel neticeler alındığı, talebenin terbiye ve güzel ahlak bakımından günden güne iyiye doğru gittiğini vurgulamış ve disiplin cezalarındaki azalmaya dikkat çekmiştir.[565]

II. Abdülhamid döneminin İslami uygulamaları çerçevesinde, Mekteb-i Mülkiyede her yıl Padişahın emir ve fermanıyla mevlid-i nebevi okutulmuştur. Peygamberin doğum yıl dönümlerinde Mekteb-i Mülkiye ve diğer yüksek mekteplere Maarif Nezareti tarafından bu konuya dikkat edilmesi için gerekli hatırlatmalar yapılmıştır. 7 Kasım 1894 tarihinde Mekteb-i Mülkiyeye bildirilen tezkerede Perşembe günü öğleden sonra talebeye ziyafet verilmesi için gerekli olan yemeklerin hazırlanması konusunda Hazine-i Hassaya gerekli talimatın verildiği belirtilmiştir.[566] Ertesi gün Mekteb-i Mülkiye öğrencileri, memurlar ve hocala-

[563] BOA., *Y.MTV.*, 110/140, h. 16 Cemaziye'l-ahir 1312/15 Kasım 1894. Tanzimat dönemi eğitim sisteminin cezaları gittikçe ağırlaşan derecelerine göre; ihtar ve tenbih, tekdir, tevkif, alenen tekdir, ihbar ve şikâyet, ihraç-ı muvakkat ve ihraç-ı kat'i olarak sıralanıyordu. 1301 yılına ait tevzi-i mükâfat cetvelinde yer alan bilgilere göre Mekteb-i Mülkiyede cezalar, tevkif, izinsiz, tekdir-i aleni ve mektepten tard olmak üzere dört şekilde uygulanıyordu. Murat Baskıcı, "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", *Mülkiye*, c.33, (2009), s.18; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir*, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab' Olunmuştur. 1302, s.7-8.

[564] *"Mücazat hususunda görülen iş bu fark ve… eden ihtimamat sayesinde talebenin edvar (tavırlar) ve harekat ve ahlakında sene be sene terakki vuku bulmakta olduğuna delalet eder."* BOA., *Y.MTV.*, 110/140, h. 16 Cemaziye'l-ahir 1312/15 Aralık 1894.

[565] BOA., *MF. MKT.*, 239/39, h. 18 Cemaziye'l-ahir, 1312/17 Aralık 1894.

[566] BOA., *MF. MKT.*, 234/56, h. 8 Cemaziye'l-evvel 1312/7 Kasım 1894. Mekteb-i Mülkiyede mevlid okutulması için tarih belirmek amacıyla Mekteb-i Mülkiye idaresi ile Mabeyn-i Hümayûn

rın katılımıyla camide mevlid okutulduğu okul müdüriyeti tarafından Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine bildirilmiştir.[567] Bu uygulama daha sonraki yıllarda da Mekteb-i Mülkiyede devam ettirilmiştir.[568] Öte yandan eğitim takvimi tıpkı siyasi rejim gibi dini bir ritim takip etmiştir. Hazreti Peygamberin doğum günlerinde mevlid okutulması örneğinde olduğu gibi Ramazan aylarında eğitim faaliyetleri oruç saatlerine göre düzenleniyordu.[569] 1888 yılında Mekteb-i Mülkiyenin sınavları Ramazan ayına denk gelmesinden dolayı okulun Müslüman öğrencilerinin gayrımüslimlerden geri kalmamak için imtihan günlerinde oruçlarını bozmak mecburiyetinde kalacakları gerekçesiyle sınavların Ramazan sonrasına ertelenmesi istenmiştir.[570]

Mekteb-i Mülkiyede her ders yılı sonunda gerçekleşen tevzi-i mükâfat merasimleri ve okul personelini de kapsayan ödül mekanizması, II. Abdülhamid döneminin hâkim siyasal kültürü olan toplumsal sadakatin yerleştirilebilmesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.[571] Mekteb-i Mülkiyede düzenlenen tevzi-i mükâfat törenleriyle ilgili en eski tarihli belgeye göre Cumartesi günü gerçekleşecek olan

arasında yapılan yazışmada Mekteb-i Mülkiye, Tıbbiye ve Mekteb-i Sultaninin öğrencileri arasındaki gayrımüslim öğrencilerin durumu görüşülmüş, varılan karara göre; bu öğrencilerin mevlid okutulması esnasında sınıflarında hazır bulundurulması ve bunlara "bir lütf-ü şahane" olarak şeker dağıtılması istenmiştir. BOA., *MF. MKT.*, 234/56, s.13, h. 7 Cemaziye'levvel 1312/6 Kasım 1894.

[567] BOA., *MF. MKT.*, 234/56, s.7, h. 9 Cemaziye'l-evvel 1312/8 Kasım 1894.

[568] BOA., *MF. MKT.*, 286/29, h. 16 Rebiü'l-ahir 1313/6 Ekim 1895; *BOA., MF. MKT.*, 287/40, h. 21 Rebiü'l-ahir 1313/11 Ekim 1895; BOA., *MF. MKT.*, 84/64, h. 28 Şevval 1313/12 Nisan 1896.

[569] Fortna, "Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools", s.377.

[570] BOA., *Y.PRK. BŞK.*, 13/73, h. 29 Zilkade 1305/6 Eylül 1888.

[571] Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", s.56. Osmanlı Devleti'nde yüksek dereceli mekteplerde son sınıfı bitirenlere derece derece diplomalarını vermek için her yıl bitiminde düzenlenen bu törenlerle öğrenciler arasında rekabet ve çalışma azmini arttırmak ve Padişaha bağlılığı devam ettirmek amaçlanmıştır. Sermet Muhtar Alus, "Gördüklerim Duyduklarım, Mekteplerde Tevzi-i Mükâfatlar", *TT/580760.* Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de ilk tevzi-i mükâfat töreni 1879 yılı sonunda düzenlenmiş ve 1914 yılına dek bu uygulama devam ettirilmiştir. Bkz. Baskıcı, "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", ss.9-23. Tevzi-i mükâfat törenleri için bastırılan ve *"Tevzi-i Mükâfat Cetveli"* adıyla dağıtılan broşürlerde yer alan bilgiler Mekteb-i Mülkiyenin tarihi açısından oldukça aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Genellikle; *"İkmal-i Müddet-i Tahsil Ederek Şahadetname Ahzına Kesb-i İstihkak Eden Efendiler"* başlığı altında o yılın mezunlarının yer aldığı bir liste ile başlayan bu cetvellerde ders programları, okulun dâhili nizamnamesi, ödül alan öğrencilerin adları ve aldıkları ödülün cinsi gibi bilgiler yer almıştır. Örnek olarak bkz. *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir,* 1301, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab' Olunmuştur 1302; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1309-1310,* Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1312; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1314-1315,* Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab' Olunmuştur, 1317; *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1316-1317,* Matbaa-i Amire, 1317;

törende hazır bulunmak üzere bir bando mızıkası ile bir bölük askerin gönderilmesi için Seraskerlikten istekte bulunulmuştur.[572] 1892 senesinde düzenlenen mükâfat töreni için de okula polis memurları gönderilmesi talep edilmiştir.[573] Tevzi-i mükâfat törenlerinin belli bir ihtişam ve kurallar dâhilinde icra edilmesine karşın, bu merasimlerde aşırıya kaçılmaması konusunda okul müdürlükleri uyarılmıştır.[574] Öte yandan, 1892 yılında Maarif Nezareti tarafından tevzi-i mükâfat töreninde, davetsiz katılımların yoğunluğundan dolayı gereksiz bir izdiham yaşandığı ve ödül alacak olan öğrencilerin zor durumda kaldıkları gerekçesiyle hazırlanan tezkere Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüş ve bundan böyle öğrencilerin anne-babaları ve yakın akrabaları dışındakilerin törenlere katılmaması kararlaştırılmıştır.[575]

[572] BOA., *MF.MKT.*, 84/64, h. 28 Şevval 1301/21 Ağustos 1881.

[573] BOA., *MF. MKT.*, 150/128, h. 6 Rebiü'l-evvel 1310/28 Eylül 1892.

[574] *"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ile Mekteb-i Sultani talebesinin icrası mutad olan tevzi-i mükâfat merasiminin mazbut bir suretle icrası hakkında..."* BOA., *BEO.*, 28/2079, h. 9 Zilkade 1309/5 Haziran 1892. Mekteb-i Mülkiyede uygulanan ödül ve ceza sistemi hakkında 1301 yılında tevzi' mükâfat töreni için hazırlanan cetvelde; *"Şakirdanın Mükâfat ve Mücazatına ve Sair Husûsâta Dair Ma'lûmât" başlığı altında geniş bilgi verilmiştir. Buna göre; "derslere devam ve gayret ve mektep dâhilinde hüsn-ü hal ve hareketlerinden dolayı Mekteb-i Mülkiye talebesine aferin ve tahsin ve imtiyaz namıyla üç nevi mükâfat veriliyor."* Matbu evrak şeklinde hak eden öğrencilere dağıtılan bu mükâfatlar ölçüsünde, yılsonunda düzenlenen tevzi-i mükâfat merasimlerinde öğrencilere kitap hediye edilirdi. *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir,* Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab'Olunmuştur. 1302, s.6-7. 1886 yılında yüksek mekteplerde düzenlenecek olan tevzi-i mükâfat törenlerinde kullanılmak üzere matbaacı Mihran Efendi'nin Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya tab' ettirdiği lügat kitaplarından 400 nüshanın satın alınması için 400 liranın Maarif Nezareti bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir. BOA., *BEO.*, 28/2079, h. 9 Zilkade 1309/5 Haziran 1892. Mekteb-i Mülkiye mezunları arasından yüksek başarılarıyla sıyrılanlara Padişah tarafından altın saat hediye edilmesi uygulaması dönemi anlatan bazı anı eserlerinden anlaşılmaktadır. Adnan Adıvar, Dersaadet idadisinde okuduğu yıllarda yapılan tevzi' mükâfat merasiminde Padişahtan altın saat aldığını aktarmıştır. Cavid Baysun, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955", *TT/584835.* İmtihanlarda her sınıfın bütün derslerinden aldıkları notların toplamına göre birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncülere Mabeyn Başkâtibi vasıtasıyla gönderilen altın saatler dağıtılırdı. Ahmet Reşit Rey, *a.g.e.*, s.51. Mekteb-i Mülkiyeden birinci ve ikincilikle mezun olanların sarayda çalıştırılmaları ise II. Abdülhamid2in Mekteb-i Mülkiyeye verdiği özel önemi göstermiştir. Hüseyin Cahit yalçın, *Edebiyat Anıları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s.59.

[575] BOA., *BEO.*, 28/2079, h. 9 Zilkade 1309/5 Haziran 1892. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Mekteb-i Sultaninin tezvi'i mükâfat törenlerine davet edilecekler listesi:
Zat-ı Sermaye-i Hazreti Sadâretpenahi, Adliye Nazırı Devletlû Paşa Hazretleri, Hariciye Nazırı Devletlû Paşa Hazretleri, Şuray-ı Devlet Reisi Hazretleri, Dâhiliye Nazırı Devletlû Paşa Hazretleri, Maarif Nazırı, Maliye Nazırı, Ticaret Nafia Nezareti, Rüsumat Emini, Emr-i Ali Divan-ı Hûmayun, Teşrifaten Divan-ı Hümayûn, Şura-yı Devlet Başkâtibi ile Reis-i Sanileri, Divan-ı Muhasebat Reisi, Meclis-i Maarif Reisi ve Azaları, Ziraat Bankası Müdürü, Mekteb-i Sultani Müdürü, Dâhiliye Muhasebecisi, Mekteb-i Mülkiye Müdürü, Mektupçu, Muhasebeci, Encümen Reisi ve Azaları, Mekatibi Ecnebiye Müfettişi, Mekatibi idadiye ve rüşdiye ve iptidaiye müdürleri, Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye ve idadiye müdürleri, Daruşşafaka müdürleri, Maarif Dairesi Aklâmı.

II. Abdülhamid döneminde geniş ölçüde artan bürokrat ihtiyacına cevap vermesi amacıyla özel bir ilgi gösterilen Mekteb-i Mülkiyede salt yetenekli nesiller yetiştirilmekle yetinilmemiş, Sultana sadakat ile bağlı memur adaylarının yetişmesi beklenmiştir.[576] Padişah ile Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ve diğer personel arasındaki sadakat ve himaye ilişkisi, ödül mekanizması sayesinde sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır.[577] Mezun olduktan sonra çeşitli görevlere getirilen Mülkiyelilerin Padişaha hitaben minnettarlıklarını bildirdikleri bir teşekkür yazısı göndermeleri sıkça karşılaşılan bir durum halini almıştır. 1879 yılında mezun olan ve idari kadrolarda istihdam edilen öğrenciler minnettarlıklarını; *"Padişah tarafından müstahak olmadığımız halde taltif ve tesririmiz (sevindirilme) ve himayesi altındaki tebaayı maarife büyük bir teşvik olacağı bir delil olup özellikle bu kulunuzu lütuf ettiğinizden ömrümün sonuna kadar padişah-devletin hizmetinde can-siparane hizmet edeceğimize şahanenin emniyet ve itimatla devam edilmesi istirhamıyla bu babda üzerimde zimmet olan sonsuz teşekküratımızın padişahımıza arzını Maarif Nâzırı hazretlerinden rica ederiz."* cümleleriyle ifade etmişlerdir.[578] Çeşitli zaman ve mekânlarda söylenen nutuklarda kullanılan abartılı[579] ve ihtişamlı[580] ifadeler, klasik Osmanlı paternalist siyasal düzeninin II. Abdülhamid dönemindeki devamı niteliğindedir.[581]

[576] Fortna, *"Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools"*, s.384.

[577] Mekteb-i Mülkiye muhasebecisi Kadri ve dâhiliye memuru Sadık ve tahrirat kâtibi Arif ve muhasebe kâtibi Ahmed Beylerin memuriyetlerde gayretleri görüldüğünden zikr olunan şahıslardan Kadri ve Sadık Beyler uhdelerine rütbe-i saniye-i sınıf-ı sanisi ve Ahmed Bey uhdesine rütbe-i salise tevcihi ve Arif dördüncü rütbeden Mecidi Nişan-ı Zişan verilmesiyle taltifleri uygun görülmüştür. BOA., *İ.DH.*, 948/75056, h. 19 Receb 1302/4 Mayıs 1885.

[578] BOA., *Y.MTV.*, 3/29, s.2, h. 4 Rebiü'l-evvel 1297/15 Şubat 1880.

[579] *"... ve hayatlarımızın son dakikasına kadar sadakat ve ubudiyet-i kâmilden ayrılmayacağımız...* BOA., *Y.PRK. AZJ.*, 49/29, h. 29 Zilhicce 1321/17 Mart 1904.

[580] Sadeleştirilmiş şekliyle: *"Maarif sever ve lütfu bol olan efendimizin her gün birer suretle lütfa mazhar olmakta olduğumuz gibi bu gün dahi lütûf ve ihsan verilmesini emr ve ferman buyurdukları şu ziyafetle öyle şeylere mazhar oluyoruz ki zaten en küçük bir ihsanın teşekkürünü hakkıyla vermekten aciz olduğumuz halde bedava buyrulan bu lütuf şükrümüzü dile dökmeyi bile aciz bırakıyor. Bizim için ne büyük bir bahtiyarlıktır ki böyle bir zatın zamanında bulunuyoruz. Her türlü tahsil sebebini bizim gibi kullarına amade buyuran ve ilave olarak her sene bizi bahtiyar etmeği dahi uzak etmeyeceektir. Böyle padişaha karşı gece gündüz duaya hazır ile hakkıyla şükredemeyeceğimiz tabii değil midir? Tahsil dönemleri şu saadetli zamana tesadüf etmeyenler bizim bu gün nail olageldiğimiz lütfun binde birini hayal edemezlerdi. Çevrelendiğimiz bu ihsan ve lütfun devamı yalnız mektepte bulunduğumuz zamana özgü olmayıp mezun olduktan sonra dahi her birimizi bir şeklide ihya ve taltif etmektedir."* BOA., *Y.PRK. AZJ.*, 24/88, h. 29 Zilkade 1310/14 Haziran 1893.

[581] Dönemi inceleyen yetkin tarihçilerden biri olan Akarlı, II. Abdülhamid döneminde sınırlı bir ölçüde de olsa, adam kayırma kalıpları ve patrimonyal ilişkilerin evrensel idare normlarına aykırı bir şekilde sürdürüldüğüne dikkat çekmiştir. Akarlı, "Friction and Discord Within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (187-1909)", s.20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN BAŞKENTİNDEN CUMHURİYET'İN BAŞKENTİNE UZANAN YILLAR (1909-1936)

I. II. Meşrutiyet Döneminde Mekteb-i Mülkiye: Dönemin Siyasi ve İdari Görünümü

II. Abdülhamid döneminin çeşitli yönleriyle incelendiği eserlerde birçok konuda ihtilafa düşülmesine rağmen üzerinde uzlaşılan temel tarihsel olgu, anılan dönemde özellikle yüksek dereceli eğitim kurumlarında niceliksel anlamda belirgin bir iyileşme yaşanması olmuştur. Osmanlı anayasa hareketinin başlatıcıları olan Yeni Osmanlılar'ın da yetiştiği bu okullar II. Abdülhamid'e karşı başlayan siyasal muhalefetin merkezi olmakla kalmamış, yeni Osmanlı toplumunun da adeta lokomotifi olmuştur.[582] Bu anlamda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Askeri Tıbbiye'de temellerinin atılması da oldukça önemlidir.[583] Bu hareketin ideologlarından olan Ahmet Rıza'nın Bursa Maarif Müdürü olması ve diğer pek çok yöneticinin de teknik alanlarda uzmanlaşmış yeni eğitimli sınıfa mensup olması; örneğin 1908 ihtilalcilerinden Talat'ın telgraf memuru, Cemal'in demiryolları askeri müfettişi ve Cavid 'in öğretmen ve gazeteci olması oldukça önemli bir ayrıntıdır.[584]

II. Abdülhamid'in sarayı ve şahsi iradesini öne çıkardığı katı siyasetine rağmen sivil ve askeri bürokraside yeşeren muhalefet çok geçmeden ülke içinde ve dışında geniş bir tabana yayılmıştır.[585] Tıpkı Yeni Osmanlılar gibi yerel otoriteler de bu dönemde merkezin uyguladığı katı yönetim anlayışından şikâyet etmiştir. II. Abdülhamid, bu reaksiyonlar karşısında katı bir tutum sergilediyse de aynı zamanda siyasi ve idari alandaki dönüşümü gerçekleştirecek modern okulların

[582] Şerif Mardin, "Libertarian Movements in the Ottoman Empire 1878-1895", *MEJ,* Vol.16, No.2, (Spring, 19629, s.179.

[583] Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.46.

[584] Dankwart Rustow, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", *Social Change and Politics in Turkey, A Structural and Historical Analiysis,* içinde (edt.) Kemal H. Karpat, E.J. Brill, Leiden, 1973, s.101.

[585] Arnold J. Toynbee, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* Cumhuriyet Yayınları, (y.y.), 1999, s.31.

açılmasına ön ayak olarak siyasal ve yönetsel dönüşüme imkân sağlamıştır.[586] Denilebilir ki bu dönemde bürokraside yaygın bir eğilim haline gelen muhalefet hareketi II. Abdülhamid'in siyasetine ve idare anlayışına bir tepki mahiyetindeydi.[587] Bu yıllarda ortaya çıkan ve gittikçe yaygınlık kazanan muhalif hareketin önemli kuramcılarından Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Abdullah Cevdet zaman zaman fikri ayrılıklar yaşasalar da genel olarak anayasal temelde sivil bürokrasinin canlandırılması, laikliğin bir devlet sistemi haline getirilmesi ve eğitim yoluyla halkın aydınlatılması gibi düşüncelere sahiptiler.[588]

1902 yılında Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'nde ortaya çıkan iki kesimden biri ve daha etkini olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabaları Osmanlı tarihinde II. Meşrutiyet dönemini başlatmıştır.[589] 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen meşrutiyet, ertesi gün, zaten bir süredir siyasi çalkantıların yaşandığı vilayet ve sancaklara telgrafla bildirilmiştir.[590] Padişahın 24 Temmuz'daki irade-i seniyesiyle 1876 Kanun-ı Esasisi yeniden yürürlüğe girmiş ve Meclis-i Mebusan toplantıya çağrılmıştır. Ne var ki, yapılan seçimler sonucunda İttihat ve Terakki üyelerinin meclisteki çoğunluğu elde etmelerine rağmen siyasi açıdan deneyimsiz olmaları, saray bürokrasisinin siyasi hayatı bir süre daha domine etmesine imkân sağlamıştır.[591] 1909'da Meclis-i Mebusan tarafından anayasada yapılan birtakım değişikliklerle yasama organının etkinliği arttırılmıştır.[592] Esasen Meşrutiyet'in ilanı, temelde idari düzenlemeler getiren bir gelişmeydi. Meşrutiyet döneminde

[586] Joseph S. Szyliowicz, "The Ottoman Empire", *Commoners, Climbers and Notables, A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East içinde,* (edt.). C.A.O. Van Nieuwenhuijze, E. J. Brill, Leiden, 1977, s.117.

[587] Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği,* s.86.

[588] *A.g.e.,* s.88.; M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009, s.123-160. Ayrıca bkz. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* s.81-177.

[589] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.356.

[590] Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.13, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966, s.198. Meşrutiyetin ilan edilmesine giden süreçte Anadolu'daki kentlerin büyük bir bölümünde doğrudan Jön Türk hareketiyle ilintili olmayan ancak katı merkeziyetçi yönetim anlayışına karşı tedricen beliren bir toplum muhalefetinden söz etmek mümkündür. H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği,* Kaynak yayınları, İstanbul, 1997, s.25-40.

[591] Norman Stone, *Türkiye, Kısa Bir Tarih,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.143; Okandan, *a.g.e.,* s.262; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.145.

[592] Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", s.60. Anayasada yapılan değişiklikler için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifak'tan Günümüze,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.84-93; Okandan, *a.g.e.,* s.292-307.

askeri, siyasi ve idari alanlarda Tanzimat'ın devamı niteliğinde köklü dönüşümlerin yaşanması bu dönemin en belirgin özelliği olmuştur.[593]

Yeni Osmanlıların programında yer alan ve memurların atama-azil ve terfileri konusunda nizamata gidileceği ifadesi II. Abdülhamid döneminin neopatrimonyal bürokrasisinin modern bürokratik sisteme dönüştürüleceği konusunda bir fikir vermektedir.[594] 1909'da anayasanın tadil edilmesi, bürokrasinin üst yapısında büyük değişiklikler getirmesine karşın düşük memur kadroları ile ilgili kayda değer bir yenilik içermemektedir. Resmi komisyonun buna gerekçe olarak öne sürdüğü; *"Memurin faslına aid olan maddelerin değiştirilmesine lüzum görülmemiştir. Çünkü memurin ehil ve müstehak oldukları memuriyetlere kanun dairesinde tayin edileceklerі ve bi ğayr-ı hak azl edilemeyecekleri tekaüd mazuliyet maaşlarına nail olacakları maddeleri Kanun-u Esasi'de mevcud olub..."*[595] şeklindeki ifadelerden, aynı yılın yaz aylarında uygulamaya konulan tensikat[596] gerçeği düşünüldüğünde, ortada çelişkili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki yöneticileri ülke yönetiminde bürokrasinin etkinliğini arttırmanın yanında, II. Abdülhamid'in temel baskı aracı konumunda olan bu aygıtı parçalayıp kendilerine bağımlı bir hale getirmeye çalışmışlardır.[597] Yusuf Akçura'nın deyimiyle, Meşrutiyet ile beraber hükümet Yıldız'daki müneccim ve kâtiplerin elinden alınarak *mahall-i resmisine* yani Babıâli'ye geçmiştir.[598]

Aslında Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra yönetimde birtakım değişikliklerin yapılacağı konusunda genel bir beklenti vardı. Öyle ki memurlarda meşrutiyetin terfi ve maaş zammı getireceği, köylülerde de hürriyetin vergi ödememek anlamına geldiği yönünde bir umut vardı. Bu beklentilerin gemlenmesi için gazeteler büyük bir uğraş verirken İttihat ve Terakki ise Meclis-i Mebusanın açılması-

593 Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar,* Lotus Yayınevi, Ankara 2010, s.235.

594 Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* Oxford University Press, New Yok&Oxford, 1995, s.23. Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, İkinci Meşrutiyet* Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.100.

595 "Kanun-u Esasiyyenin Ta'diline Dair Encümen Tarafından Tanzim Olunan Esbab-ı Mucibe Mazbatası - Memurin Faslı", *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası,* c.1, Hilal Matbaası, İstanbul, 1326, s.201.

596 Kelime anlamıyla ıslah etme düzenleme olarak bilinen tensikat deyimi II Meşrutiyet döneminde sivil bürokratik kadrolarda yapılan tasfiyeler için kullanılmıştır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi, İstanbul, 1986, s.1297. II. Meşrutiyet döneminde aynı terim orduda yapılan tasfiyeler için de kullanılmıştır. Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.128

597 Findley, "19. y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme" s.260.

598 Akçuraoğlu Yusuf, "Son İnkılab ve Sevakıbı ile Netaici", *İçtihad,* No.11, Mart 1909. Aktaran; Gündüz, *a.g.e.,* s.234.

nın beklenmesini öğütlüyordu. Bu gelişmeler bir yana İttihat ve Terakki, memurluk hizmetine bir disiplin getirmek, iş saatlerinin ayarlanması, adam kayırmaya son vermek ve sayısı oldukça fazla olan memurlar için tensikata gitme düşüncesindeydi.[599] 6 Ağustos 1908 tarihinde kurulan Kamil Paşa kabinesinin programında da bu yönde vaatler bulunmaktaydı. Programda; istibdatçı memurların görevden uzaklaştırılacağı, yolsuzluk ve rüşvet gibi uygulamaların önüne geçileceği ile ilgili ifadeler öne çıkmıştır.[600] Meşrutiyetin ilanının hemen ardından yaşanan bazı hadiseler, buna işaret eder nitelikteydi. Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü halk devlet dairelerine giderek istibdat döneminde padişaha yakın olan memurların azledilmesini isteyerek üst düzey bürokratların meşrutiyete sadakat yemini ettirmeye çalışmıştır.[601] Bunun yanında İstanbul'da ve bazı Anadolu kentlerinde ortaya çıkan nümayişlerde aşırıya gidilerek istibdat döneminin kadroları olarak görülen bazı bürokratlara saldırılar düzenlenmiştir. İstanbul Belediye Başkanı Fehim Paşa kaçtığı Bursa'da linç edilmiş ve Anadolu'nun bazı kentlerinde valiler istifaya zorlanmıştır.[602] Meşrutiyet'in ilanından sonra, Abdülhamid döneminde görev yapan paşalar bile, yeni yönetime yaranmak adına görev yapmış oldukları dönemi *devr-i sabık* addederek karalamaktan geri durmamışlardır. Osmanlı devlet yönetiminin karakteristik bir unsuru olan patronaj sisteminin İttihat ve Terakki iktidarı döneminde de devam ettiğinin önemli bir örneğini II. Abdülhamid'in son sadrazamı Avlonyalı Ferit Paşa'nın Jön Türk devriminden sonra tekrar iktidara gelmek için harcadığı çabada görebilmek mümkündür.[603]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasal hayatta bir türlü istikrarın sağlanamamış olması ve çeşitli toplumsal grupların Meşrutiyet düzenine ve İttihatçılara karşı muhalif bir tutum sergilemeleri 31 Mart İsyanı olarak bilinen olayın patlak vermesine yol açmıştır.[604] 31 Mart İsyanı karşısında Babıâli'nin herhangi bir refleks geliştirememiş olması 1909'un Ağustos ayında yapılan bir dizi yasal düzenlemeye gerekçe teşkil etmiştir.[605] Anayasanın 30, 35, 36 ve 38. maddelerinin

[599] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.149.

[600] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.48.

[601] Asaf Özkan, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar*, AKDTYK, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s.22.

[602] Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.26.

[603] Kırmızı, *Avlonyalı Ferit Paşa, Bir Ömür Devlet*, s.392.

[604] Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 37-38, (Mayıs-Kasım 2006), s.17.

[605] II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı karşısında pasif bir tutum sergilemesi İttihatçıların özellikle vurguladıkları bir konudur. Konu ile ilgili bkz. Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.297-300.

değiştirilmesiyle Babıâli tam anlamıyla Meclis-i Mebusana bağlı hale getirilmiştir.[606] Bunun yanında tensikat uygulaması kapsamında bazı dairelerde çalışan memurların görevden uzaklaştırılmaları beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. 17 Haziran 1325 (30 Haziran 1909) tarihinde çıkarılan tensikat kanunu ile merkez ve taşra idaresinde çalışan memurların liyakatli ve başarılı memurlar ile eski devrin saraya bağlı torpilli memurları arasında bir ayrıma gidilmesi düşünülmüştür. Tensikat esnasında liyakatsizlikleri nedeniyle kadro dışı bırakılanlara hizmetleri müddetine ve maaşları derecesine göre tespit edilmiş bir barem dâhilinde kendilerine tazminat veya azledilme maaşı verilmesine; kötü hallerinden dolayı görevden uzaklaştırılanlara ise tazminat dahi ödenmemesi kararlaştırılmıştır.[607]

Dönemin basın organlarında geniş yer bulan tensikat meselesi birçok yönden değerlendirilmiştir. Genel olarak memurluk mesleğinin Türkler arasında eski zamanlardan beri sıklıkla tercih edilen ve kişiyi tembelliğe sevk eden bir uğraş olduğunu aktaran bir köşe yazısında tensikat ile resmi işlerin ehil kişilere verilmesinin ve memur sayısının azaltılmasının olumlu bir gelişme olacağı vurgulanmıştır. Aynı yazıda, kadro dışı bırakılan memurların mağdur edilmelerini; " *bedbahtlar ve sefiller alayını adedi memurin kadar daha da çoğaltmaktan başka semeresi görülmez*"[608] sözleriyle eleştirmiştir.

Meclis-i Ayanda kanunun görüşüldüğü oturumlarda bu uygulamaya Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerinin ihlal edildiği gerekçesiyle eleştiriler getirilmiştir.[609] Bürokraside uygulanacak etraflı bir tensikatın kamu görevlilerini zor durumda bırakacağı ve çeşitli sosyal problemlere de yol açabileceği, bizzat İttihatçı basın organlarında da dillendirilmiştir. Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit, liyakatsiz memurlara başka bir iş bulmayı önermenin yanında genel olarak tensikatın zamansız bir uygulama olduğunu savunmuştur.[610]

Tensikat Kanunu'nun ülke genelinde hızlı bir şekilde uygulanması beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Bazı taşra vilayetlerinde siyasilere yaranmak için olabildiğince çok sayıda memurun tensikat komisyonlarınca kadro dışı bırakılması, azledilen memurların müktesep haklarının düzenlenmesinde ortaya çıkan sorunlar ve tazminat ödemelerindeki finansal kaynak sıkıntıları bunlardan

[606] Bu değişiklikler için bkz. Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s.31-44.

[607] Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.41.

[608] F., "Atf-ı Nazar: Tensikat (Osmanlılığın Tekamül-ü İctimaiyesi)", *Şehbal*, c.1, S.3, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), s.44.

[609] *MAZC*, D.1, C.1, İ.24, 3 Kânunusani 1326, ss.369-382.

[610] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.150.

bazılarıydı.[611] Karşılaşılan bu güçlüklere rağmen tensikat çalışmaları sonucunda çeşitli hizmet kollarında görevlerine son verilen memurların sayısı 1909 yılında 27.000'e ulaşmıştır.[612] Meclis-i Mebusanda yapılan Tensikat Kanunu tartışmaları sırasında söz alan Biga mebusu Arif İsmet Bey, adam kayırma ve kadroların lütuf olarak dağıtılmasının devlet memurlarında da büyük rahatsızlıklar uyandırdığını belirterek İngiltere Hariciye Nezâreti 56 kişiyle idare edilirken bizdeki Hariciye Nezaretinde içlerinde neredeyse 80'er çalışanı olan 56 evrak odasının bulunduğu örneğiyle tensikatın haklılığını savunmuştur.[613] Sonuç itibariyle Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesinde bürokratik kadrolarda düzensiz bir şekilde başlatılan tasfiyeler 1909 yılının yaz aylarından itibaren Tensikat Kanunu kapsamında bir sisteme oturtulmuştur. Böylelikle saraya bağlı memur kadroları tasfiye edilip bürokratik genişleme durdurulduysa da devlet idaresinde eski tecrübeli kadrolara görev verilmeye devam edilmiştir. Bunun yanı sıra, idarede insan kaynağının kısa zamanda hazırlanamaması Meşrutiyet döneminin en önemli handikaplarından biri olmuştur.[614]

II. Meşrutiyet'in ülke yönetimine getirdiği yenilikler bir anlamda Tanzimat döneminin izlerini taşımıştır. Anayasanın vilayet yönetimi ile ilgili 108. maddesi 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerinin tamamlayıcı bir maddesiydi. Bu hükme göre vilayetlerin işlerliği yetki genişliği ve görev ayrımı ilkelerine göre belirlendiği için bu ilkelere uygun bir taşra yönetim sistemi oluşturmak üzere çalışmalar başlatıldı.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan idari reformların siyasal gelişmelerin hemen sonrasında gerçekleşmiş olması ilginç bir duruma işaret eder. İttihat ve Terakki Fırkası ve diğer siyasi oluşumlar arasındaki rekabetin Babıâli Baskını[615] ile sonuçlanması ve İttihatçıların denetimindeki ülke yönetiminin otoriterliğe doğru evrildiği ortamda Meclis-i Mebusanın kapatılmış olduğu 1913 yılında Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkatı adıyla yürürlüğe konan kanunla ilk defa il özel idareleri tüzel kişilik kazanmıştır.[616] 1913

[611] Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet* Dönemi'ne Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, TODAİE Yayınları, Ankara, 2009, s.49.

[612] Findley, "19. y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", s.262.

[613] *MMZC* C.1, İ.36, 16 Şubat 1324, ss.88-89; aktaran, Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'ne Bürokratlar,* İttihatçılar ve Parlamenterler, s.68.

[614] Abdülhamit Kırmızı, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", *100. Yılında Jön Türk Devrimi,* (edt.) Sina Akşin-Sarp Balcı Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.218.

[615] Cevdet Küçük, "Babıâli Baskını", *TDVİA,* C.4, 1991, s.389-390.

[616] Selçuk Yalçındağ, "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi üzerine Notlar", *Amme İdaresi Dergisi,* c.3, S.2, (1970), s.54. Osmanlı'dan devralınan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin idare teş-

düzenlemesi de tıpkı 1871 düzenlemesinde olduğu gibi üst düzey taşra yöneticilerinin profesyonel bir şekilde atanmasını öngörüyor ve valinin mahiyetindeki görevlileri sıralıyordu. Alt düzeydeki görevlilerle ilgili açık hükümler bulunmamasına karşın valinin maiyetine mal ve tapu memurları eklenmek suretiyle taşra bürokrasisinde kısmi bir genişlemeye gidilmiştir.[617]

İttihat ve Terakki için kamu görevi üstlenmede mekteplilik fikri büyük bir önem taşımıştır. Meşrutiyetin ilanını yeni bir dönemin başlangıcı olarak gören İttihatçılar, merkezi yönetimde ve taşrada görev alacak yöneticilerin bu yeni idareye uygun bir kavrayış ve dünya görüşüne sahip olmalarını istemişlerdir. Bu nedenle dönemin yönetici yetiştiren yüksekokullarında çağın gereklerine uygun bir anlayışla öğretim yapılmasıyla işe başlanmıştır.[618]

A. "Hürriyetin İlanı" ve Mekteb-i Mülkiye

Yeni Osmanlılar'ın II. Abdülhamid'in yönetimine karşı yürüttükleri siyasal muhalefet sonucunda 23 Temmuz 1908 tarihinde Meclis-i Mebusanın yeniden toplanacağına ilişkin padişah iradesinin yayınlanması, devlet ve toplum hayatında köklü bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.[619] Her şeyden önce anayasal yönetime geçilmesiyle birlikte siyasal ortamda gözlenen özgürlükçü yaklaşımın eğitim kurumlarının işleyişinde de belirgin etkileri olmuştur.[620] Bu dönemin siyasal değerlerine uygun bir şekilde tasarımlanan eğitim kurumlarında canlılık yaşanmış ve yapısal anlamda da birçok değişikliğe gidilmiştir.[621] Ancak II. Meşrutiyet döneminde eğitim kurumlarına yönelik hayata geçirilen düzenlemelerde ve yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında Tanzimat'tan bu yana izlenen çağdaşlaşma çizgisinden bir sapma yaşanmadığı da dikkate alınmalıdır. İttihat ve Terakki'nin çağdaşlık ile İslamlığı uzlaştıran bir ideolojik çerçeve öngörmesi ve bu konuda II. Abdülhamid'in ortaya koyduğu modernleşme anlayışından farklılaşmaya gidilmesi dönemin eğitim politikasını oluşturan temel saiklerden biridir.[622]

---

kilatında temel teşkil eden bu kanunun adı 16.05.1985 tarihinde İl Özel İdaresi Kanunu olarak değiştirilmiştir. *T.C. Resmi Gazete*, 26.05.1987, No:19471, s.1.

[617] Carter V. Findley, "The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed From the Center", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, içinde, (edt.) David Kushner, Yad Izhak Ben Zvi, Jerusalem, 1986s.17.

[618] Özkan, *a.g.e.*, s.82.

[619] Kansu, *a.g.e.*, ss.95-103.

[620] Koçer, *a.g.e.*, s.240.

[621] Mustafa Murat Öntuğ, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim", *Türk Eğitim Tarihi* içinde, (edt.) Sabahattin Arıbaş-Mehmet Köçer, Lord Yayınevi, İstanbul, 2011, s.156.

[622] Tekeli, *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler"*, s.474.

Mekteb-i Mülkiye açısından bakıldığında da Meşrutiyet'in ilanının geniş toplum kesimlerinde yarattığı olumlu algı ve beklentiler kısa zaman içerisinde sözü edilen okulda da hissedilmiştir. Meşrutiyet'in ilanının Mekteb-i Mülkiyedeki ilk yansıması 22 Ağustos 1908 tarihinde Hacı Recai Efendi'nin yerine Celal Bey'in okul müdürü olarak atanması olmuştur.[623] Meşrutiyetin ilan edilmesinden hemen sonra, Mekteb-i Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri ile beraber Mekteb-i Mülkiye öğrencileri de Babıâli'ye gelerek orada hazır bulunan Sadrazam Said Paşa ve diğer devlet yöneticilerinin lehinde sloganlar atmışlar ve içlerinden bir öğrenci övgü dolu ifadeler içeren bir konuşma yapmıştır.[624] Aslında Meşrutiyet'in ilanının eğitim takvimine göre tatil dönemine denk gelmesi, kitlesel anlamda büyük öğrenci gösterilerinin yaşanmasına engel olduysa da bu gelişmenin toplum katında sağladığı heyecan ve umut dalgası aylarca devam etmiştir. Mekteb-i Mülkiyede eğitim döneminin başlamasıyla birlikte, II. Abdülhamid döneminden kalan bazı uygulama ve alışkanlıklar geride bırakılmaya çalışılmıştır. Sultan Abdülhamid'in istibdat yönetimiyle ilişkilendirilen neredeyse bütün kişi ve düzenlemelere karşı diğer yüksekokullardaki öğrenciler arasında ortaya çıkan ve kimi zaman makul ölçülerin dışına çıkan olumsuz tutum ve girişimler Mekteb-i Mülkiye öğrencileri arasında da baş göstermiştir. Sözü edilen dönemde Mekteb-i Mülkiyeye kayıt yaptıran Zeki Mesud Alsan'ın aktardıkları bu konuda bir fikir vermektedir:

> Hürriyet, anlaşılan ve anlaşılmayan manasıyla oraya da girmişti. Mektep müdürünün değişmesiyle, mektep idaresi yeni rejime intibak etmiş oluyordu. Artık mektep "zat-ı şahane'nin arzuy-u hümayûn"larına uygun bir ruh taşımaktan ziyade Meşrutiyet inkılabının icablarına hizmet edecek ve bunun için açıkça çalışacak bir hüviyet sahibi olacaktı.[625]

Zeki Mesud, hareketçi zümre olarak tanımladığı ve mektebin genellikle birinci ve ikinci sınıflarından olan gençlerin heyecan ve ateşini şu ifadelerle aktarmıştır:

> Hareketçi zümrenin ilk istediği şey muallimler arasında tensikat yapılması idi. Zaten o sıralarda bütün memlekette tensikat diye bağırılmıyor muydu? İnkılabın o zamanki telakkiye göre, ilk göz ile görülecek el ile tutulacak neticesi tensikattan başka ne olabilirdi?
>
> Derslere başlandıktan birkaç zaman sonra, talebenin evvela ima suretiyle, sonra sarahaten izhar ettiği arzuyu tanımamazlığa gelen muallimlere karşı başka çare kalmamıştı. Onun için bazı muallimlerin derslerinde,

[623] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.127.
[624] İkdam, No.5089, 26 Cemaziyelahir 1326/26 Temmuz 1908.
[625] Zeki Mesud Alsan, *Mustafa'nın Romanı, Hürriyet Pervanesi, İstanbul Hatıraları 1907-1910*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2006, s.146.

talebe sayısı gittikçe azalmaya başladı. Ve nihayet bir gün onlar karşılarında ders verecek tek bir talebe göremeyince fazla ısrar etmekte fayda olmadığını anladılar. Ve istifa edip yerlerini başkalarına bıraktılar.[626]

Okulun bazı hocalarına karşı öğrenciler arasında başlayan bıktırma kampanyası Mekteb-i Mülkiyenin 1910 senesi mezunlarından Ahmet Hilmi (Kalaç)'ın İslam Felsefesi Hocası Nasuhi Zade ve aynı yıl okuldan mezun olan Ali Galip (Pekel)'in Mecelle Muallimi Ali Haydar Efendi'nin aynı yöntemle okuldaki derslerini bırakmak zorunda kaldıklarına ilişkin anıları örnek olarak verilebilir.[627]

II. Meşrutiyet döneminin yükseköğretim hayatına getirdiği önemli yeniliklerden biri olan özerkleşme kavramı, Mekteb-i Mülkiyede *Meclis-i Muallimin* adında bir heyet oluşturulmasıyla kendini göstermiştir.[628] 1911 yılında kabul edilen Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin 23. 24. ve 25. maddeleri ile görevi tanımlanan Meclis-i Muallimin'e okulun genel işleyişinde önemli bir rol yüklenmiştir.[629] Nizamnamenin ilgili maddeleri şu şekildedir:

Madde 23: Müdirin riyasetinde muallimin-i mevcudanın kendi aralarında intihab ettikleri dört aza meclisi muallimini teşkil eder. Aza-i müntehabanın müddeti... senedir.[630]

Madde 24: Meclisi muallimin her ayın son perşenbe günü in'ikad eder. Müzakere ve kararlar ekseriyet... ve ara iledir. Mukarrerat azadan biri tarafından kayd olunur.[631]

Madde 25: Meclis Dâhiliye Nezaretinin... iktiran etmek şartıyla talebeye proğram vechle gösterilecek dersleri hüsnü tertib ve ders kitaplarını intihab, imtihan vakitlerini ve sureti icrasını tanzim, duhul imtihanlarını icra ve tedkik etmek sene imtihanlarının neticelerini mübeyyin cetvelleri tedkik ile rapor vererek, ve iki sene terfi' edemeyenlerin hangi derslerden ne derece dun numero aldıklarını tedkik ile o ana kadar diğer derslerdeki kıymet derecelerine ve disiplin notlarına ve ahval-i umumilerine göre ihraç ve ibkası hakkında menfi' rapor vermek. Tedrisata dair müdiriyetten terviç olunan husussata bildakik karar vermekle mükelleftir.[632]

[626] *Aynı yer.*

[627] Ali Galip Pekel Hatıralarından aktaran; Çankaya, *MTM I,* s.419; Ahmet Hilmi Kalaç Hatıraları'ndan aktaran; Yavuzyiğit, *a.g.e.*, s.35.

[628] Ferdan Ergut, "Tarihçiliğin Profesyonelleşme Süreci Olarak II. Meşrutiyet", *Tarık Zafer Tunaya Anısına, Yadigâr-ı Meşrutiyet* içinde, (haz.) Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.146.

[629] BOA., *DH. MB. HPS. M.*, 53/6, s.4, h. 18 Safer 1329/18 Şubat 1911.

[630] Madde 23. *Makteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.4.

[631] Madde 24. *Makteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.4.

[632] Madde 25. *Makteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.4.

Öte yandan bu dönemde anayasal yönetime geçilmesi her alanda olduğu gibi eğitim alanında da insanları farklı beklentilere sevk etmiştir. Daha önceki dönemlerde Mekteb-i Mülkiyeye kayıt yaptırabilmek için uygulanan giriş imtihanları bu dönemde öğrencilerin özgürlüğünü kısıtlayıcı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Nihayet Maarif Meclis-i Kebirin almış olduğu bir karara göre; Darülfünun ve Mekteb-i Hukuk ile birlikte Mekteb-i Mülkiyede yapılan giriş imtihanlarının kaldırılmasına karar verilmiştir.[633] Alınan bu karar; "*Mekteb-i Mülkiye 7 senelik mekatibi idadiyede ikmal-i tahsil edenler bila imtihan kabul edileceklerdir*"[634] ifadesiyle hükme bağlanmıştır.[635] Öte yandan II. Abdülhamid dönemiyle özdeşleşen bir uygulama olan Mülkiyeden dereceyle mezun olan öğrencilerin sarayda görevlendirilmeleri uygulamasına son verilmiştir. 1912 yılında Maarif Nezâreti tarafından Daire-i Sadâret Tahrirat Kalemine gönderilen cevapta Daire-i Sadâret Kalemine Mekteb-i Mülkiye mezunlarından kimsenin alınmadığı cevabı verilmiştir.[636]

Meşrutiyetin eğitim dünyasına getirdiği bir başka yenilik de ders programlarına yeni derslerin eklenmesi ve bazı derslerin müfredattan çıkarılması olmuştur.[637] Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından hazırlanan Mekteb-i Mülkiyenin Meş-

[633] BOA., *MF. MKT.*, 1076/6, h. 13 Şa'ban 1326/10 Eylül 1908. "*Şimdiye kadar gerek Mekteb-i Mülkiye ve gerek sair mekatib-i âliyeye kabul edilecek talebenin mikdarı mahdud bulunmasına mebni her sene mekâtib-i mezkûraya talebe kaydı zımnında müsabaka imtihanları icra edilmekte ise de kanunu esasiyenin bahs ettiği hukuku siyasiyeden biri de herkesin... göre... bulunduğu memuriyetlere istihdamı caiz olmasına ve zaten mekatibi idadiye şahadetnamesini haiz olanların mekatib-i âliyeye duhule ve devama salahiyetleri bulunmasına nazaran ba'dema mekatib mezkûraya alınacak talebenin tahdid mikdarını ve bu bab müsabaka imtihanı icrasına mahal kalmayup...*"

[634] BOA., *MF. MKT.* 1076/6, h. 13 Şa'ban 1326/10 Eylül 1908.

[635] Daha sonraki dönemlerde bu uygulamanın Mekteb-i Mülkiyeye büyük zararlar verdiği birçok kişi tarafından dillendirilmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi adlı eserde bu durum; "*O sene Mülkiyeye 300'e karib talebe kabul olundu. Devam mecburiyeti tahfif edildi. Hâlbuki Mekteb-i Mülkiyenin en büyük kuvveti müsabakasından ve devam mecburiyeti ile intizam ve zabt-u raptından mütevellit idi.*" şeklinde değerlendirilmiştir. *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi*, s.12.

[636] BOA., *BEO.*, 4091/306808, h. 21 Şevval 1330/3 Ekim 1912.

[637] Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu: 479, İstanbul, 1951, s.233.Taner Timur, II. Abdülhamid'in iktidarının iyice tahkim edildiği 1890'lı yıllardan itibaren eğitim kurumlarında okutulan tarih derslerine karşı özel bir karşı duruş sergilemiştir. Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.140. Özellikle Avrupa'da ortaya çıkan Fransız İhtilali, 1848 ihtilali ve 1871 Paris Komünü gibi gelişmeler Osmanlı kamuoyunda derin etkiler uyandırmaya başlamıştı. Yeni Osmanlılar'ın çıkardıkları yayınlarda sıklıkla atıf yapılan bu gelişmelerden okullarda okutulan tarih kitaplarında övgü ifadeleriyle bahsedilmesi öğrenciler arasında ihtilal duygularını uyandıracağı endişesiyle tarih dersleri okul programlarından çıkarılmıştır. Bkz. Tevfik Çavdar, "Fransız İhtilali, Mekteb-i Mülkiye ve Mizancı Murat Bey", *Mülkiye*, c.237, S.237, (Aralık 2002), s.234. Osmanlı Devleti'nde tarihçiliğin profesyonel anlamda gelişmesinde büyük katkıları olan ve yazdığı Tarih-i Umûmi adlı eserde tarihsel olayları ele alış şekliyle geniş kitlelerde meşrutiyet düşüncesinin uyanmasını sağlayan Mizancı Murad Bey

rutiyet dönemindeki ilk programı *bu seneden itibaren mevkii tatbike vaz' edilmek üzere* okul müdüriyetine gönderilmiştir.[638]

Tablo 13: Mekteb-i Mülkiye 1. Sınıf Ders Programı[639]

Dersler	***Saat***	***Dersin Hocası***	***Maaş/krş.***
Hikmet-i Hukuk-u İslamiye	2	Zehavizâde Cemil	1200
Usul-u İdare	2	Şuray-ı Devlet İstinaf Mahkemesi Azasından Ziyad	1800
Usul-u Maliye	2	Muharririn-i Osmaniye'den Mehmed Sadık	1200
Mebadi-i İlmi Hukuk	2	Vükela-i Deaviden Yusuf Kemal	600
İlm-i İktisad	2	Selanik Mebusu Cavid	1800
İstatistik	1	Selanik Mebusu Cavid/Ticaret Mektebi Müdürü Hasan Tahsin	1800/600
Etnoğrafya	2		
Tarihi Siyasi	2	Paris Ulum-u Siyasiye Mektebi Mezunlarından Ali Kemal	1200
Fransa, İngiltere ve Amerika Kanun-ı Esasileri Tarihçesi	1	Paris Ulum-u Siyasiye Mektebi Mezunlarından Celaleddin Arif	600
Devleti Aliyenin Tarih-i Siyasi ve İdaresi	1	Defteri Hakani Nazırı Abdurrahman	1200
Coğrafyay-ı İktisadi	2	Divan-ı Hümayûn Hulefasından Efzaleddin	600
Fransızca	6	Mekteb-i Sultani Muallimlerinden Fransız Hiristoforidi	1200
Mecelle	1	Maliye Hukuk Müsteşarı Mahmud İsmed Efendi	1200

hakkında daha fazla bilgi için bkz. Emrah Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umûmi'si", *TUHED*, c.2, S.4, (2015), ss.113-135; Birol Emil, *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

[638] BOA., *MF. MKT.*, 1081/55, h. 12 Şevval 1326/7 Kasım 1908.

[639] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, s.2, h. 15 Şevval 1326/7 Kasım 1908. Çankaya, *YMTM I*, s.330; İkdam, 11 Şevval 1326/6 Kasım 1908, aktaran; Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.391.

Tablo 14: Mekteb-i Mülkiye 2. Sınıf Ders Programı[640]

Dersler	*Saat*	*Dersin Hocası*	*Maaş/krş.*
Hikmet-i Hukuk-u İslamiye	2	Kütüphaneler Sermüfettişi Mustafa Asım	600
Usul-u Maliye	2	Daire İdaresi Reisi Nail	1200
Edebiyat-ı Osmaniye	1	Cenab Şahabettin	
İlm-i İktisad	1	Selanik Mebusu Cavid	1800
Tarih-i Siyasi	1	Paris Ulum-u Siyasiye Mektebi Mezunlarından Ali Kemal	1200
Devleti Aliyenin Tarih-i Siyasi ve İdaresi	1	Defteri Hakani Nazırı Abdurrahman	1200
Kanun-u Ticariye	2	Ticareti Bahriye Mahkemesi Reisi Yorgaki	600
Hukuk-u Hususiye-i Düvel	1	Babıâli istişare Odası Muavinlerinden Muhtarzade Ahmed Bey	600
Hukuku Esasiye ve Umumiye	2	Manyasizade Refik Bey	1200
Arazi Kanunu			
Fransızca	-	İstanbul Gazetesi Muharrirlerinden Asyafyan	1500

[640] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, s.2, h. 15 Şevval 1326/7 Kasım 1908. Çankaya, *YMTM I*, s.330; İkdam, 11 Şevval 1326/6 Kasım 1908, aktaran; Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, s.391

Tablo 15: Mekteb-i Mülkiye 3. Sınıf Ders Programı[641]

Dersler	*Saat*	*Dersin Hocası*	*Maaş/krş.*
Hikmet-i Hukuk-u İslamiye	2	Mirza Yusuf kemal	600
Usul-u Maliye	2	Daire İdaresi Reisi Nail	1200
Mükâtebat-ı Resmiye	1	Mabeyn Kâtibi Zühti	300
Edebiyat-ı Osmaniye	1	Cenab Şahabettin	
İlm-i İktisad	1	Selanik Mebusu Cavid	1800
Tarih-i Siyasi	-	Paris Ulum-u Siyasiye Mektebi Mezunlarından Ali Kemal	1200
Devleti Aliye'nin Tarih-i Siyasi ve İdaresi	1	Defteri Hakani Nazırı Abdurrahman	1200
Hukuk-u Hususiye-i Düvel	1	Babıâli istişare Odası Muavinlerinden Muhtarzade Ahmed Bey	600
Fransızca Mükâtebat-ı Düveliye	2	Tahriratı Hariciye Kâtibi Lütfi	600
Fransızca	5	Sorbon Darulfünûnu Mezunundan Mösyo Jorj Pikare	1800
Etnoğrafya		(münhal)	600

Ders programları incelendiğinde çağdaş bir yönetici okuluna uygun derslerin Mekteb-i Mülkiye programına alındığı görülür.[642] II. Abdülhamid dönemindeki ahlâk ve terbiye ağırlıklı derslerden müteşekkil müfredatın tamamıyla değiştiği söylenebilir.[643] Ayrıca dersler için seçilen hocaların tecrübeli oldukları ilk göze çarpan hususlardan biridir. II. Meşrutiyet döneminde Mekteb-i Mülkiyede okutulan dersler arasında Arnavutçanın da yer aldığı kimi kaynaklarda ifade edilmiş olsa da bu konuda tartışmalı bir durumun varlığı anlaşılmıştır.[644] Arnavutça dersinin

[641] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, s.2, h. 15 Şevval 1326/7 Kasım 1908; Çankaya, *YMTM I*, s.330; İkdam, 11 Şevval 1326/6 Kasım 1908, aktaran; Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, s.391. Mekteb-i Mülkiyede düzenlenen yeni ders programına ve uygulanan tensikata göre aylık 53600 kuruş tahsisat uygun görülmüştür. BOA., *MF. MKT.*, 1081/21-13, h. 1 Zilkade 1326/25 Kasım 1908.

[642] Bu programın, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nun ders cetvellerinin örnek alınarak hazırlandığı ileri sürülmüştür. *Mülkiye*, Nu:1, 1 Şubat 1324, 14 Şubat 1909, s.9.

[643] "Prof. Zeki Mesud Alsan'ın Mülkiyenin 110'uncu Kuruluş Yıldönümünde Yaşlı Mülkiyeli Olarak Konuşması", *AÜSBFD*, c.24, S.4, (19699, s.11.

[644] Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s.72. Başka bir eserde de Arnavutça ders saatlerinin arttırıldığı bilgisi yer almaktadır. İlkin-Tekeli, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s.91. II. Meşrutiyet'in ilk yılında İstanbul'da bulunan yüksekokulların ders programlarının ıslah edilmesinin incelendiği gazetelerde de Mekteb-i Mülkiyenin verilen ders programında Arnavutça dersi yer almaz. "Mekteb-i Mülkiye

Mekteb-i Mülkiyede okutulması konusunda ön plana çıkan gelişmelerden biri 8 Ocak 1910 tarihinde Maarif Nezâreti tarafından arzu eden Mekteb-i Mülkiye talebesine bu dersin verilmesinin uygun görülmesidir.[645] Ardından 9 Ocak 1910 tarihinde ilk ders gerçekleşmiş ve mektebin öğrencilerinden Ohrili Emirzade Hasan Mizad Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır.[646] Ancak Balkan krizinin ortaya çıktığı sıralarda Arnavutça diline hâkim memur ve idarecilerin yetiştirilmesinin zaruri olduğunun anlaşılması üzerine, Selanik eski Umur-u Ecnebiye Müdürü Fraşarlı Mithad Bey'in Maarif Nezâretine Arnavutçanın Mekteb-i Mülkiye ders programına eklenmesi yönündeki arzuhaline verilen cevapta; Mithad Bey'in Mekteb-i Mülkiyede muallimliğe atanması için gerekli ödeneğin olmadığı gerekçesiyle söz konusu dersin programa eklenmesi ve Mithad Bey'in Mekteb-i Mülkiyede istihdam edilmesi uygun görülmemiştir.[647] Belgeden de anlaşıldığı gibi, Mekteb-i Mülkiyede Arnavutça dersinin bir süreklilik dâhilinde okutulduğunu iddia edebilmek güç olsa da bu dersin verilebilmesi için kişisel bazı girişimlerden söz edilebilir.

II. Abdülhamid döneminde kaldırılan *siyasi tarih*, *anayasa hukuku*, *ekonomik coğrafya* ve *etnoğrafya* gibi dersler programa eklenmiştir.[648] Ayrıca ders programına *kanun-ı esasi* dersi yeniden eklenmiştir. Mekteb-i Mülkiyede ve Mekteb-i Hukukta okutulan *idare hukuku* ve *hukuk-u esasiye* dersleri eskisinden farklı bir şekilde, anayasa ekseninde anlatılmaya başlanmıştır.[649] Bunun yanı sıra, *etnoğrafya* dersinin Mekteb-i Mülkiye programına alınması da üzerinde özellikle durulmayı hak eden bir gelişmedir. Zafer Toprak'ın ifadesiyle bu girişim; *"Osmanlı Devleti'nde bilimsel devrime yol açacak önemde bir içeriğe sahipti."*[650] Böylelikle *etnoğrafya* dersi ilk kez Osmanlı Devleti'nde bir eğitim kurumunun müfredatına girmiş olu-

---

Ders Proğramı", *Tanin,* Nu: 96, 11 Şevval 1326, 6 Kasım 1908, s.4. Mekteb-i Mülkiyenin 1911 yılı mezunlarından Ahmet Halit Yaşaroğlu, okulun son sınıfında programa eklenen Arnavutça dersine Sabri Güteza'nın girdiğini ve ders kitabı olarak da Sami Fraşeri'nin *Abetare Gühessekip* adlı kitabının okutulduğunu aktardığı hatıratında, ayrıca *"bu derse 10 numara vermesi şartıyla bir hayli arkadaş bu şubeye girdik."* İfadesinden söz konusu dersin seçmeli olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun Hatıratı, aktaran; Çankaya *MTM I*, s.439.

645 Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler,* Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s.302.

646 *Arnavud,* 31 Kanunuevvel 1325, (10 Ocak 1910); aktaran Olgun, *a.g.e.*, s.302.

647 *"Mekteb-i Mülkiyede Arnavutça lisanının tedrisi için esasen bütçede tahsisat-ı mevcuda olmamasından naşi..."* BOA., *DH. İD.*, 26/26, h. 16 Şevval 1330/28 Eylül 1912.

648 Unat, *Türk eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* s.72.

649 Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya 'Militer Türk-İslam Sentezi'", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek* içinde, der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.71.

650 Zafer Toprak, "Mekteb-i Mülkiye, İlm-i Akvam ve Antropolojiya", *Toplumsal Tarih,* S.224, (Ağustos 2012), s.30.

yordu. Ancak bir yıl sonra Meşrutiyet dönemine hâkim olan özgürlükçü havaya rağmen bu ders gelen tepkiler üzerine programdan çıkarılmıştır.[651] Dersin hocası Satı Bey[652], devrin gerektirdiği bilimsel normları benimseyerek hazırlamış olduğu ders notlarını 1911'de *Etnoğrafya-İlm-i Akvam-ahval-i Umumiye-i Beşer- Ahval-i Umumiye-i Akvam, Ahval-i Hususiye-i Akvam* adıyla neşretmiştir.[653] İki kısmından oluşan kitabın *Ahval-i Umumiye-i Akvam* adını taşıyan birinci bölümde insanın varlığı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.[654] *Tasvir ve Tasnif-i Akvam* başlığını taşıyan ikinci kısımda *uruk-u beyaz, uruk-u safire, uruk-u sevade, uruk-u muhtelite-i Amerikaiye ve uruk-u muhtelite-i Okyanusya* alt başlıklarında insan toplulukları sınıflandırılmıştır.[655] Kitabın zikredilmesi gereken önemli yanlarından biri, incelenen konu ile ilgili devrin bilimsel ve son derece makbul Batılı eserlerinden yararlanılmış olmasıdır. Deniker, *Races et Peuples de la terre*; Verneau, *Les Races Humanities*; De Quatrefages, *L'espéce Humanities* ve Letourneau'ya ait olan başlıca araştırma eserleri kitabın kaynakçasında yer almaktadır.[656]

Nuri Doğan'ın da belirttiği gibi, II. Abdülhamid dönemi ders kitaplarında devletlerin yönetim sistemlerine ilişkin bilgilere yer verilmemesine karşın, II.

[651] Aynı yer.

[652] 1880'de Yemen'in Sina bölgesinde doğan Satı'âl Husri Muhammed Efendi âl Husri adında Suriyeli Arap kökenli bir devlet memurunun oğlu idi. Satı Bey'in bir entelektüel ve eğitimci olarak ön plana çıkan en önemli özelliği gelenek ile modernleşme arasındaki çatışmanın Osmanlı Devleti'nde gözle görülür biçimde yaşanmaya başladığı II. Meşrutiyet döneminde bilimsel bir anlayış doğrultusunda eğitim hayatına yapmış olduğu katkılarıydı. 12 ciltlik Fenn-i Terbiye adlı eseri Türkiye'de eğitim bilimleri ve öğretmenlik mesleğinin bilimsel bir temele oturmasında büyük katkıları olmuştur. II. Meşrutiyet'in fikir hayatındaki canlılığa paralel olarak Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesi konusunda Ziya Gökalp ile basın organları aracılığıyla içine girdikleri tartışmalar epey ses getirmiştir. Bu dönemde İmparatorluğun Arap vilayetlerinde yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan Arap ulusçuluğuna fikri anlamda yakın duran ve Arap milliyetçiliğinin ideoloğu olarak tanınmasına yol açan bir siyasi tavır almaya başlayan Satı Bey 1919'da İstanbul'u terk ederek 1968'deki ölümüne dek yaşamını sürdüreceği Suriye'ye yerleşmiştir. Ercüment Kuran, "Bir Osmanlı Aydını: Satı' El-Husri (1880-1968)", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s.191; Şehbal Derya Acar, *Eğitim Tarihimizde Bir Üstâd: Satı Bey'i Tanımak*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009, s.25-57; William L. Cleveland, *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' Al Husri*, Princeton University, New Jersey, 1971.

[653] M. Satı (Darülmuallimin Müdiri, Mekteb-i Mülkiye Etnoğrafya Muallimi), *Etnoğrafya-İlm-i Akvam-Ahval-i Umumiye-i Beşer- Ahval-i Umumiye-i Akvam, Ahval-i Hususiye-i Akvam*, Tab've Naşiri; İbrahim Hilmi, Kitabhane-i İslam ve Askeri, Babıâli Caddesi, No:46, 1337.

[654] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.248.

[655] *A.g.e.*, s.407. Kitabın transliterasyonu ve ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Çiğdem Özbay, *Mustafa Satı El-Hûsri'nin Etnoğrafya Tarihimizdeki Yeri*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

[656] *A.g.e.*, s.404.

Meşrutiyet döneminde bu uygulama ilk olarak Mekteb-i Mülkiyenin ders programının ıslah edilmesiyle kırılmıştır.[657] Bu dönemde Mekteb-i Mülkiyenin birinci sınıfında okutulan *Fransa, İngiltere ve Amerika Kanun-ı Esasileri Tarihçesi* dersi, zamanın ruhuna ve siyasi havasına son derece uygun bir ders görünümündeydi. Anayasal yönetim sistemine yönelik çabaların ve bu yöndeki yönelimlerin yer altına indiği II. Abdülhamid döneminin aksine Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sözü edilen dersin programa eklenmesi, Mekteb-i Mülkiye yönetiminin Meşrutiyet'in değer ve tasavvurlarına bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu derste okutulmak üzere Celaleddin Arif Bey tarafından hazırlanmış olan kitabın en önemli yönü kuşkusuz Osmanlı Devleti'nde bir devlet okulunda okutulan ilk anayasa kitabı olmasıdır. Bu yönüyle anayasal yönetimin ve bu alandaki kavramların basit düzeyde aktarıldığı kitapta İngiltere, Fransa ve Amerika devletlerinin yönetim düzeni karşılaştırmalarla ele alınmıştır. Bu ülkeler arasında doğal olarak İngiltere üzerinde yoğun bir şekilde durulmuştur. Kitabın ilk bölümünde konuyla alakalı şu ifadelere yer verilmiştir: *"İngiltere kanun-ı esasisi, sair hükümat kanun-ı esasilerinin en eskisi, en mühimi, en bedi'idir. Hepsinden dört yüz sene evvel husule gelmiş olduğu için bütün dünyaya me'huz olmuştur."*[658] Esere konu olan devletlerin anayasal yönetime geçişlerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarihsel geçmiş üzerinde yoğun olarak durulmuştur.

II. Abdülhamid dönemiyle kıyaslandığında, Mekteb-i Mülkiyedeki din ve ahlak ağırlıklı ders programında tam anlamıyla bir dünyevileşmeye gidildiği ilk göze çarpan hususlardan biridir. Ancak bu gerçeğe rağmen, 1908'den sonra Mekteb-i Mülkiyenin birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarında ikişer saat okutulan *hikmet-i hukuk-u İslamiye* (İslam hukuku felsefesi) dersi, okulun dini içerikli tek dersi olma özelliğini taşımaktadır. II. Abdülhamid döneminde ahlâk ve kavaid derslerinin öğrencileri sadakate yönlendirecek içeriklere sahip olmasına rağmen, *hikmet-i hukuk-u İslamiye* dersi Meşrutiyet yönetiminin tasarladığı sorumlu ve rasyonel yurttaş profilini yakalama amacına hizmet etmiştir. Alkan'ın ifadesiyle bu derslerde; *"ulusal ve yasal meşruiyeti olan vatan, millet, kanun ve devlete itaat ve sadakat öne çıkmıştır"*.[659] Başka bir deyişle II. Meşrutiyet döneminde vatandaş kimlik ve erdemlerini geliştirmek üzere okullarda yaygın hale getirilen yurttaşlık

[657] Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918),* Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.49.

[658] Celaleddin Arif Bey, *Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur,* Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiye, 1324, s.2.

[659] Mehmet Ö. Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* C.1, (edt.) Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.395.

bilgisi dersleri düşünüldüğünde, *hikmet-i hukuk-u İslamiye* dersinin de Mekteb-i Mülkiyede benzer bir işleve sahip olduğu söylenebilir.[660] Bu açıdan bakıldığında vatandaşların yurttaşlık bilinciyle donatılması için her düzeydeki okulların büyük bir önemi vardı.[661] Bir görüşe göre; II. Meşrutiyet döneminde ders programlarına siyasal kültür açısından önemli görülen, çağdaş toplum ve milliyetçi değerleri aktarmaya yönelik dersler eklenmiş ve II. Abdülhamid döneminin İslam-Türk sentezini baz alan politikalarının yerine Türk-İslam sentezi düşünülmüştür.[662] Her hâlükârda, bu durum dini içerikli eğitim uygulamasının değişen politikalara rağmen devam ettirildiği ilginç bir gerçeğe işaret eder. Nitekim II. Abdülhamid döneminde faaliyetlerini yurtdışında yürüten Jöntürk kadroları, hem ulusal bilincin aşılanmasında eğitimin önemine hem de Hamidiye rejiminin eğitimde geleneksel kodlar sayesinde ulaştığı azımsanmayacak başarıya tanıklık etmişlerdir.[663]

Hikmet-i Hukuk-u İslamiye için Mekteb-i Mülkiyede okutulan ders kitabının içeriğine bakıldığında, İslam dininin toplumsal yaşama getirdiği yoruma yer verilerek kısaca Meşrutiyet yönetiminin elde etmeye çalıştığı vatandaş tipinin İslami esaslarla bağdaştırılmaya çalışıldığı görülür. Kitabın bazı bölümlerinden örnek vermek gerekirse, *taaddüd-ü zevcat* başlığı altında çok eşliliğin İslam hukuku açısından meşru olmasına rağmen, Avrupalıların sandığı gibi bütün Müslüman erkeklerin bu şekilde davranacakları bir durumun söz konusu olmadığı vurgulanmıştır. Öte yandan, *meşveret* kavramının ele alındığı bölümde parlamenter yönetim sisteminin İslami kökenlerine vurgu yapılmaya çalışıldığı kolayca anlaşılmaktadır.[664] Erdemli yurttaş modelinin İslami ölçülerde verilen örneklerle tanımlandığı eserde; *dinin kavaid-i medeniyesi, taddüd-ü zevcat ve talak (çok eşlilik ve boşanma), kaza ve kader, tevekkül* gibi başlıklar altında beşeri olgular ve *hilafat, vezaret* ve *meşveret* gibi kısımlarda da yönetim ile ilgili konulara İslami yorumlar getirilmiştir.

[660] Bkz. Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.36.

[661] Zafer Toprak, "80. Yıldönümünde `Hürriyetin İlânı' (1908) ve `Rehber-i İttihad'", *Toplum ve Bilim,* S.42, (Yaz 1988), s.157-173.

[662] Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", s.60.

[663] Nazan Çiçek, "The Role of Mass Education in Nation-Building in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1870-1930", *Mass Education and the Limits of State Building, c. 1870-1930* içinde, (edt.) Laurence Brockliss-Nicola Sheldon, Palgrave Macmillan, New York, 2012, s.230.

[664] Mehmed Fehmi (Mekteb-i Mülkiye Hikmet-i İslamiye, Mekteb-i Hukuk Mecelle ve Mekteb-i Sultani İlm-i Kelam Muallimi Beyazıd Dersiamlarından), *Hikmet-i Hukuk-u İslamiye,* Tabı've Naşiri Ahmed Halid, Müdavimin-i Mülkiye Kitabhanesi, Nu:6, Kütüphaneci Cihan, İstanbul, 1326, s.63.

Kanun-ı Esasi'nin 23 Temmuz 1908 tarihinde yeniden yürürlüğe konması her şeyden önce Yeni Osmanlılar'ın oluşturdukları ve devrimci ideallere sahip olan aydınların fikir dünyasının eğitime olan yansımaları Mekteb-i Mülkiyede de hissedilmiştir. Okulun 1908 yılında ıslah edilen yeni ders programına göre her üç sınıfta da okutulan *Tarih-i Siyasi* dersi bu fikri ideallerin öğrencilere aktarıldığı ortamı yaratmıştır. Bu dönemde özellikle sultani düzeyindeki mekteplerde verilen derslerde özellikle Fransız İhtilali üzerinde yoğun bir şekilde durulmuş ve bu yönde eserler verilmiştir. Fransız İhtilali'nde öne çıkan Condorcet, Saint-Just, Danton ve Robespierre gibi şahsiyetlerin hayat hikâyeleri canlı bir üslupla anlatılmıştır.[665] Ali Reşat tarafından neşredilen *Fransa İnkılâb-ı Kebiri* adlı eserden bir yıl önce Mekteb-i Mülkiyede *tarih-i siyasi* dersinde okutulan ve müellifi Diran Kelekyan[666] olan *On Dokuzuncu Asırda İçtimaî ve Siyasî Avrupa Medhal- Fransa İhtilal-i Kebiri, Napolyon ve Viyana Kongresi* başlığını taşıyan kitap, okulun öğrencilerini Avrupa devrimler tarihine aşina kılan bir içeriğe sahipti. Adından da anlaşıldığı gibi bu kitap Fransız İhtilal-i Kebiri, Napolyon ve Viyana Kongresi şeklinde üç bölüme ayrılmış ve Zafer Toprak'ın deyimiyle o tarihe değin Fransız Devrimi üzerine en ayrıntılı eser olarak yazınımıza geçmiştir.[667] Kelekyan, kitabının girişinde; *"Avrupa'nın içtimai ve siyasi hal-i hazırının mukaddematı miladın on sekizinci asrının sonlarında ve on dokuzuncu asrın evailinde tezahür etmiştir. Fransa ihtilal-i kebirinin hayat-ı umumiyeye ithal ettiği yeni usuller içtimai cereyanı husule getirmiş ve Napolyon'un sükûtundan sonra Avrupa'nın siyasi teşkilatıyla politikasının irticaı amaline istinad edilmesi ahval-i umumiyenin tecelliyat-ı muahharesinin, ezcümle vukua gelen menazaat muhrebattan büyük kısmının mayasını teşkil eylemiştir"* sözleriyle, Fransız İhtilali'nin Avrupa'da 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasal nitelikli birçok gelişmenin zeminini oluşturduğunu ifade etmiştir.[668]

[665] Ercüment Kuran, "Fransız İnkılâbı'nın Türk Düşünürlerine Etkisi, 1789-1922", *Erdem*, c.9, S.26, (1993), s.739.

[666] Diran Kelekyan, Osmanlı Devleti'nin Ermeni tebaasından Sarraf Kirkor Kelekyan Efendi'nin oğludur. Fransa'daki Eğitim hayatından sonra II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönerek Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiye'de tarih-i siyasi muallimi olarak görev yaptı. *Kamus-ı Fransevi, Dictionnaire Français-Turc des Termes Techniques* adlarıyla iki sözlük hazırlayan Diran Kelekyan, yaşamı boyunca çeşitli gazetelerde yazarlık yapmıştır. Ali Çankaya'nın 1 Eylül 1918 tarihinde İstanbul'da öldüğünü aktarmış olmasına rağmen, Diran Kelekyan 24 Nisan 1915'te çıkarılan tehcir kararının ardından ayrılıkçı Ermeni faaliyetleriyle ilişkilendirilerek İstanbul'da tutuklanıp Çankırı'ya sürülmüş ve bu süreçte tartışmalı bir şekilde yaşamını yitirmiştir. Bkz. Çankaya, *YMTM II*, s.966; Faruk Alpkaya, "İnsanlar Asıl Unutulunca Ölür: Diran Kelekyan", *Mülkiye Dergisi*, S.39, c.1, (2015), ss.271-273; Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, C.2, Dergâh Yayınları, 2010, s. 651.

[667] Zafer Toprak, "Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi", *Tarih ve Toplum*, S.67, (Temmuz 1989), s.40.

[668] Diran Kelekyan, *On Dokuzuncu Asırda İçtimai ve Siyasi Avrupa Medhal, Fransa İhtilal-i*

Belirtmek gerekir ki, Kelekyan 'ın bu eserinde ortaya koymuş olduğu tarihsel derinlik, çağdaş tarihyazıcılığıyla elde edilen birikimle kıyaslandığında da geçerliliğini korumaktadır. Eserde geçen; *"Avrupa Hükümetleri, Fransa İhtilal-i Kebi-ri'nin zaman-ı zuhurunda mes'eleye içtimai bir nokta-i nazardan bakmayıp bilakis Fransa'nın dâhilen gaileleri ma'ruz bulunması devlet-i müşaruniley hayı düçar, zaif edeceği mülahazasıyla memnun olmuşlardır. Bidayette, ihtilalden kendileri için tehlike tasvir etmediklerinden, müdahale hakkındaki tekliflere ihtiyat ve tereddütle mukabele etmişlerdir"*[669] şeklindeki değerlendirmelerinden yaklaşık 50 yıl sonra Batılı saygın bir tarihçinin benzer bulgulara ulaşması[670] Kelekyan'ın sözü edilen eserinin zamanının ötesinde bir geçerliliğe sahip oluğunu ortaya koymaktadır.[671]

Mekteb-i Mülkiyenin Meşrutiyet döneminde gelişim gösterdiği alanlardan bir diğeri de sosyal örgütlenme alanıdır. Bilindiği üzere, Meşrutiyetin ikinci defa ilanıyla birlikte özgürlükçü rejimin sağladığı uygun koşullarda içgüdüsel olarak cemiyetleşme faaliyetleri de uç göstermeye başlamıştır.[672] Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni bir yönetim anlayışı koşullarında cemiyetleşme konusunda yasal bir düzenleme olmamasına rağmen dönemin toplumsal ve siyasal yaşamında görülen dönüşüme uygun bir şekilde onlarca dernek ve parti kurulmuştur.[673] Bu kuruluşlar ancak 16 Ağustos 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nun yasalaşmasıyla meşruiyet kazanmışlardır. Bununla birlikte 21 Ağustos 1909 günü çıkarılan bir yasayla Kanun-ı Esasi'ye 120. madde eklenmiş ve dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.[674] Buradan anlaşıldığına göre, Mekteb-i Mülkiye mezunları tarafından bu süreçte kurulmuş olan ilk adı *"Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihad ve Teavün Cemiyeti"* olan ancak daha sonra *"Mezûnin-i Mülkiye Cemiyeti"* şeklinde adını değiştiren dernek, cemiyetler kanunu yasalaşmadan önce

---

Kebiri- Napolyon-Viyana Kongresi, Sabah Matbaası, Dersaadet, 1330, s.1.

[669] *A.g.e.*, s.195.

[670] Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey, Some Notes on Transmission of Ideas", *Journal of World History*, Vol.1, No.1, (Julliet 1953), ss.106-125.

[671] Diran Kelekyan'ın ders kitabı olarak okutulan diğer kitapları; Tarih-i Siyasi, On Sekizinci Asırda Tarih-i Siyasi-i Umûmi, On Dokuzuncu Asırda Tarih-i Siyasi-i Umûmi şeklinde sıralanabilir. Kelekyan'ın sözü edilen kitaplarında Charles Seignobos ve Jules Mechelet gibi dönemin Fransız tarihçilerinden alıntılar yapıldığını belirten Ali Birinci'ye göre ise bu kitaplar esaslı ve farklı bilgiler ihtiva etmemektedir. Ali Birinci, *Tarih Yolunda Tanıdıklarım*, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s.44.

[672] Zehra Aslan, "Osmanlı'da Toplumsal Örgütlenmeye Geçiş ve Cemiyetleşme Faaliyetleri", *Türk Yurdu*, S.276, Yıl 99, (Ağustos 2010), s.58.

[673] Mehmet Ö. Alkan, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları* içinde, (edt.) Ahmet N. Yücekök, İlter Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.51.

[674] Zafer Toprak, *"1909 Cemiyetler Kanunu ve Türkiye'de Sivil Toplumun Doğuşu"*, *TCTA*, C.1, (1995), s.205.

Ağustos 1908'de tescil edilmiştir.[675] Siyasal atmosferin belirsizliklerle dolu olduğu bir dönemde kurulan ve Meşrutiyet'in ilanının sivil toplumda yarattığı genişlemenin bir ürünü olan bu cemiyet, siyasi cereyanlara kapılmayıp Mekteb-i Mülkiye mezunlarının devlet hayatında daha etkin olmalarını hedeflemiştir.[676] Bu cemiyetin kuruluşunun geleneksel Osmanlı devlet yönetiminde kul statüsünde bulunan memur tipolojisindeki değişim temelinde ele alındığı bir çalışmada, cemiyetin asıl öneminin sendikalizmden henüz bahsedilmediği bir dönemde Osmanlı memurlarının bir dayanışma arayışına gitmelerinden ileri geldiği belirtilmiştir.[677] Findley'in deyimiyle; "... *dernek üyeleri eski okul bağından çok Osmanlı toplumu bağlamında hiç de şaşırtıcı olmayan bir tercihle bir aile imajını yeğ tutuyorlardı. Mülkiye Mektebi ile bağı olan herkesi Mülkiye ailesi içinde sayıyor ve birbirlerine kardeş veya en azından refik diye hitap ediyorlardı.*"[678] Gerçekten de daha sonraki dönemlerde Mülkiyelilik ruhu ile ifade edilen duygusal ve zihinsel zeminde bir araya gelen ve seçkin bir grubu oluşturan Mülkiyeliler arasındaki dayanışma ve ortak bilinç sürekli dile getirilen bir gerçeği yansıtmaktadır.[679]

Okulun İstanbul'da bulunan mezunları tarafından düzenlenen toplantıda hürriyet ve meşrutiyeti yücelten konuşmalar yapıldıktan sonra söz konusu derneğin örgütsel yapısı ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Yapılan oylamada 20 kişilik bir yönetim kurulu ve sekiz yedek üye seçilmiştir. Yönetim kurulu ilk toplantısında Emrah Efendi'yi başkanlığa, Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal Bey'i de ikinci

[675] Çankaya, *YMTM II,* s.1323.

[676] *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi,* s.9.

[677] Mehmet Beşikçi, "Meslek Dayanışması mı, Vatan Kurtarıcılığı mı? II. Meşrutiyet Döneminde Bir Memur Örgütlenmesi Olarak Mülkiye Mezunları Cemiyeti, 1908-1916", *Toplum ve Bilim,* S.119, (2010), s.167.

[678] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* s.259. Mekteb-Mülkiye mezunlarından ve bir dönem aynı okulda hocalık da yapmış olan Satı al Husri Mekteb- Mülkiyede geçirdiği öğrencilik yılları için şu bilgiyi aktarmıştır: "*Mekteb-i Mülkiye'yi Mekteb-i Mülkiye yapan şey asıl ondaki içtimai hayat ve manevi muhit idi. Birçok arkadaşım gibi ben de orada geçirdiğim yedi senelik hayat esnasında rahle-i tedrislerine oturduğum muallimlerin ne için itiraf etmemeli, pek azına karşı hürmet ve minnet duyuyorum. Fakat o mektepte bizi sürükleyip götüren ateşin hayata karşı pek derin minnettarlıklarla mütehassıs oluyorum.*" Satı Al Husri, "Mülkiye Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.25, (1971), s.32.

[679] Güngör Aydın, "Mülkiyenin 122. Kuruluş Yıldönümü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* c.8-9, S.64-65, (1981), s.21. Ayrıca bkz. Yusuf Şahin, *Türkiye'de Siyasal Elitizm ve Politik Cemaat Olarak Mülkiyeliler,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2005, s.74-75. Mülkiyeli tanınmış şairlerden Cemal Süreyya bu durumu; "*Mülkiye bir hayat tarzıdır.*" şeklinde ifade etmiştir. Muzaffer Uyguner, "Mülkiyelilik Ruhu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.5, (1996), s.28. Okulun mezunlarından Cevat Vural anılarında; Mülkiyeli olmak ile Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun olmanın aynı şey olmadığını belirtip "*Mülkiyelilik dünyaya ve olaylara özel bir bakış tarzıdır, bir espridir*" tanımıyla bu okuldan mezun olmayan Turhan Feyzioğlu'nu da bu gruba dâhil ederek Mülkiyeliliği dar bir kurumsal kimliğin dışında düşünmüştür. Cevat Vural, *Bir Mülkiyelinin Aklında Kalanlar,* Karaköy Rotary Kulübü, İstanbul, 2002, s.50.

başkanlığa seçmiştir.[680] Yönetim kurulunun hazırlamış olduğu nizamnameye göre, derneğe üye olmak için aranan şartlar; Mekteb-i Mülkiye mezunu olmak, düzenli aidat ödemek ve derneğin kurallarına uymak şeklindeydi.[681] Derneğe doğal olarak üye kaydı yaptırabilecek olan Mekteb-i Mülkiyenin 1906-1907 (1324) yılı dâhil olmak üzere 1878'ten (1295) itibaren mezun olanların isminin yer aldığı tablo yayınlanmıştır.[682]

Mülkiye Mezunları Cemiyeti, Meşrutiyet döneminin basın hayatına getirdiği canlılığın da etkisiyle aylık bir süreli yayın çıkarmayı hedeflemiştir.[683] Cemiyetin muaddel nizamnamesinin 43. maddesi çıkarılacak olan yayın konusunda açıklayıcı bilgiler içermektedir:

> Cem'iyetin vasıtay-i neşr ve efkârı olmak ve Mekteb-i Mülkiye mezunlarının muhafaza-i hukukuna hidmet etmek üzere şehri bir risale-i muvakkata neşr olunacaktır. Bu mecmuada meclis-i idare zabıtlamaları ile muhasebe mizan şehrileri ve sail-i muhasebesi hakkında meclis-i idarenin takrir ve heyetimizin raporları vel'hasıl cem'iyete müteallik kâffe-i hususat ile içtima'ı umumiyelerin müzakerat ve mukarreratı ve Mekteb-i Mülkiye ile mezunlarına müteallik havadis-i muhtelife neşr olunacağı gibi a'zay-ı cemiyet tarafından kaleme alınarak mecmua komisyonunca muvafık görülecek olan makalat-ı fenniye ve siyasiye dahi derç edilecektir.[684]

Cemiyet nizamnamesinin ilgili maddesinde, çıkarılması düşünülen mecmuanın gayet mütevazı amaçlara yönelik olduğu ifade edilmişse de dönemin diğer pek çok süreli yayın organı gibi, ülke siyasetinden eğitim olgusuna varıncaya dek çok çeşitli konularda yazılmış olan makalelere yer verilmiştir.[685] Mülkiye Mecmuası adıyla yayın hayatına başlayan derginin ilk sayısı 14 Şubat 1909'da çıkmış ve 14 Ağustos 1911'de çıkan 30. sayısıyla da yayın faaliyetini sonlandırmıştır.[686] İdare heyeti; Ali Reşad, Hasan Tahsin, Ali Seydi ve Hakkı Behic, Yahya Sezai, İsmail Müştak, Hayreddin, Ahmed Zühdi, İsmail Hakkı ve Memduh Beylerden oluşan

[680] Süleyman Güngör, "1908 Devrimi ve Mekteb-i Mülkiye", *Doğu Batı*, II. Meşrutiyet 100. Yıl, s.46, (Ekim 1908), s.274.

[681] Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihâd ve Teavün Cemiyeti Nizamnamesi", *Mülkiye Dergisi*, c.4, S.39, (2015), s.166.

[682] *Mezûnin-i Mülkiye İttihâd ve Teavün Cemiyeti*, Dârûl-Hilâfeti'l-Âliyye, Matbaa-i Amire, 1326, s.6.

[683] Baskıcı, *"Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihâd ve Teavün Cemiyeti Nizamnamesi"*, s.168. Meşrutiyet döneminde basın faaliyetlerinde görülen artış konusunda bkz. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını, İçeriği ve Rejimi", *TCTA*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.70; Uygur Kocabaşoğlu, *"Hürriyet"i Beklerken, İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

[684] Madde 43. *Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihâd ve Teavün Cemiyeti Nizamnamesi*, s.6.

[685] Beşikçi, *a.g.m.*, s.171.

[686] Aynı yer.

mecmuanın sahip ve imtiyaz müdürü ise Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Mercan Mekteb-i İdadisi Müdiri Ali Reşad olarak gösterilmiştir.[687]

Derginin yazarları arasında, dönemin bir diğer önemli yayın organı olan *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'nda yazıları yayınlanan Bedi-i Faik, Satı Bey, Ali Reşad, Ali Seydi, Rıfkı, İsmail Müştak ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi bilinen isimler yer almıştır.[688] Oldukça geniş yelpazedeki konu çeşitliliğine sahip olan Mülkiye Mecmuası Keskin'e göre; *"yönetim olgusunu hukuksal yaklaşım dışında ele alan incelemelerin yer aldığı önemli bir kaynaktır."*[689] Mülkiye Mecmuası, bir meslek dayanışması şeklinde ortaya çıkmasının yanında siyasal ve yönetsel sorunların da ele alınması açısından, yönetim tarihi konusunda döneme hâkim olan temel yaklaşımları ortaya koymuştur.[690] Esasen Mekteb-i Mülkiyenin tarihi, Türkiye'de çağdaş kamu yönetiminin gelişimi ile özdeş olduğu için Mülkiye Mecmuası'nın da bu alanda çok özel katkıları olmuştur.[691] Aslında okulun ilk ders programında çeşitli isimlerle programa eklenen *"yönetim bilimi"* dersleri müfredatın omurgasını oluşturmuştur. Ancak 1879'dan sonra programa eklenen *usul-u idare* adlı ders ve dersin hocası Sakızlı Ohannes Paşa tarafından ders kitaplarının hazırlanması, kamu yönetimi eğitiminin Osmanlı Devleti'ndeki başlangıç yılları olarak kabul edilmektedir.[692] Meşrutiyet'in ilanından sonra *usul-u idare* dersinin 1910 yılına kadar programda kaldığı görülmektedir. Ancak daha sonra okulun ders programlarına hukuk ağırlıklı dersler hâkim olmuştur.[693]

[687] Ahmed Nezih Galitekin, "Mülkiye Mecmuası", *Müteferrika,* No: 10, (Kış 1996), s.143.

[688] Nuray E. Keskin, "II. Meşrutiyet'te Yeni Düzen Arayışı, Mülkiye Mecmuası Üzerine Bir İnceleme (1909-1911)", *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform* (kolektif), TODAİE, Ankara, 2009, s.226; Ülken, *a.g.e.,* s.219.

[689] Aynı yer.

[690] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* s.260. Bkz. Hasan Hamid, "İdare-i Vilayat", *Mülkiye,* No:3, 14 Nisan 1909, s.1-10; Mehmed Asım, "Memurin Muhakemesi", *Mülkiye,* No:3, 14 Nisan 1325, s.45-50; A. Seni, "İdare-i Vilayat ve Taksimat-ı Mülkiyye", *Mülkiye,* No: 7, 14 Ağustos 1909, s.15-30; Bedi'i Nuri, "İdare ve Kanun", *Mülkiye,* No: 13, 14 Şubat 1910, s.40-44; Ahmed Kemal, "Tesviye-i İdare Ameliyatı", *Mülkiye,* No:20, 14 Eylül 1910, s.17-20; A. Seni, "Me'murin-i Devletin Hukuku yahud Mahakim-i Hazıra-i İdare", *Mülkiye,* No: 26, 14 Mart 1911, s.65-70; A. Seni, "Vilayat Kanunu Layihasına Bir Nazar", *Mülkiye,* No:30, 14 Ağustos 1911, s.333-354.

[691] Burhan Aykaç, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin Gelişimi", *Türkiye'de Kamu Yönetimi* içinde (Der.) Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman, Yargı Yayınevi, Ankara, 2003, s.50.

[692] Nuray E. Keskin, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi,* s.39, c.2, (Haziran 2001), s.5. Ermeni asıllı Osmanlı aydını Sakızlı Ohannes Paşa, Osmanlı Devleti'nde liberal iktisat düşüncesinin savunucusu olup, Mekteb-i Mülkiyede ilm-i servet adlı dersin de hocalığını yapmıştır. Usul-u idare ve usul-u idare-i mülkiye adlı kitapları Mekteb-i Mülkiyede ders kitabı olarak okutulmuştur. Ülken, *a.g.e.,* s.151.

[693] Nuray E. Keskin, "Türkiye'de Yönetim Biliminin Gelişimi 1870-1910", *Amme İdaresi Dergisi,* c.41, S.4, (Aralık 2008), s.12. Keskin ve kendisinin de yararlanmış olduğu diğer önemli eserler,

Mülkiye Mecmuası'nda yayınlanan makalelerin büyük bir kısmı da sosyo-kültürel konular ve sosyal bilimlerin çeşitli alanları ile ilgili konulara eğilmiştir. Findley'in deyimiyle büyük bir kısmı özgün olmayan ve ansiklopedik kategoride hesap edilmesi gereken bu gruptaki makaleler genel kültür açısından geniş bir ilgiyi yansıtmaktadır.[694] Bunun dışında Mülkiye Mecmuası'nda yer verilen bazı makaleler, idare mesleğini icra etmekte olan Mülkiye mezunlarının görev yerle-

---

Mekteb-i Mülkiyenin 1909-1910 yılından itibaren Darulfünun'un bir şubesi haline getirildiğini aktarmış olsa da elimizdeki bir belgede bu durumun aksi yönde bilgi mevcuttur. *"Darulfünûn* müdiriyetinin Mekteb-i Mülkiye müdiriyetine tefvizi", BOA., *MV.*, 123/30, h. 17 Zilkade 1326/11 Aralık 1908. Belgede Maarif Nezâreti tarafından sunulan tezkerede konu ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır: "İş bu tezkerede *Darulfünûn 'un vaktiyle Mekteb-i Mülkiye binası dâhilinde te'sisiyle müdirini mektebi mezkûr müdiri sabıkı uhdesine ilave-i memuriyeti suretiyle tefviz ve her şube için birer muavin tayin edildiği halde tensikat-ı ahire icabınca dar-ı mezbûrun Avrupa fakültelerinde olduğu gibi heyet-i ta'limiye tarafından intihab edilecek bir müdür ile idare ettirilecek idiyse de bir mekteb dâhilinde iki müdürün bulunması her iki mektebin de intizam-ı idaresine halel vereceğinden bahisle dar-ı mezbûrun müdüriyetinin müntehiren ilğa edilmek ve ileride de bundan dolayı bir şeyi talep hakkı olmamak şartıyla mektebi mezbur müdüriyeti uhdesine ilaveten tefvizi lüzumu görülmüş esbabı muharrereye lef 'en terviç işar münasib görünmüş olduğundan olvechle icrayı icabının nezaret-i müşarunileyhaya tebliği tezkir kılındı."* Bu teklif daha sonra Meclis-i Mahsus-u Vükelâ tarafından uygun görülerek hayata geçirilmiştir: "...İlaveten tefvizi lüzumuna dair makam-ı senaveri Babıâ*li cenabı samiine sebk eden işara cevaben şerefsudur olan 1 Kânunusani 1324 tarihli ve 394 numaralı tezkere saye-i cenabı Sadâretpenahiye keyfiyet meclisi mahsus-u vükelâ'da led-il mütalaa ifası olvechle dar-ı mezkûr müdiriyetinin (ahide tavviliği---tazavvu-güzelleştirme) uhde ve ilavesine tefvizi münasip görünmüş..."* BOA., *MF. MKT.*, 1081/21-41, h. 3 Muharrem 1327/25 Ocak 1909. Belgede yer alan bilgilere rağmen, bu dönemde Darulfünûn 'un Mekteb-i Mülkiyeden ayrı bir idareye kavuştuğu bilgisi birçok kaynakta tekrar edilmektedir. Mehmet Ali Ayni, *Daru'l-fünûn Tarihi*, (haz.) Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s.59; Emre Dölen, "Darulfünûn", *TCTA*, C.2, s.476. Kanımızca, bu kafa karışıklığının temel nedeni aynı binayı (Zeynep Hanım Konağı) paylaşan iki okulun yönetilmesinde ve öğrencileri arasında zaman zaman disiplin sorunlarına varan rekabetin yol açtığı yönetim boşluğudur. Gazetelere yansıyan bir habere göre, Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin Darülfünun'a ait olan panoya "*3000 Darulfünûn talebesine karşı 300 Mülkiyeli*" yazısını yazmaları iki okulun ayrılmasına yönelik tartışmalara zemin hazırlamıştır. "Mekteb-i Mülkiye-i Darulfünûn", *Tanin*, 3 Mart 1326, (16 Mart 1910), s.3. Bunun dışında, Mekteb-i Mülkiyedeki müdürlük makamının bu tarihlerde kesintisiz bir şekilde devam ettirildiği de bilinmektedir. Çankaya'nın aktardığına göre; Okulun müdürlüğüne 6 Haziran 1909 tarihinde Mehmet Rakım Bey (Açıkalın) getirilmiş ve yine Çankaya'nın verdiği biyografik bilgiye göre; Darulfünûn'un Mekteb-i Mülkiye idaresinden ayrıldığı tarih olan 13 Temmuz 1910'dan sonra Mekteb-i Mülkiye müdiriyeti Açıkalın'ın uhdesinde kalmaya devam etmiştir. Çankaya, *YMTM II*, s.836. Selçuk'un araştırmasında elde edilen bulgulara göre ise; Darulfünun'un Mülkiyeden ayrılması kesin olarak 13 Mart 1912 tarihinde Darulfünun Müdüri Umumiliği'ne Said Bey'in getirilmesiyle gerçekleşmiştir. Bkz. Mustafa Selçuk, *İstanbul Darulfünûnu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012, s.52.

[694] Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s.260; Ali Seydi, "*Yine Ahval-i Ruhiyemiz*", *Mülkiye*, No:7, 14 Ağustos 1909, s.34-40; Ahmed Salahaddin, "Tarih Nasıl Yazılmalıdır", *Mülkiye*, No:7, 14 Ağustos 1909, s.41-50; Hakkı Behiç, "*Hâkimiyet-i Amme-Terbiye-i İçtimaiye*", *Mülkiye*, No: 7, 14 Ağustos 1909, s.51-56; Efdalüddin, "Osmanlı'da Vatan Muabbeti", *Mülkiye*, No:10, 14 Kasım 1909, 37-43; Giridi M. Raşid, "İngiltere'de Meclis-i Ayan", *Mülkiye*, No:19, 14 Kasım 1909, s.53-59.

rinden göndermiş oldukları ve geniş ölçüde idarecilik mesleğinin pratik olarak yürütülmesi aşamasında, yönetim sorunlarını ele alan çalışmalardan oluşmuştur.[695]

Mülkiye Mecmuası 1911'deki 30. sayısıyla yayın hayatını sonlandırmasına karşın Mülkiye Mezunları Cemiyeti, 1916 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe konmasından sonra başlayan özgürlük ortamında kurulan cemiyet, 31 Mart Olayı ve 1913'teki Babıâli Baskını sonrasında İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki politik iktidarın yol açtığı katı ve monist karakterdeki siyasal ortamda faaliyetlerini sonlandırmıştır.[696]

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin Mekteb-i Mülkiye üzerindeki olumlu etkileri arasında birçok kaynakta vurgulanan, ancak süregelen tekrarlarla bir ezber halini almış olan yanlışlardan biri; Mekteb-i Mülkiye adına II. Abdülhamid döneminde eklenen "Şahane" sözcüğünün çıkarılmış olduğu bilgisidir.[697] Dönemin öğrencilerinden Zeki Mesud konuyla ilgili olarak; *"Meşrutiyet'in ilanı, "Mülkiye-i Şahane"nin adını değilse bile çehresini değiştirmişti"* bilgisini aktarmıştır. Öte yandan II. Meşrutiyet dönemi boyunca birçok resmi belgede okulun adı *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane* şeklinde yazılmıştır.[698] Bunun da ötesinde, bir süre kapalı kaldıktan sonra 1918 yılında yeniden faaliyete geçen Mekteb-i Mülkiyenin bağlı bulunduğu Dâhiliye Nezâreti tarafından 9 Aralık 1918 tarihinde Sadâret'e gönderilen bir yazıda; *"Görülen lüzum ve ihtiyaç üzerine yeniden tesis ve ihya kılınan Mekteb-i Mülkiyenin tahtı himaye-i hazreti mülûkânede bulunarak..."* ifadesiyle mekte

[695] Muş Mutasarrıfı Ahmed Macid, "Kürdistan Ahvâli ve Mes'ele-i Islahat", *Mülkiye,* No: 8, 14 Eylül 1909, s.1-18, *Mülkiye,* No: 10, 14 Ocak 1910, s.1-13; Sakız Mutasarrıfı Macid, "Ahkâm-ı Kanuniye ve Evamir-i Umumiye", *Mülkiye,* No: 11, 14 Aralık 1909, s.34-40; Büyükçekmece Kaymakamı Cevdet, "Mübtehab Nahiye Müdürleri", *Mülkiye,* No: 13, 14 Şubat 1910, s.32-35; Erzincan Mutasarrıfı Şefik, "Dersim Ekradının Ahval-i Mezhebiyyeleri", *Mülkiye,* No: 15, 14 Şubat 1914, s.9-13.

[696] Beşikçi, *a.g.m.*, s.179. İttihad ve Terakki iktidarının sivil toplum ile kurduğu sorunlu ilişki üzerine yapılmış yetkin bir çalışma için bkz. Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918)", *MES,* Vol.43, No.5, (September 2007), ss.795-809.

[697] Taner Timur, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye,* c.33, s.265, s. 212; Yavuzyiğit, *a.g.e.,* s.31; Çankaya, *YMTM I,* s.323; Ergün, *a.g.e.,* s.390.

[698] *"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ikinci sınıf talebesinden Alaaddin Efendi'nin arzuhali"*, BOA., *ŞD.,* 3120/36, h. 14 Receb 1332/8 Haziran 1914. *"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane muhasebeciliğinin Divan-ı Muhasebatça tedkiki"*, BOA., *BEO.,* 3323/249218, h. 29 Rebiü'l-ahir 1326/25 Ekim 1908 *"Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Hüsnü Abdülhadi Efendi'nin Beyrut Vilayetine maiyyet memuru olarak tayin edildiği"*, BOA., *DH. MKT.,* 1278/68, h. 11 Receb 1326/9 Ağustos 1908.

bin padişahın himayesi altına alınması istenmiştir.[699] Sadâret'in 15 Aralık 1918 tarihinde gönderdiği cevap yazısına göre bu isteğin kabul edildiği anlaşılmıştır.[700]

B. Mekteb-i Mülkiyenin Teşkilat Yapısı, İşleyişi ve Eğitim-Öğretime Yönelik Düzenlemeler

Meşrutiyet'in ilanının ardından Mekteb-i Mülkiyenin kurumsal işleyişinde görülen en önemli gelişme, bu okulun aynı eğitim yerleşkesini paylaştığı Darulfünûnun idaresinden de sorumlu hale getirilmesi olmuştur. Maarif Nezâreti tarafından 21 Kasım 1908 tarihinde hazırlanmış olan tezkerede ifade edildiğine göre; vaktiyle Mekteb-i Mülkiye ile aynı binalarda faaliyet gösteren ve her şubesi için ayrı ayrı muavinler atanmış olmasına rağmen, Avrupa'daki fakültelerde olduğu gibi Darulfünûn için de heyet-i ta'limiye tarafından bir müdür seçilmesi gerekmekteyse de aynı binada iki ayrı müdür bulunmasının sakıncalı bir duruma yol açacağından sözü edilen okulun Mekteb-i Mülkiye müdürünün yönetimine bırakılması istenmiştir. Bu tezkerenin görüşüldüğü Meclis-i Vükelâda, tezkerede vurgulanan durum uygun bulunarak bu yönde karar alınmıştır.[701] Hemen belirt-

[699] BOA., *İ.DUİT.*, 115/21, h. 5 Rebiü'l-evvel 1337/9 Ağustos 1918. Okulun mezunlarından Mustafa Nuri Anıl'ın aktardığına göre; okulun "şahane" ünvanını almasının sağladığı herhangi bir fayda veya avantaj yoktu; zira Mekteb-i Mülkiyenin Padişahın himayesine girmesine rağmen müstakil bir binaya sahip olmaması ve Padişah Vahdettin'in okula özel bir ilgi göstermemiş olması bu ünvanın sembolik olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Nur Anıl, "Mülkiyenin İkinci Açılışı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.37, (1974), ss.32-34.

[700] BOA., *İ.DUİT.*, 115/21-2, 11 Rebiü'levvel 1337/15 Ağustos 1918. Zafer Toprak'a göre Mekteb-i Mülkiyede daha önceki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin çokulusluluğunun simgesi olan elsine-i erbaa (Arapça, Rumca, Ermenice, Bulgarca)'nın II. Meşrutiyet döneminde kaldırılması bir anlamda üniter devlet anlayışından ileri geliyordu. Toprak, *"Mekteb-i Mülkiye, İlm-i Akvam ve Antropolojiya"*, s.29. Ancak en azından Rumca ve Bulgarcanın Balkan Savaşlarının sonuna kadar ve Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar müfredatta kaldığı anlaşılmaktadır. Bir görüşe göre bu iki dersin programdan kaldırılması İttihad ve Terakki yönetiminin milliyetçi politikaları ile ilişkiliydi. Beşikçi, *a.g.m.*, s.179. Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.260. Çankaya, da herhangi bir kaynak göstermeden bu derslerin *"elsine"* adıyla Mülkiyenin her üç sınıfında da okutulduğunu iddia etmektedir. Çankaya, *YMTM I*, s.331. Balkan Savaşları'nın İttihatçıların kontrolündeki politik iktidarın eğitim politikası üzerindeki etkisi için bkz. Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", *Amme İdaresi Dergisi*, c.42, S.2, (Haziran 2009), s.75.

[701] BOA., *MV.*, 123/30, 17 Zilkade 1326/11 Aralık 1908. Darulfünun'un Mülkiyeye bağlanması bir bakıma dönemin idari hayatına hâkim olan tensikat dalgasından ileri geliyordu. Diğer pek çok resmi kurumda uygulanmış olan tensikat uyarınca ve belgede geçtiği şekliyle; "Darulfünun'un ileride bir şey talep etme hakkı olmamak..." üzere müdüriyetinin Mekteb-i Mülkiye müdüriyetine dâhil edilmesine karar verilmiştir. BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, s.42, h. 3 Muharrem 1307/25 Ocak 1909. Böylelikle Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünun 1912'ye kadar Zeynep Hanım Konağı'nda aynı idare altında faaliyetlerini sürdüreceklerdir. Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.82.

mek gerekir ki, eğitim işlerinin karmaşıklığı ve kaynak eksikliği nedeniyle söz konusu okulların hangi koşullarda öğretim faaliyetlerine devam ettikleri konusunda kesin yargılarda bulunmak, konuya ilişkin belge eksikliği nedeniyle son derece güçtür. Aytekin'in de belirttiği gibi, İttihatçıların devlet idaresine hâkim olamadıkları 1908-1909 döneminde maarif sahasında ciddi bir belirsizlik yaşanmış ve ard arda yedi maarif nazırı değişmiştir. Dolayısıyla bu belirsizliğin Mekteb-i Mülkiyedeki etkileri de özellikle okulun yönetimi ile ilgili konularda olmuştur.[702]

Yeni rejimin Meşrutiyet'in ilk aylarında geliştirdiği ve esasen bürokrasideki verimliliği artırmak ve kamu harcamalarını kısmak amacıyla başlattığı tensikat uygulaması Mekteb-i Mülkiyenin öğretim kadrosu ve diğer çalışanlarını da etkilemiştir.[703] Mekteb-i Mülkiye Müdüriyeti tarafından hazırlanan tezkerede; okulun programlarının ıslahı ve genişletilmesi üzerine aylık bütçede 13422 kuruş zam yapılması gerektiği, ancak muallimlerin maaşlarının ödenmesinde sıkıntı yaşandığı için bu sorunun adil ve hakkaniyet dairesinde çözülmesi istenmiştir.[704] Öte yandan mektepte Meclis-i Muallimin tarafından alınan karar üzerine Dâhiliye Nezâreti'ne yapılan müracaatta da okulun idari personelinin kanun-ı sani ve şubat maaşlarının ödenemediği konusu ifade edilmiştir.[705] Mekteb-i Mülkiye idaresi tarafından nezarete iletilen bu sorunlar karşısında çözüm arayışına giden yetkililer, en azından bir süre daha *"derslere devam ve ğayret olması zımnında...* ifadeleriyle okul idaresinden fedakârlık beklemişlerdir.[706]

Bu dönemde Mekteb-i Mülkiye için düzenlenmiş olan ders programı Fransa'daki École Libre Des Science Politiques'e göre uyarlanmış ve bu dersler için kitaplar hazırlanmışsa da dersleri verecek hoca kadrosunun eksiksiz bir şekilde tamamlanabildiğini söylemek mümkün değildir. Mekteb-i Mülkiyenin öğretim kadrosunda her ne kadar Babanzade İsmail Hakkı, Satı'âl Husri, Cela-

[702] Halil Aytekin, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Yayını, No:20, Ankara, 1991, s.141.

[703] Aslına bakılırsa, Meşrutiyetin ilanına giden süreçte gerek başkentte gerekse de taşradaki devlet dairelerinde çalışan memur maaşlarının ödenmesinde bütçe kesintilerinden dolayı ortaya çıkan aksaklıklar büyük bir memnuniyetsizliğe yol açmış ve bu durum 1909 yılında tensikat uygulamasının resmen başlatılmasıyla da zirveye ulaşmıştır. Konu ile ilgili bkz. Yıldırım Koç, "Osmanlı Memurları", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Nu:130, (Nisan 1991), s.21-23; Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'ne Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler*, s.53-122; Beşikçi, *a.g.m.*, s.177. Sadrazam Said Paşa, "İmparatorluk ve Memur Maaşları", *Yakın Tarihimiz*, C.2, S.20, (12 Temmuz 1962), s.213.

[704] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21, h. 19 Zilkade 1326/13 Aralık 1908.

[705] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21-59, h. 11 Rebiü'l-ahir 1325/22 Temmuz 1907.

[706] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21-39, h. 19 Zilhicce 1326/12 Ocak 1909.

leddin Arif, Diran Kelekyan ve Lütfi Fikri gibi isimler yer almışsa da[707] derslere genellikle devletin çeşitli kademelerinde çalışan deneyimli isimlerin girdikleri bilinmektedir. Bu durum 1908 yılında düzenlenen yeni dersler için geçerli olduğu gibi, 1911 yılına ait bir belgede de görülebilmektedir. Buna göre; Mekteb-i Mülkiyede *tarih-i Osmani* dersine tercüme kalemi memurlarından tarih-i encümeni azasından Ahmed Bey, *usul-ı tercüme ve mekatibat dersine* tercüme şubesi müdürü Agâh Bey ve *hukuk-u umumiye-i düvel* dersine de istişare odası muavinlerinden Nusret Bey girecektir.[708]

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Mekteb-i Mülkiye için yeni bir nizamname hazırlanmayıp 1891 yılına ait eski nizamnamede birtakım değişiklikler yapılarak okulun işleyişi düzenlenmiştir.[709] Mekteb-i Mülkiyenin II. Meşrutiyet dönemindeki ilk nizamnamesi ise 28 Şubat 1911 tarihinde hazırlanmıştır. Bu nizamname sırasıyla; idare, tedrisat, meclis-i muallimin ve muallimler, mubasırlar, kayıt ve kabul, ceza ve mezuniyet olmak üzere toplamda yedi kasım (bab) olarak hazırlanmıştır.[710] Nizamnamenin ilk maddesinden anlaşıldığına göre Mekteb-i Mülkiye Dâhiliye Nezâretinin idaresi altında ve ona bağlı bir kurumdur.[711] Toplam 14 maddeden oluşan ve okul idaresinin yetki ve sorumluluklarının yer aldığı birinci kısımda son derece geniş bir yetki çerçevesi çizilmiştir. 1911 yılının siyasi koşullarının yarattığı istikrarsız toplumsal yaşamın kontrolünü gerekli kılan disiplin koşullarını yansıtan bu maddelerden örnek vermek gerekirse; okula mensup olan herkesi ilgilendiren dördüncü[712] ve altıncı maddeler[713] bu konuda bir fikir vermektedir. Nizamnameye göre okulun eğitim yılı üç döneme ayrılmıştır.[714]

[707] Çankaya, *YMTM I*, s.332.

[708] BOA., *HR. HMŞ. İŞO.*, 201/58, h. 28 Receb 1329/25 Temmuz 1911.

[709] Meşrutiyet döneminde Mekteb-i Mülkiye için hazırlanmış olan ilk nizamname 18 Şubat 1911 tarihini taşımaktadır. O tarihe kadar Mekteb-i Mülkiye için 1891 yılında hazırlanmış olan nizamnamenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu Nizamnamenin 1326 yılında basılan elimizdeki nüshası 1908 yılına gelinceye değin okul için yeni bir nizamname yazılmadığını ortaya koymaktadır. *Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi,* Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Babıali Civarında Ebu ul Suud Caddesinde Numara 72, 1326.

[710] BOA., *DH. MB. HPS. M.*, 63/6, h. 18 Safer 1329/18 Şubat 1911.

[711] *Madde 1: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.1.

[712] *Madde 4: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.1; Mekteb mensubininden hiç kimse müdirin malumatı haricinde mekteb muamelat ve tedrisine dair bir şey tab'edemez.

[713] *Madde 6: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.1; Müdür muavini talebenin amiridir. Terbiyat ve disipline müteallik talimat ahkâmının tamamen icrasını temin ile mükelleftir. Her ay ve üç ay ve sene nihayetlerinde talebenin yekdiğerine nispetle kifayetini ve her sene nihayetinde hüsn-ü ahlak durumlarını müdüriyete ita eder. Müdürün emri olmadıkça kendi defteri kimseye göstermez

[714] *Madde 16: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.3. "Birinci devre eylül iptidasından teşrin-i sani nihayetine kadar, ikinci devre kanun-u evvel haftasından şubat nihayetine kadar ve üçüncü devre mart haftasından haziranın ilk haftasına kadar devam eder."

Öğrencilerin sınavlarda alacakları notlar dokuz (9) üzerinden hesap edilmiştir.[715] Yine aynı bölümdeki maddelere göre; iki yıl üst üste sınıf geçemeyen talebe okuldan atılır ve tazminat ödemeye mecbur edilir.[716] Öğrencilerin disiplin durumuna ayrılan nizamnamenin 21. maddesine göre müdür muavini ve diğer öğretmenler bu iş için görevlendirilmişlerdir.[717] 1909 yılında Maarif Nezâreti tarafından kaleme alınan bir talimatnameye göre ders geçmek için sınavlardan en az beş (5) not almak gerekmektedir. Yine bu talimatnameye göre sınavlara katılamayan öğrencilerin özür durumları ile ilgili koşullar da belli bir kurala bağlanmıştır.[718]

Mektebe kayıd ve kabul edilme şartlarını içeren nizamnamenin beşinci kısmına göre her yılın ağustos ayının başlarında okula talebe kabul edilmektedir.[719] Mektebe kayıt yaptırabilmek için 16-25 yaşları arasında olmak gerekmektedir. Ancak 1912 yılında alınacak olan talebeler için gazeteye verilen ilana göre ise; mektebe kabul olunacak talebenin 17 yaşından aşağı ve 20 yaşından yukarı olmamaları gerektiği belirtilmiştir.[720] Başvuran aday sayısının 40'ı geçmesi durumunda giriş imtihanı uygulanacaktır.[721] Vilayet merkezlerine gönderilen bir belgede geçen şu ifadelerden; *"Mezkûr izahnamede muharrer olduğu vechle mahalli en büyük mülkiye memuru tarafından intihab edilecek iki zat ile memurini askeriyeden mürekkeb olacak komisyonca talebenin evrakının tedkik ve imtihanların kemal-i ciddiyetle te'min-i icrası hususlarına i'tina olunması tavsiye olunur"* [722] mektebin Dâhiliye

[715] *Madde 16: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.3. 1-*pek fena*, 2-*fena*, 3-*gayr-ı kâfi*, 4-*zayıf*, 5-*kâfi*, 6-*iyi*, 7-âlâ, 8-*aliyy-ül âlâ*, 9-şayan-ı takdir.

[716] *Madde 19: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.3.

[717] *Madde 21: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.4. Mualliminin her talebe hakkındaki disiplin notları müdir muavini tarafına kayd olunur. Ve her üç ayda bir kopya defterine derç edilir. Hitam-ı tahsili müteakip disiplin notları hülasası dâhiliye Nezâreti 'ne takdim ve şahadetnameye derç olunur.

[718] "Darülfünun-u Osmani Ulum-u diniye, Riyaziye, Tabiiye ve Edebiye ve Hukuk Şubeleriyle Mekteb-i Mülkiye Şakirdanına Mahsus Maarif Nezâretince Kaleme Alınan Talimatname Sureti", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Kasım 1909.

[719] *Madde 30: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.6.

[720] "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye Kabul Şeraiti", *Sabah*, 20 Temmuz 1912.

[721] *Madde 31: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.6. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi üzerine siyasal hayatta görülen özgürlük havasının etkisiyle Mekteb-i Mülkiyedeki giriş sınavları kaldırılmış, ancak okula haddinden fazla öğrencinin kayıt yaptırması üzerine 1909 yılında giriş imtihanları yeniden uygulanmıştır. Çankaya, *YMTM I*, s.181; Alsan, *a.g.e.*, s.144; Baskıcı, *"Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi"*, s.258. Maddeye göre; *"Müsabaka imtihanı Türkçe ve ulumu tabiiye ve ulumu riyaziyeden icra ve meclisi muallimin tarafından her ders için yapılacak altışar sualden ikişer imtihan olunur. Müsabaka imtihanında muvaffak olamayanlar ve isbatı vücud etmeyenler o sene tekrar imtihan edilmez."* 1912 yılında alınacak olan talebe için gazeteye verilen ilana göre ise; mektebe kabul olunacak talebenin 17 yaşından aşağı ve 20 yaşından yukarı olmamaları gerektiği belirtilmiştir.

[722] BOA., *DH. MB. HPS. M.*, 35/9, h. 6 Zilhicce 1336/13 Ağustos 1918.

Nezâreti 'ne bağlı olmasından dolayı, ülke genelinde yapılacak olan sınavların da mülkiye memurları tarafından uygulanacağı anlaşılmaktadır. Gazetede yer alan ilana göre sınavlar; *tarihi umumi ve Osmani, coğrafyay-ı umumi ve Osmani, kitabet, ma'lumat-ı iktisadiye ve kanuniye, Fransızca, hesab, cebir* ve *hendese* derslerinden yapılacaktır.[723]

Nizamnamenin altıncı kısmında disiplin konusuna yer verilmiştir. *"Müsamaha ve terbiyenin lakaydî nezafete ve intizama gayretsizlik, ziyankârlık, müsavi-i ahlâkiyye itaatsizlik İçin talebe hakkında"* uygulanacak olan cezalar; müdir tarafından *sunuf muvacehesinde tevbih,*[724] *müdir muavini yahut nöbetçi mubasır tarafından mühim talebe muvacehesinde tevbih, tenefüs* ve *teferrüç*[725] ve *izinlerden mahrumiyet, riyazet habsi,*[726] *tard-ı muvakkat*[727] ve *tard* şeklinde sıralanmıştır.[728] İlgili maddede yer alan cezalardan anlaşıldığına göre; okulda düzen ve kontrolün sağlanması için katı tedbirler düşünülmüştür.[729] Nizamnamenin yedinci bölümünde ise okulda verilen dersleri başarıyla bitirebilen öğrencilerin mezuniyet durumları ele alınmış ve mezunların atanacakları görevlerle ilgili bilgi verilmiştir.[730]

Bu dönemde Mekteb-i Mülkiyede görülen önemli değişikliklerden biri de okulun yeniden yatılıya dönüştürülmesi olmuştur. Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hikmet Bey'in girişimleri sonucunda Hükümet tarafından hazırlanan ve *Mekteb-i Mülkiyenin Leyli'ye Tahvili Hakkında Kanun* başlığını taşıyan yasa tasarısının[731] Meclis-i Mebusanda görüşülmesi iki birleşim halinde çok uzun sürmüş ve okul ile ilgili çok farklı düşünceler ortaya atılmıştır.[732] İzmir Mebusu Nisim Mazelyah Efendi, Mekteb-i Mülkiyenin Darulfünûna bağlanması ve mektebin idari

[723] "Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye Kabul Şeraiti", *Sabah,* 20 Temmuz 1912.

[724] *Tevbih*; azarlama, Develioğlu, *a.g.e.,* s.1323.

[725] *Teferrüç*; gezinti ve ferahlama, Develioğlu, *a.g.e.,* s.1266.

[726] *Riyazet;* dünya lezzetlerinden ve rahatından sakınma-mahrum bıraktırılma. Develioğlu, *a.g.e.,* s.1074.

[727] *Tard-ı muvakkat*; mektepten geçici olarak uzaklaştırılma, Develioğlu, *a.g.e.,* s.1235.

[728] *Madde 34: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.6.

[729] Nizamnamede yer alan cezaların ağırlığına göre uygulamada da bazı farklılıklara gidilmiştir. "*Son dört ceza künye defterine kayd olunur. Dördüncü ve beşinci cezalar ancak müdir ve üçüncü ceza muavin tarafından verilebilir. Ahlâken tard cezasının icrası dâhiliye Nezâreti'nin tedkikatına mütevakkıftır.*"

[730] *Madde 36-40: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911),* s.7.

[731] BOA., *İ.DUİT.,* 85/12, h. 24 Safer 1332/22 Ocak 1914. Dört maddeden oluşan bu yasa tasarısına göre Mekteb-i Mülkiye leyliye tahvil ediliyor, talebeden kırkar lira ücret alınıyor ve iki veya daha ileri sınıflarda okuyan öğrenciler mezun oluncaya değin nehari (gündüzlü) olarak okula devam edeceklerdir.

[732] Mebusan Meclisi'ndeki görüşmelerin ele alındığı basın organlarında; "Eskiden Avrupa parlamentolarında böyle tartışmalar izliyorduk, dün kendi Meclis-i Mebusanımızda da gördük." Yorumu yapılmıştır. "Mekteb-i Mülkiye ve Leyli Mektepler", *Sabah,* 21 Haziran 1914.

ve siyasi şubelere ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür.[733] Bunun üzerine Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hikmet Bey, Mülkiyeye kabul edilen öğrenci sayısının sınırlı olduğu, buna karşın Darulfünûna isteyen herkesin kayıt yapabilmesi nedeniyle teklifin yersiz olduğunu savunmuştur.[734] Görüşmenin ilerleyen aşamalarında, okula yatılı olarak kabul edilecek olan öğrencilerden alınması planlanan 40 lira ücret konusunda bazı tartışmalar yaşanmıştır.[735] Bu tartışmanın sonucunda, bir grup mebus, ücretin 30 liraya çekilmesi için Meclis Başkanlığına bir teklif vermiştir.[736] Konunun görüşüldüğü başka bir oturum ise herhangi bir itiraz olmadığı için sözü edilen tasarının kanunlaşması ile sonuçlanmıştır.[737] Kararın yasalaşması ile Mekteb-i Mülkiyenin tahsisatında da artışa gidilmiştir.[738]

Devletin çeşitli kademeleri için uzun yıllardır memur yetiştirme görevini hakkıyla yerine getiren Mekteb-i Mülkiyenin, Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde bu fonksiyonunu yeni koşullarda yerine getirebilmesi için bazı yapısal ve köklü değişimler geçirmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu dönemde özelikle askeri ve idari kadrolarda yoğun bir şekilde başvurulan yabancı (özellikle Alman) memur-subay istihdam etme politikası,[739] Mekteb-i Mülkiyenin bu işlevini sorgulanır hale getirmiştir. Ahmet Agayef, bu husussa değindiği makalesinde; Mekteb-i Mülkiyenin açılışından bu yana sürdürülen ciddi bir yanlışa vurgu yapmıştır. Mektebin bütün öğrencilerine aynı derslerin okutulmasını şiddetle eleştiren Agayef, Fransa'daki École des Sciences Politiques et Morales gibi Mekteb-i Mülkiyenin de şubelere ayrılması gerektiği hususunun altını çizmiştir.[740] Basında yer alan bu yöndeki yorum ve istekler üzerine harekete geçen Dâhiliye Nezâreti, Mekteb-i Mülkiyenin mali, siyasi ve idari şubelere ayrılması yönünde karar almış ve okuldaki eğitim süresine bir yıl eklenmiştir.[741]

[733] *MMZC* (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.17, 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914, s.409.
[734] *MMZC* (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.17, 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914, s.410.
[735] *MMZC* (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.17, 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914, s.411.
[736] *MMZC* (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.17, 7 Haziran 1330/20 Haziran 1914, s.413.
[737] *MMZC* (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.19, 9 Haziran 1330/22 Haziran 1914, s.417.
[738] BOA., *İ.DUİT.*, 85/12, s.5, h. 26 Safer 1332/24 Ocak 1914.
[739] Konuyla ilgili bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s.92-104.
[740] Ahmet Agayef, *"Mekteb-i Mülkiye"*, *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Temmuz 1912.
[741] BOA., *İ.DUİT.*, 85/12, s.4, h. 29 Muharrem 1332/28 Aralık 1913. Alınan karar şöyledir; *"MM'nin idare ve programınca bazı tadilat icrasıyla mektebin leyliye tahviline ve sureti tahsiliyenin ikisi müşterek ve diğer ikisi mali ve siyasi ve idari şubelere ayrılmak üzere dört seneye iblağına ve her sene kırk lira ücretle kırk beş efendinin kayd ve kabulüne komisyon mahsusunca karar verilmiş."*

C. Mezunların İstihdam Sorunu

Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında uygulanmaya devam edilen 1891 yılına ait Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesinin istihdam ile ilgili maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik sözü edilen nizamnamenin, Mekteb-i Mülkiye mezunlarından 25 yaşına varmamış olanların vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilmemesini salık veren 15. maddesi ile ilgilidir.[742] Dâhiliye Nezâreti tarafından bu maddenin değiştirilmesi için hazırlanan tezkerede, okula 18 yaşında kayıt yapmaya hak kazanan ve 21-22 yaşlarında mezun olanların sayısındaki artıştan dolayı; *"mektebi mezkûr mezunlarından 21 yaşını ikmal ile 22 yaşına duhul emiş olanların her muceb nizam vilayet maiyetine ve 3 sene istihdamdan sonra kaymakamlığa tayinlerinde beis görülememek..."* şeklinde bir karar alınmıştır.[743] Bu kararın Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesinde onaylanmasının üzerine Mekteb-i Mülkiye mezunları için yeni bir uygulamaya geçilmiştir.[744] Ancak bu kararın uygulanması noktasında gerekli olan yasal düzenleme için Maarif Nezâretinin bir tasarı hazırlaması istenmiştir.[745] Nizamnamenin 15. maddesine ek yapılarak planlanan yeni uygulamaya yasal zemin oluşturulması düşünüldüyse de[746] bu girişimin uygun bir çözüm yolu olmadığı anlaşılmış ve ilgili maddenin değiştirilmesine karar verilmiştir.[747] Nihayet, *Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin 15. maddesinin Ta'diline Dair Layiha* başlığıyla hazırlanan tasarı ile bu konu çözüme kavuşturulmuştur.[748]

Mülkiye mezunlarının istihdamı konusunda bu dönemde diğer bir sorun da vilayet maiyet memurluklarına talip olan mezunların sayısındaki artış nedeniyle

[742] Bu madde için bkz. *Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Babıali Civarında Ebu ul Suud Caddesinde Numara 72, 1326, s.8.

[743] Bu dönemde Mekteb-i Mülkiye mezunlarının sayısında ciddi bir artış yaşandığından, bu mezunların işe yerleştirilmesinde bazı sorunlarla karşılaşılmıştır. Bu sorunun aşılması için, devlet dairelerindeki bazı pozisyonların Mülkiye mezunlarına ayrılması teklif edilmiştir. Bkz. Ali Kemal, "Mekteb-i Mülkiye", *İkdam*, Nu:5132, 7 Eylül 1908.

[744] BOA., *BEO.*, 3425/256097, h. 22 Rebiü'l-ahir 1326/18 Ekim 1908.

[745] BOA., *BEO.*, 3790/284238, h. 3 Safer 1328/14 Şubat 1910.

[746] BOA., *DH. MUİ.*, 124/8, h. 16 Safer 1328/27 Şubat 1910.

[747] BOA., *İ.DUİT.*, 115/52, h. 23 Rebiü'l-ahir 1328/28 Eylül 1910.

[748] BOA., *İ.DUİT.*, 115/52, s.3, h. 24 Rebiü'l-ahir 1328/29 Eylül 1910.Madde 15: Mekteb-i Mülkiyeden şahadetname ile çıkanların gerek hidematı... yerleştirilmeleri gerek tertibi maaşları balada tayin olunan hadde kadar olan kademeleri saniyen, şahadetnamelerin mertebeleri itibarıyla icra kılınacak ve celp olacakları aklâmın nev'i dahi kendi arzularına bırakılmayıp istidad ve liyakatlerine gör tayin olacağına Mekteb-i Mülkiyeden 20 yaşına vasıl oldukları halde neş'et edenler tayin olunacakları devairin mahsussatı meyanında devran ettirilmek üzere kendilerine şehri 250'şer kuruş maaş verilecek ve 20 yaşına varmış veya ondan ziyade bulunmuş olanlar 5'er yüz kuruş maaşlarıyla tayin olunanların kalacak maaşları sene-i atide Mekteb-i Mülkiyeden çıkacak talebeye tahsis olunmak üzere mevkuf hazinede tutulacaktır

maaşların ödenmesi konusunda yaşanmıştır. Maiyet memuriyetleri için ödenen 500 kuruş maaş için toplamda ayrılmış olan 491.000 kuruşluk tahsissatın yetersizliğinden dolayı bu konuda bir çözüm yolu bulunmaya çalışılmıştır. Vilayet ve mutasarrıflık maiyetinde üç yılını tamamlayanlardan kalan 500 kuruşluk maaşların yeni atanacak olan Mülkiye mezunlarına tahsis edilmesi ile bu soruna çözüm bulunmuştur.[749] Bunun yanı sıra, her yıl 10-12 raddesinde açılan maiyet memurluklarına 30-35 mezunun başvuru yapması üzerine kadro tahsisinde de bazı sorunlar yaşanmıştır.[750] Bunun için de başvuran adaylara mülazımlık görevi teklif edilmek suretiyle başvuru sayısının azaltılması yoluna gidilmiştir.[751]

Mekteb-i Mülkiyenin 1911 yılına ait nizamnamesinin 37. maddesinde okuldan mezun olanların getirilecekleri görevler tanımlanmıştır. Buna göre; okulun mezunları merkezi dairelerde 800 kuruş, uzak vilayetlere atanmaları durumunda ise 1000 kuruş maaş alacaklardır.[752] Mezunların atanacakları görevler ise; *kaymakam muavinliği*, *vali maiyet memuriyeti*, *kaza tahrirat müdiriyeti*, *nüfus müdiriyeti* ve *merkez nezâret aklam kalfalığı* şeklinde sıralanmıştır.[753] Nizamnamenin 38. maddesinde yer alan; "İş bu memuriyette 3 sene hüsn-ü hizmet eden Mekteb-i Mülkiye *mezunları kaza kaymakamlıklarına ve aynı derecedeki hidematı dâhiliyeye tayin edilir. Ve haklarında memurini dâhiliye nizamnamesi mucebince muamele edilir*"[754] şeklindeki ifade de Mekteb-i Mülkiye mezunlarının görevde yükselme koşullarını düzenlemiştir.

Mekteb-i Mülkiyede II. Meşrutiyet dönemine geçilmesiyle birlikte hukuk ağırlıklı ders programlarının hazırlanması, bu okulun salt idari kadrolara yönetici yetiştiren bir okuldan ziyade, hukuk alanında çalışacak personelin de eğitildiği bir okul olarak görülmesine ortam hazırlamıştır. Şuray-ı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairelerince hazırlanan bir mazbata Mekteb-i Mülkiyeden mezun olanların dava vekilliği mesleğini de icra etmelerine imkân tanıyan düzenlemeyi içermiştir.[755] Yapılan düzenleme doğrultusunda Mekteb-i Mülkiye mezunlarından dava vekâleti mesleğine girmek isteyenler diplomalarında yer alan dersler dışında Darulfünûn hukuk şubesi ders programında yer alıp da daha önce görmedikleri derslerden sınava tabi tutulmuşlardır. Aslında, Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hikmet Bey'in verdiği bilgiye göre, Mekteb-i Mülkiye ve Darulfünûna ait olan ders program-

[749] BOA., *DH. MKT.*, 1273/58, 1 Receb 1326/17 Ağustos 1908.
[750] BOA., *İ.DUİT.*, 115/51, 19 Receb 1326/17 Ağustos 1908.
[751] BOA., *İ.DUİT.*, 115/51, s.3, h. 13 Receb 1326/11 Ağustos 1908.
[752] *Madde 37: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.6.
[753] Aynı yer.
[754] *Madde 38: Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi (1911)*, s.6.
[755] *BOA, BEO. 4707/353016, 17* Recep *1340*/16 Mart 1922.

larında; *hikmet-i hukuk-u maliye, arazi kanunu, usul-u muhakemat-ı hukukiye* ve *ticaret-i bahriye* ve *berriye ve zabıta ve usulü muhakemat-ı cezaiye ve hukuk-u esasiye* ve *idare-i mülkiye* ve *hukuk-u düvel* ve *evkaf* ve *zorunlu olan mecelle* dersleri aynı derecede tedris ediliyordu. Ancak bu derslerin dışında kalan ve Mülkiye mezunlarının yeterliliklerini kanıtlayamadıkları derslerden ise dava vekâletine geçiş sınavları yapılması ve ilgili nizamnamelerde yapılacak değişikliklerle Mülkiye mezunlarına yeni bir mesleğin yolu açılmıştır.[756]

Osmanlı Devleti'nin bürokrasi tarihinin hemen hemen bütün devrelerinde şahit olunan profesyonelleşme çabalarının II. Meşrutiyet döneminde de emarelerini görmek mümkündür. İstanbul vilayeti maiyet memurlarından Mehmed Said Efendi tarafından verilen arzuhalde belirtilen konu bu alanda devlet yöneticilerinin yaklaşımını ortaya koymaktadır. 1907 yılında giriş imtihanlarını 17. sırada tamamlayarak Mekteb-i Mülkiyeye kayıt hakkı kazandıktan sonra 1910 yılında da okulu 15. olarak bitiren şahsın, kendisinden daha düşük bir başarıyla okuldan mezun olan başka bir memurun daha hızlı terfi almasından yakınması karşısında yetkililer Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi'nin ilgili maddesinin uygulanması konusunda daha hassas olunması hususunda ilgilileri uyarmışlardır. Mülkiye mezunlarının terfi ettirilmesinde öncelikle kıdemleri ve ikinci olarak diploma derecelerinin dikkate alınması gerektiği taşra ve merkezdeki dairelere bildirilmiştir.[757]

1911 yılına kadar geçerliliğini koruyan 1891 Nizamnamesinin Mekteb-i Mülkiye mezunlarının askerlik yükümlülüklerini düzenleyen dördüncü maddesinin[758] içeriğinden de anlaşıldığı gibi, Mülkiye mezunlarının askerlik yükümlülükleri bulunmamasına karşın, Ermeni asıllı Yuvanaki Efendi tarafından verilen bir arzuhale göre ilgili maddenin gayrımüslimler için geçerli olup olmadığı konusunda bir anlaşmazlık yaşandıysa da ilgili madde Yuvanaki Efendi'nin lehine yorumlanmıştır.[759] Öte yandan, bu maddenin, kendilerine teklif olunan memuri-

[756] BOA., *BEO.*, 4707/353016, s.2, h. 15 Şa'ban 1340/13 Nisan 1922.

[757] BOA., *BEO.*, 4176/313157, h. 18 Cemaziye'l-ahir 1331/25 Nisan 1913.

[758] *Madde 4: Mekteb-i Mülkiyeye kabul olunan ve mektepten ikmal-i tahsil ederek başahadetname çıkan talebe, hidemat-ı askeriyeden muafdırlar, fakat zaten hidemat-ı askeriye ile mükellef olub da mektepten çıktıktan sonra devletçe teklif olunan me'muriyetleri kabulden imtina' eyleyenler iş bu muafiyetten müstefid olamazlar." Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Babıâli Civarında Ebu ul Suud Caddesinde Numara 72, 1326, s.6.

[759] BOA., *MV.*,115/46, h. 5 Safer 1325/20 Mart 1907. *"Mailinde tebaa-i Ermeni'den alınan bedel-i askeriye hidmet-i askeriyeye mukabil olduğu cihetle tebaa-i müslimenin hidematı askeriyeden istinkâflarını icab eden ahvalin tebaa-i ğayri müslimenin dahi bedelat-ı askeriyeden müstenkif tutulmalarını lazım geleceğine ve Mekteb-i Mülkiyeden ikmali tahsil ederek başahadetname çıkan talebenin hidematı askeriyeden mazur olacağı mektep nizamnamesi ahkâmından bulunacağına nazaran mektebi*

yetlere gitmek istemeyenleri askerlikle mükellef tutan hükmü olduğu gibi uygulanmasına rağmen, kadro harici kalan Mülkiyelilerin durumu konusunda yasal bir boşluk ortaya çıkmıştır. Nihayet redif kanununun 24. maddesinde yapılan bir değişiklikle fiili olarak görev yapmayan Mülkiye mezunlarının askere alınmaları kararlaştırılmıştır.[760] Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik ilan edilmesi üzerine vilayet ve mutasarrıflıklar maiyetinde çalışmakta olan Mekteb-i Mülkiye mezunları da silahaltına alınmışlardır. Bu durumda olanların terfi ve tayinleri konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine, Meclis-i Mahsus-u Vükelâ, maiyet memurluğunda üç yılını tamamlayanların öncelikle terhis edilip kaymakamlığa terfi edilmeleri yönünde karar almıştır.[761] Ancak Harbiye Nezâreti bu kararın uygulanması durumunda orduda bulunan ve başka memuriyetlerde görev yaparken silahaltına alınmış olan kişiler için de emsal teşkil edeceği ve bu durumun da *"orduy-u hümayûn üzerinde haiz-i te'sir olacağı"* gerekçesiyle kararın uygulanmasını sakıncalı bulmuştur.[762]

D. Kısa Bir İnkıtâ Devri ve Cumhuriyet'in İlanına Kadar Mektepte Görülen Gelişmeler (1915-1923)

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 4 Eylül 1915 tarihinde çıkarmış olduğu bir kanun hükmünde kararname yoluyla genel bütçeden Mekteb-i Mülkiye tahsisatının çıkarılması ve okulun geçici olarak kapatılması, Mülkiye tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilir. Bu kararın alınmasında yetkililer tarafından resmi bir açıklama yapılmamış olmasına rağmen, o günlerde bu girişimin akla gelen ilk nedeni, savaş koşullarında bütçede tasarruf yoluna gidilmesiydi. Çetinsaya, bu kararın alınmasında finansal etkenlerin yanında Mülkiyedeki ders programının Darulfünûn Hukuk Mektebinde daha geniş ve daha kuvvetli olarak takip edilmekte olduğunun, Hukuk Mektebini bitirenlerin adli hizmetler dışında, idari hizmetler için de yetiştirilmiş olacağı görüşünün yaygınlık kazanması ve mebuslar ve nazırlar arasındaki Mülkiye aleyhtarlığının da etkili olduğunu aktarmıştır.[763] Konuya eğilen araştırmacılar ve Mekteb-i Mülkiye mensuplarının bu tarihsel olaya yaklaşımları Çetinsaya'nın sıraladığı nedenler dışında farklı çıkarımlar yapma yönünde olsa da mevcut kaynaklar, yapılacak yeni yorumlama

---

mezkûrdan başahadetname huruç eden talebe hidematı askeriye hakkında tahsis olunan müsaadet ve mükellefiyet nizamiye derecesinde tebaa-i ğayri müslimeden olan mezunların dahi bedelat-ı askeriye hakkında... olmamaları tabii idi.-""

[760] BOA., *BEO.*, 4218/316327. h.. 29 Şa'ban 1331/1 Ekim 1913.

[761] BOA., *BEO.*, 4514/3384. h. 20 Receb 1336/1 Mayıs 1918.

[762] BOA., *BEO.*, 4514/3384. h. 1 Şa'ban 1336/12 Mayıs 1918.

[763] Gökhan Çetinsaya, "Mekteb-i Mülkiye 1915'te Niçin Kapatıldı?", *Mülkiye,* c.36, S.237, (Kasım-Aralık 2002), s.56.

ve çıkarımları tahminden öteye taşıyamamaktadır.[764] Sonuç olarak, alınan karar gereğince bütçedeki Mekteb-i Mülkiye tahsisatı Darülfünuna tahsis edilmiş ve mektep bünyesindeki idari, mali, siyasi şubeler Hukuk Fakültesi bünyesine eklenmiştir.[765]

Birinci Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcılığıyla devam ettiği 1917 yılı ise Mekteb-i Mülkiye için olumu gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Dönemin Sadrazamı Talat Paşa'nın Rus tehdidi altındaki Doğu illerine düzenlemiş olduğu geziden sonra İstanbul'a döndüğü vakit kendisini Haydarpaşa İstasyonu'nda karşılayanlara söylediği sözler Mekteb-i Mülkiyenin devlet yönetimindeki vazgeçilmez yararlılığını ortaya koymuştur.

> Mülkiyeyi lağvetmekle pek büyük bir hata işlediğimizi bu seferki seyahatimde daha etraflı olarak anladım. Çünkü her tarafı harabezar olan memleketin neresinde bir eser-i ümran ve temeddün gördümse bunun orada hizmet eden Mülkiyeli bir kaymakamın, bir mutasarrıfın, bir valinin eser-i himmeti ve gayreti neticesi oldupunu tespit ettim. Anladım ki,

[764] Yavuzyiğit, bu girişimi Mekteb-i Mülkiyeye bir darbe olarak yorumlamıştır. Yavuzyiğit, *a.g.e.*, s.193. *"Artık parti olmaktan çıkıp da bir gizli cuntaya dönüşen İttihat ve Terakki Fırkası, savaşın en kanlı döneminde, en kanlı maceraları tezgahlarken Mülkiye Mektebi'ni elinde itaatkâr bir araç olarak görmemiştir. Dahası, okulun kanlı girişimlerine muhalefet yuvalarından biri olacağını sezmiştir. Mülkiye herhalde bu yüzden kapatılmıştır."* ifadeleriyle Mülkiyenin kapatılışını yorumlayan Timur'un bu yaklaşımının Mekteb-i Mülkiyenin tarihini ele aldığı ufuk açıcı makalesinin bilimsel tarih metodolojisi bakımından göze batan bir bölümünü oluşturmaktadır. Timur, *"Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923"*, s.217. Mekteb-i Mülkiyenin 1915'te kapatılışının en güçlü nedenlerinden biri olan bütçe sıkıntısını ikna edici olmaktan uzak bulan Beşikçi'nin ise argümanını temellendirmek üzere kaleme aldığı satırlar, bu meselenin tamamen dışında olup konuyu bambaşka bir mecraya taşımaktadır: *"Ne var ki, savaş esnasında idari teşkilatta vasıflı eleman ihtiyacının azalması gibi bir durum olmaması ve dolayısıyla da okula ihtiyacın aslında artması bu kapatma kararını tartışmalı bir hale getirmektedir. Tersine, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki seferberlik süreci hem daha fazla memura ihtiyaç duyuyor, hem de memurlara, seferberliğin yürütülmesinde kilit görevler yüklüyordu. Gerek insan gerekse de ekonomik ve altyapı seferberliğinin sürdürülmesi taşradaki mülki yöneticilerden ve memurlardan önemli katkılar bekliyordu."* Beşikçi, *a.g.m.*, s.179. Bir dönem okulun müdürlüğünü icra etmiş olan Başgil de bu girişimi darbe olarak değerlendirmiştir. "Okulun Kuruluşunun 86. Yıldönümünde Müdür Ordinaryüs Profesör Doktor Ali Fuat Başgil'in Söylediği Nutuk", *Siyasi İlimler Mecmuası*, İkinci Teşrin 1939, Nu:104, s.8. Birinci Dünya Savaşı'nda dış ticaretin sekteye uğraması, tarımsal üretimin durma noktasına gelmesi ve silah harcamaları gibi nedenlerle oldukça kötü bir durumda olan Osmanlı ekonomisi, Mekteb-i Mülkiyenin kapatılma kararının alınmasında güçlü bir neden olarak kabul edilebilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ekonomisi için bkz. Roger Owen-Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (çev.) Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2002, s.20-21. Nitekim savaş yıllarında parasal genişleme ve diğer nedenlerle Osmanlı başkentinde geçim indeksi savaş öncesi döneme göre 18 kat artış göstermiştir. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York, 2000, s.224.

[765] Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.260; Çankaya, *YMTM I*, s.393.

> Mülkiye mezunları kadar bu memlekete hizmet eden, en uzak ve mahrum köşelerine kadar nur, hayat ve medeniyet götüren kimse yoktur.[766]

Talat Paşa'nın Mekteb-i Mülkiyeye yönelik olumlu yaklaşımı, Başkentte önemli görevlerde bulunan Mülkiyelilerin harekete geçmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı ve Mekteb-i Mülkiye mezunu Abdülhalik Renda tarafından kaleme alınan "*Dâhiliye Nezâretine merbut olmak üzere mekteb-i mülkiye ünvanı ile bir mekteb-i âli tesisi Hakkında layiha-i kanuniye*" başlıklı tasarı Meclis-i Mebusana gönderilmiştir.[767] Tasarının görüşüldüğü meclis oturumunda bazı mebusların Mülkiye aleyhtarlığı göze çarpmaktadır. Mülkiyenin hangi nezarete bağlanacağının tartışılması üzerine söz alan Ali Galip Efendi, mektebin Maarif Nezâretine bağlanması durumunda bu okula ihtiyaç olmayacağı, çünkü bu nezarete bağlı olan darülfünunun mektepten beklenen işlevi yerine getirdiğini dolayısıyla gereksiz sarfiyata lüzum olmadığını vurgulamıştır.[768] Bu oturumda tasarı ile ilgili yapılan görüşmeler, açılması düşünülen okulun Darulfünûn ile aynı işleve sahip olacağı ve dolayısıyla bu okulun Maarif Nezâretine bağlanmasının mantıksız olacağı yönünde olmuştur.[769] Tasarının görüşülmesine devam edildiği Pazartesi günkü oturumda ise sekiz maddelik tasarının bütün maddeleri kabul edilmiştir. Kabul edilen tasarıya göre; *Mütehassıs memur yetiştirmek ve Dâhiliye Nezâreti'ne merbut olmak üzere 'Mekteb-i Mülkiye' ünvanıyla bir mekteb-i ali te'sis olunmuştur.*[770] Bu kanuna göre okulun eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiş ve her yıl mektebe yatılı dışında meccanen de 30 öğrenci kabul edilecek ve bu öğrenciler devlet hizmetinde 10 yıl süreyle çalışmakla mükellef tutulmuşlardır.[771] Böylelikle Mekteb-i Mülkiye Dâhiliye Nezâretine bağlı bir kurum olarak eğitim ve bürokrasi tarihindeki rolünü oynamaya kaldığı yerden devam etme imkânını elde etmiştir.[772]

Mekteb-i Mülkiyenin yeniden açılması üzerine okulda uygulanacak yeni bir nizamname ve ders programı için Dâhiliye Nezâreti öncülüğünde hazırlıklara

[766] Çankaya, *YMTM I,* s.400; Mehmet Emin Erişilgil, "Mülkiyenin 59'uncu Yıldönümü", *Mülkiye Mecmuası,* S.57, (Birinci kanun 1935), s.15.

[767] Çetinsaya, "Mekteb-i Mülkiye 1915'te Niçin Kapatıldı?", s.58.

[768] *MMZC,* D.3, C.3, İ.4, 16 Mart 1334/16 Mart 1918, s.222.

[769] *MMZC,* D.3, C.3, İ.4, 16 Mart 1334/16 Mart 1918, s.222-232.

[770] Kanunun başlığından da anlaşıldığı gibi, yeniden faaliyete giren okulun adı *Mekteb-i Mülkiye* olarak belirlenmesine karşın Çankaya bu dönemi anlattığı eserinde *Me'mûrin-i İdâre Mektebi* başlığıyla vermektedir. Çankaya *YMTM I,* s.399. 1918 yılında hazırlanan mektep nizamnamesinde ise *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane* başlığı kullanılmıştır. BOA, *DH. İ.UM.* 51/122, *10* Rebiü'l-evvel *1336*/19 Haziran 1918.

[771] *Düstûr, Tertib* II, C.10, s.370-371. Ayrıca bkz. *Takvim-i Vekâyi,* Nu: 2304, 25 Cemaziyelahir 1336/8 Nisan 1918, s.3.

[772] *MMZC,* D.3, C.3, İ.4, 18 Mart 1334/18 Mart 1918, s.236-241.

girişilmiştir. Bunun için öncelikle, Heyet-i Teftişiye Müdürü Osman Hamdi ve İdare-i Umumiye-i Vilayat Müdürü Lütfi ve Maarif Nezâreti Te'lif ve Tercüme Müdürü Osman Cevdet ve Şuray-ı Evkaf azasından İsmail Hakkı ve Mekteb-i Hukuk Müdür-ü sabıkı muallim Selahaddin ve İstanbul Sultanisi muallimlerinden Hamdi Beylerden oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir.[773] Bu komisyonun çalışmaları sonucunda yedi kısımdan oluşan 35 maddelik yeni bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnamenin 1911 Nizamnamesinden eğitim felsefesi ve yönetim anlayışı bakımında pek farklı olmadığı, hatta disiplin-ceza ve okuldaki kontrol mekanizması açısından düşünüldüğündeyse 1918 Nizamnamesinin bir adım ileride olduğu ileri sürülebilir.[774] Nizamnamenin 20. maddesinde yer alan; *"Muallimin her talebe hakkındaki inzabat ve mesai ve ahval-i umumiye notları müdür muavini tarafından kayd olunur. Ve her üç ayda bir künye defterine derç edilir. Hitam-ı tahsil... İnzibat notları hülasası dâhiliye nezaretine takdim ve şahadetnameye derç olunur"* ifadelerinden öğrencilerin sıkı bir kontrole tabi tutuldukları anlaşılmaktadır.[775]

1918 Nizamnamesinin öne çıkan özelliklerinden biri terbiye-i bedeniye derslerine özel bir vurgu yapılmış olmasıdır. 21. maddede özel olarak bu dersin içeriğine yer verilmiştir.[776] Bunun yanında, 26. maddede yer alan; *"terbiye-i bedeniye muallimi bütün talebeyi birden nazar-ı dikkate alır ve ayda iki def'a birer saat terbiye-i bedeniye hakkında konferans verir"* hükmü gereğince ilgili dersin muallimine diğer hocalara nazaran ayrı bir misyon yüklenmiştir. Bu durum, 20. yüzyılda ulus devletlerin yaratılmasında önemi keşfedilen jimnastik derslerinden İngiltere ve Prusya'da kazanılan deneyim ile yakından ilgiliydi.[777] İttihad ve Terakki yönetiminin de üzerinde önemle durduğu bu ders II. Meşrutiyet döneminde okulların ders programına alınmış Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da müfredattaki yerini korumuştur.[778]

[773] BOA., *DH. İ.UM.*, 51/122, h. 10 Rebiü'l-ahir 1336/19 Haziran 1918.

[774] Bkz. *Madde 4: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamnamesi, (1918)*, s.1. "Mekteb mensubininden hiç kimse müdirin ma'umatı haricinde mekteb muamelat ve tedrisatına dair neşriyatta bulunamaz."

[775] *Madde 20: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamnamesi, (1918)*, s.5.

[776] *Madde 21: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamnamesi, (1918)*, s.5. *"Terbiye-i bedeniye ta'limleri arasında imkân-ı müsaade olduğu kadar ata binmek, yüzmek, nişan atmak, yol yürümek gibi hususiyata ehemmiyet verilir. Ve İstanbul'da mevcud müesseselerden bu babda istiane (yardım) edilir."*

[777] H. Aliyar Demirci, "Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları", *AÜSBFD*, c.2, S.58, (2003), s.57.

[778] II. Meşrutiyet döneminde kurumuş olan gençlik örgütlerinden biri olan Türk Gücü Derneği'nin nizamnamesinde şu ifadeler yer almaktadır; *"sağlam ve aynı zamanda kahraman bir nesil vücude getirmek ve sağlam vücutlar ile mukaddes vatanı ve mübarek, muazzez, ulu milletimizin varlığını müdafaa etmek ve düşmana saldırmaktır."* Zafer Toprak'a göre; böylece jimnastik ve spor ülkenin

Mekteb-i Mülkiyeye Ağustos ayından itibaren öğrenci kabulüne başlanmasına karar verilmiş ve okula meccani (parasız) olarak kayıt yaptırmak isteyen öğrenciler için yapılacak giriş sınavında *kitabet, tarih ve coğrafyay-ı umumi ve Osmani, ulum-u tabiiye, riyaziye, lisan-ı ecnebiye ve Arabi* derslerinden sorulan sorulardan en az beş (5) puan almaları gerekmektedir. Bu sınavda başarılı olanlar daha sonra müsabaka imtihanına alınırlar. *Edebiyat, tarih-i umumi ve Osmani, coğrafyay-ı umumi ve Osmani, ulum-u tabiiye, ulum-u riyaziye ve lisan-ı ecnebiye* derslerinden yapılacak olan bu sınavda da icra ve encümen-i muallim tarafından altışar soru sorulur. Müsabaka imtihanında başarılı olamayanlar ve sınava girmeyenler o yıl tekrar sınava alınmaz.[779]

Komisyon tarafından hazırlanan ders programına bakıldığında ise Mekteb-i Mülkiyedeki öğretim süresinin dört yıla yükseltilip okulun idari, mali ve siyasi şubelere ayrıldığı 1913 yılına ait ders programına göre büyük farklılıklara gidilmediği görülmüştür. *Mekteb-i Mülkiyede Tedris Edilecek Ders Programıdır* başlığı altında ve Dâhiliye Nezâreti Mekteb-i Mülkiye Müdürü imzasıyla verilen ders programı şu şekildedir:

Tablo 16: Mekteb-i Mülkiye Ders Programı (1918)[780]

Dersler	***Dersler***
Mecelle ve usul-u muhakemat-ı hukukiye	*Arazi ve usul-ı gayrimenkule kanunu ve ahkâm-ı evkaf*
İktisat	*Tarih-i Osmani ve siyasi*[781]
Usul ve kavanin-i maliye ve tarih-i mali	*Lisan-ı ecnebiye*
Coğrafyay-ı Osmani ve iktisadi[782]	*Hukuk-u ceza ve usul-u muhakemat-ı cezaiye*[783]
Hukuk-u esasiye	İstatistik
Hukuk-u idare ve amme	*Hıfzıssıhha-i umumiye*

dört bir yanına yayılacak, gençler her türlü kötü alışkanlık ve salgın hastalıktan korunacaktır. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi*, S.7, (1979), s.98. II. Meşrutiyet döneminde beden terbiyesi dersleri ve gençlik örgütlerinin milliyetçilik ve militarizm açısından değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek, II. Meşrutiyet Döneminde Asker Benden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012.

779 *Madde 29-31: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamnamesi, (1918)*, s.7.

780 BOA., *DH. İ.UM.*, 51/122, s.10, h. 16 Rebiü'l-ahir 1336/25 Haziran 1918.

781 *En ziyade 18. ve 19. Asır tarihine Avrupa tarih-i siyasi nazar-*ı *di*kkate alınarak ehemmiyet verilecektir.

782 İsti'mar hakkında dahi ma'lûmât-ı lazıma *verilecektir.*

783 *Usul-u muhakemat-ı cezaiyenin en ziyade tahkikat-ı iptidaiye kısmına ehemmiy*et veri*lecektir.*

Tarih-i edyân ve etnoğrafya[784]	*Hukuk-u düvel*[785]
Usul-ı muhabere-i resmiye	*Arapça*
Medhal-i hukuk	

Bu dönemde Mektebin Dâhiliye Nezâretine bağlanmış olması, esasen mektebin kuruluş gayesine ters bir durumdu. Mekteb-i Mülkiye Müdüriyetinin hazırlamış olduğu bir tezkerede bu konuya; *"Dâhiliye memurları yetiştirilecek şekil ve surette olması ihtiyacat-ı hazıra-i memleket ile münasebet olmadığından..."* şeklinde yaklaşılmış ve mektebin asıl ilgili olduğu Maarif Nezâretine bağlanması istenmiştir.[786] Bu gerekçe doğrultusunda hazırlanan beş maddelik kararname ile *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Maarif-i Umumiye Nezâretine rabt edilmiştir.*[787]

Siyasi belirsizlikler ve karmaşa ile geçen Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında doğru düzgün eğitim yapamayan diğer yüksek eğitim kurumları gibi Mekteb-i Mülkiye de üç yıllık kapalılık dönemini geçirdiği bu süreçte gelişim şansından yoksun kalmıştır. 1918 yılında yeniden faaliyete giren Mekteb-i Mülkiye, yaklaşık olarak bir yıl Yıldız Sarayı Yaveran Dairesini bina olarak kullanmıştır.[788] Mekteb-i Mülkiyenin çeşitli tadilatlarla okul ortamına kavuşturulan bu binadan ayrılması, Mondros Mütarekesi koşullarına göre buranın işgalci güçlere tahsis edilmesi nedenine dayanmaktadır.[789] Mekteb-i Mülkiyenin Yıldız Sarayı'nı boşaltmak zorunda kalmasının ardından, okul müdürünün teklifi üzerine Kabataş'ta bulunan Edhem Paşa Konağı'nda inceleme yapılmış ve söz konusu konağın daha önce de okul binası olarak kullanıldığının öğrenilmesi üzerine gerekli kira kontrat işlemleri tamamlanarak Mekteb-i Mülkiyenin buraya taşınma işlemine başlanmıştır.[790] Ne var ki, yıllık 1200 lira bedel ile kiralanan Edhem Paşa Kona-

[784] *Tarih-i edyânda mahalli-i Osmaniye'de mevcud edyân ve mezâhib hakkında ma'lumat* verilecektir.

[785] *Hukuk*-u hususiye-i düvel dâhildir. Çankaya'nın eserinde verdiği ve Mekteb-i Mülkiye mezunlarının aktardıklarından hareketle hazırlanmış olan döneme ait ders programı ile aktardığımız belgede yer alan programdaki dersler arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Çankaya'nın söz ettiği Türkiye ve düvel-i muazzama coğrafyay-ı beşeri ve iktisadisi ve umûmi hıfzıssıhha adlı derslerin daha sonraki yıllarda müfredata girmiş olması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca Çankaya'nın meclis müzakerelerinde söz edilmesine rağmen etnoğrafya dersinin programa alınmadığına ilişkin görüşü de elimizdeki belgeye göre boşa çıkmaktadır.

[786] BOA., *İ.DUİT.*, 115/19, s.4, h. 1 Zilkade 1338/17 Temmuz 1920.

[787] BOA., *İ.DUİT.*, 115/19, h. 10 Zilhicce 1338/25 Ağustos 1920. Bu kararnameye göre, Mekteb-i Mülkiyenin tesisi hakkındaki kanunun 1, 6 ve 7. maddeleri iptal edilmiştir. Ayrıca bkz. BOA., *MV.*, 252/34, h. 8 Zilhicce 1338/28 Şubat 1920.

[788] Pilehvarian-Tıraş, *a.g.e.*, s.94.

[789] BOA., *DH. İ.UM.*, 52/131, s.3. h. 15 Rebiü'l-evvel 1338/8 Aralık 1919.

[790] BOA., *DUİT.*, 115/53, h. 1 Cemaziye'l-evvel 1337/2 Şubat 1919.

ğı'na ertesi yıl üçüncü sınıflarla birlikte genişleyecek olan Mekteb-i Mülkiyenin sığamayacağı endişesiyle yeni arayışlara gidilmiştir. Bu durum, bina sıkıntısı nedeniyle Mekteb-i Mülkiye ile aynı koşullarda bulunan sultanileri de gündeme getirmiştir. Hâlihazırda İstanbul'da Galatasaray Sultanisi dışında mevcut olan İstanbul Leyli Sultanisi, Bezm-i âlem İnas Sultanisi ve Mercan Sultanisi için yeni bir düzenlemeye gidilmesine karar verilmiştir. Öncelikle Haşim Paşa ve Münir Paşa Konaklarında eğitim faaliyetlerine devam eden İstanbul Leyli Sultanisinin Haşim Paşa Konağında bulunan iptidai kısmı Mercan'a olan yakınlığı nedeniyle Mercan Sultanisi 'ne ilhak edilmiş, İstanbul Sultanisinin âli kısmı ise Mekteb-i Mülkiyenin eski binasına nakledilmiştir. Böylelikle boşta kalan Münir Paşa Konağı Bezm-i âlem İnas Sultanisine devredilmiş ve eski Mekteb-i Mülkiye binasında yedi sınıfı sultani ve üç sınıfı da âli olmak üzere Mekteb-i Mülkiye yeniden tesis edilmiştir.[791] Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, Pilehvarian ve Tıraş'ın araştırmasında aktardığına ek olarak Mekteb-i Mülkiyenin Redif Paşa Konağı ve Soğuk Çeşme Askeri Rüşdiyesinin dışında Cağaloğlu'ndaki eski binasında da kendisine raptedilen sultani sınıflarıyla birlikte bir süre faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.[792]

II. Cumhuriyet'in Mülkiyesi: Dersaadet'teki Son Yıllar (1923-1936)

Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte yaşanan önemli gelişmeler ve siyasal belirsizliklerle geçen yıllarda Mekteb-i Mülkiye doğal olarak ne kurumsal anlamda ne de eğitim alanında kayda değer bir ilerleme sağlayamamıştır. Uzun süren savaşlar silsilesi ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Anadolu insanında yarattığı heyecan, dayanışma ruhu ve sonu gelmez fedakârlıklar neticesinde elde edilen bağımsızlık ülke genelindeki bütün kurumlarda olduğu gibi köklü eğitim kurumlarında da esaslı değişimlerin önünü açacak yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Mütareke yıllarında özellikle İstanbul basınının kimi organlarında görülen işbirlikçi tutum

[791] Mekteb-i Mülkiyenin Maarif Nezaretine bağlanması için hazırlanmış olan kanun layihasının gerekçesinde, İstanbul Sultanisi'nin ali kısmının Mekteb-i Mülkiyeye bağlanması maaşat ve mesarifatta tasarruf sağlayacağı ve sultani kısmına fazladan 150 öğrenci alınabileceği bilgisine yer verilmiştir. BOA., *DH. İ.UM.*, 52/131, s.6, h. 19 Cemaziye'l-ahir 1336/1 Nisan 1918. *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi*, s.20.

[792] BOA., *DH. İ.UM.*, 52/131, s.3, h. 15 Rebiü'l-evvel 1338/8 Aralık 1919. *"Binaberin İstanbul Sultanisi sınıf-ı te'liyesinin Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye ilhakıyla eski Mekteb-i Mülkiye binasının da (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane)'ye kalbi ve nezaret-i celileleri bütçesinin 161. Mekteb-i Mülkiye faşında muharrer tahsissatın Maarif Nezareti Mekteb-i Sultaniye tahsisatı meyanında bulunan İstanbul Sultanisi tahsisatına ilavesi ile maarif bütçesinde Mekteb-i Mülkiye namıyla bir fasl-ı mahsus küşadı ve sene-i cedide-i maliyeden itibaren iş bu teşkilat icra kılınmak ve bu babda muktezi layiha-i kanuniye ihzar edilmek üzere keyfiyetin maarif-i umûmiye nezareti celilesine işarı hsususunda mesaii celilei nezaretpenahilerine şayan buyrulmak babında emr ve ferman hazreti men lehul emrindir."*

ve milli mücadele karşıtı yaklaşımların örneğine Darulfünûn gibi eğitim kurumlarında görev yapan bazı müderrislerde de rastlanmışsa da[793] Mekteb-i Mülkiye için benzer bir olumsuz durumdan söz etmek için bu yönde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bilakis, Mekteb-i Mülkiyenin hoca, talebe ve mezunlarının mütareke dönemi ve Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında bağımsızlıktan yana tutumları ve Anadolu Hareketine olan desteklerine verilebilecek çok çeşitli örnekler mevcuttur. İzmir'in Yunan güçlerince işgal edilmesiyle başlayan işgaller sürecinde Padişahın denetimindeki İstanbul Hükümeti tarafından atanan bazı yerel idarecilerin işgalci güçlere adeta yaranmak adına sergiledikleri gayrı milli anlayış Mekteb-i Mülkiye mezunu olan taşra idarecilerinin benimsedikleri bir hareket şekli olmamıştır. Örneğin, İzmir'in fazla direnç gösterilmeden Yunanlıların eline geçmesine işgalden kısa bir zaman önce valilik makamına getirilen Kambur İzzet sebep olmuş, öte yandan Manisa'da mutasarrıf olarak görev yapan Hüsnü Bey benzer şekilde davranarak işgale karşı örgütlenen birlikleri dağıtma yoluna gitmiştir. Buna karşılık Ödemiş Kaymakamı Mekteb-i Mülkiyenin 1914 yılı mezunlarından Bekir Sami Bey Dâhiliye Nezaretinden beklediği talimat gelmeyince Kuvay-ı Milliye birliklerini örgütleme yolunu seçmiştir. Kurtuluş mücadelesinin fitilini ateşleyen Batı cephesindeki bu inisiyatifin alınmasında Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Edremit Kaymakamı Hamdi Bey ve Balıkesir Mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey* (Çarıklı), Mütareke döneminde kurulan Harp Mahkemesi tarafından idamla cezalandırılan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve Yunan kuvvetleri tarafından işgal karşıtı tutumları sebebiyle idama mahkûm edilerek şehit edilen Eşme Kaymakamı Ahmet Şevki Bey gibi Mülkiyeli devlet adamları ön ayak olmuşlardır.[794] Mekteb-i Mülkiyelilerin Milli Mücadele yanlısı tutumlarının önemli bir göstergesi de Mülkiye mezunlarının I. TBMM'deki azımsanmayacak sayısıdır. Dönemin özellikle İstanbul'daki aydın ve memur tabakası için başkentten ayrılmalarını gerektirecek ve kimilerine göre bir macera niteliğindeki bu hareket Mülkiyeliler açısından olsa

[793] Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler,* s.226. Milli Mücadele karşıtı bir duruş sergileyen Darülfünun hocalarına Rıza Tevfik, Ali Kemal, Hüseyin Daniş, Cenab Şahabettin ve Muallim Barsamyan gibi isimler örnek olarak verilebilir. Bkz. Abdurrahman Siler, "Darulfünûn'un Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.31, (Mart 1995), ss.177-186.

* Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hâcim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milli Hatıraları (1919-19320),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları Nu: 46, Ankara, 2014.

[794] Milli Mücadele döneminde Mekteb-i Mülkiye çıkışlı taşra idarecilerinin büyük bir kısmı göstermiş oldukları yararlılıklar ve Kemalist hareket yanlısı duruşları neticesinde gerek Milli Mücadele karşıtı odaklar gerekse de işgalci güçler tarafından ya şehit edilmişler ya da küçük düşürücü muamelelere maruz bırakılmışlardır. Bkz. *Mülkiyeli Şehitler: I/II/III/IV/V/VI/VII, Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.14/15/16/17/18/19/20, (1969-70), s.34,32,30,31,32,32,34.

olsa bir cesaret ve vatanseverlik örneği olarak kabul edilmelidir. I. TBMM'nin üye sayısı konusunda çeşitli ihtilaflar olsa da bu meclisteki Mekteb-i Mülkiye mezunlarını ele alan ilk çalışmada bu sayı 29[795] olarak tespit edilmişken günümüze yakın bir tarihte yapılan araştırmada ise sayının 43 olduğu bulgulanmıştır.[796]

Öte yandan Mekteb-i Mülkiyede hocalık yapan bazı isimlerin gizli yollarla Ankara'ya geçmek suretiyle kurtuluş mücadelesine katılmış oldukları bilgisi, bazı Mülkiye mezunlarının aktardıkları hatıralar arasında yer almıştır.[797] Bunun yanı sıra, I. ve II. İnönü zaferlerinin ardından oluşan iyimserlik havasına Mekteb-i Mülkiye de kayıtsız kalmayarak 21 Nisan 1921 Çarşamba akşamı bir müsamere düzenlemiştir.[798] Diğer yandan, Türk ordusunun 9 Eylül 1923 tarihinde İzmir'e girmek suretiyle Yunan ordusu karşısında kesin bir zafer elde etmesi üzerine Mekteb-i Mülkiye Mezunları Cemiyeti adına Maarif Vekili Vehbi Bey tarafından; "*Garp Cephesi Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*" ne 14 Eylül 1922 tarihinde gönderilen telgrafta elde edilen zaferden duyulan memnuniyet şu sözlerle vurgulanmıştır[799]: *"İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye Mezunları Cemiyeti, kahraman ordumuzun son harikaengiz zaferini zat-ı samilerini tebrik etmek acizanelerine me'mur etti. Bu mes'ud vazifeyi lef' etmekle derin bir fehrsar duyduğumu arz ve muvaffakiyete mütevalilerini niyaz eylerim efendim."* Bu telgrafa verdiği cevapta Atatürk, Türk ordusuna yönelik ifade edilen sözlerden dolayı Mekteb-i Mülkiye Mezunları Cemiyeti'ne teşekkür etmiştir.[800]

Mekteb-i Mülkiyelilerin vatan sevgisi ve bağımsızlık ruhuna olan inançlarının önemli göstergelerden biri de, mektebin 1921 yılı mezunlarından Cemal Edhem (Yeşil) tarafından yazılan Vatan Marşı ya da günümüzde Mülkiye Marşı olarak bilinen şiirde geçen ifadelerdir[801]; *Başka bir aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz / Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz* mısralarıyla başlayan şiir henüz Kurtuluş Savaşı'nın başlamadığı ve her tarafa derin bir ümitsizliğin hâkim olduğu günlerde yazılmıştır.[802] Şahinkaya'nın cümleleriyle *"Kuşatılmış, hırpalayıcı, horlayıcı günlerin*

[795] "Birinci TBMM'deki Mülkiyeli Milletvekili", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.19, (1970), s.35.

[796] Ahmet T. Çalgan-Abdullah Livatyalı, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Mülkiyeli Milletvekilleri", *Mülkiye*, c.27, S.242, (2004), s.191.

[797] Hüseyin Sapmazlı'nın Hatıralarından aktaran; Çankaya, *YMTM I*, s.442.

[798] Çankaya, *YMTM I*, s.446.

[799] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VII-2, 89, 1, 1-433.*

[800] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VII-2, 89, 1, 1-432.*

[801] M. Nihat Etiz, *Mülkiyeli Şairler (Antoloji)*, Mülkiyeliler Birliği İzmir Şubesi Yayını, İzmir, 2011, s.11.

[802] Cemal Edhem daha sonraki yıllarda vermiş olduğu bir röportajda, bu şiiri yazdığı günlerde içinde bulunduğu haleti ruhiyeyi şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Okula girdiğimizin altıncı ayına doğru yazdığım bir şiire, o kara günlerin gittikçe artan ve yüreklerimizde yer eden acısı, acılığı ve bunaltısı sinecekti ister istemez. Güftenin o zaman için aşırı iyimser görünüşünü de delikanlılık çağının yenilgiye karşı*

yarattığı öfkeyle, taş gibi sessizleşmek yerine duyarlılaşan gençliğin başka bir dünya kurmaya hazır olduğunu dile getiren, coşku ve soyluluk ifadesi"[803] olan bu şiir daha sonra Musa Süreyya Bey tarafından bestelenerek Mülkiye Marşı adını almıştır.[804]

Görüldüğü gibi, Mekteb-i Mülkiye hoca, idareci ve öğrencileri mütareke döneminin baskı ortamında bile her fırsatta Milli Mücadele yanlısı bir tutum sergilemekten kaçınmamışlardır. Mekteb-i Mülkiyenin kurulduğu tarihten itibaren sıkıntılı süreçlerde üstlendiği sorumlulukların doğal bir devamı olarak değerlendirilebilecek bu millici anlayış Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Milli Mücadelenin önder kadrosu arasında ortaya çıkan siyasi bunalım ve ayrılıkların yaşandığı bir ortamda, Cumhuriyet'in ilanının henüz ikinci yıldönümünde Mülkiyeliler adına Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş olan tebrik telgrafıyla Mekteb-i Mülkiye ailesi yeni rejim karşısındaki olumlu tutumunu açıkça ortaya koymuştur.[805]

Bilindiği gibi, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılışını takip eden süreçte başlayan inkılâp hareketleriyle Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan bütün kurumlar ulus devlet anlayışına uygun bir şekle büründürülmeye çalışılmış, değişime direnen ya da yeni dönemin ruhuyla uyuşmazlık içinde olan kurumlar ise ilga edilerek ortadan kaldırılmıştır.[806] Ne var ki Kemalist modernleşmenin ordu, idare, hukuk,

---

direnme gücüne ve aydınlık bir geleceğe özlem duygusuna verebiliriz." "Mülkiyeli Bir Sanatçı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.9, (1967), s.25.

[803] Serdar Şahinkaya, *Mülkiye Marşı,* Ankara, 4 Aralık 2010, s.3, http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/SerdarSahinkaya-Mulkiye-Mar%C5%9F%C4%B1.pdf ERT: 22.06.2016.

[804] Aydın İlik, "Seksenüç Yıllık Mülkiye Marşı", *Mülkiye,* c.26, S.233, (2002), s.274. Günümüzde Mülkiye Marşı olarak bilinen, ancak esasında Vatan Marşı olarak yazılan bu şiirde II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydınlarının yeni yeni keşfetmiş oldukları ve Türkçülük düşüncesine temel oluşturacak olan "vatan" imgesine sıkça başvurulmuştur. Çeşitli söz sanatları ve kurulan imgelemle sürekli vurgulanan vatan aşkı şiire hâkim olan ana tema hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu düşünceyi destekleyecek bir yorum için bkz. Kübra Ceviz, "Bülent Daver ile Söyleşi", *Mülkiye,* c.33, S.265, (2009), s.49.

[805] Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hüseyin Nazım imzasıyla gönderilmiş olan telgraf metninde şu ifadelere yer verilmiştir: "*Milli istiklalimizin olduğu kadar, medeniyet ve teceddüt sahasında da tam bir muvaffakiyet kazanacağı şüphesiz olan himayelerin büyük sadakına tarihi eserin sene-i devriyesi vesilesiyle Mekteb-i Mülkiye idare ve ta'lim heyetleri ve talebesinin nihayetsiz ve kalbi hürmet ve tarizlerini takdime cüret eylerim efendim." Cumhurbaşkanlığı Arşivi,* VII-2-b, 91, 1-96.

[806] H.E. Wortham, *Mustapha Kemal of Turkey,* The Holme Press, London 1930, s.142; Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic A Case Study in National Development,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, s.77; Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996, s.105; Berkes, *a.g.e.,* s.532; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C.2,* s.441; Dankwart A. Rustow, "Atatürk and His Revolution", *Prepared for the Conference on The Republic of Turkey, 1923-1927,* ,University of Chicago, (November 5-7 1973), s.11; Edwin J. Cohn, *Turkish Economic, Social and Political Change, The Development of a More Prosperous and Open Society,* Praeger Publishers, New York-Washington-London, 1970, ss.6-14.

eğitim ve diğer alanlardaki batılılaşma idealinin gerektirdiği esaslı dönüşüme rağmen Mekteb-i Mülkiye varlığını devam ettirebilmiştir.

Atatürk'ün İstanbul'da bulunan Mekteb-i Mülkiye ile olan ilişkisi üzerine fazla bir bilgiye sahip değilsek de okulun Yıldız Sarayı Yaveran Dairesi'nde eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü dönemde bir rastlantı eseri Atatürk tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. O sırada Mekteb-i Mülkiye Müdürü olan Şükrü Baban tamamen tesadüf eseri olan bu buluşmada, okulun yaklaşmakta olan geleneksel kuruluş yıldönümü kutlamalarına kendisini davet ettiyse de Atatürk'ün işlerinin yoğunluğundan dolayı bu törene katılamadığı anlaşılmaktadır.[807]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında düzenlenen ve 1929 yılından itibaren resmi tören haricinde mezunların da gece eğlencesi düzenlemeye başladıkları[808] Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş yıldönümleri törenlerine yüksek düzeydeki devlet görevlilerinin katılım göstermelerinin yanında, bu törenler aynı zamanda Osmanlı'dan kalan bir kurum olarak Mülkiye Mektebinin ve Mülkiyelilerin cumhuriyet rejimine ve Kemalist ideolojiye olan bağlılıklarını törensel olarak sergiledikleri bir fırsat sunmuştur. 1929 yılı töreni dolayısıyla Mekteb-i Mülkiye Müdürlüğü adıyla; *"Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne"* çekilen telgrafta; *"Mülkiye Mektebi'nin kuruluşunun elli üçüncü senesini tes'it için toplanan Mülkiye ailesi memlekete istiklal ve Cumhuriyet'i bahşeden müstesna rehberin gösterdiği nurlu yolda demirden bir kitle gibi yürümeğe azmeylediğini ve tarihimizin bu en büyük simasına karşı şükran borcunu ancak Türk vatanının tealisine candan çalışmak suretiyle ödemeyi ahdetmiş olduğunu iblağa bendelerini memur ettiklerini arz ederim efendim"* ifadelerine yer

[807] *Bir gün yemekten sonra odamdaki kanepeye uzanmış istirahat ediyordum. Anbar memuru heyecanla kapıdan girip "Paşa geliyor" dedi. Ben, Harp Akademisi'nin Kumandanı Ali Fuat Eldem Paşa zannettim. Çünkü Akademi Kumandanı şahsi dostumdu. Sık sık mektebe gelir sohbet ederdik. Pek fazla heyecan göstermedim. Aynı memur tekrar "Paşa geliyor efendim" dedi. Biraz doğruldum. Üçüncü def'a memur heyecanla odaya gelerek "Gazi Paşa geliyor efendim" dedi. Hemen kalktım; Atatürk kapıya kadar gelmişti ve yalnızdı; şaşırmıştım. Odaya girince; "burası neresi ve ben neredeyim"" dedi. " Kapının önünden geçiyordum, girdim, bir koridoru geçtim ve kendimi bu odada buldum" diye ilave etti. Ben kendisine cevaben; "Paşam burası Mülkiye Mektebi, siz de Mülkiye Mektebi müdirinin odasında bulunuyorsunuz" dedim. Benim kalktığım kanepeye oturdular ve mekteple ilgili sualler sormaya başladılar. Talebe mevcudu, ders durumu, ihtiyaçlar ve masraflar hakkında konuşuyorlardı. Ben bir an yerime oturup oturmamak için tereddüd ettim. Sonra makamıma oturdum. Biz bu konuşmayı yaparken kapı açıldı, kapıda Şükrü Kaya, Ruşen Eşref ve Kılıç Ali Beyler göründüler. Kendileri benim makamıma oturmuş, Atatürk ile rahat rahat konuştuğumu görünce bir tuhaf oldular ve ayakta beklediler. Konuşmaların sonunda Atatürk; "bir talebiniz var mı benden? İstediğiniz bir şey varsa bildirin" dediler. Kendilerine cevaben; "Efendimizi rahatsız edecek bir problemimiz yok, biz dertlerimizi Maarif Vekili ile hallediyoruz, teşekkür ederim, sağ olun paşam" dedim. Ve "Sınıfları görmek ister misiniz diye sordum. "görmeme lüzum yok" dediler. Kendilerine verdiğim izahattan memnun kalmışlardı.* Hüseyin Şükrü Baban'ın Hatıralarından aktaran; Çankaya, *YMTM II*, s.861.

[808] Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.264.

verilmiştir.[809] Bu telgrafa cevap olarak 5 Aralık 1929 tarihinde Mekteb-i Mülkiye Müdürü Şükrü Bey'e hitaben; *"Mekteb-i Mülkiyenin elli üçüncü senesini tes'idi münasebetiyle hakkımda iz'ar buyrulan hissiyata teşekkür ederim. Efendim."* içerikli Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kalemi Mahsus Müdürlüğü tarafından resmi yazı gönderilmiştir.[810] Mülkiyelilerin Atatürk'e karşı besledikleri bağlılık hislerine bir başka örnek de Zübeyde Hanım'ın vefatı üzerine kendisine gönderdikleri taziye telgrafıdır. Mekteb-i Mülkiye talebeleri imzasıyla 16 Ocak 1923 tarihinde "*Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri*"ne gönderilen telgrafta validesinin vefatı üzerine Mülkiyelilerin duydukları derin üzüntü samimi ifadelerle aktarılmıştır.[811]

A. Ders Programları ve Öğretim Kadrosu

Cumhuriyet'in ilan edilmesini takip eden yıllar bilindiği gibi devrimler açısından son derece hareketli ve dinamik bir döneme işaret eder. Hiç şüphe yok ki, anılan dönemde Cumhuriyet'in yönetici seçkinleri inkılâpları kalıcı bir hale getirmek için eğitim olgusunun inkılâp hareketleri içindeki öneminin her zaman farkında olmuşlardır. Öte yandan, Atatürk'ün bu konudaki hassasiyeti Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren konuşmalarına yansıyan önemli başlıklardan biri olmuştur.[812] Belirtmek gerekir ki, Kemalist modernleşme hareketinin karşı karşıya olduğu yetişmiş insan gücü kıtlığı ve bununla birebir ilintili olan modern öncesi toplum yapısı eğitim yoluyla baş edilmesi gereken en önemli sorunları teşkil etmekteydi.[813] Bununla beraber ulus-devlet inşası ve idarenin merkezileştirilme-

[809] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VII-2-b,91, 2-357.*

[810] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VII-2-b,91, 2-356.* Mekteb-i Mülkiyenin 1930'lu yıllardaki kuruluş yıldönümlerinde Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf gönderilmesi uygulamasına devam edilmiştir. 1933 senesinde yapılan tören dolayısıyla çekilen telgrafa Mustafa Kemal tarafından verilen cevapta Mülkiyelilerin Cumhuriyet idealine ve inkılaba olan bağlılıklarından dolayı duyulan memnuniyet vurgulanmıştır. Sonuç olarak, çekilen telgraflarda her iki tarafın üzerinde önemle durduğu nokta aynı olmuştur. Mekteb-i Mülkiye açısından bu durum, kendini karşı tarafa kabul ettirme ya da belli konularda garanti verme biçiminde gelişiyordu. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VIII-2-c, 92, 1-541;* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VIII-2-c, 92, 1-540;* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VIII-2-c, 92, 8-57;* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, *VIII-2-c, 92, 8-56.*

[811] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi, V-2, 79-29, 1-384.*

[812] Bkz. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar,* Konuşmaları Seçen, Kemal Aytaç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.

[813] Benoist-Mêchin, *Mustafa Kemal,* (çev.) Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.291. Atatürk devrimleri içinde eğitim büyük bir işleve sahipti. Eğitim kurumları sayesinde gençler cumhuriyet ideolojisinin temel felsefesine göre yetiştirilecek, ayrıca üretici niteliği olan bireyler sayesinde sanayileşmenin önü açılacaktı. Bu nedenle sözü edilen yıllarda Türkiye'ye davet edilen Batı Avrupalı eğitim uzmanlarının görüşlerinden yararlanılmıştır. Gürsen Topses, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Gelişimi", *75 Yılda Eğitim* içinde, (edt.) F. Gök, Türkiye İş Bankası-Türkiye Ekonomik ve

sinde tıpkı ittihatçılar gibi Kemalist kadrolar da eğitim olgusunun önemini kavramışlardır.[814]

Cumhuriyet'in ilanının hemen ertesi yılı başlanan eğitim reformları sayesinde İmparatorluktan devralınan kurumsal yapı ve anlayışa modern bir işleyiş kazandırılmak istenmiştir. Eğitim kurumlarının finansmanı ve yönetimi meselesi en çok mesai harcanan başlıklar olmuştur.[815] Devrimlerin ve toplumsal gelişmenin lokomotifi olan yükseköğretim kurumlarının arkaik yapısı ve bu kurumlarda takip edilen eğitim anlayışı Kemalist hareketin üzerinde önemle durduğu meselelerden biri olmuştur.[816] Diğer bir deyişle, cumhuriyet rejiminin medeniyet projesinin kısa zamanda sonuçlanabilmesi için ihtiyaç duyulan yeni seçkin sınıflar yüksek dereceli eğitim kurumları sayesinde yaratılacaktı.[817]

Mekteb-i Mülkiyenin, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet idaresinin şekillendirildiği dönemde ortaya çıkan siyasi kriz ortamında muhalif bir tutum almaktan kaçınmış olması nedeniyle yeni rejime tehdit unsuru oluşturmadığı konusunda Kemalist elitlerin şüpheleri olmasa gerekti. Dahası II. Meşrutiyet döneminden itibaren okulun öğrenci ve hocaları arasında benimsenen devrimci ve pozitivist anlayış ve bu anlayış doğrultusunda takip edilen bilimsel eğitim felsefesinin Cumhuriyet'in ilanından sonra da esas alınmasına devam edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Mekteb-i Mülkiyede köklü reformlara başlanmamasının bu gerçeklikle açıklanması yoluna gidilmesi tutarlı bir yorum olarak kabul edilebilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mekteb-i Mülkiyede hayata geçirilen ilk ve en önemli değişiklik 1925 yılından itibaren okulun idari, mali ve siyasi şubelere ayrılarak ihtisaslaşmanın sağlanmasını amaçlayan yeni talimatnamenin yürürlüğe konmasıdır. Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan ve Heyet-i Vükela'da kabul edilen yeni talimatnameye göre idari ve mali şubelerde öğrenim süresi üç, siyasi

Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.11.

814 Mustafa Gündüz, "Sociocultural Origins ofTurkish Educational Reforms and Ideological Origins of Late Ottoman Intellectuals (1908-19309)", *History of Education*, Vol.38, no.2, (March 20099, s.201.

815 Howard E. Wilson-İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara, 1968,s.77.

816 Joseph S. Szyliowicz, "Osmanlı'nın Eğitsel Mirası: Efsane mi, Yoksa Gerçek mi?", *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* içinde, (edt. L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.416. ayrıca bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2012*, Pagem Akademi, Ankara, 2012, s.358-360; Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.229.

817 M. Nuri Kodamanoğlu, *Education in Turkey (1923-1960)*, Ministry of Education Print, İstanbul, 1965, s.73.

şubede ise dört yıla çıkarılmıştır.[818] Yeni düzenlemeye göre, Mekteb-i Mülkiyenin idari, mali ve siyasi şubeleri için geçmişle kıyaslandığında ihtisaslaşmanın ön plana alındığı ve tam anlamıyla bilimsel ölçütlere göre hazırlanan yeni müfredat programı 1926 yılından itibaren takip edilmeye başlanmıştır. Mekteb-i Mülkiyede 1926 yılından itibaren uygulanacak olan bu program için öğretim kadrosuna yeni hocalar eklenmiştir. Reşid Bey, Şerif Bey, Babanzade Şükrü, Behçet Mustafa, Faruk ve Menemenlizade Edhem Beyler Mülkiyenin talim heyetine katılmışlardır.[819] Sözü edilen dönemde yüksek derecedeki okullarda ders verme yeterliliğine sahip olan ilk akla gelen bu isimler, Mülkiye'de verilen öğretimin kalitesini artırmışlardır. Öte yandan, Maarif Vekili tarafından Mekteb-i Mülkiyeye gönderilen bir belgede yer alan; *yüksek bir tahsile sahip olan ve uzun müddetten beri Türkiye'de bulunan İngiliz Behiç Bey'in yüksek mekteplerden birinin muallimliğine tayini Gazi Paşa Hazretleri tarafından arzu olunmakda olduğundan 1926 senesi mektebiniz bütçesine ilavesi kabul edilmiş derslerden İngilizce muallimliğine tayinin...* ifadelerle sözü edilen kişinin Mekteb-i Mülkiyede istihdam edilmesi istenmiştir.[820] Maarif Vekâletinin bu isteği üzerine Yüksek Tedrisat Müdiriyeti tarafından gerekli işlemler başlatılmış[821] ve Behiç Bey'in tayini gerçekleştirildiyse de daha sonra Mekteb-i Mülkiye idaresi tarafından ileri sürülen gerekçeye göre bu tayin gerçekleşmemiştir.[822] Bu örnekten anlaşılmaktadır ki, Mekteb-i Mülkiye idaresi Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gelişen rasyonel devlet yönetiminin esaslarına göre hareket etmiştir. Bu konuda altı çizilmesi gereken diğer bir husus da Cumhuriyet idaresi altındaki kurumların keyfi muamele ve direktifler yoluyla değil, standart kurallar ve akılcı bir anlayış doğrultusunda yönetildiği gerçeğidir.

[818] Çankaya, *YMTM II,* s.465.

[819] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s. 11.

[820] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s. 85.

[821] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s. 81.

[822] İngilizce muallimliğine intihab edilen Behiç Bey'in halen İngiltere *tabiiyetinde bulunması hasebiyle memurin kanununun dördüncü maddesi a fıkrası mucebince tayini haiz görülmemiştir.* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.11.

Tablo 17: Ders Saatlerine Nazaran Muallim Kadrosu (1. ve 2. Sınıflar)[823]

Dersler	*Hocalar*	*1.Sınıf Haftalık Ders saati*	*2. Sınıf Haftalık Ders Saati*
Hukuk-u İdare	İsmail Hakkı Bey	2	2
Hukuk-u Medeniye	Kemal Atıf Bey Ebul'ula	4	2
İlm-i İktisad	Hüseyin Tahsin Bey	3	3
İlm-i Mali ve Kavanin-i Maliye	Fazıl Bey	2	2
Türkiye Coğrafyası ve Coğrafya-yı İktisadiye	Hamid Bey	2	2
Fransızca	Ahmed Reşid Orhan Şemseddin Said Hüseyin ve Arif Beyler	6	6
Hukuk-u Düvel	Sadık Sami Bey	2	3
Türk Tarihi, Medeniyeti ve Türk Tarih-i Diniyesi	Fuad Bey	2	2
Hukuk-u Esasiye	Mithad Bey	2	1
İstatistik	Niyazi Asım Bey	2	
Usul-ı Muhabere-i Resmiye	Ali Seydi Bey	1	1
Hukuk-u Ticaret	Celal Bey		2
TOPLAM		28	26

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk ve kanun devleti olarak kurulduğunun ve devlet işlerinin bu doğrultuda yürütüldüğünün en bariz göstergelerinden olan bu durum, Mekteb-i Mülkiyenin kurumsal işleyişi hakkında da bir fikir vermektedir.[824] Öte yandan bu örnek, Mekteb-i Mülkiyenin hoca kadrosunun oluşturulması ile ilgili devlet yöneticilerinin hassasiyetini ortaya koymaktadır. Buna benzer yazışmalardan da anlaşıldığı kadarıyla, dönemin devlet yöneticileri Mekteb-i Mülkiyenin hoca kadrosunu güçlendirme konusuna gereken ihtimamı göstermişler ve bu okulun devlet yönetimindeki rolü hakkında sorumluluk sahibi olarak davranmışlardır.

[823] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.50; Krş. Çankaya, *YMTM, I,* s.470; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.39.

[824] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.12.

Tablo 18: Ders Saatlerine Nazaran Muallim Kadrosu (Kısm-ı Siyasi-İdari ve Mali)[825]

Dersler	***Hocalar***	***Siyasi Şube***		***Mali Şube (3. Sınıf)***	***İdari Şube (3. sınıf)***
		3. Sınıf	**4.Sınıf**		
Hukuk-u İdare	İsmail Hakkı Bey				3
Hukuk-u Medeniye	Ebul'ula			4	4
İlm-i Mali ve Kavanin-i Maliye	Fazıl Bey			2	2
Türkiye Coğrafyası ve Coğrafya-yı İktisadiye	Hamid Bey	2	2	2	2
Fransızca	Ahmed Reşid Orhan Bey Şemseddin Bey Said Bey	6	6	3	3
İngilizce	Hüseyin Bey	6	6		
Hukuk-u düvel ve tarih-i Muâhedât	Nusret Bey	3	3		
Türk Tarih-i Medeniyeti ve Türk Tarih-i Diniyesi	Fuad Bey				1
Avrupa ve Amerika ve Asya Devletleri Tarih-i Siyasiyeleri	Behcet Bey	1	4		
İktisadi İçtimai ve zirai	Babanzade Şükrü[826]			3	3
Mesalik-i İktisadiye Tarihi	Babanzade Şükrü			2	
Nakit, İ'tibar, Borsa ve Banka	Münir Bey			4	
Muhaberat-ı Diplomatika	Tahir Bey				3
Türkiye Tarih-i Siyasiyesi	Muzaffer Bey	2	1		
İçtimai Hıfzıssıhha	Ref'et Bey	-			2

[825] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1, s.12.* Krş. Çankaya, *YMTM, I,* s.470.
[826] Paris Ulumu Siyasiye Mektebi mezunlarından ve İnhisar-ı Hukuk Müşaviri

Hukuk-u Amme	Menemenli-zade Edhem	2	2	2	2
Siyaset-i İktisadiye ve Ticaret Muâhedât	Cemil Bey	1			
Gümrük Kavanin-i	Cemil Bey			1	
Usul-ı Defteri ve Mali ve Umumi	Faruk Bey[827]			2	
Mukayeseli Kavanin-i Maliye ve İstikrazat	Fazıl Bey			2	
Matbuat ve İstihbarat	Fazıl Bey		2		
TOPLAM		23	25	27	25

Yapılan müfredat değişikliğinden sonra, okulda eğitim faaliyetlerinin yürütülebilmesi için bazı yeni ihtiyaçların karşılanması meselesi gündeme gelmiştir. Mekteb-i Mülkiye Müdürü Hüseyin Nazım Bey tarafından Maarif Vekâletine gönderilmiş olan resmi yazıda; okulda yapılan yeni düzenlemeler nedeniyle müfredat programına yeni derslerin eklenecek olmasından dolayı oluşan hoca açığının giderilmesi için bazı girişimler başlatılmıştır. Mekteb-i Mülkiye Meclis-i Muallimin tarafından belirlenen dersler için seçilen hocaların tayin edilmesi için Maarif Vekâletine başvuru yapılmış[828] ve Maarif Vekâleti de bu isteğe olumlu yanıt vermiştir.[829] Ders programına eklenen *İngilizce, nakid, i'tibar, borsa, banka* ve *usul-u defter-i umumi ve mali* dersleri içinse uygun hoca bulunamadığı bildirilmiştir.[830] Öte yandan mektebin siyasi şubesi için ders programına *matbuat ve istihbarat ile şehbenderler hukuku ve vezaifi* derslerinin eklenmesine karar verilmiştir.[831] Bunun yanında *hukuk-u düvel, Avrupa ve Amerika devletleri tarih-i siyasisi* ile Türkiye tarihi siyasisi derslerinin saatleri artırılmıştır.[832]

[827] Tütün İdare-i İnhisariyesi Meclis-i idaresi azalarından

[828] Belirlenen hocalar şunlardır: Fransızca için Darulfünûn müderrislerinden Şerif Bey, haftada beş saatten ibaret bulunan iktisad-ı içtimai ve zirai ve umumi iktisadiye-i tarih dersine üç bin kuruş maaşla Paris Ulum-u Siyasiye Mektebi mezunlarından Şükrü ve inhisar-ı hukuk müşaviri Baban-zade Şükrü Bey, haftada dört saatten ibaret olan Avrupa ve Amerika devletleri tarih-i siyasi ve Asya devletleri tarihi muallimliklerine Behçet Bey, iki saatlik Türkiye tarih-i siyasiyesi muallimliğine Darulfünûn müderrislerinden Muzaffer Bey, usul-ı defteri umumi ve mali muallimliğine Faruk Bey, hukuk-u amme dersi için Edhem Bey ve İngilizce için Behçet Bey. *BCA, Fon No: 180. 09. 87. 420. 1,* s. 13.

[829] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.28.

[830] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.26.

[831] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.44.

[832] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.44.

Yeni programın kabul edilmesiyle birlikte mali şubede okutulacak dersler arasına alınan *usul-ı defter-i umumi ve mali* dersi için Mekteb-i Mülkiye Müdürü Nazım Bey tarafından Reji Muhasebe Müdürü İstepan ve Ticaret Mektebi muallimlerinden Serkiz Nihad Efendiler Maarif Nezâretine önerilmiştir.[833] Ancak Maarif Nazırı bu isteğe olumlu bakmamıştır[834]: *Binaenaleyh bu ders için ileride idari vezaifte istihdam edilecek talebeye necip haysiyet telkin edeceğine itimad edebilecek bir Türk muallimin bulunması münasib olacaktır.* Verilen cevaptan da anlaşıldığına göre; Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde gayrı-Türk tebaanın olumsuz tutumlarının yarattığı güvensizlik özellikle Türk aydın ve memur tabakasında devam etmektedir.[835] Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin çok milletli toplum yapısı, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Nüfus Mübadelesi gibi gelişmelerle ulus devlet modeline evrilme sürecine girmiştir. Mekteb-i Mülkiyenin hoca kadrosunun oluşturulmasında da bu ilke doğrultusunda hareket edilmiş, buna mukabil Mekteb-i Mülkiyede ders verecek olan hocaların iyi bir eğitim geçmişi ve ulusal aidiyet bağlarına sahip olmalarına dikkat edilmiştir.[836]

Mekteb-i Mülkiye Müdürü Nazım Bey'in riyasetinde 18 Ağustos 1926 tarihinde toplanan Meclis-i Muallimînde alınan bazı kararlarla okulun yeni ders programı şekillenmiştir. Buna göre; *hukuk-u medeniye, hukuk-u düvel* ve *hukuk-u esasiye* gibi derslerin saatleri arttırılarak okulun hoca kadrosu tamamlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Mekteb-i Mülkiyeye kayıt yaptıran öğrenciler daha önce lisede Almanca dersi almamış olduklarından ders programına yabancı dil olarak Fransızcanın yanında İngilizce dersleri konulmuştur.[837] Bunun için de siyasi şubenin dördüncü sınıfında Fransızca ve İngilizce derslerine girmek üzere birer hoca alınması istenmiştir.[838]

[833] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1*, s.84.

[834] BCA, Fon No: *180. 09. 87 420. 1*, s.83.

[835] Çağatay Özdemir-Yıldız Akpolat, "Mekteb-i Mülkiye ve Mülkiyeliler Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Üzerine Bir Çalışma, (1931-1960)", *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Ekim 2009, Aydın, s.554.

[836] Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlık statüsündeki vatandaşlar ile devlet arasındaki ilişkiler için bkz. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

[837] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1*, s.87.

[838] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1*, s.80

Tablo 19: Mekteb-i Mülkiyenin Hoca Kadrosu[839]

Hoca	***Dersler***	***Mezuniyet***
Kemal Atıf	Hukuk-u medeniye	Medreset'ül Kuzat ve Paris Hukuk Mektebi
Ebul'ula	Hukuk-u medeniye	Mekteb-i Hukuk
Hüseyin Tahsin	İlm-i iktisad	Mekteb-i Mülkiye
Fazıl	İlm-i mali ve kavanin-i maliye	Mekteb-i Mülkiye ve Paris Ullûm-u Siyasiye Mektebi
Hamdi[840]	Coğrafya-yı iktisadi	Mekteb-i Mülkiye
İsmail Hakkı	Hukuk-u idare	Mekteb-i Mülkiye
Midhat	Hukuk-u esasiye	Mekteb-i Hukuk ve Paris Hukuk Fakültesi
Köprülüzade Fuad[841]	Türkiye tarihi medeniyeti ve Türkiye Tarih-i diniyesi	Hususi tahsil
Behçet[842]	Avrupa, Amerika ve Asya devletleri tarih-i siyasisi	Galatasaray Lisesi, Avrupa'da ikmali tahsil etmiştir.
Muzaffer	Türkiye tarih-i siyasisi	Mekteb-i Mülkiye, Avrupa'da ikmali tahsil etmiştir.
Niyazi Asım	İstatistik	Mekteb-i Mülkiye ve Paris Ullûm -u Siyasiye Mektebi
Nusret	Hukuk-u düvel, tarihi muâhedât	Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk
Sadık Sami	Hukuk-u düvel	Hukuk Fakültesi-Avrupa'da ikmal-i tahsil etmiştir.
Ali Seydi	Usul-ı muhaberatı resmiye	Mekteb-i Mülkiye
Ahmed Reşid[843]	Fransızca, muhaberat-ı diplomatika	Mekteb-i Hukuk
Salih Arif[844]	Fransızca	Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Hukuk

[839] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.77; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.78; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.79; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.28; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.39.

[840] Darulfünûn da daimi müderris bulunduğundan ücret olarak tahakkuk ettirilmiştir.

[841] Darulfünûn da daimi müderris bulunduğundan ücret olarak tahakkuk ettirilmiştir.

[842] Tahsisat-ı fevkaladesi Galatasaray Lisesinden verilmektedir.

[843] İstanbul Kız Lisesinde de görev yapmakta, ancak tahsisatı Mekteb-i Mülkiyeden tevhiden verilmektedir.

[844] Tahsisatını Davudpaşa Lisesinden almaktadır.

Ercümend Ekrem[845]	Fransızca	Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Hukuk
Şerif[846]	Fransızca	Galatasaray Lisesi-Avrupa'da ikmal-i tahsil etmiştir.
Tahir	Hukuk-u ceza ve usul-ı cezaiye	Mekteb-i Hukuk ve Paris Hukuk Fakültesi
Celal	Hukuk-u ticaret	Mekteb-i Hukuk
Ref'et	İçtima-i hıfzıssıhha	Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye
Edhem	Hukuk-u amme	Galatasaray Lisesi, Darulfünûn
Cemal	Siyaset-i iktisadiye ve ticaret muahedatı ve gümrük kavanini	Mekteb-i Mülkiye
Babanzade Şükrü	İktisad-i içtimai ve zirai ve mesalik-i iktisadiye tarihi[847]	Mekteb-i Hukuk- Avrupa'da ikmal-i tahsil
Faruk[848]	Usul-ı defteri umumi ve mali	Mekteb-i Mülkiye
Münir	Nakid, i'tibar, borsa ve banka	Galatasaray Lisesi-Avrupa'da ikmal-i tahsil
Hüseyin[849]	İngilizce	Robert Koleji
Fazıl[850]	Mukayeseli Kavanin-i Maliye ve İstikrazat	Mekteb-i Mülkiye ve Paris Ullûm -u Siyasiye Mektebi
Zeki Mesut (Alsan)[851]	Hukuk-u düvel	Mekteb-i Mülkiye ve Paris Ullûm -u Siyasiye Mektebi

845 Mumaileyha 13 Teşrin-i evvel 1926 tarihinde istifa etmiştir.

846 Darulfünûn da daimi müderris bulunduğundan ücret olarak tahakkuk ettirilmiştir. 1926 senesinden itibaren Mekteb-i Mülkiyede ders veren, ancak kadrosu Darülfünun'a bulunan hocaların ki farklı okuldan ücret almaları uygulamasına son verilmiştir. Darülfünun bütçesini birinci maddesinde yer alan: "daimi müderris ve muallimler başka bir vazife deruhte haricinde istinkal edemezler. Ancak kendi derslerinden maada müderris ve mekatib-i aliyede haftada altı saati geçmemek şartıyla ders deruhte edebilirler." hükmünden dolayı İstanbul Duyun-u Muhasebat Müdürlüğü; "daimi müderris ve muallimlere yalnız maaş-ı asliyesinin ücret olarak i'tası lazım geleceği" beyanıyla Mekteb-i Mülkiyeye talimat vermi*ştir.* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1, s.55;* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1, s.59* ve BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.60.

847 Zafer Toprak; günümüzde sosyal politika adı altında okutulan bu dersin Milli Mücadele'den sonra Türkiye'de emek-seramaye arasındaki çelişkinin toplumsal ve siyasal hayatta giderek belirginleşmeye başladığı bir dönemin ürünü olduğunu belirtmektedir. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

848 Reji Muhasebe Müdürü İstepan ve Ticaret Mektebi muallimlerinden Serkiz Nihad Efendilerin *yerine görevlendirilmiştir.* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.13.

849 Tahsisat-ı fevkaladesi Ticaret Mekteb-i Alisinden verilmektedir.

850 Nısf-ı maaş (yarım) ve nısf-ı tahsisat-ı fevkaladesi tahakkuk ettir*ilmiştir.*

851 BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.44.

Tablodan da anlaşıldığı gibi okulun yeni ders programının uygulanması için verecekleri derslerde uzmanlık eğitimi almış olan hocalar seçilmiştir. Bir bakıma Mekteb-i Mülkiyedeki ihtisaslaşmaya dönük düzenlemeleri uygulamaya geçirebilecek hocaların seçildiği söylenebilir.

B. Bürokratik İşleyiş ve Mekteb-i Mülkiyede Yeni Düzenlemeler

1924 yılında Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan 46 maddelik yeni talimatname Mekteb-i Mülkiyedeki işleyişi düzenlemiştir. Bu talimatnameye göre okul Maarif Vekâletine bağlı bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.[852] *Başlangıç hükümleri, heyet-i idare, heyet-i ta'limiye ve meclis-i muallimin, mübayaat komisyonu, imtihanlar ve mezuniyet, cezalar ve müteferrik maddeler* olmak üzere yedi bölümden oluşan bu talimatname 1930'a kadar geçerli olmuştur. Genel olarak bakıldığında ders programları dışındaki hükümlerin 1918 nizamnamesinden büyük izler taşıdığı söylenebilir. Ancak bu talimatnamenin en belirgin yönü okulda ihtisaslaşmaya gidilmesi ile ilgili maddeleridir. Siyasi şubeye alınacak olan öğrencilerin Fransızca diline hâkim olmalarının istenmesiyle Mekteb-i Mülkiyede yetiştirilecek olan öğrencilerin belli bir nitelik kazanmaları amaçlanmıştır.[853] Mektebe kabul edilme şartlarına bakıldığında, eski nizamnamelerle benzerlikler görülmekle beraber, öğrencilerde lise mezunu olma şartı aranması dönemin eğitim kurumlarında bir standartlaşma yaşandığına delalet eder.[854]

Cumhuriyet döneminde Mekteb-i Mülkiyede görülen önemli değişikliklerden biri de 1927 yılında okulun Dâhiliye Vekâletine bağlanmasıdır. Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetinde de görüşülüp kabul edilen yeni düzenlemenin gerekçesi; *Ziraat, nafia, ticaret ve adliye vekâletlerinin muhtelif âli meslek mektepleri vardır. Mekteb-i Mülkiye de bunlar gibi Dâhiliye Vekâletine merbut olacak.* Şeklinde ifade edilmiştir.[855] Bunun ardından hazırlanan dört maddelik kanuna göre, Mekteb-i Mülkiye Dâhiliye Vekâletine rabt edilecek ve Maarif Vekâleti bütçesinde bu mektep için mevzuh tahsisat aynen Dâhiliye Vekâleti bütçesine nakledilmiştir.[856]

Mekteb-i Mülkiyenin 1924 Talimatnamesinde, okula kayıt yaptırmak için başvuran öğrencilerin sayısının belirlenen kontenjanı aşması durumunda müsabaka imtihanı yapılması hükmü yer almıştır.[857] Bu madde doğrultusunda 1928

[852] *Madde 1: Mekteb-i Mülkiye Talimatnamesi (1924)*, aktaran; Çankaya, *YMTM I*, s.465.
[853] *Madde 24: Mekteb-i Mülkiye Talimatnamesi (1924)*, s.45.
[854] *Madde 24: Mekteb-i Mülkiye Talimatnamesi (1924)*, s.3.
[855] BCA, Fon No: *030. 10. 00. 00. 141. 9. 16*, s.5.
[856] BCA, Fon No: *030. 10. 00. 00. 141. 9. 16*, s.6.
[857] *Madde 25: Mekteb-i Mülkiye Talimatnamesi (1924)*, s.3.

eğitim yılı için belirlenmiş olan 40 kişilik kontenjana haddinden fazla öğrenci başvuru yaptığı için, *Türkçe, tarih ve coğrafya, ulum-u tabiiye, riyaziye* ve *ecnebi lisanı* ders gruplarından sınav yapılmasına karar verilmiştir.[858] Ancak müsabaka sınavının yapılmasının ardından okul müdüriyeti tarafından Maarif Vekâletine gönderilen bir raporda yer alan; *Türkiye'deki lise tahsilinin ve liselerindeki kırk tahsilin mahiyet ve derecesi hakkında az çok umumi bir fikir istirhamını te'min eden bu müsabaka imtihanlarının ifade ettiği... Vekâlet-i celilece de meçhul kalmaması için izahat-ı atiyenin arzına lüzum görülmüştür*[859] ifadelerinden Mekteb-i Mülkiyenin ilk kuruluş yıllarından itibaren yaşanan bir soruna işaret etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aşılamayan bir sorun olarak beliren orta öğretim sorunu Mekteb-i Mülkiye idarecilerinin şikâyet ettikleri temel sorunlardan biri olmuştur. Yapılan müsabaka imtihanlarından elde edilen sonuçlar mektebe başvuru yapan öğrenci kitlesinin genel durumunu yansıtmıştır.[860] Okulun *hukuk-u idare* muallimi İsmail Hakkı Bey tarafından icra edilen *Türkçe tahrir* sınavı, Köprülüzade Fuad Bey tarafından icra edilen *tarih* ve *coğrafya* sınavları ve *ulum-u tabiiye* ve *riyaziye* sınavları için sırasıyla şu sorular sorulmuştur:

> *1. Türkçe tahrir suali: Tahsil-i aliyi müteakib karar vermişseniz müteaddid meslekler arasında ne gibi sebeplerden dolayı memurluğu tercih ederek Mekteb-i Mülkiyeye girmek istiyorsanız ister bir mektup, ister bir mütalaaname şeklinde esbab-ı mucibenizi kuvvetle tavzih ve müdafaa edeceksiniz.*
>
> *2. Tarih suali; Türkiye'de ıslahat teşebbüsleri", Coğrafya suali: "Türkiye'de mevcut inşası mutasavver demiryolları, bunların iktisadi ve siyasi ehemmiyetleri*
>
> *3. Ulûm--u tabiiye suali: Silsile-i uzuviyatta (hayvanat, nebatat, mübahaşat) tekâmül kanunları hakkında sizce mümkün olan misalleriyle ve toplu olarak fikrinizi yazınız.*
>
> *4. Ulûm-u riyaziye grubuna aid sual: A ve B mevkileri arasındaki mesafe 218 kilometredir. Bu iki mevki arasında öyle bir mevkide fabrika yapılacaktır ki a mevkiinde bir on kömürün fiyatı 28 frank ve B mevkiinde ise 24 frank olduğu ve bir ton kömürün 100 kilometrelik mesafeye nakli mesarifi 8 frank olduğu halde her iki mevkiden fabrikaya gelecek kömürlük müsavi fiyata gelmiş olsunlar. (Bu mesele hesap ve cebirle hal edilecektir.)*[861]

[858] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.26.

[859] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.81.

[860] Mekteb-i Mülkiye idaresi yapılan sınav ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *Müsabaka imtihanları daha ziyade berterviç ve tertib ve tefrik imtihanı olduğu için suallerin tertibinde bu mühim noktaya nazar-ı dikkatten uzak tutmadan ğayemiz talebeler arasında kota muhakemesi ve muamelat-ı umumisi en kuvvetli olanları seçmek idi. Onun için hafıza ve ezbercilik kıraatından ziyade düşünüş ve terkib ediliş kabiliyetini inşaya hadim sualleri terviç ederek...*

[861] Ayrıca, Heyet-i imtihaniye İstanbul Lisesi muallimlerinden Ahmed Tevfik, Gani, Arif,

Sınavların yapılmasının ardından okul idaresinin Maarif Vekâlet'ine göndermiş olduğu rapora bakıldığında elde edilen sonuçların son derece kötü olduğu görülmektedir.[862] Okul müdürü Zeki Mesut'a göre; *niçin Mekteb-i Mülkiyeye giriyorsunuz?* sualine verilmiş cevaplar *Türkçeye vukufun derecesi kadar talebeler zihniyet ve halet-i ruhiyesini de az çok meydana koymuştur.*[863] Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilen öğrencilerin seviyesini ve ülkedeki lise eğitiminin durumunu daha iyi anlayabilmek için Zeki Mesut'un raporunun şu bölümüne bakmak gerekmektedir:

> Bir kısım talebe Mekteb-i Mülkiyeye leyli meccani ve tahsil müddeti az olduğu için girdiklerini alenen yazmaktan çekinmemişlerdir. Birisi de hariciye memurlarının maaşının fazlalığını sebep tercih olarak zikr etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki liselerde mefkûrece ve meslek aşkı ile mütehammil gençler yetiştirilmesi hakkında henüz mucib-i memnuniyet hâsıl olamamıştır. İmtihanların esnay-ı icrasında ve hitamında nazar-ı dikkatleri celb eden noktalardan biri de müfredat proğramlarının her yerde mutlak suretle tatbik ve ikmal edilememiş olmasıdır. Muhtelif liselerden gelmiş efendilerin biz bu bahsi okuduk-okumadık tarzında vaki' olan ifadelerinden ve istimal edilmiş neticelerden lise tahsilinde arzu edilmiş neticenin henüz elde edilemediği anlaşılmaktadır. Bundan başka tarih ve coğrafya evrak-ı imtihaniyesi tedkik edilince görüldü ki talebe milli tarih ve coğrafya malumatı sahasında pek zayıftır. Vatandaşlık terbiyesinin… bu dersler teşkil edeceği cihetle liselerde tarih ve coğrafyanın milli kısımlarının… ikmal edilmiş olması lazımdır. Mutlaka bir noksan kalacak ise diğer… aid kısımlardan kalması daha hafif bir zarar teşkil eder. Ecnebi lisanı tedrisatının da liselerde zayıf olduğu anlaşılmaktadır.[864]

Raporun diğer bölümlerinde Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilen öğrencilerin sağlık durumlarının gayet iyi olduğu ve muhtemelen bu öğrencilerin liseyi okumuş oldukları yatılı mekteplerde iyi koşullara sahip oldukları belirtilmiş, ancak bu öğrencilerdeki azim ve fedakârlık eksikliğinin giderilebilmesi için sıkı bir çalışmaya ihtiyaçlarının olduğu vurgulanmıştır.[865]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mekteb-i Mülkiye idaresi ile Maarif Vekâleti arasında tahsisat ve bütçe konularında çok sık yazışma yapılmıştır. Özellikle mektebin idari, mali ve siyasi şubelere ayrılmasından sonra ortaya çıkan yeni ihtiyaçların karşılanması için Maarif Vekâletine bütçenin arttırılması için başvu-

---

Hakkı Beyler ile Kabataş Lisesi muallimlerinden Seracettin Beylerden müteşekkildir. Lisanı ecnebi imtihanı Mekteb-i Mülkiye lisan muallimleri Reşid, Orhan Şemseddin, Salih, Arif ve Hüseyin Beyler tarafından icra edilmiştir.

[862] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.82.

[863] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.82.

[864] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.83.

[865] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.83.

ruda bulunulmuştur.[866] Siyasi şubedeki öğrenci sayısının artmasından sonra okulun hoca kadrosundaki artış ve sıra ve masa gibi öğrenci ihtiyaçları için bütçenin 37885 liraya yükseltilmesi talep edilmiştir.[867] Ayrıca müstahdem sayısının 16'ya çıkarılması ve maaşlarının da 25 liraya yükseltilmesi Meclis-i Muallimin'de alınan kararlar arasındadır.[868] Bununla birlikte, diğer yükseköğretim kurumlarında öğrencilere yıllık elbise verilmesine rağmen Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin bu imkândan faydalanamadığı, dolayısıyla bu durumun da öğrencilerde fena tesirlere yol açtığı, gelecek yıl (1927) alınacak olan yeni talebelerle mektepte 135 kişiye yemek çıkarılması gerektiği için mevcut bütçenin yetersizliği ifade edilen konular arasındaydı.[869] Bir fikir vermesi açısından Mekteb-i Mülkiye ile diğer yüksekokulların bütçeleri karşılaştırılmıştır. Buna göre; 1926 yılında Orman Mektebinin 35 bin, Ziraat Mektebinin 73 bin, Mühendis Mektebinin 90 bin lira bütçesi varken Mekteb-i Mülkiyenin bütçesi ise 20 bin liradır. Bu nedenle 1927 yılına ait bütçenin 37 bin 800 lira olarak düzenlenmesi istenmiştir.[870] Bunun yanı sıra, yeni öğretim yılı için okula kayıt yaptıran 50 öğrenci düşünülerek yeni bir bütçe tahsisi talebinde bulunulmuş ve *Muhtelif üç mesleğe mütehassıs ve ciddi genç yetiştirmek gayesini istihdaf eyleyen muntazım bir müessesenin inkişafı ve talisi için*... ifadelerini içeren resmi yazı ile Maarif Vekâletine başvuru yapılmıştır.[871] Maarif Vekâleti de göndermiş olduğu cevap yazısında Haziran ve Eylül aylarında istenen meblağın gönderileceğini bildirmiştir.[872] Öte yandan mektebin genel tamirat işleri ve yatakhane, kütüphane ve revir gibi bölümlerin onarılması için tahsisat istenmiştir. Okulun hamamının olmaması nedeniyle öğrencilerin temizliği için çok büyük masraflar yapıldığı belirtilmiştir.[873] Okula bir hamam inşa edilmesi ve diğer ihtiyaçlar için Maarif Vekâletinden 2500 liralık tutar talep edilmiştir.[874]

Yıldız'daki Jandarma Mektebi'nin Mekteb-i Mülkiyeye tahsis edilmesi, İstanbul'un uzak semtlerinde oturan hocaların ulaşım konusunda sıkıntıya düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu duruma bir çözüm bulunabilmesi için Maarif Vekâle-

[866] BCA, Fon No: *180. 09. 87.420. 1,* s.72.

[867] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.44.

[868] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.45.

[869] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.46.

[870] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.46.

[871] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.125.

[872] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.126; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1, s.*128; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1, s.129;* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.126; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.133; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.134; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.139.

[873] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.47; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.51 *Mekteb-i* Mülkiyedeki öğrencilik hayatıyla ilgili bilgi aktaran bir mezun bu hususa işaret etmiştir. Buna göre okulun hamamı olmadığı için idarenin anlaşmasının olduğu hususi bir hamamda on beş günde ya da haftada bir kez gidilirdi. Hamid Ongunsu'nun Hatıralarından aktaran; Çankaya, *YMTM I,* s.462.

[874] BCA, Fon No: 180. *09. 87. 421. 1,* s.60.

tine gönderilen yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:[875] *Yeni binanın Beşiktaş Tramvay İstasyonundan hayli uzak bir mesafede olmasına ve civarında kâin Erkan-ı Harbiye Mektebi dahi kamyonetle muallimlerini nakl etmekte bulunmasına ve Mekteb-i Mülkiyenin ikinci def'aki te'sisinde dahi muallimінin Beşiktaş Tramvay İstasyonundan Yıldıza kadar araba ile nakli icra kılınmasına binaen...* okula bir adet fayton, iki adet binek hayvanı ve koşum takımı alınması talep edilmiştir.[876]

Maarif Vekâleti, İstanbul'da bulunan Mekteb-i Mülkiyede işlerin ne şekilde yürüdüğü ve genel gidişat konusunda okul müdürlüğünden periyodik olarak bilgi istemiştir. Mekteb-i Mülkiye Müdürü, okulda görev yapan hoca ve öğrenciler hakkında devam-devamsızlık ve diğer konularda Maarif Vekâletine bilgi göndermiştir.[877] Maarif Vekâletinin 3 Ekim 1927 tarihli emriyle devam ve devamsızlık cetvelleri her ay düzenli olarak gönderilmiştir.[878] Maarif Vekâletine bildirilen konular arasında öğrencilerin başarı durumları da vardı. "*Kânunusani 1927 gayesinde hitam bulan birinci dönem imtihanları neticesin heyet-i ta'limiyenin memnuniyetini muceb olmağla beraber bilhassa kısmı siyasi ve mali talebelerinin kazanmış oldukları notların cidden şayanı takdir derecede olduğu görülmüştür*" ifadelerini içeren raporda öğrencilerin not ortalamalarına yer verilmiştir.[879] Öte yandan öğrencilerin sağlık durumları da Maarif Vekâletine rapor edilmiştir.[880] Öğrencilerin

[875] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.94.

[876] BCA, BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.90.

[877] *1341-42 sene-i dersiye zarfında mm heyeti ta'limiyesinin devam ve adem-i devam cedveli lefen takdim-i hazır ve heyet-i ta'limiye –i muhteremesinin sa'i ve ğayretleri tezahür eder. Ders saatleri az olan mualliminin adem-i devamları tespiti adeden bittabi fazla görülmekle beraber İstanbul mekatibi âliyesi içinde intizam-ı tedrisat nokta-i nazarından mektebin bir... anlaşılır. Sene-i dersiye hiçbir mektebe olamayan 180 günü ihtiva eylemektedir. Bu sene ise pek güzide bir heyeti ta'limiye ile ve mahaza latif devletleriyle mekteb küşad edilmiş ve tedrisata bir sabık muntazaman devam edilmekte bulunmuştur. Talebenin mesaiyi ve ahval-i umumiyesi ise cidden muceb-i şükran bir derecededir. Mektebin önümüzdeki sene bir kat daha tekmil edeceği ve bunun el birliğiyle sarf-ı sa' edilmekte olduğu ma'ruftur. Bu sene maliye müfettiş muavinliği için küşad edilen tahriri ve şifahi imtihan neticesinde kabul olunan sekiz efendiden altısının Mekteb-i Mülkiye mezunlarından bulunması vekâleti celileleri için muceb-i fahir bir hadisedir. Mektebin bu terakki ve tekâmülünde zat-ı devletlerinin pek büyük lütuf ve muavenetleri olduğunda ise şahayıktır. Binaberin erkam hakikiyeye mesatında olarak arz olunan işbu malumattan Mekteb-i Mülkiyenin ma'nen mağrur ve... olduğunu ve zat-ı samilerine en mühim teşekkürlerini takdim ettiği ettiğini arz ederim efendim.* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 420. 1,* s.120; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.43; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.44; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1, s.45;* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1, s.46;* BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.47; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.48; BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.49.

[878] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.2.

[879] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.41.

[880] Mekteb-i Mülkiye talebesinin bu sene-i dersiyenin ilk üç ayını teşkil eden teşrin-i evvel-sani ve kanun-u evvel ayları esnasında ahval-i sıhhiyeleri yolunda gitmiş ve bu ayların zarfında İstanbul'da büyükçe bir grip istilası hüküm sürdüğü halde talebeden ancak yedi sekiz efendi gribe... olarak icra kılınan tedavi semeresiyle(?) hiçbir ihtilata maruz kalmaksızın şifayab olmuşlardır. BCA,

sağlık durumlarının gayet yerinde olmasında raporda yer alan ifadelerle, *mektebin havadar bir mahalde bulunması ve yemeklere mümkün mertebe itina edilmiş olması ve talebenin de münevver gençlere yakışacak bir surette kendi kendini korumağa çalışmış olması gibi sebepler* rol oynamıştır.[881] Bu raporlarda yer alan ilginç bilgilerden biri de öğrencilerin beden ağırlıklarının düzenli olarak tartılmasıdır. Raporda; *"Bu üç ay zarfında: üçüncü sınıftaki 30 talebeden 18 inin yüzde altmışının siklet-i bedeniyeleri artmış: bir efendi yarım kilo, altı efendi birer kilo bir efendi bir buçuk kilo yedi efendi ikişer kilo iki efendi üç kilo bir efendi beş kilo artmıştır. Altı efendinin yüzde 20'sinin sıklet-i bedeniyeleri beş efendi birer kilo bir efendi iki kilo olmak üzere eksilmiş, altı efendi de yüzde 20 evvelki siklet-i bedeniyelerini muhafaza eylemişlerdir"* şeklindeki ifadelere sıkça rastlanmıştır.[882]

Mekteb-i Mülkiyeye yatılı öğrenci alınması konusunda okul müdürlüğünün Maarif Vekâletine vermiş olduğu bilgiye göre rakam ilk olarak 350 lira[883] olarak belirlenmiş olmasına karşın bu rakam 250 liraya indirilmiştir.[884] Maarif Vekâletinin yorumuna göre ortaöğretim kurumları için düzenlenmiş olan pansiyon kanununun Mekteb-i Mülkiyeyi kapsamayacağı için öğrencilerden alınacak olan paranın doğrudan hazineye teslim edilmesi gerekmekte[885] ve Mülkiye Mektebi Talimatnamesi 'nin 25. maddesine göre okula yatılı öğrenci alınmasında bir sakınca görülmemektedir.[886]

Bu dönemde Mekteb-i Mülkiye ile ilgili öne çıkan konulardan biri de mezunların avukatlık mesleğine geçme hakları ile ilgilidir. Avukatlık kanununun 2. maddesinde yer alan; *"Mekteb-i Mülkiye mezunları hukuk fakültesinde tedris olunup Mekteb-i Mülkiyede görmedikleri derslerden imtihan vermeleri ve kanunda muharrer diğer şartları ifa eylemeleri şartıyla avukatlık edebileceklerdir"* hükmü uyarınca hareket edilmesine rağmen ortaya çıkan birtakım belirsizliklerin giderilmesi için Darulfünûn Hukuk Fakültesi Meclisi tarafından bir talimatname tasarısı hazırlanmıştır. Bu talimatnamenin hazırlanmasında muhtelif yıllarda Mekteb-i Mülkiyenin ders programlarında yapılan değişiklikler de hesaba katılmıştır.[887] Yedi maddeden oluşan yeni talimatnameye göre; Darulfünûn Hukuk Fakültesi hoca-

---

Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.42.

[881] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 421. 1,* s.42.

[882] Aynı yer.

[883] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.12.

[884] BCA, Fon No: 1*80. 09. 87. 422. 1,* s.13.

[885] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.20.

[886] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.22. Okul müdüriyeti tarafından basına verilen kayıt ilanında bu paradan söz edilmemekle birlikte, okulda numunesi bulunan taahhüt ve kefalet senedinin noterde tasdik ettirilmesi istenmiştir. *Cumhuriyet,* 25 Ağustos 1930.

[887] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.82.

ları tarafından icra edilecek olan imtihanlar yazılı ve sözlü olarak yılda iki kez yapılacaktır.[888] Bu talimatname tasarısı 8 Mart 1928 tarihinde Maarif Vekâleti tarafından uygun bulunarak uygulamaya konulmuştur.[889]

1930 yılında Mekteb-i Mülkiye için yeni bir talimatname hazırlanmıştır. 53 maddeden oluşan bu talimatnamenin ilk maddesinde okulun yeniden Maarif Vekâletine bağlandığı anlaşılmaktadır; *Mülkiye Mektebi Maarif Vekâlet'ine bağlı yüksek derecede bir ihtisas ve meslek müessesesidir. Mektep üç sınıftan teşekkül eder, bunun ikisi umumi olup son sınıf idare, maliye ve siyasiye şubelerine ayrılmıştır.*[890] Talimatnamenin dikkat çeken maddelerinden birinde *Fransızca* dersinin bütün öğrenciler için zorunlu hale getirilmiş[891] ve genel olarak yabancı dil derslerinin müfredattaki ağırlığı arttırılmıştır.[892] Diğer yandan, mektepte verilen eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiş ve siyasi şubenin süresi de iki yıldan bir yıla düşürülmüştür.[893] Mektebin hocalarını ilgilendiren madde, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinden farklı olarak muallimlerin nispeten daha özgür bir eğitim ortamı yaratmalarına imkân tanımaktadır. Sözü edilen dönemlerde muallimler için son derece sınırlı bir rol çizilmişken 1930 talimatnamesinin; *muallimler, memleket ve dünya meselelerinden kendi ihtisaslarını alakadar edenler hakkında talebeye, sene zarfında en az iki defa olmak üzere konferanslar verirler; bu gibi meseleler üzerine talebe arasında münakaşalar tertip ve idare ederler*[894] hükmünden de anlaşıldığı gibi, Mekteb-i Mülkiyede liberal bir eğitim ortamı sağlanması planlanmıştır.

C. Devlet Bürokrasisi ve Mekteb-i Mülkiye

Osmanlı'dan Cumhuriyet idaresine geçiş sürecinde İmparatorluk bürokrasisinin biçimsel yönü ve yönetim geleneklerinin yanında siyaset kültürü de miras olarak intikal etmiştir.[895] İmparatorluk döneminden Cumhuriyet'e idari anlayışta bir devamlılık olarak değerlendirilebilecek bu durumun en açık şekilde temayüz ettiği alan kuşkusuz, merkeziyetçilik ve devlet idaresinde hedeflenen bürokratikleşme olgusudur.[896] Zira İlter Turan'ın deyimiyle; Cumhuriyet yönetimi mer-

[888] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.95.
[889] BCA, Fon No: *180. 09. 87. 422. 1,* s.97.
[890] *T.C. Mf. V. Mülkiye Mektebi Talimatnamesi,* Hamit Matbaası, İstanbul, 1930, s.3.
[891] *Madde 6: Mülkiye Mektebi Talimatnamesi (1930),* s.4.
[892] *Mülkiye Mektebi Talimatnamesi (1930), s.23-24.*
[893] *Madde 1: Mülkiye Mektebi Talimatnamesi (1930),* s.3.
[894] *Madde 27: Mülkiye Mektebi Talimatnamesi (1930),* s.12.
[895] Bilal Eryılmaz, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri", *Türkiye'de Yönetim Geleneği, Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları* içinde, (edt.) Davut Dursun-Hamza Al, İlke Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.154.
[896] Konu ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Hakan Uzun, "Atatürk Dönemi Modernleşme

kezileştirilmiş bir bürokratik sistemi devralmıştır.[897] Ekonomik, siyasi ve sosyal gücün merkezde toplandığı ve sivil toplumun neredeyse hiç mesabesinde olduğu bu geleneğe göre; iyi eğitilmiş ve sadık bürokratlar devletin güçlendirilmesi ve ilerlemenin temel aktörleri olarak görülmüşlerdir.[898] Buna mukabil, Atatürk'ün *Kurtuluş Savaşı'nı nasıl kazandınız?* sorusuna; *Telgraf telleriyle!* cevabını vermesi örneğinden de anlaşıldığına göre devlet cihazında yönetim olgusunun geniş ve merkezi bir personel ağıyla yürütülmesinin önemi ortaya konmuştur.[899]

Esasen, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet yönetiminin kilit kavramı olan merkezileşme olgusu, Tanzimat döneminden bu yana süregelen reformcu anlayışın önemli başlıklarından biri olsa da Atatürk dönemi modernleşmesinde bu kavramın daha ciddi dönüşümlere temel oluşturması beklenmiştir. Her şeyden önce, Milli Mücadele döneminde iç ve dış tehditlerin savuşturulmasından sonra ulus inşa sürecine girilmesinde siyasi iktidarın ve sivil-askeri bürokratik kurumların merkezileşmesi hayati bir önem taşıyordu.[900] Daha açık bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin 1864, 1871 ve 1913 düzenlemeleriyle kısmi olarak adem-i merkeziyetçi bir yapıyı benimsediği idari sistemde özellikle taşrada ortaya çıkan ve önü alınamayan sorunlar nedeniyle Cumhuriyet'in ilanından sonra hızlı bir merkezileşmeye gidilmiştir.[901] Vilayet idare meclislerinin yönetim pratiklerinde yaşanan aksaklıklar ve Kürt-İslam ayaklanmaları gibi nedenlerin de bu katı merkeziyetçi politikada etkili olduğu söylenebilir.[902]

Sürecinin Osmanlı Modernleşme Sürecinden Farklı Yönleri", *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* c.4, S.1, (2003), ss.1-13.

[897] İlter Turan, "Contiunity and Change in Turkish Bureaucracy: The Kemalist Period and After", *Ataturk and The Modernization of Turkey* içinde, (edt.) Jacob M. Landau, E.J. Brill, Leiden, 1997, ss.99-125

[898] Metin Heper, "The Ottoman Legacy and the Turkish Politics", *Journal of International Affairs,* 54:1, (Fall 2000), ss. 63-82.

[899] Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,* Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.349 aktaran; Rustow, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", s.108.

[900] Richard L. Chambers, "The Civil Bureaucracy: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, (edt.) Robert E. Ward-Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton&New Jersey, 1964, s.318.

[901] 13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM'ye sunulan Halkçılık Beyannamesi'nin mülki idare konusunu ele alan 18-31. ve 1921 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye) 11-14. maddeleri taşra idare meclislerini özerk idari yapılar şeklinde tasarlayıp valiyi denetleyici konumuna getirmesine karşın 1924 anayasasının ilan edilmesiyle taşra yönetiminde yerel idare meclislerinin yetkileri azaltılarak merkezin temsilcisi olan valinin yetkileri arttırılmıştır. Işıl Çakan, , 'Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: Merkezileşme", *Amme İdaresi Dergisi,* c.39, S.4, (2006), s.51; Nizam Önen-Cenk Reyhan, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ülke Yönetimi, Halkçılık Beyannamesi, Teşkilat-ı Esasiye ve Yasalaşamayan Kanun Tasarıları", *Amme İdaresi Dergisi,* c.42, S.4, (Aralık 2009), s.3.

[902] Çakan, *a.g.m.,* ss.45-73.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında kritik pozisyonların milliyetçi bürokratlar tarafından yürütülmesi için elinden geleni yapmıştır. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, bir memur zümresi yaratılmaması için uğraşmış ve adama göre iş bulmak için çaba harcanmasından kaçınılmasını istemiştir. Atatürk'e göre, askeri bürokrasi ile birlikte sivil bürokrasi devlet cihazının yürümesini sağlayan iki güç idi.[903] Ancak, Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan tablonun da etkisiyle Atatürk'ün sivil bürokrasi kadrolarından ziyade askeri kadrolara daha fazla güvendiği bilinmektedir.[904] Bu durum Atatürk'ün, sivil kadroların şahsi ikballeri için Osmanlı Padişahına karşı körü körüne bağlı olduğu düşüncesinden ileri gelmiştir.[905] Gerçekten de Anadolu Hareketine katılan memur-bürokrat sınıfına dâhil olan birçok kişinin, Kurtuluş Savaşı'nın Ankara lehine sonuçlanacağının işaretlerine göre hareket etmiş olmaları bu tespiti doğrulamaktadır.[906] 1919 yılının başlarında Anadolu'daki vali ve kaymakamların kurtuluş mücadelesine düşmanca baktıkları, şüpheyle yaklaştıkları ya da en iyi ihtimalle temkinli bir pozisyon takındıkları bilinmektedir.[907] Atatürk döneminin hariciye diplomatları üzerine yaptığı incelikli çalışmada George Harris, konuyla ilgili oldukça dramatik bir tablo çizmektedir. Bu araştırmanın sonucuna göre; Atatürk'ün 184 diplomatından sadece 30'u Halifelik kaldırılmadan önce Anadolu Hareketi'ne katılmışlardır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden 154 diplomatın ise Milli Mücadele ile alakası yoktur. Denilebilir ki, diplomatların 3'te 1' inden azı ulusal mücadele hareketine katılmıştır. Benzer şekilde toplam sayısı 300 civarında olan sivil bürokratların sadece 50'de 1'i Kurtuluş Savaşı'nda Sultanı terk ederek Ankara'ya geçmiştir.[908] Bunun yanı sıra, başkentin Ankara'ya taşınmasından sonra bile sivil bürokrasinin önemli bir bölümü, zamanın yabancı elçilikleri gibi yeni başkente gelmeye bile isteksiz davranmıştır.[909]

[903] Metin Heper, "Ataturk and the Civil Bureaucracy", *Ataturk and the Modernization of Turkey* içinde, (edt.) Jacob M. Landau, Leiden, 1984, E.J. Bril, s.100.

[904] Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.102. Atatürk'ün özellikle I. Dünya Savaşı'nın komuta kademesindeki subaylara güvendiği bilinmektedir. Roos ve Roos'un aktardığına göre; I. Dünya Savaşı'na katılan 17 subaydan 12'si Sultana karşı Atatürk'ün yanında yer almıştır. Leslie L. Roos&Noralou P. Roos, *Managers of Modernization, Organizations and Elites in Turkey (1950-1969)*, s.6.

[905] Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.103.

[906] Lewis V. Thomas-Richard N. Frye, *The United States and Turkey and Iran*, Harvard University Press, Cambridge&Massachuesetts, 1951, s.65.

[907] Dankwart A. Rustow, "*The Army and the Founding of the Turkish Republic*", *World Politics*, c.11, (July 1959), s.524.

[908] George Harris, "Bureaucratic Reform: Ataturk and the Turkish Foreign Office", *Journal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization*, Ataturk Centennial Issue, Vol.1, No:3-4, (Autumn-Winter 1980-1981), ss.39-52. Aynı yazarın hariciye diplomatlarını ele aldığı prosopografik çalışmasında; I. Dünya Savaşı'ndan sonra dış temsilcilik görevinin sona erdiğini düşünen ve sadece Ankara tarafından davet edilen kişilerin Anadolu'ya geçtikleri bilgisi yer almaktadır. George Harris, *Ataturk's Diplomats & Their Brief Biographies*, The Isis Press, İstanbul, 2010, s.24.

[909] Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", içinde, *Türk Siyasal Hayatı, Türkiye'de Politik*

Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından itibaren devlet yönetiminde askeri bürokrasinin rolü azaltılıp sivil bürokrasiye ağırlık verilmeye başlanmıştır. 1 Ekim 1922 tarihinde çıkarılan kanun ile bütün sivil bürokrasi kadroları ilga edilerek Milli Harekete karşı çıkan idarecilerin tasfiye edilmesi yoluna gidilmiştir.[910] Ancak zaferden sonra ülkenin içine sürüklendiği siyasal istikrarsızlıklar ortamında bu tasfiye hareketinden kısa sürede sonuç almak mümkün olmamıştır.[911] Öte yandan Lozan Antlaşması'nın eklerinden VIII. protokolde yer alan; Türkiye ve Yunanistan'ın savaş yıllarındaki askeri ve siyasal tutumlarından dolayı hiçkimsenin "izap ve tazip" edilemeyeceği konusunda üstlendikleri yükümlülük[912], aseri ve mülki kadrolarda ilk etapta geniş çaplı tasfiyelere imkân vermemiştir. Bu nedenle, Osmanlı yönetim sisteminde görev yapan asker-sivil üst düzey birçok yöneticinin Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da görevlerini sürdürdükleri görülmektedir. Rustow'un verdiği rakamlara göre; askeri personelin yüzde 93'ü ve sivil memurların ise yüzde 85'i Cumhuriyet ilan edildikten sonra da görevlerine devam etmiştir.[913] Dolayısıyla Atatürk'ün ülke yönetiminde yerleşik düzenden yararlanmaya yöneldiği kolaylıkla ileri sürülebilir.[914]

Sivil bürokraside nitelikli bir kadro oluşturmak isteyen Atatürk'ün elindeki en önemli insan kaynağını son dönem Osmanlı eğitim sisteminin önemli kurumları sağlamıştır. Bunlardan Galatasaray Lisesi ve Mekteb-i Mülkiyenin ayrı bir yeri olmuştur. Mekteb-i Mülkiye gerek entelektüel yaşamın merkezini oluşturması gerekse de üst düzey bürokratların yetiştiği bir kurum olmasıyla bu dönem-

Değişim ve Modernleşme, (edt.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s.263.

910 Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği,* s.104.

911 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali, Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli,* C.2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s.755.

912 Tunçay; Milli Mücadele'ye karşı çıktığı için 1250 memurun görevden uzaklaştırıldığını aktarmaktadır. Bkz. Mete Tunçay, "Heyeti Mahsusalar (1923-1938) Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması", *Armağan, Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı,* SBF Yayınları, Ankara, 1978, s.2-3. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Cemil Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, (Giriş Bölümü), s.17-43.

913 Rustow, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", s.109; Turan, *a.g.m.,* s.103; Walter F. Weiker, *The Modernization of Turkey, From Ataturk to the Present Day,* Holems&Meier Publishers, INC, New York&London, 1981, s.21; Talib Younis-S.A.M. Ibrahim-M.A. McLean, "Administrative Development and Reform in Turkey: A Historical Overview, (Part I)," *International Journal of Public Sector Management,* 5:1, (1992), s.17.

914 Joseph S. Szyliowicz, "Elites and Modernization in Turkey", *Political Elites and Political Development in the Middle East* içinde Edt. Frank Tachau, Schenkman Publishing Co., Inc., Cambridge, 1975, s.35. Ayrıca bkz. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mulkiye", s.391. Atatürk dönemi bürokrasisinin Osmanlı geçmişinden taşıdığı izler konusunda toparlayıcı bir çalışma için bkz. Leslie Roos-Noralou Roos, "Changing Patterns of Turkish Public Administration", *MES,* Vol. 4, No.3, (Apr., 1968), ss.270-295.

de de önemini korumuştur.[915] Bu dönemde Atatürk, İttihatçıların romantizmine kapılmadan Batılılaşma politikasını yürütmüş ve rasyonel bürokrasiye zemin yaratmaya çalışmıştır.[916]

Atatürk döneminde bürokrasiden beklenen temel gaye batılılaşma politikalarının gerçekleştirilmesiydi.[917] Bunun yanında, kişisel hâkimiyetin ötesinde bir politik sistemin tasarlandığı yeni dönemde bürokratların cumhuriyetin değerlerine sadık olmaları beklenmiştir.[918] Bu nedenle, Batılı eğitim müfredatlarına sahip yeni okullardan mezun olanların bürokrasiye girmeleriyle, Atatürk bürokrasi kurumunu çağdaşlaşmanın bir aracı olarak değerlendirmiş ve bürokratik elitleri liderliğin bir unsuru olarak görmeye başlamıştır.[919] Mekteb-i Mülkiye gibi eğitim kurumlarında yetiştirilip bürokrasinin üst basamaklarına kadar çıkabilen gençler Weiker'ın aktardığı gibi; ülke sömürge tecrübesi yaşamadığı için genellikle yerlilerden oluşmuştur.[920]

Tablo 20: Atatürk döneminde Mekteb-i Mülkiye Öğrencilerinin Baba Meslekleri (1924-1939)[921]

Meslekler	***Sayı***	***Oran (%)***
Bürokrat/Memur	135	35
Asker	68	18
Tüccar/Eşraf	60	15
Çiftçi/İşçi/Zanaatkâr	38	10
Din adamı/Müderris	28	7
Meslek Erbabı	50	13
TOPLAM	379	100

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte bürokrasinin gençleştirilmesine dikkat edilmiştir.[922] Tablodan da anlaşıldığı gibi; Resmi bir görevde bulunmayan ailelerden

[915] Chambers, "*The Civil Bureaucracy: Turkey*", s.306.

[916] Şerif Mardin, "Atatürk, Bürokrasi ve Rasyonellik", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri,* (10-14 Aralık 1973, İstanbul), Sermet Matbaası, İstanbul, 1975, ss.51-61.

[917] Turan, *a.g.m.*, s.107.

[918] Heper, "The State and Bureaucracy: The Turkish Case in Historical Perspective", s.1023.

[919] Aynı yer.

[920] Walter F. Weiker, *Political Tutalage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath,* E.J. Brill, Leiden, 1973, s.15.

[921] Çankaya, *YMTM, C.V,* ss.1801-2393.

[922] Saffet Arıkan'ın henüz 22 yaşındayken Ziraat Bankası'nın başına getirilmesi ve 29 yaşında da Milli Eğitim Bakanı olması brokrasiyi gençleştirme kapsamında değerlendirilmelidir. Öte yandan I. TBMM'deki mebusların yaş ortalaması 43 olarak hesap edilmiştir. Bkz. Yasemin Doğaner, "Atatürk Dönemi Türk Siyasal Elitinin Profili", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Yıl 2, S.3, (Bahar 2006), ss.107-119.

gelen öğrencilerin çokluğu, bu dönemde Atatürk'ün yeni grupları görevlendirme arzusu ve eski elitlerin resmi olmayan yeni alanlara yönelme cesareti bulunmalarıyla alakalıydı.[923] Tablodaki sonuçlardan yola çıkılarak ifade edilmesi gereken önemli bir husus; Osmanlı'da yöneten ve yönetilen sınıflar arasındaki geniş makasın Cumhuriyet dönemi ile birlikte kapanmaya başlamasıdır. Heper'in deyimiyle Atatürk çevre ve merkez arasındaki bağları güçlendirecek bir devlet mekanizması yaratmaya çalışmıştır.[924] Gerçekten de Mülkiye öğrencilerinin baba mesleklerinde görülen bu çeşitlilik yaratılan yeni yönetici elitlerin yapısı ile ilgili bir fikir vermektedir. Resmi görevlerde bulunan ailelere mensup öğrenci oranındaki belirgin fazlalığa rağmen, bu oranda II. Meşrutiyet dönemine kıyasla ciddi bir azalma görülmüştür.[925]

Mekteb-i Mülkiye mezunları yeni Atatürk bürokrasisinde beklentileri yükseltmiştir. Atatürk, atamalarda genellikle 1908'den önce Abdülhamid tarafından atanan büokratlara yer vermemiştir. Ancak bu durum dış işleri bürokrasisi için geçerli bir durum değildir. Çünkü hariciye bürokratlarının üçte ikisi Abdülhamid döneminde kariyerlerine başlamışlardır. Atatürk genellikle ulusal mücadelede yararlılık gösterenleri bu yolla ödüllendirmiştir.[926]

[923] Szyliowicz, "Elites and Modernization in Turkey", s.32.

[924] Heper, "Ataturk and the Civil Bureaucracy", s.92.

[925] Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mulkiye", s.393.

[926] Harris, "Bureaucratic Reform: Ataturk and the Turkish Foreign Office", s.384. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yönetim cihazının yeniden yapılandırılmasıyla yeni bir bürokratik sınıfın yaratıldığı bilinmektedir. Ancak, İmparatorluk yönetiminden Cumhuriyet'e geçiş, sanıldığı gibi kasırga etkisi yaratan tasfiyelere sahne olmamıştır. Cumhuriyet rejimi yönetiminde yer bulmaya çalışan Eski Osmanlı ailelerine mensup seçkinler bir şekilde görev almayı başarmışlardır. Avrupa aristokrasisini tanımaları ve dil becerileri sayesinde özellikle hariciye teşkilatında önemli görevlere gelmişlerdir. Milli Mücadeleye karşı düşmanca tutumuyla bilinen Ali Kemal'in oğlu olan ve Türk dış işlerinde uzun yıllar başarılı hizmetlerde bulunan Zeki Kuneralp ve Osmanlı Devleti'nin son Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın damadı İsmail Hakkı Okday bu konuda akla gelen ilk isimlerdir. Olivier Bouquet, "Old Elites in a New Republic: The Reconversion of Ottoman Bureaucratic Families in Turkey (1909-1939)", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* V.31, (November 2011), s.591. Çok partili dönemin bürokratları üzerine yapılan bir araştırmada da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna göre; yönetici elitlerin sekizde birinin dedeleri yüzyılın dönümünde Osmanlı bürokrasisinde görev almışlardır. C. H. Dodd, "The Social and Educational Background of Turkish Officials", *MES,* Vol.1, No.3, (Apr., 1965), ss.268-276.

Tablo 21: Atatürk Döneminde Mekteb-i Mülkiye Öğrencilerinin Doğum Yerleri (1924-1939)[927]

Doğum Yeri	*Sayı*	*Oran (%)*
Anadolu Kentleri	285	54
İstanbul	135	26
Eski Osmanlı Coğrafyası (Rumeli)	73	14
*Diğer**	26	5
TOPLAM	519	100

Taşra elitleri Milli Mücadele yıllarında düşmana karşı Kemalist Harekete destek verdiler ve kurtuluştan sonra da giderek güçlenerek devletin imkânlarından faydalanmaya başladılar.[928] Tabloda görüldüğü şekliyle Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin doğdukları bölgeler açısından coğrafi bir çeşitlilik gözlenmektedir. Bu durum büyük ölçüde Saltanatın merkezi konumunda olan İstanbul'un bürokratlar üzerindeki etkisini kırmaya yönelik bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmelidir.[929]

D. Cumhuriyet'in Başkentine Taşınma

1930'lu yıllar Türkiye Cumhuriyeti'nin olgunlaşmaya başladığı ve inkılâpların hayata geçirilmesinden sonra taşların yerine oturduğu bir dönem olmuştur. Bir yandan 1933 yılında İsviçreli eğitim uzmanı Prof. Albert Malch'ın rehberliğinde başlatılan Üniversite Reformu,[930] bir yandan da Osmanlı'dan devreden köklü kurumların cumhuriyetin ideallerine uyumlu hale getirilmesi bu dönemin öne çıkan gelişmelerindendir.[931] Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra başkentin İmparatorluk geçmişiyle özdeş bir kent olan İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, basit

[927] Çankaya, *YMTM, C.V,* ss.1801-2393.

* Ankara (5), İzmir (4), Arap Toprakları (6), Kıbrıs (5), Rusya (1), Azerbaycan (1), Afganistan (4)

[928] Szyliowicz, "Elites and Modernization in Turkey", s.34.

[929] Harris, "Bureaucratic Reform: Ataturk and the Turkish Foreign Office", s.47. Buradaki yaklaşık değerlere varılan başka bir araştırma için bkz. Szyliowicz, "Elites and Modernization in Turkey", s.27.

[930] Osmanlı rejimine bağlı bir yapı görünüm arz eden ve bilimsel eğitim esaslarından uzak bir halde olan Darulfünûn'a yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla başlatılan üniversite reformu için geniş bir literatür oluşmuş durumdadır. Bkz. Sevtap İshakoğlu Kadıoğlu, "1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* c.2, S.4, (2004), ss.471-491.

[931] Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketlerinin İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.175.

anlamda devletin idari merkezinin yer değiştirmesinden ziyade Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikasında köklü bir değişiklik anlamına gelir.[932] Yeni Türkiye için her açıdan yeni bir sayfa açılması olarak da değerlendirilebilecek bu karar, İstanbul'daki İmparatorluk kurumları ile yeni rejimin başkenti arasında uzun yıllar sürecek olan bir ayrışma ve dikotomiye yol açmıştır.[933] Bu durum aynı zamanda, Türk modernleşme hareketinin İmparatorluk geleneğiyle sembolize edilen temel karakterinin ulus-devlet temelinde yeni bir istikamet kazanmasından kaynaklanmıştır.[934] Zafer Toprak'ın bu konudaki yaklaşımı ise son derece dikkat çekicidir. Sosyolojiden ziyade fizik antropolojiye yönelen Kemalist modernleşmeye göre İstanbul'un "uhrevi", Ankara'nın ise "dünyevi" olduğunu ifade eden Toprak, laiklik temelindeki ulusal kimliğin İstanbul'da inşa edilmesinin olanaksız olduğunu aktarır.[935]

Osmanlı modernleşme sürecinin birer ürünü ve aynı zamanda önemli taşıyıcıları olan köklü eğitim kurumları, kısa bir müddet içerisinde, sözü edilen ikilemin dışına çıkarak Kemalist öğretinin aşılandığı merkezler haline gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Harbiye Mektebi ve Mekteb-i Mülkiyenin aynı yıl içerisinde Ankara'ya taşınmış olması bir tesadüften öte bilinçli bir iradenin sonucuydu.[936]

Mekteb-i Mülkiyenin yeni bir isimle Ankara'ya taşınması bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle gerçekleşmiştir. 4 Aralık 1934 tarihinde Ankara Palas'ta kutlanan okulun kuruluşunun 75. yıldönümü, üst düzey hükümet yetkililerinin katılımıyla oldukça coşkulu bir şekilde geçmiştir.[937] Kazım Özalp, Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu ve Fuad Ağralı gibi önde gelen partililerin hazır bulunduğu kutlama esnasında Mülkiye mensupları Atatürk'e karşı saygı ve ileri düzeyde övgü cümleleri içeren konuşmalarını yapmışlar ve alınan bir kararla "*Büyük Cumhur Reisi Atatürk'e*" çekilen telgrafta orada hazır bulunanlar saygı ve bağlılıklarını ilet-

[932] Mehmet Akif Tural, "Barış İçinde Cumhuriyet'e", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* içinde, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.425; Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin Başkenti Ankara", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye, Uluslararası Konferans*, Ankara, 22-23 Ekim /1998, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No:582, s.475.

[933] Chambers, "The Civil Bureaucracy: Turkey", s.307. ayrıca bkz. Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927),* Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

[934] Zeynep Kezer, *The Making of a National Capital: Ideology and Socio-Spatial Practices in Early Republican Ankara,* Doctor of Philosophy, University of California at Berkeley, 1999, s.43.

[935] Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet'in Bilimi: Antropoloji, Türkiye'de Fizik Antropolojini Doğuşu", *Toplumsal Tarih,* S.204, 8 Aralık 2010), ss.26-33.

[936] Erik J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası,* Akılçelen Kitapları, Ankara, 2015, s.395.

[937] *Ulus,* 5 Aralık 1934.

mişlerdir.[938] Atatürk'ün bu telgrafa verdiği cevap ve o gece birkaç defa tekrar eden telgraflaşmada Mekteb-i Mülkiye için *Siyasal Bilgiler Okulası* adını kullanması bu okulun yeni bir isimle varlığına devam etmesinin önünü açmıştır.[939] Atatürk'ün bu telgrafına karşılık Şükrü Saraçoğlu, okula yeni bir ad vermesinden dolayı teşekkür telgrafı göndermiştir.[940]

Atatürk ile Mülkiyeliler arasındaki bu sıcak mesajlaşmadan sonra okulun mezunu olan yüksek mevkideki bürokratların da girişimiyle Mekteb-i Mülkiyenin Ankara'ya taşınması için resmi işlemlere başlanmıştır.[941] Bu konuda atılan ilk adımlardan biri olarak altı maddeden oluşan Ankara'da yapılacak Mülkiye Mektebi binası hakkındaki kanun teklifi hazırlanmış ve Başvekil İsmet İnönü tarafından TBMM'ye sunulmuştur. Kanunun görüşülmesine başlandığı 30 Mayıs 1935 günkü meclis oturumunda okulun yapılacak binası için neden Cebeci semtinin düşünüldüğü yönünde bir takım sorular sorulduysa da, bu oturumda sunulan kanun teklifi ve bütçe encümeni mazbatası aynen kabul edilmiştir.[942] Kararın Resmi Gazetede yayınlanmasının[943] ardından kanunun uygulanması için Maliye Vekâletine gerekli olan talimat verilmiş ve Mimar Ernst Arnold Egri tarafından tasarlanan okul binasının inşaatına girişilmiştir.[944] Daha sonra, Maarif ve Maliye Vekâletleri tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nda da görüşüldükten sonra son şeklini alan *Siyasal Bilgiler Okulası* hakkında kanun teklifi gerekçesiyle birlikte TBMM'ye sunulmuştur.[945] Ancak daha sonra bu kanunun maddeleri üzerinde bazı değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi; yüksek mekteplerden biri olan bu okulun adının *Siyasal Bilgiler Yüksek Okulası* olarak belirlenmesidir.[946] Bu Kanun teklifi ile Bütçe, Maliye ve Maarif encümenlerinin mazbatalarının görüşüldüğü TBMM'deki oturumda birtakım teknik meseleler üzerinde durulmuş ve kanun teklifi oybirliğiyle kabul edilmiştir.[947] 2777 numarasıyla Resmi Gazetede yayınlanan ve 10 maddeden oluşan bu kanuna göre okulun adı nihai olarak *Siyasal Bilgiler Okulu* olarak değiştirilmiş[948] ve bu tarihten

[938] Çankaya, *YMTM I*, s.491.
[939] Çankaya, *YMTM I*, s.492.
[940] "Atatürk ve Mülkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.117, (1969), s.30.
[941] Çankaya, *YMTM I*, s.492.
[942] *TBMMZC*, İ.32, D.5, C.3, s.347.
[943] T.C. *Resmi Gazete, S.3020*, 5 Haziran 1935, s.7.
[944] Abdülkerim Erdoğan Vd., *Cumhuriyet ve Başkent Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi:4, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007, s.134.
[945] *TBMM Arşivi, TBMM Kanunlar Müdürlüğü, 1/152, Nu: 2777*, s.3.
[946] *TBMM Arşivi, TBMM Kanunlar Müdürlüğü, 1/152, Nu: 2777*, s.6.
[947] *TBMMZC*, İ.36, D.5, C.4, s.108.
[948] *T.C. Resmi Gazete*, S.3020, 15 Haziran 1935, s.5334.

itibaren eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir.[949] Kanunda dikkat çeken maddelerden biri, okula alınacak talebe sayısının belirlenmesinde Kültür Bakanlığının yetkili kılınmasıdır.[950]

Hükümet yetkilileri tarafından Mülkiyenin Ankara'ya taşınmasına karar verilmesi, okulun özellikle akademik kadrosu için beklenmedik bir etki yaratmıştır. Okulun İstanbul'daki son müdürü Hüseyin Şükrü Baban, Hükümetin almış olduğu bu kararın yanlış olduğunu ve okulun taşınması halinde Tahir Taner, Sıddık Sami ve Ebul'ula gibi hocaların okuldan ayrılacaklarını Maliye Vekili Fuad Ağralı'ya ifade ettiğini aktarmıştır.[951] Nitekim Şükrü Baban bu kararın arkasında durmuş ve Ankara'ya gitmemiştir.

Mülkiyenin Ankara'ya taşınması konusunda hocaların genel anlamdaki memnuniyetsizliğine karşın, özellikle öğrenci çevresinde ve İstanbul kamuoyunda belirgin bir heyecan havası gözlenmiştir. Dönemin gazetelerinde geniş yer bulan bu taşınma işleminin ne şekilde gerçekleşeceği ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu haber basında Cumhuriyetin yeni başkenti vurgusuyla ele alınmıştır. Okulun bu tarihten itibaren Cumhuriyet Hükümetinin merkezinde yeni ve modern bir binada faaliyet göstereceği ifade edilmiştir.[952] "*Mülkiye Mektebi yarın merasimle Ankara'ya taşınıyor*" başlığıyla verilen haberde ise Mektebin İstanbul'da ikamet eden 120 *leyli* (yatılı) talebesinin gerekli olan eşyaları okul idaresine teslim edecekleri ve okula ait olan bütün gayrimenkul eşyanın hâlihazırda Ankara'ya nakledildiği aktarılmıştır. Programa göre; sabah saat sekizde mektepten otobüslerle ayrılıp Taksim Anıtı'nda çelenk merasimi düzenlendikten sonra Kadıköy İskelesi'ne gelinecek ve 9.50 vapuruyla 11.00 trenine yetişmek üzere Haydarpaşa'ya hareket edilecektir.[953]

Taksim Abidesi'nde yapılacak olan tören için büyük bir kalabalık kitlesi Mülkiyelilere eşlik etmiştir. Tören esnasında Mülkiye rozeti şeklinde hazırlanmış olan çelenk anıta bırakılmış ve bandonun eşliğinde İstiklal Marşı okunmuştur. Mektep Müdürü Mehmet Emin (Erişirgil) abidenin hatıra defterine "Mülkiyelilerin en derin saygıları" cümlesini yazdıktan sonra Kadıköy İskelesi'ne geçilmiştir.[954] Vapurda öğrencilerin arasına karışan bir gazete muhabiri ile öğrenciler arasında geçen diyaloglar Mülkiyelilerin Cumhuriyet'in yeni başkenti ile ilgili algı ve beklentilerini ortaya koymuştur. Öğrencilerden biri okulun Ankara'ya taşınması ile ilgili şu sözleri ifade etmiştir:

[949] Miran Yıldırım, "Mekteb-i Mülkiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*", C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s.374.

[950] *TBMM Arşivi, TBMM Kanunlar Müdürlüğü, 1/152, Nu: 2777*, s.35.

[951] Hüseyin Şükrü Baban'ın Hatıralarından aktaran; Çankaya, *YMTM II*, s.861.

[952] "Mülkiye Gidiyor", *Akşam*, 5 Teşrinisani 1936.

[953] *Cumhuriyet*, 4 İkinciteşrin 1936.

[954] Naci Sadullah, "Mülkiye İstanbul'dan Nasıl Ayrıldı?", *Son Posta*, 6 İkinciteşrin 1936.

> Harbiye gitti. Biz de gidiyoruz. Üniversite de Ankara'yı boyladı mıydı tamamdır. Ondan sonra İstanbul şehrini seyreyle sen. Bu daracık caddeler, geniş gelecek millete. Fakat bu tenhalık siz gazetecilerin canlarına okuyacak. Ve hepiniz, pılıyı pırtıyı toplayıp Ankara'ya gelmeye mecbur kalacaksınız...
>
> Ortalık tenhalaşınca sinekler kanını emecek insan bulamayıp Ankara'ya gelecekler. Otomobiller tenhalaşacak olan sokaklarda kaza yapmak imkânını bulamayacaklar. Tramvay tekerlekleri kazasızlıktan fakrüddeme uğrayacaklar. Ve size yazacak havadis kalmayacak.[955]

Bu yolculuk esnasında dikkat çeken en önemli ayrıntı öğrencilerde hâkim olan ciddi bir heyecan ve memnuniyet havasıydı. Öğrencileri uğurlamaya gelen velilerinin üzüntülü tavırlarına rağmen, öğrenciler durumlarından son derece memnun haldeydiler. Tren hareket etmeden önce Mülkiyelilerden bir genç elindeki kâğıtta yazılan nutku titrek bir sesle arkadaşlarına okumuştur:

> Arkadaşlar! Güneşin merkezine yaklaşıyorsunuz... Her ayrılık bir acı yaratır derler. Fakat bizim bugünkü ayrılığımız acı değil, sevinç yaratıyor. Türk inkılâp savaşının icra edildiği Çankaya'nın bulunduğu yere gidiyorsunuz...[956]

Mülkiyelileri uğurlamaya gelenler arasında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ, vali muavini, vilayet idare azaları, Mülkiye mezunları ve İstanbul mektepleri namına bir heyet vardı.[957] Yapılan konuşmaların ardından Mülkiyelileri bekleyen hususi tren saat 11.20'de Ankara'ya doğru hareket etmiştir.[958]

Ertesi gün Ankara'ya ulaşan Mülkiyelileri aralarında Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, mebuslar ve yüksek bürokratların da olduğu Mülkiye mezunları karşılamıştır. Talebeler istasyonda askeri bando ve kalabalığın tezahüratları ile karşılanmışlardır. Eski Mülkiyeliler ile birlikte Büyük Millet Meclisi binasının önünde İstiklal Marşını okuyan Mülkiyeliler buradan Ulus Meydanı'na gelmişler, kendilerini karşılayan Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ile birlikte anıta çelenk koymuşlardır. Bundan sonra Mülkiyenin en eski mezunlarından olan Ahmet İhsan Tokgöz Ankaralılar namına Mülkiyelilere kısa bir konuşma yapmış ve Mülkiyeliler de Atatürk'ün parolasından ayrılmayacaklarına ant içmişlerdir.[959] Karşılama töreninde Ethem Menemencioğlu yaptığı konuşmada; *büyük kardeşler gibi Ruhan*

[955] Aynı yer.
[956] Selahattin Güngör, "Mülkiyeliler Dün Heyecanlı Tezahüratla Uğurlandılar", *Tan*, 6 İkinciteşrin 1936.
[957] *Tan*, 5 İkinciteşrin 1936.
[958] *Akşam*, 6 Teşrinisani 1936.
[959] "Talebeler Tezahüratla Karşılandılar", *Akşam*, 7 Teşrinisani 1936.

ve fikren cumhuriyetçi, milliyetçi, laik olan genç Mülkiyeliler de halkın şahsi teşebbüsüyle başarmakta güçlük çektiği yerde, cihanın en büyük inkılaplarını yaratan Türk Devleti'nin kurucu ve koruyucu azminin faziletli bilgili, kuvvetli birer yardımcısı olacaklarını bu kutsal meydanda sizlere ve bütün ulusa vadederler ifadelerini kullanmıştır.[960] Ulus gazetesindeki köşesinde Behçet Kemal Çağlar da düşüncelerini; *"Ankara'da okuyacak Mülkiyeli, daha çok ve daha tam Ankara zihniyeti ile yetişecek, her gittiği yere bir parça Ankara götürmesini bilecek, bütün ilk mahrumiyetlerini bir bir, azimli ve sıralı halleden Ankara'yı her gittiği yerde örnek edinecektir"* sözleriyle aktarmıştır.[961]

Mülkiyenin Ankara'ya taşınması ile ilgili basında yer alan bir değerlendirme yazısında; okulun köklü tarihinden söz edildikten sonra vatanın bir olduğu, dolayısıyla bu aşınma işleminde teessür duymanın mantıklı olmadığı vurgulanmıştır.[962] Görüldüğü gibi, o dönemde bazı çevrelerde yaşanan İstanbul-Ankara ikilemi Mülkiyenin Ankara'ya taşınmasını aksatacak bir düzeyde ortaya çıkmamıştır. Okulun bazı hocaları Ankara'ya gitmeyi reddetmiş olsa da bu durumun genel bir tavır olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim bu konuda ortaya çıkan şayianın yol açtığı kafa karışıklığının önlenmesi için okul müdüriyeti tarafından bir tekzip yayınlanmıştır.[963] Cahit Kayra'nın aktardığına göre; okulun Ankara'ya taşınmasından sonra öğretim kadrosunun genişlemesiyle İstanbul'dakilerle kıyaslanınca daha az profesyonel, daha az deneyimli, ancak bir açıdan dünyayı daha çok bilen hocalar derslere girmiştir.[964] Fehmi Yavuz ise; bazı kesimlerin okulun Ankara'ya taşınmasını "*Mülkiyenin defin işlemi*" olarak gördüklerini aktarmıştır. Fehmi Yavuz bu düşünceye katılmadığını ifade ederek Mülkiyenin Ankara'ya gelmesiyle yeni ve modern bir binaya kavuştuklarını, İstanbul'da uygun çalışma ortamı bulamayan hocaların Ankara'da daha rahat çalışabildiklerine dikkat çekmiştir. Öte yandan, Fehmi Yavuz'un anılarında yer aldığı şekliyle İstanbul'daki Mülkiye hocalarının bir kısmı Ankara'ya gelmiş, bir kısmı da İstanbul'daki işlerini bırakmayıp Ankara'ya derslere gelmişlerdir.[965]

[960] *Ulus,* 6 Sonteşrin 1936.

[961] B.K. Çağlar, "Mülkiyemiz Hoş Geldin", *Ulus,* 6 Sonteşrin 1936.

[962] E. Talu, "Mülkiyeyi Uğurlarken", *Son Posta,* 5 İkinci teşrin 1936. Mekteb-i Mülkiyenin Ankara'ya taşınması gözle görülür bir rahatsızlığa yol açmamıştır. Ancak Ankara'nın İstanbul'a göre daha tenha ve sosyal ortam açısından zayıf bir durumda oluşu öğrencilerin sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmuştur. Okula 1935 yılında kayıt yaptıran Cahit Kayra bu konudaki düşüncelerini aktarırken; *Yıldız'ın tatlı ve romantik rüzgârlar esen türlü renklerle çevrili doğasından Cebeci'de sarı, çorak ve ruhsuz bir sahranın ortasına, gerçek dışı resimlerdeki gibi tek başına ve sert çizgilerle dikilmiş yeni, modern bir binaya taşınmış olduk.* İfadelerini kullanmıştır. Cahit Kayra, *38 Kuşağı, Cumhuriyet'le Yetişenler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.59.

[963] *Cumhuriyet,* 6 İkinciteşrin 1936.

[964] Kayra, *a.g.e.,* s.59.

[965] Fehmi Yavuz, *Anılarım,* Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Maya Matbaacılık, (t.y.), s.54.

Ankara'da yapımı tamamlanan binada eğitim faaliyetlerine devam edecek olan öğrencilerin kayıt işlemleri konusunda bir karışıklık yaşanması ihtimaline karşılık buraya nakledilen öğrencilerin dosyasına bir pusula iliştirilmiştir. Kültür Bakanı'nın imzasını taşıyan pusulada; *1935-36 ders yılında birinci ve ikinci sınıflara ücretli yatılı ve gündüzlü olarak devam eden ve aynı ders senesi imtihanlarında muvaffak olan talebelerin, okulun Ankara'ya nakli dolayısıyla parasız ve yatılı olarak kaydedilmeleri...* ifadeleri yer almıştır.[966]

Başbakan İsmet İnönü, okulun 78. kuruluş yıldönümünde yapmış olduğu konuşmada ifade ettiği; "*Ataürk için bütün Mülkiyenin, hocaların eski ve yeni yetişenlerin gösterdiği hususi muhabbet ve saygıyı kendilerine iblağ etmek benim için şerefli bir vazife olacaktır. Mülkiyeliler, kurulmakta olan Yeni Türkiye'nin ikbali, şevketi sizin aşkla, idealle, vücudunuzu memlekete vakfetmenize bağlıdır*"[967] sözleriyle yeni rejimin Mülkiyeden beklentilerini ortaya koymuştur.

[966] *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci İşleri Arşivi* [bundan sonra AÜSBFÖİA], 1936-37 Mezunları Dosya 1, Sayı 9949.

[967] *Ayın Tarihi, No.37, Ocak 1937.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE DEVREDEN MİRAS: SİYASAL BİLGİLER OKULU/ FAKÜLTESİ

I. II. Dünya Savaşı Yılları: Yokluk Ortamında Bir Eğitim Yuvası

Kuruluşunun 77. yıldönümüne denk gelen 1936 yılında Ankara'ya taşınan Siyasal Bilgiler Okulu,[968] bu tarihten itibaren de Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme dinamiklerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Atatürk'ün yurt genelinde başlattığı topyekün modernleşme çalışmalarının yoğun bir şekilde sürdürüldüğü bir zaman dilimini ifade eden bu dönem, aynı zamanda Atatürk'ün ölümü ile birlikte iç siyasette hızlı dönüşümleri de barındırmaktadır. Öte yandan, Avrupa'da yeni bir savaşın belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığı bu dönemde oldukça yoğun bir dış siyasi gündem oluşmuştur.

Avrupalı devletlerarasında ortaya çıkan siyasi çekişmelerden kaynaklanan, ancak sonuçları bakımından tüm dünyada siyasi, askeri ve ekonomik dengeleri alt üst eden II. Dünya Savaşı Türkiye'yi de avucunun içine alarak yıkıcı etkilere yol açmıştır. Savaşın muharebe safhasında bulunmayan, ancak ordusunu savaşa hazır bulunduran ve savaş ekonomisi uygulamalarını bütünüyle hayata geçiren

[968] 1936-1937 öğretim yılına Ankara'da devam eden ve Siyasal Bilgiler Okulu adını alan okul, zaman içerisinde idari anlamda birtakım değişimler geçirmiştir. 1946 senesinde Cumhuriyetin ilk üniversitesi olan Ankara Üniversitesinin kurulması ve aynı yıl kabul edilen Üniversiteler Kanunu Türkiye'de yükseköğretim alanında köklü bir dönüşümü başlatmıştır. İlk kez üniversite özerkliği kavramını gündeme getiren bu reformlar, kendine has idari bir görünüm arz eden Siyasal Bilgiler Okulu'nu da tartışma konusu haline getirmiştir. Üniversite Kanunu'nun görüşüldüğü TBMM oturumlarında sık sık adı geçen Siyasal Bilgiler Okulu'nun Ankara Üniversitesine dâhil edilmediği takdirde diğer fakültelere sağlanan gelişme imkânlarından yoksun kalacağı vurgulanmıştır. Yapılan görüşmeler esnasında okula Siyasi ve İktisadi Bilimler Fakültesi adının verilmesi teklif edildiyse de kabul edilmemiştir. Sonuç olarak bu okul, 23.03.1950 tarih ve 5627 numaralı kanun ile Siyasal Bilgiler Fakültesi adı ile Ankara Üniversitesine bağlanmıştır. Bu gelişme, 1859 yılında kurulan ve Ankara'ya taşındığı tarihe kadar sayısız reformlarla zamanın ruhuna uydurulmaya çalışılan bu köklü kurumun tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bkz. Muzaffer Akalın, "Mülkiyenin Siyasal Bilgiler Fakültesi Adıyla Ankara Üniversitesine Bağlanması", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* c.6, (Eylül-Ekim 1976), ss.183-198; Çankaya, *MTM I,* s.634; Ernest E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C. II, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 211, Ankara, 1998, s.1435; M. Tahir Hatiboğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi,* Selvi Yayınevi, Ankara, 2000, s.163; Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.94; *T.C. Resmi Gazete,* 3 Nisan 1950, S.7473, s.18241-18242.

Türkiye'de savaş ortamı tam anlamıyla hissedilmiştir.[969] Öte yandan, Seferberlik nedeniyle ülke içi mal sevkiyatının aksaması iaşe sorunlarını gündeme getirmiş, temel besin maddelerinin temin edilmesi önemli bir sorun haline gelmiştir.[970] Bu koşullarda yatılı bir yükseköğretim kurumu olarak faaliyetlerini devam ettirmeye çalışan Siyasal Bilgiler Okulunun yöneticileri birçok sorunla baş etmek durumunda kalmışlardır. Ülkenin farklı merkezlerinden öğrencilerin barındığı Siyasal Bilgiler Okulu yurdunda temel ihtiyaç ve besin maddelerinin sağlanması konusunda yaşanan güçlükler okul idaresi ile ilgili devlet birimleri arasındaki resmi yazışmalara yansımıştır. Siyasal Bilgiler Okulu Müdüriyeti tarafından Maarif Vekâletine gönderilen bir yazıda yer alan ifadeler savaş koşullarının yarattığı dramatik tabloyu gözler önüne sermektedir:

> Evvelce alınmış olan şeker tasarrufla harcanarak bugüne kadar idare olunmuş ve halen mektebimiz ambarında şeker kalmamıştır.
>
> Şehrimizde şeker tevziatı işlerini idare eden Memurlar Kooperatifi Müdürlüğüne müteaddid defa şeker verilmesi için müracaat ettik. Buradan bir müddet şeker gelmediği ve bilahare, ayrı bir emir olmadığından, şekerin mekteplere de ekmek karnesi mukabilinde verileceği cevabını aldık Bu cihet, vaktinde bildirilmediği için talebemize tebligat yapılmamış ve ekmek karnelerinin dip koçanları muhafaza ettirilmemiştir. Bu sebeple kalori ihtiyaçları fazla olan ve inkişaf çağında bulunan talebemize şeker temin edememekteyiz.[971]

Burada dikkat çeken önemli bir husus, savaş ortamındaki ekonomik tedbirlerinin toplumun genelini etkilediği gibi, devlete bağlı kurum ve kuruluşlarda da ciddiyetle uygulandığı gerçeğidir. Belediye Reisliği tarafından Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğüne gönderilen bir yazıda ekmek karnesi uygulamasının aynı şekilde uygulanacağı, bunun için mektep talebelerinden 26 kişinin Belediye İktisat Müdürlüğüne başvurmalarının istendiği yazıdan da anlaşıldığı gibi, savaş döneminin en sık hatırlanan pratiklerinden biri olan ekmek karnesi uygulaması

[969] Dönemin geniş bir sunumu için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss.367-432. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, İkinci Cilt, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2016; Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, (20-22 Ekim 1997, İstanbul), Genkur. Bsm., Ankara, 1998, ss.447-458.

[970] Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.53.

[971] Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlık Arşivi, [bundan sonra AÜSBFDA], *1942/13-1729/13.*

Siyasal Bilgiler Okulu için de geçerli olmuştur.[972] 5 Ocak 1941 tarihinde Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezinden Siyasal Bilgiler Okuluna gönderilen resmi yazıda yer alan ifadeler ise sözü edilen dönemde yaşanan zorlukların adeta özeti niteliğindedir:

> En küçük yardımların bile bir kıymet ifade ettiği bugünlerde bir ekmek parçasının dahi ziyan etmemek ve bundan muhtelif suretlerle istifade cihetlerini aramak lazım gelmektedir. Bu sebeple sayın okulunuzda talebe yemeklerinden artan ekmek parçalarının kurumumuza verilmesini rica ederim. Biriktirilen parçaların ıslak olmamasını bilhassa diler, vasıtanızla kuruma göndermek imkânı bulunamazsa 1465 numara telefon edilmesini rica ile saygılarımı sunarım.[973]

Bu dönemde, Siyasal Bilgiler Okulunda gıda temini konusunda yaşanan sorunların bir başka örneği de yağ alımı konusunda yaşanan bir sorun dolayısıyla okul idaresine yazılan bir savunmada gözlenebilmektedir. Buna göre; *Yapılan müteaddid ilanlara rağmen Ankara yatılı okullarının yiyecek ihtiyaçlarını temin etmeğe talip müteahhit bulunamadığından Vekiller Heyetinden alınan karara dayanılarak 2490 sayılı kanunun 46. maddesinin "R" fıkrasına göre Okullar Satınalma Komisyonunca Ege Birliği'nden beher kilosu 385 kuruştan 750 teneke sade yağ mubayaa olunmuş ve yapılan tevziatta bu yağın 146 tenekesi mektebimizin hissesine isabet eylemişti.*[974] Siyasal Bilgiler Okulu yemekhanesi için alınan bu yağların tahlil ettirilmemesi nedeniyle yaşanan soruşturma sürecinde okulun ambar memuru ve yemekhane görevlilerinin ifadelerini içeren bu belge, dönemin ekonomik koşullarının Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki doğrudan izdüşümleri olan birtakım uygulamalar hakkında bir fikir veriyor olması nedeniyle son derece önemlidir.

Siyasal Bilgiler Okulunda savaşın olumsuz etkilerinin oluşturduğu benzer bir tablo da kurumun diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında ortaya çıkmıştır. Okul müdiriyeti tarafından Toprak Mahsulleri Ofisine gönderilen bir yazıda kurumun hizmet arabası atları için arpa temini konusunda yaşanan sıkıntıya değinilmiştir:

> Okulumuzda senelerden beri faaliyette bulunan bir hizmet arabası ve bu arabaya koşulan bir kısrakla biraz daha büyüdüğü zaman anasının yerine koşulmak üzere muhafaza edilen üç yıl iki aylık bir tay vardır. Hizmet arabamız her gün sabahın erken saatlerinden başlayarak mubayaa edilen eşyayı taşımak, hastalanan talebeleri nakletmek, profesörleri ve memurları Sıhhiye Vekâlet'inden mektebe getirmek ve götürmek gibi müessesemizin hafif ve ağır bütün nakliye hizmetlerini fasılasız bir şekilde görmektedir.

[972] AÜSBFDA, *1942/11-2017/394.*
[973] AÜSBFDA, *1942/13-4/11.*
[974] AÜSBFDA, *1942/13-1817/13.*

> Macar ırkından ve iyi cüsseli olan ve ağır nakliye hizmetlerimizde kullanılan bu atlara yevmiye iki kilo üzerinden verilmekte olan arpa kâfi gelmemekte ve atlarımız günden güne zayıflamaktadır.[975]

Siyasal Bilgiler Okulunda diğer birçok alanda ağırlığı hissedilen yoksunluğa önemli bir örnek niteliğinde olan bu olay giderek önemli bir sorun halini almıştır. Toprak Mahsulleri Ofisine yazılan bir diğer yazıda yer alan; "*Ankara silosuna yapılan başvuruya rağmen atlar için yem temin edilemediği bir yana, atlar için hâlihazırda bir kilo bile arpa kalmadığı gibi pazardan teminine de imkân yoktur*" ifadeleri durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır.[976] Yazıda, Macar cinsi üç araba atı için günlük üçer kilodan bir aylık 270 kilo arpanın bedeli ilgili kurumdan talep edilmiştir.[977] Aslında 1942 yılının Eylül ayında Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından Siyasal Bilgiler Okuluna gönderilen resmi yazıda yer alan; "*Bu müddetten sonraki ihtiyacın müstahsile terkedilen yüzdelerden temini icab edeceğini arz ederiz*"[978] ifadesinden anlaşılıyordu ki Milli Korunma Kanunu uygulamaları çerçevesinde, bahsi geçen ürünün askeri ihtiyaçlar için kullanılması planlandığından Siyasal Bilgiler Okulunun atları için gerekli olan yem ihtiyacının serbest piyasadan karşılanması tavsiye edilmiştir. Ancak bu dönemde temel ihtiyaç maddelerinin bulunabilmesinin karaborsa ve ihtikâr gibi olgular nedeniyle neredeyse imkânsız olmasından dolayı okul yönetimi yeni arayışlara gitmiştir.

Bu gelişmeler üzerine okul idaresi, yeni bir çözüm arayışına gitmiş ve piyasadan pazarlıkla yem temin etmek için Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığından yardım istemiştir.[979] Bu kuruma gönderilen resmi yazıda; Toprak Mahsulleri Ofisinin okulun atlarına yem vermediği bu nedenle arpa, kepek ve saman gibi ürünlerin piyasadan temin edilebilmesi için bu ürünlerin fiyatları konusunda bilgi talep edilmiştir.[980] Okul idaresinin daha sonra bu ihtiyacı piyasadan temin ettiği anlaşılmıştır. Ekim ayında Münakalât Vekilliğine gönderilen bir yazıda okulun hizmet arabası atlarına yedirilmek üzere satın alınan üç bin kilo kuru otun Ankara'ya nakli için Devlet Demiryolları İdaresinin bir vagon tahsis etmesi istenmiştir.[981]

II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'nın büyük bir kısmına sıçramaya başlamasıyla birlikte Türkiye bir yandan savaşın dışında kalmak için uğraş verirken bir yandan da yetkililer, olası bir savaş durumunda sivil can kayıplarını ve maddi yıkımı azaltmak için pasif güvenlik önlemleri adı altında birtakım uygulamalara gitmiş-

[975] AÜSBFDA, *1942/11-1223/11.*
[976] AÜSBFDA, *1942/11-1923/11.*
[977] AÜSBFDA, *1942/11-1923/11.*
[978] AÜSBFDA, *1942/11-331/56186.*
[979] AÜSBFDA, *1942/11-1851/11.*
[980] AÜSBFDA, *1942/11-1851/11.*
[981] AÜSBFDA, *1942/11-1532/11.*

lerdir. Hiç kuşku yok ki, bu uygulamaların en bilineni olan hava saldırılarına karşı karartma ve sığınaklar ile ilgili nizamnamelerin uygulanabilmesi için her şeyden önce halkın disiplinli bir şekilde hareket etmesi beklenmiştir.[982] Savaş esnasındaki bu olağanüstü önlemlerin Siyasal Bilgiler Okulunda da uygulandığı, "pasif korunma" başlıklı ve 1941-1942 yılına ait bir dosyadan anlaşılmaktadır. Bu dosya büyük ölçüde tahribata uğradığı için bahsi geçen önlemlerin okulda ne şekilde uygulandığı ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmasa da içerdiği bir belgede yer alan ifadeler dönemin koşulları ile ilgili fikir verici niteliktedir. Dönemin okul müdürü Ali Fuat Başgil imzasıyla "Talebemize" başlığıyla yayınlanan sözü edilen belgede öğrencilere birtakım kurallar hatırlatılmıştır. İçinde bulunulan olağanüstü koşullar nedeniyle öğrencilerin okuldaki idari hiyerarşiye uygun hareket etmeleri talep edilmiştir.[983]

II. Bilimsel Üretim ve Neşriyat

Daha önce de işaret edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin bilimsel birikiminde önemli bir yeri olan Mekteb-i Mülkiyenin eğitim kadrosu başta amme idaresi, işletme eğitimi, siyasi tarih, antropoloji ve bilimsel süreli yayıncılık da dâhil olmak üzere geniş bir alanda değerini günümüzde de koruyan ciddi eserler ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen alanlarda ilk olma özelliğini taşıyan bu eserler, bilim tarihinde de ayrıca özel incelemelere konu edilmiştir. Özellikle Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan okulun bu münbit yönü Cumhuriyet'in ilanından sonra da artarak devam etmiştir. Siyasal Bilgiler Okulu'nun farklı alanlarda uzman olan hocalarının telif etmiş oldukları eserler dönemin idarecileri tarafından teşvik edilmiştir. Denilebilir ki, Siyasal Bilgiler Okulu dünyada bilimsel gelişmelerin hız kazandığı 20. yüzyılın ortalarında Türkiye'de bilim camiasının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Türkiye'de sosyal bilimler alanında yayın kalitesi açısından günümüzde de yetkinliğini sürdüren ve oldukça eski sayılabilecek bir tarihe dayanan Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, hiç kuşkusuz okulun bilimsel üretim konusundaki yerini ortaya koymaktadır.

Başlangıçta Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi[984] adıyla çıkan derginin yayınlanmasının arkasında yatan temel düşünce okul müdürü Ali Fuat Başgil'in dergiye

[982] Umut Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.24, S.28, (Bahar 2014), ss.199-223. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C.I, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2013.

[983] AÜSBFDA, 1941-1942/8-8 nolu ilan.

[984] 1950'de okulun Ankara Üniversitesine bağlanmasıyla birlikte isim değiştirerek Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi adını alan dergi, 1999 yılından itibaren hakemli süreli yayın niteliğini elde etmiş ve 2005'ten bu yana da elektronik ortamdan da izlenebilmektedir. Bkz. *SBF Dergisi, 1943-2011,* (yay. haz.) Erel Tellal vd., Ankara, 2012, s.2.

makale hazırlamaları için okulun hocalarına gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır: *"Müessesemizin ilim ve fikir organı olarak yeniden bir mecmua çıkarılmasına karar verilmiştir."*[985] Bunun yanı sıra, dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, derginin ilk sayısındaki önsöz yazısında okulun idarecilerini bu adımlarından dolayı takdir ederek; dergi çıkarma konusundaki düşüncelerini şu sözlerle aktarmıştır:

> Artık kimsenin şüphesi kalmadı ki, Orta çağ artakalanlarında görüldüğü gibi şifahi bilginlik yoktur. Yazmadan ilim, görmeden ve okumadan yazı, mazimizin karanlığına geçmiş ve göçmüştür. Kitapsız âlimlik, etütsüz bilgi, artık bir kıymet sanılmaktan her manasiyle çıkmıştır Üniversitelerimizin fakülteleri mevkut yayınlarıyla bu hakikate gözümüzü çekiyorlar. Henüz bu türlü organı bulunmayanları da bu eksikliklerini tamamlamak için gayret göstermektedirler.[986]

1943 yılında yayın hayatına başlayan dergi için bir nizamname hazırlanarak Maarif Vekâletine gönderilmiştir.[987] Hazırlanan 14 maddelik talimatnamenin birinci maddesinde; *"Siyasal Bilgiler Okulunun ilmi neşir vasıtası olmak üzere 1943 yılı başından itibaren Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi adıyla bir mecmua kurulmuştur. Dergi üçer aylık olmak üzere senede dört nüsha çıkar"* ifadesi yer almıştır.[988] Talimatnameye göre dergi, okul müdürünün başkanlığı altında ve tedris heyeti arasından seçilecek üç kişilik bir komisyon marifetiyle çıkarılacaktır.[989] Derginin yazı kadrosu okulun öğretim kadrosu ve mezunları olarak belirlenmiştir. Ayrıca okulun mensupları dışından olanların yazı göndermeleri izne bağlanmıştır.[990] Düzenli olarak yayınlanması düşünülen dergi için makale bulmakta zorluk yaşanmaması için okulun öğretim kadrosunun her ders yılı içinde dergiye telif şeklinde en az bir makale vermesi zorunlu kılınmıştır.[991] Öte yandan talimatnamenin altıncı maddesinde yer alan şu ifadeden; *"Mecmuada çıkacak her yazının evvel emirde dergi komisyonunun tetkikinden geçmesi ve komisyon reisinin vizesini taşıması lazımdır"* ifadesi derginin ilk sayısından itibaren hakemli –bilimsel bir yayın olarak düşünüldüğünü ortaya koyar.[992] Talimatnamenin 10. maddesine göre, makalesi yayınlanan müelliflere belirli bir ücret ödenecektir: *"Dergide çıkacak telif yazılarla kontradülerin her sahifesine üç, tercüme, kronik ve bibliyografya yazıların beher sahifesine iki lira ücret*

[985] AÜSBFDA, *1942/9-1-1937.*
[986] Hasan Ali Yücel, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi,* c.1, S.1, Ankara, Maarif Matbaası, 1943.
[987] AÜSBFDA, *1942/10-1125/2.*
[988] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:1;* AÜSBFDA, *1942/10-1125/2.*
[989] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:2.*
[990] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:3.*
[991] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:4.*
[992] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:6.*

verilir. Şu kadar ki, aynı bir mevzu üzerindeki her nevi yazı sahibine bir nüshada çıkan yazı için verilecek ücret, sahife adedi ne olursa olsun, yetmiş beş lirayı geçemez."[993]

Derginin ilk sayısından itibaren yayınlanan makalelere bakıldığında sosyal bilimler alanında oldukça geniş bir yelpazedeki konulara değinildiği görülmüştür.[994] Derginin yayın ilkeleri doğrultusunda; hukuk, uluslararası ilişkiler, tarih, eğitim, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, sosyoloji, iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, kentleşme ve çevre sorunları gibi disiplinlerde yazılmış olan makalelere yer verilmiştir. Öte yandan, derginin okulun kuruluş yıldönümlerine denk gelen sayılarında okul müdürü ve törende bulunan en eski Mülkiyelinin yapmış olduğu konuşmaya yer verilmesi bir gelenek haline gelmiştir.[995] Genellikle benzer mahiyette hazırlanmış olan bu konuşma metinlerinde, Mekteb-i Mülkiyenin kuruluş dönemi, II. Abdülhamid döneminde gelişim gösterdiği, ancak bu gelişim evresinin kısa bir zaman sonra yerini inkıraza bıraktığına değinilir, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde okulda görülen değişimlerin kronolojik bir betimlemesi yapıldıktan sonra Mülkiyelilik ruhu temelinde okulun ülke kalkınmasındaki rolüne binaen öğrencilerin kolektif bir ahlaka sahip olmaları gerektiği öğütlenir.[996] Bunun yanında, okul ile ilgili gelişmeler ve okulun eski mensuplarının ölüm haberleri ve çeşitli hatıralarının anlatıldığı yazılara da dergide rastlanmaktadır.[997]

[993] *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi Talimatnamesi, Madde:10.*

[994] Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmış olan makalelerin künye bilgilerinin yer aldığı dizin çalışması için bkz. Oğuz Onaran, (haz.), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Dizini (Cilt 1-46),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:577, Ankara, 1992; *SBF Dergisi, 1943-2011.* Ayrıca bkz. Özdemir-Akpolat, *a.g.m.*

[995] Farklı tarihlerde yayınlanan bu konuşmalara şu örnekler verilebilir: "Okulun Kuruluşunun 87. Yıldönümünde Müdür Prof. Zeki Mesud Alsan'ın Söylediği Nutuk", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi,* c.1, S.1, Ankara, Maarif Matbaası, 1943, ss.195-202; "Olaylar", *AÜSBFD,* c.5, S1, (1950), ss.348-350; İ. Hakkı Göreli, "Siyasal Bilgiler Okulu'nun 88. Yıldönümü Münasebetiyle Prof. İsmail Hakkı Göreli tarafından 4 Aralık 1944'te Yapılan Konuşma", *SBOD,* c.1, S.3, (1943), ss.413-416; Yavuz Abadan, "S.B.O.'nun 91. Yıldönümü Söylevi", *SBOD,* c.3, S.1-2, (1948), ss.1-6; Kemal Fikret Arık, "S.B.O.'nun 98. Yıldönümü Söylevi", *AÜSBFD,* c.13, S.1, (1958), ss.1-9; Suat A. Bilge, "Siyasal Bilgiler Fakültesinin 104. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Yapılan törende Konuşması", *AÜSBFD,* c.25, S.3-4, (1963), ss.1-4.

[996] Bkz. Özdemir-Akpolat, *a.g.m.*, s.550.

[997] Mevlüt Bozdemir, "Mülkiyede Yeni Bir Gelenek: Çarşamba Toplantıları", *AÜSBFD,* c.35, S.1-4, (1980), ss.361-374; Muhlis Ete, "Siyasal Bilgiler Okulu'nda Kurulan Yeni Kooperatif Münasebetiyle", *SBOD,* c.1, S.4, (1946), ss.881-892; "Prof. Dr. Ernest Jackh'e Fahri Siyasal Bilgiler Doktoru Ünvanı Verilmesi Münasebetiyle Fakülte Dekanı Prof. Dr. K.F. Arık'ın Yaptığı Konuşma", *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1958); Yahya Akyüz, "Büyük Dil Bilgini Dr. Vedad Örs'ün Ardından", *AÜSBFD,* c.37, S.1-2, 81982), ss.29-46; Recai Seçkin, "Ebulula Mardin ve Eserleri (1880-1957)", *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1953), ss.180-189.

Dergiye çok farklı disiplinlerde yazılmış makalelerin kabul edilmiş olması iki gerçeği akla getirmektedir. Bunlardan biri Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nin yayınlanmaya başladığı dönemde bilimsel dergiciliğin ilk örneklerden biri olması iken, bir diğeri de okulun aynı zamanda dönemin önde gelen bilim adamlarına ev sahipliği konumunda bulunmasının beraberinde getirdiği avantajlı durumdur. Bu gerçeklerden hareketle belirtilmelidir ki, derginin ilk sayısından itibaren gözle görülür bir konu çeşitliliği ortaya çıkmıştır.[998] Siyasal Bilgiler Fakültesinin Türkiye'nin bilim hayatında söz sahibi bir kurum olmasından dolayı, dönemin siyasal ve toplumsal gelişmelerinin konu edildiği bilimsel eserler dergide sıkça yer bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla devam ettiği ve aynı zamanda Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi'nin çıkmaya başladığı 1940'lı yıllarda bu duruma örnek gösterilebilecek makalelere rastlanmaktadır.[999] Türkiye'de liberal demokrasiye geçiş yılları olarak bilinen Demokrat Parti döneminde de iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişki ve ülke siyasetinin genel durumu Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayınlanan makalelere konu edilmiştir.[1000]

Siyasal Bilgiler Okulunun müfredat programında yer alan dersler ile ilgili materyal ve ders kitabı sıkıntısı çekilmesi, dersin hocalarını bu konuda üretken olmaya zorlamıştır. Hocalar tarafından yazılan veya çevirisi tamamlanan eserlerin okulun sunduğu imkânlarla özel matbaalarla anlaşılarak çoğaltıldığı bilinmektedir. Okul müdüriyeti tarafından Maarif Vekâletine gönderilen resmi yazıda, Profesör Hüseyin Avni Göktürk'ün *Medeni Hukuk* ve Profesör Nihat Erim'in *Devletler Umumi Hukuku* kitaplarının bastırılması için Uzluk Basım Evi'ne bu kitapların

[998] Derginin ilk sayısında yer alan makale başlıkları şunlardır: Hıfzı Veldet, "Türk Medeni Kanunu ve İdarecilerimiz"; Nihat Erim, "Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler"; Burhan Köni, "Ceza Hukukunda Tenkil ve Önleme Meselesi"; Namık Zeki Aral, "Bankalarda Müşterinin Hüviyeti ve Tasarruf Ehliyeti"; Şakir S. Ansay, "İslamda Devlet fikri: Tarihi Bakış", H. Atıf Kuyucak, "Birinci ve İkinci Cihan Harplerinde Milletler Arası Borçlar Meselesi"; Ernst Reuter, "Belediye Maliyesinin Umumi Meseleler*i*"; Celal Aybar, "Türkiye Nüfusunun Artışı ve Yaş Ayrılışı Bakımından Artma Umutları"; Fethi Çelikbaş, "Ticaret-Sanayi ve Esnaf Odaları"; Mehmet Karasan, "Eflatunun Devleti"; Bedi Ziya Egemen, "Ahlak Terbiyesi, Mahiyeti ve Okullarda Geliştirilmesi"

[999] H. Atıf Kuyucak, "Birinci ve İkinci Cihan Harplerinde Milletler Arası Borçlar Meselesi", *SBOD,* c.1, S.1, (1943), ss.87-107; Celal Aybar, "Türkiye'de Boşanmalar", *SBOD* c.1, S.2, (1943), ss.301-314; Timur Hıfzı, "Evlilik Dışında Doğan Çocuklar ve Kan Grupları", *SBOD,* c.1, S.2, (1943), ss.450-456; Seha L. Meray, "Harbin Antlaşmalara Tesiri", *SBOD,* c.3, s.1-4, (1948), ss.154-177; Rıfkı Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk ittifakı", *SBOD,* c.4, S.1, (1949), ss.347-374.

[1000] Cemal Aygen, "Bir Devletin Birleşmiş Milletler'e Aza Olarak Kabulü Şartları", *AÜSBFD, c.6, s.1, (1951), ss.215-242;* Bahri Savcı, "Siyasi İktidarı Hukuka Bağlamanın Geçirdiği Seyir", *AÜSBFD, AÜSBFD,* c.12, S.4, (1957), ss.65-127; Bahri Savcı, "Demokrasiyi Var Kılan Fikir ve Müesseseler Üzerine- Partilerin Birleşmeleri ve Siyasi Güç Birliği-Meclisin İkinci Olağanüstü Toplantısının Sebebi", *AÜSBFD,* c.13, s.4, (1958), ss.193-231; Fahir Armaoğlu, "1955 yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu", *AÜSBFD,* c.14, S.2, (1959), ss.57-86.

müsveddeleri ve beşer yüz nüsha için lüzumlu bulunan 68x100 ebadında 40 paket kâğıt verileceğinin bilgisi iletilmiştir.[1001] Ancak baskı işi devam ederken Maarif Vekâleti tarafından adı geçen özel matbaaya el konulmuş ve burada basılmakta olan eserler Maarif Matbaasına devrolunmuştur. Bu işlemle ilgili okula verilen bilgiye göre *Medeni Hukuk* kitabının basım işinin tamamlandığı aktarılmıştır.[1002] Daha sonraki yıllarda en azından hocalara ait ders notlarının çoğaltılması için okula bir teksir makinası alınması için girişimler başlatılmıştır. 1946 yılının Kasım ayında Maarif Vekâletine yapılan başvuruda 2100 lira bedel ile Ellans marka elektrikli teksir makinası alınması için basına ilan verilmesi istenmiştir.[1003] 30 Kasım 1946 tarihinde açık eksiltme yöntemiyle yapılması istenen ihale konusunda Maarif Vekâleti vermiş olduğu cevapta, bu gibi makinaların piyasadan alınmadığı, Amerika veya İngiltere'deki mütehassıs fabrikalardan sipariş edildiği bilgisi aktarılmıştır.[1004] Maarif Vekâletinin bu cevabına karşın, bazı komisyoncuların okula dilekçe ile başvurmalarından teksir makinası ihalesinin bir şekilde duyulduğu anlaşılmaktadır. Ancak Vekâlet başka bir yazıda da bu işin imkânsızlığına değinerek istenmesi durumunda depolarında mevcut olan ve el ile çalışan Dick marka mimeoğraf teksir makinelerinden birinin 300 lira mukabilinde verilebileceği ifade edilmiştir. Ancak bu makinalara mahsus mumlu kâğıtların ileride temininin mümkün olup olmadığı hakkında şimdiden bir şey söylenemeyeceği de eklenmiştir.[1005] Konu ile ilgili dosyada yer alan yazışmaların sınırlı oluşundan kaynaklanan nedenle okul müdüriyetinin istenen makinayı satın alıp alamadığı konusu tam olarak öğrenilememiştir.

Siyasal Bilgiler Okulu kütüphanesinin geliştirilmesi için her fırsatta kitap temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak okula gelen kitapların yasaklı olup olmadıkları ya da suç unsuru taşıyıp taşımadıkları konusunda da gerekli hassasiyetin gösterilmesine dikkat edilmiştir. Emin Erişirgil'in müdürlüğü döneminde okula alınan *Gestalt Psikolojisi* adlı kitabın tetkik edilmesi için Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden yardım istendiği ile ilgili Maarif Vekâletine bilgi verilmiştir.[1006] Kütüphanenin zenginleştirilmesi ve derslerin daha iyi takip edilebilmesi için bazı süreli yayınlar da temin edilmeye çalışılmıştır. *Rue de Droit Public et de la Science Politique* adlı mecmuanın tam koleksiyonunun satın alınması ve bu eseri satmak

[1001] AÜSBFDA, *1942/9-1-1814/9-1.*
[1002] AÜSBFDA, *1942/9-1-34/9-1.*
[1003] AÜSBFDA, *1946/H/16/1.*
[1004] AÜSBFDA, *1946-20104-1.*
[1005] AÜSBFDA, *1946-20104-1-0094.*
[1006] AÜSBFDA, *1942/9-9-1.*

isteyenlere ulaşılabilmesi için Ulus ve Cumhuriyet gazetelerine ilan verilmiştir.[1007] Zaman zaman satın alma yoluyla da kitap temin etme yoluna gidilmiştir. *Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri* adlı kitabın 100 adet nüsha bedeli olan 200 liralık ödeneğin verilmesi için Neşriyat Müdürlüğüne başvurulmuştur.[1008]

Siyasal Bilgiler Okulunda şehircilik derslerine giren Ernst Reuter telif ettiği eserlerin fazlalığıyla dikkat çekmektedir. Okul müdürlüğüne yazdığı dilekçede kaleme almış olduğu eserler ile ilgili bilgi veren Reuter bir şehircilik enstitüsünün kurulması halinde yazmış olduğu eserlerin daha derli toplu korunabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Belediyeler Dergisi'nde daha önce yayınlanmış olan makalelerinin bir listesini de dilekçesine ekleyen Reuter harp sonrası Türkiyesi'nde şehir planlama disiplininin inkişaf sahası bulacağını ifade etmiştir. Reuter, *Yakın Münakale* ve *Tatbiki Mahalli İdare* adlı eserlerin basılmak üzere tamamlandığını ifade etmiştir.[1009] Okul müdürlüğünün Maarif Vekâletine bu konuda yollamış olduğu yazıda, Reuter'ın 400 lira ücret karşılığında okulda görev yaptığı ve daha önce *Komün Bilgisi* adlı eserinin maarif matbaasında basıldığı bilgisi verildikten sonra bu denli üretken olan Reuter'e telif ücreti ödenmesi istenmiştir.[1010]

Mıntıka Ticaret Müdürlüğü tarafından Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğüne gönderilen bir resmi yazıda, kurumun kütüphanesini geliştirmek için kitap talebinde bulunulmuştur.[1011] Bu yazıya verilen cevaptan 1942 yılı itibariyle Siyasal Bilgiler Okulu tarafından neşredilen eserlerin adlarına ulaşılabilmektedir.[1012]

Okuldaki araştırma ve inceleme projelerinin daha kaliteli yürütülebilmesi için kütüphanenin zenginleştirilmesi çalışmaları 1940'lı ve 50'li yıllar boyunca hızlanarak devam etmiştir. Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne gönderilen bir yazıda, doğu ve batı kültür değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için hazırlanan listedeki kitapların temin edilmesi istenmiştir.[1013] Dönemin Dekanı Cahit Talas'ın imzasını taşıyan listede yer alan kitapların tamamının yabancı dilde yazılmış ol-

[1007] AÜSBFDA, *1942/9-1-923-91-1.*

[1008] AÜSBFDA, *1942/9-1-651-9-1.*

[1009] AÜSBFDA, *1942/9-1-950-9-1/8.*

[1010] AÜSBFDA, *1942/9-1-950-9-1.*

[1011] AÜSBFDA, *1942/9-1-950-9-1-2/42.*

[1012] Eserlerin adları ve yazarları şu şekildedir: Dr. Hüseyin Avni Göktürk, *Miras Hukuku*; Cezmi Erçin, *Bütçe Nazariyat ve Tatbikatı*; Etem Menemencioğlu, *Devletler Umumi Hukuku I-II*; Hazım Atıf Kuyucak, *Ticaret Hukuku*; Hazım Atıf Kuyucak, *Muhasebe Prensipleri*; Dr. Etem Menemencioğlu, *Cemiyet, Devlet ve Hukuk Nazariyeleri*; Hazım Atıf Kuyucak, *Para ve Banka*; Celal Aybar, *Teorik ve Teknik İstatistik Dersleri*; M. Emin Erişirgil, *Ekonomik Doktrinler Tarihi*; M. Emin Erişirgil, *Sosyoloji*; Hasan Saka, İktisat Tarihi I-II; A. Şükrü Esmer, Siyasi Tarih; Bedri Tahir, İdare Hukuku; Dr. Süreyya Ali, İçtimai İjiyen. Bkz. AÜSBFDA, *1942/9-1-950-9-1-2/42.*

[1013] AÜSBFDA, *16.01.1961/256.*

ması dikkat çekmektedir.[1014] 1961-1962 öğretim yılı içerisinde Siyasal Bilgiler Fakültesinde neşredilen eserlerin sayısına bakıldığında oldukça verimli çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır.[1015] Fakültenin profesörler kurulu toplantılarında sık sık gündeme gelen yayın faaliyetleri konusunda hocalar sürekli teşvik edilmiştir. 1958 yılında yapılan bir toplantıda kendisine teklif edilmesine karşılık Turhan Feyzioğlu, doktora tezinin basılması için telif haklarından feragat ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Dekan Fadıl Hakkı Sur, eserlerinin basılmasını isteyen hocaların çalışmalarını daktilo ederek idareye teslim etmeleri gerektiğini açıklamıştır.[1016]

III. Mülkiyeli Olma Yarışı: Okula Giriş Sınavı ve Aranan Şartlar

Osmanlı döneminin en seçkin yükseköğretim kurumlarının başında gelen Mekteb-i Mülkiye, Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu özelliğini sürdürmüştür. Bu yönüyle yükseköğretim çağına gelen gençler için oldukça cazibeli bir kurum olmasından dolayı çok fazla tercih edilen okula kayıt için başvuran öğrencilerin giriş sınavı yoluyla elemeye tabi tutulmalarına devam edilmiştir. Siyasal Bilgiler Okuluna 1946 girişli olan Altan Öymen, sınav ile ilgili gözlemlerini şu sözlerle aktarmıştır:

> O vakitle, yükseköğrenim için merkezi sınav usulü yoktu. İstanbul'da da Ankara'da da birçok fakülteye, mesela Hukuk'a, Edebiyat'a, Fen'e, Dil-Tarih'e sınavsız girilebilirdi. Hatta galiba Tıbbiye'ye de...
>
> Sadece belirli fakültelerde, devletin hesabına parasız yatılı okutulacak olan sivil ve askeri öğrenciler için özel sınavlar açılırdı. Ötekiler, istedikleri fakülte veya yüksekokullara gidip, olgunluk diplomalarını vererek kayıtlarını yaptırabilirlerdi.
>
> O usulün işlemediği iki yer vardı: Biri İstanbul Teknik Üniversite-si'ydi, öteki de Ankara'daki Siyasal Bilgiler Okulu... İkisine de-ister yatılı

[1014] Max Weber, *The Spirit of Protestanism*; Harold Laski, *The Rise of European Capitalism*; J. D. Bernal, *The Social Function of Science*; Henry Pirenne, *The Medieval Cities*; David Reisman, *The Lonely Crowd*; W. N. Ferguson, *The Renaissance*; H. Butterfield, *The Origins of Modern Science*; H. Cassirer, *The Phisolophy of the Enlightment*; T.S. Ashton, *The Industrial Revolution*; J. Brington, *Ideas and Men*; J.A. Schunpater, *Imperialism and Social Forces.* Bkz. *AÜSBFDA, 16.01.1961- 0292/400-7.*

[1015] Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih Dersleri 1789-1919; Milletlerarası Politika Öğretimi (Kolektif); SBF Dergisi* c. 16, S.3; İ Salih Özüt, Mali İktisat ve Mali Kanunlar; Feyyaz Gölcüklü, *Türkiye'de* Çocuk Suçluluğu Hakkında Bir Araştırma; Fehmi Yavuz, *Belediyelerimizin Mali İdaresi Hakkında Anket Raporu*; Fehmi Yavuz, *A Survey on the Administration of Turkish Municipalities*; Fehmi Yavuz, "Şehircilik El Kitabı; Henry S. Miller-Uğur Korun, İktisadi İstatistik;" *SBF Dergisi* c.17, S.1; Metin Kıratlı, Üçüncü Kaymakamlar Toplantısı; Necat Erder, *Siyasi İlimlerde Teori ve Metod Hakkında Bazı Düşünceler.* Bkz. *AÜSBFDA, 400/1-3.*

[1016] AÜSBFDA, *Profesörler Kurulu Tutanağı, 5 Nisan 1951.*

> olsun, ister yatısız- kaydolmak için özgün bir sınava girip kazanmak gerekirdi. Siyasal Bilgiler 'in ilk sınıfına 150 öğrenci alınıyordu. İlk 50'si leyli (yatılı), daha sonraki 100'ü de nehari (gündüzcü) olarak ...[1017]

Daha önceki dönemlerde giriş imtihanlarının yalnızca İstanbul'da yapılmasına karşın, okulun Ankara'ya taşınmasından sonra bu imtihanlar İstanbul Erkek Lisesi ve Ankara'daki okula ait bina olmak üzere iki farklı merkezde icra edilmiştir. Haberleşme imkânlarının son derece kısıtlı olduğu o dönemde okula giriş şartlarından haberdar olmak isteyen adayların okula dilekçe ile başvurdukları görülmüştür. Adana'dan 1942 Ağustosunda gönderilen bir dilekçede giriş imtihanının hangi derslerden ve ne zaman uygulanacağı konusunda okulun bilgi vermesi istenmiştir.[1018] Aynı tarihlerde İzmir'den gönderilen bir dilekçedeyse; İmtihana yalnızca Ankara'da mı girilecek? İmtihandan önce hangi evraklarımı göndermem gerekiyor? Kaç dersten imtihana girilecektir? şeklindeki sorular yer almıştır.[1019] Bu dilekçelerin üzerinde "*pröspektüs gönderilecek*" ibaresi not edilerek ilgili şahısların bilgilendirilmesi istenmiştir.

Sözü edilen dönemde okula giriş şartlarının ve imtihan tarihlerinin radyoda ve gazetelerde ilan edilmesine rağmen bu konuda bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu nedenle Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğünden İstanbul Erkek Lisesine gönderilen bir yazıda bu konuda bazı uyarılarda bulunulmuştur. Buna göre; okula yatılı olarak girmeye hak kazanan öğrencilerin doldurmaları gereken taahhüt ve kefalet senedinin mutlaka teslim edilmesi gerektiği,[1020] sınava giren öğrencilerin liseden yılsonu itibariyle mezun olup olmadıklarının incelenmesi,[1021] hastanelerden alınan sıhhat raporunda mektepte tahsil edemeyeceği ve ileride mecburi hizmetini faal bir şekilde yapamayacağı yazılı olanların elenmeleri konusunda hassas davranılması istenmiştir.[1022] Yazıda ayrıca evrakını tamamlamamış, taahhüt ve kefaletnamesini veya bunlardan birini yaptırmamış olan adayların katiyen müesseseye

Altan Öymen, *Değişim Yılları,* Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.355.

1018 AÜSBFDA, *1942/4-20.08.1942.*

AÜSBFDA, *1942/4-27.06.1942.*

1020 AÜSBFDA, *1942/4-1225/1525/4-1.* Okula yatılı olarak kayıt yaptırma hakkı elde edenlerin dolduracakları taahhütnamede şu ifadeler yer almıştır: "Ücretsiz leyli olarak dâhil olduğum Siyasal Bilgiler Okulu*'nda tahsil esnasında mektebi terk ettiğim veya kendi tarafımdan vuku bulan bir hareket sebebiyle çıkarıldığım, son sınıfa gelince mali, idari ve siyasi şubelerden mektep idaresinin tensip edeceği şubeye girmekten imtina ettiğim ve tahsili bitirdikten sonra hükümetin göstereceği vazifeyi ifadan çekindiğim takdirde 1000 liraya kadar tazminat ödeyeceğimi ve gerek bana teslim edilmiş oldun, gerek olmasın ziya ve hasarına sebebiyet verdiğim mektep eşyasının mektep idaresi tarafından talep edilecek bedelini de itiraz etmeksizin derhal ödeyeceğimi mübeyyin işbu taahhüt senedim Siyasal Bilgiler okulu Direktörlüğüne verildi.*" Bkz. AÜSBFÖİA, *1936-37/Dosya 1, No: 0191582.*

1021 AÜSBFDA, *1942/4-1225/1525/4-2.*

1022 AÜSBFDA, *1942/4-1225/1525/4-4.*

alınmayacakları vurgulanmıştır.[1023] Kayıt için istenen evraklarını tamamlamayan adayların "*otel köşelerinde perişan olmaları*" nedeniyle bu konuda gerekli uyarıların yapılması istenmiştir. Bunun yanı sıra, öğrenciler okula gelirken şahsi eşyalarını, terlik, pijama, havlu ve hamam havlusu gibi zaruri ihtiyaçlar için lazım olan takımları beraberlerinde getirmeleri istenmiştir.[1024]

Siyasal Bilgiler Okuluna giriş şartlarına bakıldığındaysa, günümüz uygulamaları açısından düşünüldüğünde sübjektif ölçütler sınıfında değerlendirilecek olan, ancak o dönemde okulun devlet yönetiminde ifade ettiği anlam çerçevesinde insan kalitesini korumak gerekçesiyle adayların mizaç ve kişilik özellikleri ve aile durumları[1025] da dikkate alınmıştır. Siyasal Bilgiler Okulu Müdürü imzasıyla hazırlanan ve giriş imtihanını kazanan adayların mezun oldukları liselere gönderilen ve: "*Siyasal Bilgiler Okulu devletin yüksek memurlarını yetiştireceğine göre mektebe kabul olunacak talebenin karakterinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Mektebiniz mezunlarından bağlı listede adları yazılı olanlar bu sene okula girmek için müracaat etmişlerdir. Tamamen gizli kalacağına emin olarak aşağıda yazılı noktalar hakkında bizi tenvir buyurmanızı saygılarla ve ehemmiyetle rica ederim*"[1026] ifadeleriyle başlayan yazıda adaylarla ilgili şu konularda bilgi istenmiştir:

1. *Mektebinizde talebe bulunduğu sıralarda inzibat meclisine sevk edilecek harekette bulunmuş mudur? Bulunmuş ise bu hareket nedir ve inzibat meclisi ne karar vermiştir?*[1027]

2. *Talebe bulunduğu esnada vazifesini vaktinde yapmaktan dolayı öğretmenleri tarafından idareye şikâyet edilmiş midir ve şikâyetler tevali eylemiş midir?*[1028]

3. *Sık sık hasta olur muydu ve hastalıkları nelerdir?*[1029]

4. *Verilen vazifeyi zamanında yapma itiyadı var mı?*[1030]

5. *Disipline isteyerek riayet eder mi? İdarenin ve öğretmenlerinin verdiği talimatı nasıl karşılar bu gibi vaziyetlerde sinirlilik gösterir mi?*[1031]

AÜSBFDA, *1942/4-1225/1525/4-5.*
AÜSBFDA, *1942/4-1225/1525/4-8.*
AÜSBFÖİA, *1938-1939/ Dosya 1, No:536;* AÜSBFÖİA, *1938-1939/ Dosya 1, No:537.* *"Kazamızın Ayaspaşa Mahallesi'nde mukim ölü Hulusi oğlu 332 doğumlu...'ın eyi ahlak sahibi olduğunu ve ailesi efradının da necip ve asil aileden bulunduklarını mübeyyin işbu hüsnü hal mazbatası talep üzerine tanzim ve tasdik kılındı."*
1026 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4.*
1027 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-1.*
1028 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-2.*
1029 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-3.*
1030 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-4.*
1031 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-5.*

6. *Karakteri hakkında umumi kanaatiniz?*[1032]

Bu dönemde okula kayıt yaptıran öğrencilerin tamamlamaları gereken evraklar arasında yer alan ve muhtardan alınan *hüsn-ü hal kâğıdı* adlı evrak, öğrencinin genel ahlaki durumu ile ilgili bilgiler içermiştir.[1033] Buna ek olarak, öğrencinin mezun olduğu lise idaresi tarafından da benzer içerikteki belgeler Siyasal Bilgiler Okulu'na gönderilmiştir.[1034]

Giriş sınavına giren ve başarılı olan öğrencilerin duyurulması amacıyla Matbuat Umum Müdürlüğüne gönderilen yazıya göre; muhtelif vilayetlerden 461 lise mezununun iştirak ettiği imtihan neticesinde yatılı ve yatısız olarak okula kayıt yaptırma hakkı elde edenlerin radyoda ilan edilmesi istenmiştir.[1035] Sınav sonuçları ile ilgili uygulamalardan bir diğeri de dereceye giren adayların ailelerine tebrik mesajının gönderilmesiydi. "*Değerli oğlunuzun bu muvaffakiyetinden dolayı sizleri en samimi hislerle tebrik eder ve yetişkin 'ün müessesemizi aynı gayret ve muvaffakiyetle bitirmesini temenni eylerim*" ifadesinin yer aldığı mektup okul müdürünün imzasını taşımıştır.[1036]

Giriş imtihanında başarılı olup da bu hakkından vazgeçen veya kayıt tarihlerini kaçıran adayların yerine sınavdaki puanlara göre yeni bir liste hazırlanıp Yüksek Öğretmen Okulu'na gönderilmiştir. Başvuru sırasında verilen dosyalardan kayıt hakkı kazanan yeni adayların adreslerinin bulunup kendilerine bu konuda bilgi verilmesi istenmiştir.[1037]

Sınav sonucunda Siyasal Bilgiler Okuluna gündüzlü olarak kayıt hakkı kazanan ve Ankara dışından gelen adaylar, okula yatılı olarak girmenin başka yollarını denemişlerdir. Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliğinin; babasının Maraş'ta 20 lira asli maaşla mahkeme başkâtibi olarak çalıştığı, annesi ve iki kardeşinin olduğu bu durumdaki bir öğrencinin sözü edilen konudaki isteğine karşılık okul müdiriyetinin verdiği cevapta; 57,5'e kadar puan alan adayların yatılı kayıt yaptırma hakkı kazandıkları, ancak durumu incelenen ...'ın 50 puan aldığı bilgisi verilmiş ve bu istek olumsuz cevaplanmıştır.[1038]

1032 AÜSBFDA, *1942/4-1842/4-6.*

1033 AÜSBFÖİA, *1938-1939/ Dosya 1, No:502.* İncelenen öğrenci dosyalarında belediyeler tarafından verilmiş olan hüsnü hal mazbatalarına da rastlanmıştır. *AÜSBFÖİA, 1941-1942/ Dosya 1, No:790.*

1034 AÜSBFÖİA, *1938-1939/Dosya 1, No:504; AÜSBFÖİA, 1938-1939/Dosya 1, No:504.*

1035 AÜSBFDA, *1942/4-1526/4.*

1036 AÜSBFDA, *1942/4-1542/4.*

1037 AÜSBFDA, *1942/4-1742/4.*

1038 AÜSBFDA, *1942/4-1762/4.* Nermin Abadan, o yıllarda Mekteb-i Mükiye'de yatılı okumanın büyük bir prestij olarak kabul gördüğünü aktarmaktadır. Bkz. *Hayatını Seçen Kadın, "Hocala-*

Siyasal Bilgiler Okulunun giriş imtihanlarının tatil dönemine denk gelmesi ve bu imtihanlara çok sayıda adayın rağbet göstermesi nedeniyle ortaya çıkan birtakım aksaklıklarla ilgili İstanbul'da bulunan Yüksek Öğretmen Okulunun idarecileri Siyasal Bilgiler Okulundan yardım istemişlerdir. Bu konuya değinilen resmi yazıda; Yüksek Öğretmen Okulunda yaz tatili dönemine bırakılan bazı işlerin giriş sınavı nedeniyle yapılamadığı, bu yıl müdür muavinlerinden birinin ayrılması ve memurlardan birinin de askere alınması üzerine kayıt ve kabul işlerinde bazı aksamaların yaşandığı belirtilmiştir. Bu nedenle Maarif Vekâletinin ortaokul öğretmen muavinliği imtihanında yaptığı gibi kayıt ve kabul işlerinin yalnızca Ankara'da yapılması ve İstanbul'da ise yalnızca imtihanın uygulanması teklif edilmiştir.[1039] Ancak bu teklifin gerçekleşmemesi durumunda da Siyasal Bilgiler Okulunun bir memurunun imtihan zamanında İstanbul'da görevlendirilmesi istenmiştir.[1040] Bunun üzerine Maarif Vekâlet'ini konu ile ilgili bilgilendiren Siyasal Bilgiler Okulu müdürlüğü, Yüksek Öğretmen Okulunun kadro darlığı dolayısıyla yaşadığı bu sıkıntının giderilmesi için SBO'da müdür muavini olarak görev yapan Ekrem Azak'ın bir buçuk aylığına İstanbul'da görevlendirilmesi istenmiştir.[1041] Bunun yanında yazılı ve sözlü olarak yapılacak imtihanlarda görev almaları için bazı hocaların görevlendirilmeleri de iletilen istekler arasındadır. İstanbul Maarif Müdürlüğü emrindeki ilkokul müfettişlerinin en ciddilerinden Yüksek Öğretmen Okulu idaresinin uygun bulduğu sayıda kişinin, sözlü olarak yapılacak olan tarih-coğrafya komisyonunda Edebiyat Fakültesi Coğrafya Doçenti Ahmet Erdel ve aynı fakültede görev yapan Tarih Asistanı Tayyip Gökbilgin ve İstanbul Erkek Lisesi Tarih Öğretmeni Tevfik Fikri'nin görevlendirilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.[1042] Öte yandan, ilerleyen yıllarda, İstanbul Teknik Üniversitesinde de Siyasal Bilgiler Okulunun giriş sınavı uygulanacaktır.[1043]

Siyasal Bilgiler Okuluna giriş sınavları yukarıda bahsedilen uygulamalardan da anlaşıldığı gibi, yetkili kişilerin göstermiş oldukları hassasiyet sayesinde uzun yıllar boyunca şeffaflık ve hakkaniyet ölçüsünde sonuçlandırılmıştır. 1961 yılında Ziraat Yüksek Mühendisi Burhanettin Gören tarafından Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne sunulan bir dilekçede bu konuda belirtilen görüş ve öneriler, Türkiye'de yükseköğretim kurumlarına öğrenci seçme ve yerleştirme sistemi ile ilgili müzmin tartışmanın erken bir örneğini oluşturmaktadır. Gören'e göre; "

---

rın Hocası" Nermin Abadan Unat, (Söyleşi) Sedef Kabaş, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s.182.

1039 AÜSBFDA, *1942/4-951.*

1040 AÜSBFDA, *1942/4-951.*

1041 AÜSBFDA, *1942/4-1125/4.*

1042 AÜSBFDA, *1942/4-1125/4.*

1043 Öymen, *a.g.e.*, s.360.

her ne kadar sınav uygulaması adilane ve basit ise de bu arada birtakım kıymetler kaybolmaktadır. Mevcut şartlarda bu yöntemin reddedilmesinin mümkün olmamasına rağmen, ortaya çıkan ciddi sorunların da giderilmesi gerekmektedir. Söz gelimi imtihanı kazanan bir öğrencinin, kazanamayan bütün öğrencilerden daha yeterli olduğu söylenemeyeceği için bazı önlemlerle bu aksaklığın giderilmesi gerekmektedir" şeklindeki görüşünü açıklayan Gören, işaret ettiği aksaklığın önlenmesi için bazı önerilerde bulunmuştur: "*Bu itibarla, imtihanda muvaffak olamayan birkaç kişinin de tercihan alınmasında fayda vardır. Gayet güç olan bu meselenin birçok yolları olabilir. Ben, tez olarak baba mesleğini seçen gençlerin tercihe şayan olduğu üzerinde durmak istiyorum.*"[1044] Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Siyasal Bilgiler Fakültesine iletilen bu yazıya ne cevap verildiği bilinmese de okulun kuruluş yılı olan 1859'dan itibaren, II. Meşrutiyet dönemindeki bir yıllık şaşkınlık devresi dışında her zaman için kesintisiz bir şekilde uygulanan giriş sınavı uygulamasına Türkiye'de merkezi yerleştirme sistemine geçilmesine dek devam edilmiştir.

IV. Demokrat Parti'nin İktidar Yılları: Soğuk Savaş ve Türk-Amerikan İlişkileri Ekseninde Siyasal Bilgiler Fakültesi

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikasını belirleyen temel saiklerden biri, savaşın dışında kalarak sınırlarını güvence altına alabilmekti. Bu politikanın savaşın içindeki Avrupalı devletler açısından can sıkıcı olması bir yana, ilerleyen zamanlarda sürdürülebilirliği konusunda da ihtimaller azalmaya başlamıştır. Bu nedenle 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiğini duyuran ve savaşın sonucunun anlaşılmaya başladığı bir anda Mihver Blokuna savaş ilan eden Türk devlet yetkilileri, İngiltere ve ABD'nin başını çektiği Batı blokuna dâhil olmanın ilk adımını atmışlardır.[1045] Bu süreçte Sovyet Rusya'nın Türk Boğazları ve sınırlarıyla ilgili değişiklik talepleriyle karşılaşan Türkiye, Batı ülkeleri ile ittifak ilişkisini pekiştirmek suretiyle bu tehlikeyi savuşturmanın yollarını aramıştır.[1046] ABD'nin savaş sırasında gösterdiği başarı ve teknik üstünlüğün Türkiye'yi Batı ittifakına yönlendirdiği ileri sürülebilse de savaşın sonlarından itibaren Sovyet Rusya'nın saldırgan tutumunu şiddetlendirmesinin bu gelişmeler üzerindeki etkisi göz ardı edilemez.[1047] Sovyet Rusya'nın Akdeniz ve Doğu Avru-

[1044] AÜSBFDA, *66-1/61- 43-1/1093.*

[1045] Bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.251.

[1046] Türk dış politikasının tarihyazımında bir sorunsal halini almış olan bu konunun etraflı bir değerlendirmesi için Bkz. Erel Tellal, "*SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme*", *Cevat Geray'a Armağan* içinde, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, No:25, Ankara, 2001, ss.747-762.

[1047] Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964,* Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.19.

pa üzerindeki yayılmacı emelleri karşısında ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de içine alan birtakım önlemler geliştirerek Sovyet tehdidi altındaki ülkelere ekonomik ve teknik yardım projeleri üzerinde durmuştur.[1048] 12 Mart 1947 tarihinde ABD tarafından ilan edilen Truman Doktrini ile Sovyet tehdidi altındaki ülkelerin askeri ve ekonomik olarak güçlendirilmesi hedeflenmiş ve bunu takip eden askeri ittifaklarla da Sovyet Rusya'yı "çevreleme" ve "püskürtme" amacı hayata geçirilmeye çalışılmıştır.[1049] Truman Doktrini'nden sonra başlatılan Marshall Planı ile Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra giriştiği Batılılaşma ve ABD ile savunma ilişkilerine geçme çabalarında önemli bir aşama kaydetmiştir. Türkiye'de yabancı uzmanların raporları doğrultusunda çeşitli kalkınma hamlelerini doğuran Marshall Planı ile iktisadi kalkınma, özel sermaye arayışı ve teknik yardım ilişkilerine yönelim dönemi başlamıştır.[1050] Bu çerçevede Türkiye önce *Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü* (OEEC), daha sonra *Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü* (OECD) üyesi olmuştur.[1051] İlk bakışta ekonomik kalkınma amacı taşıdığı görülen bu girişimler, Türkiye'nin iç ve dış politikadaki siyasal tercihleri ile idari, iktisadi ve kültürel yapısında 1950'li yıllar boyunca Amerikan etkisinin gözlenebildiği köklü bir değişim sürecine kapı aralamıştır.[1052]

Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye'nin temel motivasyon kaynakları; askeri ve ekonomik yardımların sağlanması, güvenlik gerekçesi ve devletin yönetim yapısının batılı bir anlayış doğrultusunda dönüştürülmesi şeklindeydi.[1053] Bu nedenle NATO'nun 1949 yılında kurulmasının hemen ardından Türk yetkililer, bu kuruluşa üyelik amacıyla çeşitli girişimler başlatmışlardır. Sınırlarının güvenliği hususunda korkuları olan Türkiye'nin NATO'ya üyelik konusundaki ısrarlı tutumunun önemli bir nedeni de bu kuruluşun Avrupa ve ABD'nin savunduğu demokratik değerler ile laik düzenin bir sembolü olarak görülmesiydi. Harris'in tespitiyle; Türkiye için NATO'ya girmek, aynı zamanda Atatürk'ün modernleşme projesinin bir devamı ve olmazsa olmaz bir aşaması olarak görülmüştür.[1054]

[1048] Yusuf Sarınay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu:859, Ankara, 1988, s.53.

[1049] Baskın Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye I, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.522-716.

[1050] Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952),* AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Ankara, 2013, s.311.

[1051] William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000,* Mozaik, İstanbul, 2003, s.116. ayrıca bkz. Çağrı Erhan,"Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *AÜSBFD,* c.51, S.1, (1996), ss.275-287.

[1052] Sander, *a.g.e.,* s.44;

[1053] Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance,* Nova Science Publishers, Inc., New York, 2003, ss.17-22.

[1054] George S. Harris,"Turkish-American Relations Since the Truman Doktrine", *Turkish-A-*

Türkiye'de çok partili dönem olarak adlandırılan Demokrat Parti döneminde tek parti iktidarının batı siyaseti büyük oranda devam ettirilmiş ve NATO üyeliği 1952 yılında tamamlanmıştır. Ancak bu dönemde ABD ile kurulan ilişkiler NATO'nun öngördüğü askeri stratejik çerçeveyi aşarak sıkı ilişkiler biçiminde bir görünüm arz etmiştir. ABD'den sağlanan dış ekonomik yardım ve çeşitli alanlarda yapılan teknik yardım antlaşmaları ile 1950'li yıllar boyunca bu sıkı ilişkiler devam ettirilmiştir.[1055]

Sanayileşme, iktisadi kalkınma ve tarımsal modernleşme hedeflerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı Demokrat Parti döneminde Amerikan yardımlarından yoğun bir şekilde faydalanmanın yolları aranmıştır. Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi için ABD ve Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilen danışmanlar bu dönemin yapısal politikalarının belirlenmesinde başat rol oynamıştır.[1056] ABD'li kuruluşların Türkiye'ye sundukları kalkınma reçetelerinde üzerinde durulan en önemli husus, Amerikan eğitim ve idare modellerinin Türkiye'ye benimsetilmesi ve kökleştirilmesi olmuştur. 1949 yılında *International Bank for Construction and Development* (IBRD) tarafından hazırlanan bir rapora göre; Türkiye'de mühendis ve teknik eleman ihtiyacının karşılanması için özel sektör ve devlet hizmetlerinde eğitim programları düzenlenmesi gerektiği görüşüne yer verilmiştir. Bu doğrultuda 1950 ve 1960'lı yıllarda ABD ile Türkiye arasında imzalanan teknik yardım antlaşmaları Türkiye'de eğitim kurumlarının iyileştirilmesi, iş ve yönetim kapasitesinin arttırılmasına yönelik olmuştur.[1057] Bahsi geçen dönemde ABD'deki akademi ve diplomasi çevrelerinde Türkiye'ye yönelik şiddeti giderek artan bir merak uyanmaya başlamıştır. Amerika'da yaygınlaşmaya başlayan ve Ortadoğu çalışmalarını da içine alan bu akademik zeminde genel olarak Türk modernleşmesinin Osmanlı köklerine ışık tutularak antikomünizm ve demokra-

---

merican Relations: Past, Present and Future içinde (edt.), Mustafa Aydın-Çağrı Erhan, Routledge, Taylor&Francis Group, London&New York, 2004, ss.66-107. Dışişleri Bakanlığı'nın ABD'ye düzenlediği ziyarete katılan ve Aydın Yalçın bu konudaki görüşlerini şu sözlerle aktarmaktadır: *NATO yalnız Rus aleyhtarlığı ve komünist düşmanlığından doğan askeri bir ittifak değildir. O, müşterek ideallere sahip muayyen hayat felsefesi ve içtimai kıymetleri benimseyen Batı medeniyetinin, hür ve demokrat dünyanın sembolü olan bir birliktir. Hürriyet ve demokrasiye samimi inancımız ve bunun benimseme ve ilerletme azmimiz sayesinde ve ancak o takdirde NATO camiasının hakki azası olabiliriz.* Aydın Yalçın, "Amerika ve Hür Dünya Dünya Liderliği", *Forum*, c.2, S.15, (1 Kasım 1954), s.7-8.

[1055] Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* c.22, S.4'ten ayrı baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s.151.

[1056] Dwight J. Simpson, "Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey", *MEJ*, Vol.19, No.2, (Spring 1965), ss.141-152.

[1057] Behlül Özdiken, "Transferring Amerikan Models for Education in Business and Public Administration to Turkey, 1950-1970", *Amerikan Turkish Encounters: Political and Culture, 1830-1989* içinde, (edt.) Nur Bilge Criss vd., Cambridge Scholars Publishing, New Castle, 2011, s.317.

tikleşme konuları üzerinde yoğunlaşılmıştır.[1058] Bunun yanı sıra, 1949'da kurulan *Türk-Amerikan Kültür Derneği* ile iki devlet arasında eğitim ve kültür alanında yoğun bir işbirliği dönemi başlamıştır.[1059]

Savaş sonrası dönemde oluşmakta olan yeni dünya düzeninde Amerikan etkisini tahkim etmek için Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Uzak Asya ülkeleri ile yapılan ikili yardım antlaşmaları bazı kurumlar aracılığıyla yürütülmüştür. ABD Kongresinde kabul edilen 3 Haziran 1948 tarihli Dış Yardım Kanunu'nun uygulanabilmesi ve yardımların organizasyonu için Amerikan Büyükelçiliklerinde bir genel müdür tarafından temsil edilen *Economic Cooperation Agency* (ECA) adlı örgüt ihdas edilmiştir. Takip eden dönemde kurulan *Technical Cooperation Administration* (TCA) ve 1953 yılında Başkan Eisenhower döneminde Savunma Bakanlığı bünyesinde kurulan *Foreign Operation Administration* (FOA) adlı kuruluşlar aracılığıyla, belirlenen ülkelerdeki teknik yardım faaliyetleri organize edilmiştir. Söz konusu yapılanmadan iki yıl sonra ABD, FOA'nın faaliyetlerini aniden durdurmuş ve Dışişleri Bakanlığının bir alt birimi olarak *International Cooperation Administration* (ICA) ile iktisaden az gelişmiş ülkelere askeri amaçlar dışındaki yardım faaliyetlerini sürdürmüştür.[1060] Daha önce de değinildiği gibi, egemen görüş ABD hegemonyasının bu kuruluşlar aracılığıyla pekiştirileceği yönünde olmasına karşın, Amerikan bakış açısına göre; Amerika'nın güvenlik ve refahı demokratik dünyanın güvenlik ve refahı ölçüsünde sağlanabilirdi. Dolayısıyla ICA'nın başını çektiği örgütler, teknik yardım sağlanan ülkeleri domine etmekten ziyade kalkınma hedeflerini gerçekleştirmelerine yardım etmeyi amaçlıyordu.[1061] Ancak gene de bu faaliyetler sayesinde Amerika'nın üçüncü dünya ülkeleriyle kurduğu ilişkilerde risk faktörünün azaldığı yönünde 1955 yılında *Dış İlişkiler Komitesi*'nin yapmış olduğu bir değerlendirme, dış yardım faaliyetlerinin ABD'nin dünya siyasetine paha biçilmez bir katkı sunduğu gerçeğine işaret etmektedir.[1062]

ABD'nin sözü edilen yardım kuruluşlarının Türkiye ayağına bakıldığında genellikle bürokratlar, üniversite öğretim üyeleri ve teknisyenleri odağına alan projeler geliştirdikleri görülür. Cangül Örnek'in tespitine göre; ABD'nin Türkiye'deki

[1058] Cangül Örnek, "From Analysis to Policy: Turkish Studies in the 1950s and the Diplomacy of Ideas", *MES*, Vol.48, No.6, (2012), s.942.

[1059] M. Tamer Müftüoğlu-Yavuz Sabuncu, *1945'ten Günümüze Türkiye ile Batı Dünyası Arasındaki Kültürel İlişkiler*, Özyurt Matbaacılık, (y.y.), 1993, s.22.

[1060] Erkan Tural, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2014, s.12.

[1061] Joseph M. Stokes, "The International Cooperation Administration", *World Affairs*, Vol.119, No.2, (Summer 1956), s.35.

[1062] Samuel Hale Butterfield, *U.S. Development Aid an Historic First, Achievements and Failures in the Twentieth Century*, Greenwood Publishing Group, London, 2004, s.39.

kültürel projeleriyle, sosyal değişimin başlıca aracı olarak görülen ve Anglosakson ekolüyle yetişmiş bir yönetici aydın kuşağın yaratılması amaçlanmaktaydı.[1063] Gerçekten de II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki üniversitelere kabul edilmiş olan Alman akademisyenlerin oluşturmuş olduğu etki Alman modelini yansıtıyordu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğine ait bir raporda, Türkiye'deki üniversitelerde bariz bir Alman etkisinden söz edilerek bunun kırılması için İngiliz kültürünü içeren faaliyetlerin arttırılmasının salık verilmesi bu duruma kanıt olarak sunulabilir.[1064] Bahsi geçen döneme kadar 100 yılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı-Türk modernleşmesinin Kıta Avrupası'nı model almış olması, Anglosakson kültürüne ve siyasal-idari pratiklerine olan uzaklık hakkında bir fikir vermektedir.

Günümüzde yönetim bilimi ya da kamu yönetimi olarak adlandırılan çalışma alanı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ikili yardım teşkilatı olan *Aid for International Development* (AID) adlı kuruluş ile Birleşmiş Milletler eliyle oluşturulmuş ya da yeni bir biçim almıştır. Geri kalmış ülkelerde sosyal ve iktisadi kalkınmanın sağlam bir kamu idaresi sistemi ile sağlanabileceği düşüncesi Birleşmiş Milletlerin resmi olarak savunduğu bir düşünceydi. Bu nedenle 1948 yılında Genel Kurulun aldığı 246 numaralı karar ile üye ülkelere kamu yönetimi alanında teknik yardım sağlanması onaylanmıştır.[1065] 1949 yılındaysa Genişletilmiş Teknik Yardım Programı (*Expanded Programme of Technical Assistance*) kapsamında kamu yönetimi aktiviteleri ve eğitim programları Ortadoğu da dâhil olmak üzere birçok ülkede uygulanmıştır.[1066] Teknik işbirliği talebinde bulunan ülkelerle doğrudan teknik yardım antlaşmaları imzalanmış ve sonuç olarak bölgesel ya da ulusal çapta hizmet veren kamu yönetimi enstitüleri kurulmuştur.[1067]

[1063] Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.184.

[1064] *Public Record Office (PRO), BW 61/27, L94/12.*

[1065] *The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60-Year History*, United Nations, New York, 2008, s.6.

[1066] *The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60-Year History*, s.7.

[1067] *The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60-Year History*, s.7. Türkiye'de TODAİE'nin kurulduğu tarihlerde Birleşmiş Milletlerin sağladığı teknik yardım antlaşmaları çerçevesinde; Brezilya/Rio de Janerio (Brazilian School of Public Administration), Costa Rica/San Jose (School of Public Administration in Central Amerika-ESAPAC), Libya (Institute of Public Administration), Mısır (Institute of Public Administration), Etiyopya (The Imperial Institute of Public Administration), Arjantin, Burma, Kolombiya, El Salvador, İran, Nepal, Peru, Sudan ve Venezuela'da benzer isimlerle kamu yönetimi alanında hizmet veren merkezler oluşturulmuştur. *The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60-Year History*, s.45. Ayrıca Bkz. Kemal Fikret Arık, *Amme İdaresi Alanında Teknik Yardım ve Resmi Yayınlar*, Balkanoğlu Matbaacılık, ankara, 1964, ss.1-15.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde oluşturulan ve daha sonra özerk bir yapı halini alan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsünün (TODAİE) kuruluş süreci aynı zamanda Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin modern anlamda temellerinin atıldığı dönemi simgeler.[1068] Bu yıllara tanıklık eden ve Türkiye'de çağdaş kamu yönetimi disiplininin oluşturulma çalışmalarına bizzat dâhil olan Cemal Mıhçıoğlu'na göre, bu konudaki çalışmalara Türkiye'nin isteği üzerine Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Türk Hükümeti tarafından oluşturulan Barker Kurulunun 1951 yılında hazırlamış olduğu raporda yer alan tavsiyeler üzerine başlanmıştır.[1069] *Kalkınma Planı için Tahlil ve Tavsiyeler* başlıklı *Barker Misyonu Raporu* 14 ABD'li uzmandan oluşan bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Ekonomi, eğitim, sağlık, maliye, tarım, sanayi, madencilik gibi konuların ele alındığı raporda kamu yönetimi başlığı altında Türkiye'de idarenin sorunları ele alınmış ve yabancı mütehassıslardan faydalanılmasını da içeren çeşitli tavsiyelere yer verilmiştir.[1070] Devlet idaresinde merkeziyetçiliğin azaltılması ve bu yapıyı yönetecek bir kamu yönetiminin kurulabilmesi için uygun elemanların yetiştirilmesi teklif edilmiştir.[1071] Bu kapsamda *US Mutual Security Agency* tarafından sağlanan fon kullanılarak Siyasal Bilgiler Fakültesinden beş, Hukuk Fakültesinden dört hoca 18 aylığına *University of Southern California*'ya gönderildi.[1072]

Barker Raporu ve savaş sonrası dönemde Türkiye'nin temel politikalarını şekillendiren diğer yabancı heyet ya da uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar doğrultusunda hareket eden Dışişleri Bakanlığının BM nezdinde yürüttüğü temaslar neticesinde Selim Sarper tarafından TODAİE'nin kuruluşunu öngören EK1[1073]

[1068] Birgül Ayman Güler, "1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini, Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti?", *Memleket Siyaset Yönetim*, c.3, S.7, (2008/7), s.6. Esasında Savaş sonrası dönemde devlet teşkilatında akılcı bürokrasiye geçme konusu akademik camiada ve basında gündemdeki başlıklardan birini oluşturuyordu. Devlet hizmetlerinin işletme mantığıyla yürütülmesi için çeşitli tavsiyeler yapılıyor ve çağdaş kamu yönetimi anlayışına kapı aralanıyordu. Gıyas Akdeniz, "Devlet Teşkilatı ve Rasyonalizasyon", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.9, S.1-2, (1947), s.56; Namık Zeki Aral, "Rasyonalizasyon Meseleleri-Memur ve Mesuliyet", *Ulus*, 23 Ağustos 1951; Yavuz Abadan, "İdarenin İhtiyaçları", *Ulus*, 27.09.1953 aktaran; Tural, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990*, s.25.

[1069] Cemal Mıhçıoğlu, *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s.1-2.

[1070] Ali Kuyaşgil, *Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963)*, Der Kitabevi, İstanbul, 1994, s.111.

[1071] Nuray E. Keskin, "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde, (haz.) Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.522.

[1072] Özdiken, *a.g.m.*, s.319.

[1073] 8 Mayıs 1952'de teknik yardım temini hususunda Türkiye Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı, Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilatı, Milletlerarası Çalışma Teşkilatı ve dünya Sağlık Teşkilatı arasındaki esas antlaşmaya ek olarak imzalanan Ek1 antlaşması ile:

isimli işbirliği antlaşması imzalanmıştır.[1074] Bu antlaşma uyarınca çoğunluğu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakülteli hocalar ve yabancı üyelerden oluşan bir etüd grubu kurulmuş ve ilk toplantısını 8 Temmuz 1952 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesinde yapan grubun başkanlığına Tahsin Bekir Balta seçilmiştir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarının da katıldığı etüd grubunun farklı tarihlerde yapmış olduğu toplantılarda TODAİE'nin SBF'ye bağlı bir teşekkül mü olacağı, teşkilat yapısı, Ortadoğu'nun hangi ülkelerine hizmet vereceği ve enstitünün müfredatı gibi konulardaki belirsizliklere cevap aranmıştır.[1075] etüd grubunun hazırlamış olduğu rapora göre hareket edilmiş ve TODAİE'nin 1953 yılının Mart ayında faaliyete geçeceği kararlaştırılmıştır. Bu süre zarfında SBF Dekanı Yavuz Abadan hazırlık süreciyle yakından ilgilenmiş ve BM ile yapılması gereken yazışmaları kendisi yürütmüştür.[1076] Dekanın mihmandarlığında yapılan inceleme sonucunda SBF binasının toplantı salonları ve amfilerine bakıldığında en azından ilk birkaç yıl için enstitünün burada kurulabileceğine karar verilmiştir.[1077] TODAİE'nin SBF çatısı altında vücud bulması ve kuruluşun kanun tasarısının da SBF Profesörler Kurulunda hazırlanması[1078] SBF hocalarının bu konudaki özverili çalışmalarını yansıtmaktadır.[1079]

24 Mart 1953 Salı günü SBF'nin konferans salonunda yapılan TODAİE'nin açılışına Başbakan Menderes dâhil olmak üzere hükümet düzeyinde geniş bir katılım olmuştur.[1080] Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yavuz Abadan, enstitünün kuruluşu ve gayelerini belirttikten sonra Amme İdaresi Enstitüsü

"umumiyetle amme hizmetlerine müteallik eğitimin geliştirilmesi ve hususiyle Türkiye ve Ortadoğu için ileri eğitim imkânları temin etmek üzere, Türkiye'de bir Amme İdaresi Enstitüsü kurulması arzusuyla" görüş birliği sağlanmıştır. Bkz.Turgay Ergun, "Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü: Bir Örgütsel Gelişme Örnek Olayı", *Amme İdaresi Dergisi,* c.29, S.2, (Haziran 1996), s.4.

[1074] BCA, Fon No: *30.18.1.2.128-36, s.13.*

[1075] Tural, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990,* s.44.

[1076] Tural, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990,* s.48.

Institute of Public Administration in Turkey, United Nations Technical Assistance Programme, New York, 1954, s.13.

[1078] AÜSBFDA, *10.04.1950/31.05.1954, 1-89-66.*

[1079] TODAİE üyelikleri için şu isimler belirlenmiştir: İsmail Hakkı Göreli, Bülent N. Esen, Burhan Köni, İ.H. Karafakıh, Kemal Fikret Arık, Muaffak Akbay, Kemal Galip Balkar, Turhan Feyzioğlu, Bahri Savcı, Sıddık Sami Onar, Ragıp Sarıca, Lütfi Duran, Vakur Versan, Hazım Türegil, Avni Türel, Cudi Özal, Cemal yorulmaz, Baha Arkaç, İhsan Aktüel, Fazıl Özelçi, Vecihi Tönük, İbrahim Senil, Yekta Aytan, Rıza Göksu, Tevfik Gerçekel, Mümtaz Turhan, Raif Tek, Gafur Soylu, Daniş Yurdakul, Necmi Ergin, Cemil Keleşoğlu, Ali Rıza Önal, Reşit Demirtaş, Recai göreli, Memduh Payzın, Kemal Hadımlı, Safaattin Karanakçı, Ekrem Şahin, Muhittin Denizer, Bülent, Ferit Ayfer, Tevfik Çaydam, Rüştü Adak, Emin Erişirgil, Refik İnce. AÜSBFDA, *10.04.1950/31.05.1954, 1-89-69.*

[1080] Tural, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990,* s.49.

Birleşmiş Milletler Heyeti Başkanı Prof. Dr. Gunnar Heckscher tarafından da "Amme İdaresinde Modern Temayüller" konulu ilk ders verilmiştir.[1081] Enstitünün açılışı münasebetiyle Başvekil Adnan Menderes yapmış olduğu konuşmada: *"Teknik Yardım Bürosunun Birleşmiş Milletler Anayasasının ruhunu ve aza devletleri iktisadi ve içtimai sahalarda işbirliğine davet eden 55. Maddesinden mülhem olarak giriştiği iktisaden az gelişmiş memleketlere yardım gayretlerinin yeni ve güzel bir misalini bu enstitünün ihdasında görmekle hususi bir zevk duymaktayız"* sözlerini ifade etmiştir.[1082]

TODAİE'nin kamu yönetimi alanındaki çalışmaları teşvik etmek, yönetim sorunlarıyla ilgili çalışmaları ve araştırmaları cesaretlendirmek ve belirlenen sorunların aşılması için görüş ve önerilerin ilgili birimlere aktarılmasını sağlamak gibi görevleri yüklenmesi beklenmiştir.[1083]

TODAİE'de görev alacak olan BM uzmanları Ankara'ya gelerek ders faaliyetlerinin başlaması için hazırlıklara girişmişlerdir. İlk etapta enstitüye 250 kişinin kaydı yapılmış ve öğrenciler iki kümeye bölünmüşlerdir. Öğretim yarım gün üzerinden ve öğleden sonraları yapılacak şekilde planlanmıştır.[1084] TODAİE, 1952-1958 yılları arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi ile işbirliği içinde ve özerk bir yapı olarak hizmet vermiştir. Kuruluş yıllarında fiziksel olarak SBF binasının içinde spor salonunun üzerindeki birkaç küçük odada faaliyetlerine devam etmiştir. TBMM'de 25 Haziran 1958 tarihinde kabul edilen kuruluş yasası ile başka bir statü kazanan TODAİE, bilimsel ve yönetsel bir özerklik elde etmiştir.[1085] Kuruluşuyla birlikte BM tarafından altı uzman ve bir yönetici asistanı TODAİE'de görev yapmak üzere atanmıştır. Öte yandan çeşitli Ortadoğu ülkelerinden gelecek olan öğrenciler için burs olanakları sağlanmıştır. TODAİE'de verilecek olan eğitimle, Orta düzey yöneticilerin üst düzey yönetici yeterliliğine ulaşmaları sağlanmıştır.[1086]

TODAİE'de görev alan yabancı öğreticiler hem derslere girerek öğretim işini üstlenmişler, hem de ders programlarını geliştirmiş ve araştırma projelerinde görev almışlardır. Enstitüde dersler; kamu yönetimi, örgütlenme, personel yönetimi, araştırma yöntemleri ve maliye gibi adlar altında verilmiştir.[1087] Enstitü, temel an-

[1081] *Milliyet*, 25 Mart 1953.

[1082] *Ulus*, 25 Mart 1953.

[1083] *Institute of Public Administration in Turkey*, s.6.

[1084] Mıhçıoğlu, *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, s.10.

[1085] Ergun, *a.g.m.*, s.7.

[1086] *FO, 371/112935, United Nations Technical Activities in Turkey, 12 July 1954.*

[1087] Nuray E. Keskin, "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", s.526.

layış olarak halk ile daha içli dışlı bir kamu yönetimi anlayışına sahip yöneticiler yetiştirip yerel idarenin güçlendirilmesi ilkesini benimsemiştir.[1088] Bu çerçevede faaliyetlerini sürdüren TODAİE'de bazı dersler halka açık bir şekilde verilmiş ve özellikle Prof. Dimock'un dersleri büyük bir ilgi görmüştür.[1089]

Amerikan basınında yer alan bir değerlendirmeye göre; Arap-İsrail çatışmasının yaşandığı bir dönemde TODAİE'ye İsrailli öğrencilerin kabul edilmesi nedeniyle Arap ülkeleri bu kuruma ilgi göstermemişlerdir. Mısır'ın BM'ye yaptığı başvuruya göre Kahire'de benzer bir kurumun açılması sağlanarak Arap Ortadoğusu'na bu kurum aracılığıyla hizmet götürülmesi konusunda ısrar edilmiştir.[1090] Ancak bu olumsuzluklara rağmen TODAİE'nin başarılı bir yıl geçirdiği, tamamı Türk olan 160 personelin eğtiildiği ve İsrail, Yunanistan, İran ve Etiyopya'nın da bu kuruluşa öğrenci göndereceği belirtilmiştir.[1091]

A. Eğitimde Kurumsallaşma ve Dışa Açılma: SBF-New York Üniversitesi Teknik Yardım Antlaşması

1950'li yıllardan başlamak üzere yaklaşık olarak 30 yıl süren ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan teknik yardım fonları Türkiye'de eğitim kurumlarının iyileştirilmesi ve iş-yönetim kapasitesinin artırılmasına yönelik olmuştur.[1092] Latin Amerika, Uzak Asya ve Orta Doğu'yu kapsayan bu yardım fonlarının geliştirilmesiyle daha önce de bahsedildiği gibi, gelişmemiş ülkelerin eğitim, sağlık ve kurumsal alt yapılarının iyileştirilerek modern bir seviyeye yükseltilmesi ABD'nin kendi çıkarları ve dış ilişkileri açısından da önemli görülen bir husustu. Bu durum tek başına, savaş sonrası dönemde uygar dünyanın temsilcisi konumunda olan ABD'nin dünyanın geri kalan ülkelerine karşı geliştirdiği tek taraflı bir sorumluluk politikasıyla açıklanamayacağına göre, söz konusu yardım ve işbirliği politikalarının arkasında yatan gerçekler ile ilgili derin şüpheler günümüzde de varlığını korumaktadır.[1093] Yaygın kanıya göre, ABD'deki vakıflar ve üniversiteler eliyle gerçekleştirilen ve stratejik üçüncü dünya bölgelerindeki eğitim kurumlarına verilen

1088 *Institute of Public Administration in Turkey*, s.19.

1089 "Amme İdaresi Ön Planda", *Forum*, c.1, S.1, 1 Nisan 1954, s.5.

1090 "Ankara Institute Marks First Year", *New York Times*, July 15 1954.

1091 Aynı yer.

1092 Özdiken, *a.g.m.*, s.317.

1093 ABD'nin yabancı devletlerle eğitim alanında kurduğu işbirliği ilişkilerinde jesostratejik amaçları göz ardı etmediği yönündeki yaygın kanı bu şüpheleri canlı tutmaktadır. Bkz. Paul A. Kramer, "Is the World Our Campus? International Students and U.S. Global Power in the Long Twentieth Century", *Teaching America to the World and the World to America, Education and Foreign Relations Since 1870* içinde, (edt.), Richard Garlitz-Lisa Jarvinen, Palgrave Macmillan, New York, 2012, ss.11-51.

destekle Amerika'nın çıkarlarını kendi çıkarları gibi görecek yerel liderlerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.[1094] Öte yandan ABD'nin, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Sovyet tehdidiyle yüzleşen ülkeleri kazanmak adına teknik yardım projelerine başvurduğu bilinmektedir.[1095] Aynı dönemde Sovyet Rusya'nın da Doğu Avrupa ülkeleri ile benzer projeler geliştirmesi teknik yardım antlaşmalarının Soğuk Savaş döneminin hegemonik rekabetinde bir araç olarak görüldüğünü akla getirmektedir.[1096]

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra devreye sokulan Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi girişimlerle ABD'nin siyasi açıdan ilgi alanına giren ülkelere yapılan yardımlar daha çok askeri ve tarımsal alanları kapsamıştır. Bu yardımlarla iktisadi, siyasi ve kültürel bir dönüşüme uğratılmak istenen hedef ülkelerde istenen yöndeki değişimin uzun vadede pek mümkün olmadığı anlaşılınca, bir anlamda insan potansiyeline yatırım yapılmaya yönelik yardımlar geliştirilmiştir. Böylelikle ABD'nin teknik yardım adı altındaki projeleriyle yeni eğitim kurumlarının temelleri atılmıştır.[1097]

ABD'nin teknik birikiminin paylaşımını öngören bu projeler Kongrenin onayından geçmek suretiyle hayata geçirilebilmiştir. Bu çerçevede ABD'nin yaklaşım, tecrübe ve bilgi birikimini haiz teknik sahada donanımlı eğitim kurumları bu geniş ölçekteki projelere ortak olmuşlardır. Projelerin en büyük amacı ev sahibi ülkede daha güçlü eğitim kurumlarının oluşturulması ve sosyo-ekonomik kalkınmayı hızlandıracak teknik bilgi merkezlerinin kurulmasına öncülük etmektir. Ev sahibi ülke ve ABD'li üniversite personeli arasındaki çalışma ilişkisinin karşılıklı anlayış zemininde ve bilgi paylaşımı temelinde gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Bu projelerden faydalanan denizaşırı ülkelerin eğitim kurumlarının spesifik teknik bilgi kazanmalarından ziyade, etki alanlarını genişletmeleri, uzmanlık görevini yapabilme, ve uzun vadede ABD'li kurumlarla benzerlik oluşturması amaçlan-

Edward H. Berman, "Vakıflar, Hayırseverlik ve Yeni Sömürgecilik", *Sömürgecilik ve Eğitim* içinde, (haz.) Philip G. Altbach-Gail P. Kerry, (çev.) İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s.179.

1095 J. R. King, "Technical Assistance in U.S. Foreign Policy", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Vol. 10, No.4, (1954), s.127.

1096 I. Kapranov, "The USSR's Technical Assistance to Foreign Countries", *Problems in Economics,* Vol.4, No.12, (1962), ss.42-53; Ayrıca bkz. Robert S. Walters, *American and Soviet Aid A Comparative Analysis*, University of Pittsburgh Press, 1970, ss.8-49. Sovyet Rusya ile Suriye arasında 1957'de imzalanan teknik yardım antlaşması; sulama, baraj, demiryolu ve karayolu yapımı gibi alanlarda kullanılmak üzere 100 milyon dolarlık bi yardım paketini öngörüyordu. *The Washington Post and Times Herad,* Oct., 29 1957.

1097 Howard B. Leavitt, "U.S. Technical Assistance to Latin Amerikan Education", *The Phi Delta Kappan*, Vol.45, No.4, Problems and Promises of Education in Latin America, (Jan., 1964), s.220.

mıştır. Üniversitelerin bu ölçüde önemli görevleri tamamlayabilmeleri için bir iki yıl olarak tasarlanan projeler üç yıla çıkarılmıştır. Kültürel kalkınma uzun soluklu bir sürece yayılmayı gerektirdiği için, uzun erimli kontratlar ile her iki eğitim kurumuna hedeflerini gerçekleştirme imkânı sağlanmıştır.[1098]

Savaş sonrası dönemde ABD Hükümeti ve üniversiteler, uluslararası ilişkilerin eğitim alanına odaklanmışlardır. Esas olarak ABD'de varlık gösteren vakıf kuruluşları. 20. yüzyılın başlarından itibaren eğitim kurumlarının geliştirilmesi için hatırı sayılır miktarda kaynak ayırmışlardır. Bu durum, ABD'li üniversiteler ve vakıf kuruluşlarının teknik yardım faaliyetlerinde buluşmalarına zemin hazırlamıştır.[1099] Rockefeller, Carnegie ve Ford gibi vakıflar, 1950'li yıllarda çoğunluğu akademisyen olan yöneticileri sayesinde üniversitelerle işbirliği ilişkileri geliştirmişler ve ABD'nin hegemonya alanındaki ülkelere yönelik hibe programlarıyla ABD Hükümetinin dış ilişkilerine uygun çizgide faaliyet yürütmüşlerdir.[1100] Denilebilir ki, 1950'li yılların başından itibaren ABD'nin kültürel değişim programları, burs olanakları teknik yardım ve benzeri faaliyetlerinde bu vakıfları örnek almıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile New York Üniversitesi arasında 1954 yılında yürürlüğe giren teknik yardım antlaşması kapsamında SBF'de görev yapan ve New York Grubunun başkanlığını yapmış olan Adolfson'a göre; ABD'li üniversiteleri teknik yardım antlaşmalarına sevk eden temel dürtü: daha fazla insana ulaşma arzusuydu. 20. yüzyıl ile beraber Amerika'da üniversitelerin özerkliklerini arttırmaları ve demokratik değerleri benimsemeleri bu gibi teknik yardım antlaşmalarına ortam hazırlamıştır.[1101]

Türkiye'de 1950'li yılların kamu yönetimi alanındaki gelişmelere damgasını vuran yabancı uzman ve heyetlerin faaliyetleri alanın gelişimi açısından olduğu

[1098] Harold E. Stassen, *American Universities in Technical Cooperation, Foreign Operation Administration,* Office of Public Reports Foreign Operations Administration, Washington, D.C., (t.y.), s.5-6. Teknik işbirliği antlaşmaları başladığında ABD'deki birçok üniversitede çalışan hocalar bu projelerde görevlendirildiler. 1 Eylül 1954 tarihi itibariyle 40 farklı bölgeden ABD ile iletişime geçilmiş. 22 Yakın Doğu, Afrika ve Güney Asya yedi Latin ülkesi, 10 Uzak Doğu, bir Avrupa ülkesiyle kontrat imzalanmıştır. Bu kontratlar 31 farklı ABD enstitüsünü içine almıştır. Görüşmeler sonucunda 30 üniversiteyi kapsayan 40 kontratla devam etmiştir. Bu projeler, bir ile üç yıl süreli ve 20 binden 4 milyon dolara kadar dağılım göstermiştir. *Agency for International Development* (AID) direktörü David E. Bell'in verdiği rakamlara göre 1964 yılına kadar yürütülen kontratların toplam maliyeti 136 milyon doları bulmuştur. "The University's Contribution to the Developing Nations", *Higher Education,* c.20, (March 1964), s.5.

[1099] Richard E. Bjork, "Foundations, Universities and Government: A Pattern of Interaction", *The Journal of Higher Education,* Vol.33, No.5, (May 1962), s.272.

[1100] *A.g.m.,* s.272.

[1101] L. H. Adolfson, "Üniversitelerin Dış Öğretim ve Teknik Yardım Faaliyetleri", (çev.) Cemal Mıhçıoğlu, *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1958), ss.232-239.

kadar Türkiye'de yükseköğretimin kurumsallaşmasında da önemli bir etki yaratmıştır. Güler'in belirttiği gibi; yabancı teknik heyetler ve öğretim üyeleri yönetiminde temelleri atılan çağdaş kamu yönetiminin daha iyi anlaşılması için New York Üniversitesi Grubunun Türkiye'deki faaliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.[1102] New York Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi arasında imzalanan teknik yardım ve işbirliği kontratı şeklinde tanımlanan projenin diğer paydaşları arasında *Birleşmiş Milletler Amme İdaresi Enstitüsü*, *International Cooperation Administration* (ICA), *United States Operations Mission* (USOM), *Türk Dışişleri Bakanlığı* ve *Milli Eğitim Bakanlığı* gibi resmi kurumlar yer almıştır.[1103] Türkiye'de Amerikan değerlerine uygun bir kamu yönetimi anlayışı ve öğretimi, ulusal klavyenin geliştirilmesi, hukuki araştırmalar, muhasebe ve sekreterlik gibi alanlarda profesyonelleşmenin sağlanması ve eğitimde Amerikan yaklaşım ve değerlerine uygun bir standardizasyon yaratılması gibi dönemin gündemdeki konuları arasında yer alan başlıklar bu projenin temel hedefleri arasındadır.[1104]

B. New York Üniversitesi-Siyasal Bilgiler Fakültesi Teknik İşbirliği Programı: Amaç ve Kapsam

İlerleyen zamanlarda yerini *International Cooperation Administration*'a bırakacak olan *Foreign Operations Administration* (FOA) ile New York Üniversitesi arasında 1 Eylül 1954 tarihinde imzalanan kontrata göre üç yıl sürmesi planlanan teknik yardım programıyla Ankara Üniversitesinin eğitim olanaklarının arttırılması hedeflenmiştir.[1105] New York Üniversitesi Rektörü Dr. Henry T. Heald,

[1102] Güler, "1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini, Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti?" s.6. Güler'e göre; Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin 1950'li yıllarda geçirdiği dönüşümün ABD-New York Grubu cephesinden nasıl tasarlandığı, finansmanı ve işleyişi gibi hususların daha iyi anlaşılması için SBF-NYU işbirliği antlaşmasının zamanın doktrin ve planlarıyla değerlendirimesi gerekmektedir. Güler, "1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini, Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti?" s.7.

[1103] Mıhçıoğlu, *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, s.32. Aynı dönemde Türkiye'de askeri bürokrasinin de Amerikan askeri eğitim geleneğine göre biçimlendirilmeye başlanması bir tesadüften öte, anılan dönemin temel karakterini ortaya koymaktadır. Bkz. "Turks will Train New Officer Type", *New York Times*, December 13 1954.

[1104] Prof. Dr. İlhan Tekeli ile 25 Haziran 2014 tarihinde Sakarya'da yapılan Mekteb-i Mülkiye konulu görüşme.

[1105] Projede yönetici olarak görev almış olan Troy R. Westmeyer, 1963 yılında New York Üniversitesi *Graduate of Art and Science*'a sunduğu ve projenin genel işleyişini ayrıntılı olarak incelediği doktora tezinde, New York Üniversitesi Rektörünün FOA direktörü tarafından telefonla aranmasıyla bu projenin başladığını vurgulamaktadır. Bundan anlaşılıyor ki, ABD'nin teknik yardım faaliyetlerinde etkili bir kuruluş olan FOA, söz konusu teknik yardım projesinin esas yürütücüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, projenin paydaşlarından olan New York ve Ankara Üniversitelerinin kurum arşivlerinde bu projeye dair oldukça sınırlı bilgiler içeren dokü-

projeyi 7 Eylül 1954 tarihinde basına duyurmuş ve New York Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Sosyal Hizmetler Okulunun Dekanı Dr. William J. Ronan, projenin finansmanının Türkiye Hükümeti ve FOA tarafından sağlanacağını ve projenin üç yıllık bütçesinin 528.000 Dolar olduğu ifade etmiştir.[1106] Ancak hemen belirtmek gerekir ki projenin bütçesi konusunda farklı rakamlar telaffuz edilmiştir. Basında yer alan bir haberde, proje kapsamında dokuz Türk akademisyenin ABD'ye geleceği vurgulanırken bütçenin de 1.500.000 Dolar olduğunun altı çizilmiştir.[1107]

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi adına bu proje için yapılan başvuruda kamu yönetimi ve ilgili alanlarda teknik yardım içeren bir programa duyulan ihtiyaç üzerinde durulmuştur.[1108] SBF tarafından gönderilen mektupta; kamu yönetimi eğitiminin genişletilmesi,[1109] Türk kamu yönetimi sisteminin temel sorunlarının belirlenmesi, alanın öğretiminde takip edilecek yöntem, teknik ve materyallerin geliştirilmesi, bu alanda yapılacak olan araştırmalarda elde edilen bulguların kamu yöneticileri ile paylaşılması,[1110] devlet birimlerinin ve SBF'nin de ihtiyaç duyduğu bir muhasebe programının oluşturulması,[1111] seminer, konferans ve bunun gibi organizasyonları içeren kampüs dışı etkinliklerin yürütülmesi,[1112] öğretim faaliyetlerinin her alanında kullanılabilecek materyallerin geliştirilmesi, süreli yayınlar ve kamu yönetimi ile ilgili kitapların temin edilmesi,[1113] SBF'de ders veren hoca ve asistanların ABD'de New York Üniversitesi ya da diğer üniversitelerde çalışmalarını sağlamak,[1114] kamu yöneticilerinin ABD'de eğitim almaları ve çeşitli araştırmaları yürütmeleri için imkân sunmak[1115] ve SBF'ye ihtiyaç duyulan diğer alanlarda danışmanlık yapılması gibi konular özellikle vurgulanmıştır.[1116]

---

manlara ulaşıldı. Bunun yanında, *USA National Archieve Record Administration* (NARA)'dan temin edilen belgelerden yola çıkılarak Türk eğitim tarihi ve kamu yönetiminin gelişim süreci açısından önemli bir yeri olan bu projenin ayrıntılarına ulaşılmaya çalışıldı. Westmeyer 'in kişisel arşivinde bulunan ve tezinin ekler kısmında yer verdiği önemli belgelerden de kaynak göstermek suretiyle yararlanılmıştır.

[1106] New York Üniversity Archieves (NYUA), *Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7*, s.1.

[1107] "N.Y.U., Turkey, U.S. in Education Pact", *New York Times,* Oct., 5 1954.

[1108] Troy Rudolph Westmeyer, *Administration of the New York University-Ankara Project: A Case Study in Technical Assistance,* (Unpublished Ph.D. Thesis), New York University, (June 1963), s.227.

Application for Technical Assistance: Ankara University, Faculty of Political Science aktaran; Westmeyer, *a.g.t., Appendix Nu: III.*

[1110] *Madde 2: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.*

Madde 3: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Madde 4: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Madde 5: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Madde 6: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Madde 7: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Madde 8: Application for Technical Assistance, Appendix Nu: III.

Ankara Üniversitesi tarafından teknik yardıma neden ihtiyaç duyulduğu ile ilgili ICA'ya sunulan bir memorandumda da benzer konulara değinilmiştir.[1117]

Ankara Üniversitesinin FOA'ya yapmış olduğu başvuru üzerine projenin ayrıntılarını görüşmek üzere New York Üniversitesinden Dekan Ronan Ankara'ya gitmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde program, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Ankara Üniversitesi adına Rektör Dr. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Hikmet Belbez ve Siyasal Bilgiler Fakültesi adına Prof. Bedri Gürsoy tarafından imzalanmış ve 77-212 numarasıyla yürürlüğe girmiştir.[1118] İmzaların atıldığı esnada yapmış olduğu konuşmada Ronan: *Bu proje, yalnızca iki üniversite arasına sıkı bir işbirliği yaratmakla kalmayacak, Türkiye-ABD arasında da güçlü bir bağ oluşturacaktır*, açıklamasını yapmıştır.[1119] Antlaşmaya göre NYU'dan MacDonald Salter proje müdürü olarak görevlendirilmiş ve antlaşma resmi olarak 25 Şubat 1955 tarihinden itibaren geçerli olmuştur.[1120]

İmzalanan kontrata göre proje süresince New York Üniversitesinin üstlendiği görevler şu şekilde sıralanmıştır:

1. *Amme İdaresi alanının güçlendirilmesi, revize edilmesi, alanın öğretimi ile ilgili yeni metot ve tekniklerin geliştirilmesi.*[1121]

2. *Birleşmiş Milletler Kamu yönetimi Enstitüsü ile birlikte Kamu yönetiminde gece, part-time, mezuniyet sonrası ve hizmet içi eğitimlerini planlamak ve geliştirmek.*[1122]

SBF, lisans ve lisansüstü seviyelerde kamu yönetimi disiplinini geliştirmek amacıyla ICA'nın sağlamış olduğu teknik yardımdan faydalanmak istemiştir. Bu yardım sayesinde hem ABD'li tecrübeli hocaların görüş ve önerileri dikkate alınacak, hem de modern öğretim teknikleri, araştırma yöntemleri, kamu yönetiminin spesifik konularında araştırma projeleri geliştirme ve yürütme, çeviri ve yayıncılık konusunda ilerleme ve ülkede muhasebe alanında ilerlemenin sağlanabilmesi için bir yol haritası çıkarmak düşünülmüştür. Kamu yönetimi alanında ders verme ve araştırma yapmada ilerleme sağlanabilmesi için kitap, süreli yayın modern materyaller ve ekipmanın elde edilmesi gerekiyordu. Ayrıca fakültede ileri vadede hedeflenen ilerlemenin sağlanabilmesi ABD tecrübesi edinmeleri için hocaların Amerika'ya gönderilmeleri gereklilik olarak görülmüştür. *Memorandum: Evaluation of the University of Ankara-ICA Joint Public Administration Project to the Future Development Program of the Faculty of Political Science. Aktaran, Westmeyer, a.g.t., Appendix Nu: XI.*

1118 *NYUA, Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7, s.2.*

1119 *NYUA, Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7, s.2.*

1120 United States National Archieve Record Administration *(NARA), 978609/LS-59. Contract Status Report.*

1121 *Contract Between the Foreign Operations Administration And New York University, Article I, Scope of Services to be Performed by NYU.* Aktaran: Westmeyer, *a.g.t., Appendix Nu:V.* Ayrıca bkz. *NYUA, Armsey Papers, RG3.1.1-Box 1, Folder 7, (Activities to be Carried out by NYU),* s.5.

1122 *Contract Between the FOA and NYU, Article I, Appendix Nu: V.*

3. *Kamu yönetimi alanında başka çalışmaların planlanması ve geliştirilmesi, kamu hizmetlerinin (amme idaresinde) daha verimli hale getirilmesi için görev başındaki memurlara ve lisans eğitimlerini alanlar gerekli eğitimlerin ve pratik bilgilerin verilmesi. Bu aktivitelere yönelik gerekli neşriyat ve çeviri faaliyetlerinin yürütülmesi ve bu faaliyetlerin BM Kamu yönetimi Enstitüsü ile beraber yürütülmesi.*[1123]

4. *Kitap, süreli yayın, sergi, kamu yönetiminde araştırma ve eğitim faaliyetlerini yürütmek.*[1124]

5. *Devletin kamu idaresine profesyonel eleman yetiştirmek için müfredat geliştirme, kamu girişimleri ve özel sektörde ve muhasebe alanında yetişmiş eleman temin etmek.*[1125]

6. *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile eşgüdümlü çalışarak işbirliği içinde bulunmak.*[1126]

7. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini karşılaştırmalı hukuk çalışmaları için desteklemek.*[1127]

8. Türk profesörlerinin Amerika'daki çalışmalarını planlamak ve düzenlemek. Çalışma alanları bu projenin kapsamına giren Türk devlet yetkililerinin de ziyaretleri için destek vermek.[1128]

9. *Bu programın ABD ayağının yürütülebilmesi için gerekli olan personel desteğini sağlamak.*[1129]

Projenin daha çok finansal ve bürokratik işleyişinde rol alan FOA, taraflar arasındaki resmi ilişkilerin düzenlenmesi, kontratın birinci maddesindeki faaliyetlerin yürütülmesi için bürokratik işleyişi sağlamak, kontratta belirlenen temel hedeflere ulaşılabilmesi için kendi olanaklarını ve personelini kullanmak, proje süresince Ankara'da çalışmalarını yürütecek olan NYU personeline uygun yaşam koşulları sağlamak gibi sorumluluklar üstlenmiştir.[1130] Bu proje ile ilgili yapılan resmi bir yazışmada ABD'nin resmi görüşü yer almaktadır. Yapılan değerlendirmede; "*Kontratın en büyük amacı ev sahibi ülkelerde fakülte ve diğer eğitim kurumlarının geliştirilmesini sağlamaktır. Eğitim ve araştırma gibi diğer faaliyetler bu ama-*

Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.

1124 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1125 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1126 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1127 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1128 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1129 *Article I, Scope of Services to be Performed by NYU, Appendix Nu: V.*

1130 *Contract Between the Foreign Operations Administration And New York University, Facilities and Services to be Provided by FOA, Article III,* aktaran Westmeyer, *a.g.t., Appendix Nu:V.*

cın gerçekleştirilmesine yöneliktir. Bu amaç gerçekleşince fon durdurulur ve proje biter ancak iki üniversite arasındaki etkileşimin devam etmesi beklenir" ifadelerinin altı çizilmiştir.[1131]

NYU personelinin Ankara'ya gönderilmesinden önce bir faaliyet programı oluşturulmuştur. Buna göre; NYU hocalarından beş kişi SBF'de lisans-yüksek lisans gece eğitimi, yarı zamanlı ve hizmet içi eğitimleri için müfredatın hazırlanması, araştırma faaliyetleri ve öğretim metod ve tekniklerinin belirlenmesi için ve profesyonel muhasebe programının geliştirilmesi için bir uzman ve bir uzman yardımcısı, SBF ve devletin kilit konumundaki personel ile çalışacak ve haftasonu kursları ve özel konferanslar düzenleyecek bir uzman ile Hukuk Fakültesinde hukuk araştırmaları bürosu kurulması için de bir uzman ve bir uzman yardımcısı görevlendirilmiştir.[1132] Öte yandan projenin Ankara ayağında görev yapacak bir sekreter atanmış ve Ankara Üniversitesine gönderilmek üzere kitap, süreli yayın ve diğer ekipman ve teçhizatın gönderilmesi (amme idaresi, muhasebe, hukuk araştırmaları ve sekreterlik alanlarında kullanılmak üzere ses ve görüntü araçları) için çalışmalar başlatılmıştır.[1133] Ankara Üniversitesi hocalarının ABD'de amme idaresi konusunda ders vermeleri ve araştırma becerilerinin geliştirilmesi için New York Üniversitesinde bir program düzenlenmiştir.[1134] Bu kapsamda, NYU her akademik yıl içerisinde; kamu yönetiminin öğretilmesi için seminer ve kurs düzenlemek, Türk akademisyenlerinin Amerika'da kamu yönetimi alanında alan araştırması yapmak ve ilgili alanda çalışmalar yürüten enstitü ve benzer kuruluşlara ziyaretler düzenlenmesini sağlamak ve Türk katılımcılarından bir fakülte üyesi, bir mezun, bir yarı zamanlı sekreterin projede yer alması için özel hizmet sağlamak ve asistanlık yapılması gibi çalışmalara girişmiştir.[1135]

New York Üniversitesinden Eve Mayer tarafından New York Herald Tribune gazetesine gönderilen haber metninde söz konusu proje tanıtılmıştır. Metinde, projenin yaklaşık bir buçuk yıllık ön hazırlık aşamasından sonra hayata geçirildiği ve 1.500.000 Dolar bütçeye sahip olduğuna yer verilmiştir. Proje kapsamında Ankara'da bulunan NYU hocalarının kamu yönetimi, sekreterlik ve muhasebe, hukuk ve ticaret gibi alanlarda teknik yardım sağlayacakları vurgulanmıştır.[1136] FOA ve NYU tarafından yürütülecek olan proje için 27 Aralık 1954 tarihinde Idlewild Havaalanı'ndan Ankara'ya seyahat edenler arasında siyasi ilimler profesörü Dr.

NARA, 978609/LS-831.From ICA/Washington to ICA/Ankara.
Specific Plans, Activities to be Carried Out by NYU, Appendix Nu: V.
Specific Plans, Activities to be Carried Out by NYU, Appendix Nu: V.
NYUA, Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7, s.5.
Specific Plans, Activities to be Carried Out by NYU, Appendix Nu: V.
NYUA, Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7, s.11.

Gisbert Flanz, Ticaret, Muhasebe ve Finans Okulundan Dr. Ernest Kurnow ve aynı okuldan Dr. Russell G. Davy yer alıyordu. Gazete haberinde programın New York Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Sosyal Hizmetler Okulu tarafından yürütüleceği ve programın amacının Türkiye'de yükseköğretimi geliştirmek olduğunun altı çizilmiştir.[1137] NYU Grubunun Ankara'da muhasebe, sekreterlik ve hukuk araştırmaları konusunda da çalışacakları belirtilmiştir.[1138] NYU Basın Bürosundan yayınlanan ilanda da projenin üç yıl süreceği ve NYU, FOA ve Türk Hükümeti tarafından desteklenen proje ile Ortadoğu'da yükseköğretimin geliştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.[1139]

C. Projenin İşleyişi ve Yürütülen Faaliyetler

NYU Grubunun üzerinde durduğu öncelikli işlerinden biri SBF ile işbirliği içerisinde kamu yönetimi alanında program ve müfredat geliştirilmesi konusuydu. Buradaki temel amaç fakültenin eğitim kapasitesinin artırılması ve devlet personeli yetiştirilmesini sağlamaya yönelikti. Henüz NYU Grubu Ankara'ya varmadan önce SBF nin hocaları bu konu üzerinde çalışmaya başlamışlardı.[1140] SBF'nin 39 numaralı Genel Kurulunda New York Üniversitesi ile imzalanan teknik yardım antlaşması görüşülmüştür.[1141] Toplantıda Amerikalı profesörlerle temas şekli ve New York Grubundan ne şekilde istifade edileceği ele alınmıştır. Prof. Dr. Seha Meray'ın gelen akademisyenlerden ne şekilde faydalanılacağına dair hazırladığı rapor okunduktan sonra aşağıdaki kararlar alınarak tutanağa geçirilmiştir:

1. *NYU profesörlerinden her biri, ya kendi başlarına veya bir Türk meslektaşının yardımı ile veya bir Türk meslektaşlarıyla müştereken, çalışmakta olduğu sahada bir "text book" hazırlayacaktır.*

2. *NYU profesörlerinden her biri, kendi sahasında "reading material" hazırlayacaktır.*

3. *NYU profesörleri Türkiye ve SBF ile ilgili önemli araştırma projelerine iştirak edeceklerdir.*

4. *NYU profesörleri SBF Dergisine makale, kitap tahlili, kronik vs. yazacaklardır.*

5. *NYU profesörleri kendi sahalarında, SBF Kütüphanesine getirilmesini istedikleri listeyi tanzim edeceklerdir.*

New York University Heights Daily News, Tuesday, February 8 1955.
1138 *New York Times,* December 27 1954.
1139 *NYUA, Armsey Papers, NYU Office of Information Services RG3.1,1-Box 1, Folder 7,* s.8.
1140 Westmeyer, *a.g.t.,* s.43.
AÜSBFDA, *Genel Kurul Tutanağı Nu:39.*

6. *Prof Adolfson, amme idaresi sahasında çalışan diğer öğretim üyeleri ile mutabık kalarak birkaç ders veya konferans verecektir.*

7. *NYU Grubunun bütün profesörleri okutacakları dersin ana hatları ile birlikte yapacakları diğer faaliyetlerin ana hatlarını da ders yılı başında Dekanlığa bildireceklerdir.*[1142]

Görüldüğü gibi, SBF yönetimi New York Üniversitesi ile imzalanan teknik yardım projesinden ve bu proje kapsamında SBF'de görev alacak olan Amerikalı uzmanlardan azami ölçüde faydalanmanın yollarını aramıştır.

Teknik yardım antlaşması henüz imzalanmadan, SBF'nin nasıl bir rol oynayacağı konusu Profesörler Kurulunda görüşülmüştür. 26 Ekim 1954 tarihinde toplanan Profesörler Kurulunda, Amerika'dan gelen teklif mektubu okunmuştur. Toplantıda projenin çeşitli yönlerinin incelenmesi için Prof. Fadıl Hakkı Sur, Bahri Savcı ve Doç. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun seçildiği bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiş ve Dekana bu konuda yetki verilmiştir. Oluşturulan komisyonun, Amerikalı hocalara kimlerin yardım edeceği, NYU Grubunun hangi sahalarda nasıl çalışacağı ve SBF'den Amerika'ya kimlerin gideceği konusunda çalışmalar yapması istenmiştir.[1143] Öte yandan NYU projesinin tatbiki için Prof. Bedri Gürsoy'un başkanlığında 10 kişilik bir ekip oluşturulmuştur.[1144]

NYU Grubunun ilk tanıklık ettiği durum Kıta Avrupası'nın eğitim düşüncesinin SBF üzerinde ciddi etkilerinin olduğuydu.[1145] Kamu yönetiminin resmi bir program olarak fakültenin programına dâhil edilmesi oldukça yeni bir olgu olacaktı. Kısa bir çalışmadan sonra NYU Grubu SBF'ye önerilerini sıralamıştır. Programın geliştirilmesine geçilmeden önce sınıf düzeninin (yönerge) sağlanması gerekiyordu. Aslında ICA ve NYU arasındaki anlaşma sınıfları kapsamıyordu ama sınıflarla ilgili birkaç yönlendirmenin avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. İlk olarak NYU'lu hocalar SBF'nin hocalarıyla beraber dersleri çevirdiler. Ardından, materyallerin geliştirilmesi ve öğrencilerin metin becerisi geliştirilmeye çalışılmış ve kamu yönetimi, finans yönetimi, karşılaştırmalı bütçe, hesap denetimi, ista-

AÜSBFDA, *Genel Kurul Tutanağı Nu:39.*

AÜSBFDA, *Profesörler Kurulu Toplantısı, Nu:98.*

1144 AÜSBFDA, *Yönetim Kurulu Kararı, Nu:190.*

Mıhçıoğlu, SBF'nin Fransız ekolüyle yetişmiş eski kuşak hocaları ile Amerikan görüşünün üstü örtülü bir biçimde de olsa karşı karşıya geldiği toplantılarda bazı gerginliklerin yaşandığını aktarmaktadır. Mıhçıoğlu, *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, s.24. Cangül Örnek, Türkiye'de kamu yönetimine yeni bir biçim kazandırmaya çalışan genç kuşak ile idarede hukuk ağırlıklı yaklaşımı benimseyen ve Kıta Avrupası ekolüyle yetişmiş hocalar arasında üstü örtük bir mücadelenin uzun süre devam etmiş olabileceğini vurgulamaktadır. Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, s.222.

tistik, siyasal davranış kalıpları, karşılaştırmalı anayasa tarihi, karşılaştırmalı yasa sistemleri gibi alanlarda kurslar düzenlenmiştir. SBF'de öğretim yöntemi olarak Klasik Avrupa Üniversiteleri örnek alındığı için bu konuda NYU Grubunun getirdiği bazı yenilikler olmuştur. Düz anlatım yönetimi ve hocanın anlattıklarının öğrenciler tarafından ezberlenmesi ya da not tutulması şeklinde baskın bir ders yöntemi vardı. Quiz tekniği, beyin fırtınası, periyodik testler, tartışma yöntemi, örnek olay incelemesi ve seminerler NYU Grubuna mensup yabancı hocaların verdikleri dersler ve Türk hocalarla yaptıkları ortak çalışmalarda uygulanmıştır. NYU'lu hocalar aynı zamanda el kılavuzları, çalışma kâğıtları, görsel araçlar ve sunular şeklindeki materyalleri geliştirmişlerdir.[1146]

Kamu yönetimi alanındaki ders materyallerinin yetersizliği öğretimi güçleştiren unsurlardan biriydi. Bu nedenle, NYU Grubundaki hocaların verdikleri ders ve seminerler öğrenciler ve fakültenin diğer hocaları için Türkçeye çevrilmiştir. Bu seminerlerin daha sonraları kamu yönetimi disiplini için hazırlanan notlara dönüştürülmesiyle alana önemli bir katkısı olmuştur. Periyodik quizler ve seminer teknikleri geleneksel öğretim sisteminin takip edildiği SBF'deki eğitim kalitesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Çalışma kitapları, klavuzlar, görsel materyaller ve değişik metodlar SBF'nin öğrencilerine sınıflarda gösterilmiştir.[1147] Fakültenin Kıta Avrupası'nın öğretim geleneği ile yetişen yaşlı hocaları dışındaki genç mensupları bu yeni tekniklere ilgi göstermişlerdir. Yeni tekniklerin fakülte üyelerince benimsenmesi NYU Grubunun kabul edildiğinin en önemli göstergesiydi.

Fakültenin öğretim faaliyetlerinde büyük bir öneme sahip olan lisans müfredatının gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi, staj olanaklarının arttırılması, yeni metodlar, materyal ve ekipmanların geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Mevcut programın daha çok Fransız ya da Kıta Avrupası ekolüne bağlı kalınarak oluşturulduğu için hukuk ağırlıklı olmayan kamu yönetimi öğretimini esas alan Amerikan modeli konusunda NYU Grubu, SBF yönetimine çeşitli teklifler götürmüştür.[1148] SBF ve NYU ortak çalışma grubunun ulaştığı sonuç: kamu yönetimi müfredatına ve buna yakın olan disiplinlerde Amerikan deneyiminden elde edilen değerlerin temerküz ettirilmesi olmuştur.[1149] New York Üniversitesi ile yapılan

[1146] *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, Graduate School of Public Administration and Social Service, New York University, 1957, s.14-15.

[1147] Westmeyer, *a.g.t.*, s.45.

[1148] Prof. Dr. Zafer Toprak ile 5 Kasım 2015 tarihinde İzmir'de yapılan Mekteb-i Mülkiye konulu görüşme.

[1149] *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.8-9.

anlaşmanın kamu yönetimi disiplini üzerindeki en bariz etkisi, alanın Amerikan bakış açısına göre dönüştürülmesi olmuştur. Nermin Abdan Unat, konu ile ilgili yazdığı makalede söz konusu dönüşümü şu ifadelerle açıklamıştır:

> Amme idaresinin faaliyet çerçevesini genişletmesine sebep olan diğer önemli amil de, dünyanın gün geçtikçe sırf kanun yapan devlet tipinden uzaklaşıp idare devlet tipine doğru eğilmesidir. Modern devletlerin büyük çoğunluğunda amme faaliyetlerinin ağırlık merkezi kemiyet ve keyfiyet bakımından teşri uzvundan idare mekanizmasına kaymış bulunmaktadır.[1150]

Bu konudaki gözlemlerini aktaran Mardin'e göre; 1950'li yılların başında SBF'de öğrenci yetiştiren bütün bölümlerde hukuk ağırlıklı bir ders programı uygulanıyordu. Siyaset biliminin neredeyse hukuk ile eşit tutulduğu SBF'de Yavuz Abadan'ın Kamu Hukuku adlı kitabı fakültede okutulan kitapların omurgasını oluşturmaktaydı.[1151] Gerçekten de Heper ve Berkman'ın aktardığı rakamlara göre; 1952-56 akademik yıllarında SBF'nin idare şubesi öğrencileri, aldıkları toplam 50 ders içinde 20 hukuk, altı siyaset bilimi dersi görürken, yalnızca üç kamu yönetimi dersi almaktaydılar.[1152] Siyasal Bilgiler Fakültesinin 1954-55[1153], 1957-58[1154] ve 1959-1960[1155] yıllarına ait ders programları incelendiğinde hukuk derslerinin azaldığı görülebilmektedir. Buna göre, SBF'nin ilk iki yılında okutulan, medeni hukuk, anayasa hukuku, idare hukuku, amme hukuku, hukuk usulü derslerinden 1960 yılı programında sadece medeni hukuk dersi birinci sınıflarda okutulmuştur.[1156] Benzer görüşleri paylaşan Unat, konuyla ilgili şu ifadeleri aktarmıştır:

> SBF mensubu genç elemanların bir kısmının Amerikan üniversitelerinde bir yıllık burs almaları da keza Türkiye açısından siyaset biliminin o tarihe kadar ele alınmamış olan konularının Türkiye şartları üzerinde uygulanması açısından yararlı olmuştur. Gerek TODAİE gerekse New York Projesi olmadan devlet idaresi tamamen hukukî bir zemin üzerinde ele alınyordu. Amerikan davranışçı ekolünün etkisi personel davaranışının ele alınması, eleştirilmesini mümkün kılmış; Organizasyon ve Metod araştırma

1150 Nermin Abadan Unat, *"Amme İdaresinde Son Gelişmeler"*, *AÜSBFD*, c.11, S.3,(1956), s.403.

Gökhan Çetinsaya vd., "Şerif Mardin ile Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.2, S.1, (2004), s.357.

1152 Metin Heper-Ümit Berkman, *Development Administration in Turkey- Conceptual Theory&Methodology*, Boğaziçi University Press, İstanbul, 1980, s.34; aktaran, Birgül Güler, "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, c.27, S.4, (Aralık 1994), s.12.

1153 AÜSBFD, *Genel Kurul Kararı, No:31.*

AÜSBFD, *Genel Kurul Kararı, No:38.*

AÜSBFD, *Genel Kurul Kararı, No:45.*

AÜSBFD, *Genel Kurul Kararı, No:45.*

> yapılması gereken konu ve alanların saptamasını mümkün kılmış, güdülecek politikaların saptanması ve değerlendirilmesi de keza o tarihe kaar ele alınmamış bir konu idi.[1157]

New York Üniversitesi ile imzalanan antlaşmaya göre kamu yönetimi alanında istatistik, muhasebe ve sekreterlik gibi alanlardan da yararlanma yoluna gidilmesi öngörülmüştür.[1158] Güler'in belirttiği gibi, kamu yönetiminde işletmecilik anlayışı, yeni dönemde Türk kamu yönetimi eğitimine yön veren kilit kavramlardan biri olmuştur.[1159] Kamu yönetiminde Amerikan bakış açısını yansıtan bu anlayışın SBF'deki eğitim ortamına yansımalarını Fakültenin dergisinden takip edebilmek mümkündür. 1955 yılında yazdığı makalede amme idaresinde "halkla münasebet mefhumu" nu ortaya atan Unat, özel işletmelerin yönetim uygulamalarını devlet teşkilatıyla kıyaslayarak alana yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.[1160]

NYU projesinin Ankara'daki önemli çalışma başlıklarından biri de muhasebe alanında bir müfredat programının hazırlanması ve disiplinin temellerinin atılmasıydı. Esasında, Dünya Bankası'nın 1951 yılında yayınladığı bir raporda, Türkiye'de lisanslı bir muhasebe kursunun açılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Raporda, ayrıca gerek özel sektör gerekse de devlet işletmelerinde güvenilir bir muhasebe sistemine duyulan ihtiyacın zaruri olduğu vurgulanmıştır.[1161] Dolayısıyla NYU projesinin muhasebe alanını kapsaması, uluslararası kuruluşların uzun zamandan beridir işaret ettikleri bir konunun masaya yatırılması anlamına gelmiştir. SBF tarafından ICA'ya yapılan proje başvurusunda muhasebe ile ilgili yer alan yardım talebinde; devlet işletmelerinde ve özel kuruluşlarda çalışmak üzere uzman personel yetiştirilmesi için bir müfredat programı hazırlanması ve alanda profesyonelleşme sağlanması üzerinde durulmuştur.[1162]

Nermin Abadan Unat ile 5 Kasım 2016 tarihinde yapılan NYU Projesi konulu e-posta haberleşmesi.

1158 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.9.

1159 Güler, "*Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu yönetimi*", s.13.

1160 Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, "Amme İdaresi ve Halkla Münasebet Mefhumu", *AÜSBFD*, c.10, S.2, (1955), ss.171-185. Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin kökenleri üzerinde üretilen yazın, bu alanda Osmanlı döneminden itibaren Fransız yönelimli bir anlayışın gelişme zemini bulduğu, 1950'lerle birlikte ise kamu yönetiminde işletme yöntemini öne çıkaran Amerikan sisteminin benimsendiği konusunda görüş birliği vardır. Koray Karasu, "Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenlerine İlişkin Bir Not", *Hacettepe Üniversitesi 2. Kamu Yönetimi Forumu* içinde, Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, (Eylül 2004), s.225-242; aktaran, Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, s.215.

1161 Lester Brookner-Ernst Heilman, "Technical Assistance in Accounting in Turkey", *The Accounting Review*, Vol.35, No.1, (Jan., 1960), s.33.

1162 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey,*

Bu alanda yapılan çalışmalar kapsamında ve NYU Grubunun asistanlığında SBF'de *Muhasebe ve İşletme Enstitüsü* kurulmuş ve bu enstitü araştırma faaliyetleri, öğretim materyallerinin geliştirilmesi ve öğrencilerin eğitilmesi yoluyla muhasebe alanına katkı yapmıştır. Ne var ki NYU Grubunun bu alanda eğitebileceği donanımlı personelin olmayışı nedeniyle enstitü gelişme imkânı bulamamıştır. 1955-56 akademik yılında enstitüde görevlendirilen 3 asistandan sadece biri bu alandaki eğitimine devam etmiş, fakat o da 1956-57 yılında askere gitmiştir. 1957 de ise enstitüde yarı zamanlı çalışan sadece bir okutman kalmıştır. Bunun haricinde 1957-58 yılı için iki asistanın daha bu enstitüde görevlendirileceği söylenmiştir. Bu nedenlerle enstitünün durumu aslında cesaret vericidir. Kesin olarak söylenebilir ki ilerleyen yıllarda bu enstitü Türkiye'de muhasebe disiplininin gelişip serpilmesine önemli bir katkı sunmuştur.

Bütün olanaksızlıklara karşın, NYU Grubuna mensup uzmanlar, muhasebe disiplini için yeni kurs ve seminerler açmışlar, materyal geliştirmişler ve SBF'nin muhasebe programını baştan aşağı düzenlemişlerdir. Bu çalışmalar için Doç. Dr. Cumhur Ferman, Okutman Mazhar Hicsasmaz, Asistan Ahmet Niyazi Koç ve Oral Turanoğlu ile işbirliği içerisinde çalışmışlardır. 1955-1956 yılında NYU Grubundan bir hocanın Eti Bank çalışanları için maliyet muhasebesi ile ilgili geniş çaplı bir konferans vermesi istenmiştir. Diğer bir profesörden iki haftada bir muhasebe teorisi ve pratiği üzerinde devlet birimlerinden, bankalardan ve ticaret okulundan muhasebecilere kurs vermesi istenmiştir.[1163]

NYU Grubu aynı zamanda Maliye Bakanlığına sertifikalı bir kamu muhasebecisi yetiştirme programı için kanun taslağı oluşturmuştur. Öte yandan, Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği'ne profesyonel muhasebeciliğin standartlarını belirlemek için danışmanlık hizmeti sunulmuştur. Diğer taraftan, NYU Grubu herkesten önce iktisadi kalkınmada devlet ve özel işletme yönetiminde muhasebenin önemini ortaya koyan konuşmalar yaparak makaleler yazmış ve böylelikle bu alanda bir farkındalık oluşturmuştur.[1164] Bu alandaki ilk konferans 1957'nin Eylül Ayında SBF'de düzenlenmiştir.[1165] Bu konferansa yüzlerce muhasebeci ve Tica-

---

(September 1 1954-June 30 1957), s.16.

1163 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.16.

1164 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.18.

1165 Bu konferansın düzenleme kurulunda; Ticaret Öğretmen Okulundan Raşit Tunca, Yüksek Ticaret Okulundan Fikret Arkun, Ekrem Edgü, SBF'den Bedri Gürsoy, Yüksek Ticaret Okulu Mezunlar Derneğinden Mehmet Ali Akbay gibi isimler yer almıştır. Bkz. *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (July 1-December 31 1957)*, Graduate School of Public Administration and Social Service, New York University, 1958, *s.13.*

ret Öğretmen Okulu öğrencileri katılmışlardır. Konferansta, Amerikan Lisanslı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü Başkanı John L. Carey ve enstitünün başkan yardımcısı German G. Blough konuşma yapmanlar arasındaydı. Bu alandaki ikinci konferans ise bir yıl aradan sonra İstanbul'da yapılmıştır.[1166] 1959'da üçüncüsü yapılan konferans neredeyse tamamen Türk yetkililerce düzenlenmiş, bu durum Türkiye'deki kurumların dış yardım almadan bu alanda faaliyet yürütebilecek seviyeyi yakalayabildiklerini göstermiştir.

Dekan Fikret Arık, Türk-Amerikan Komitesi oluşturarak lisans programındaki muhasebe müfredatının geliştirilmesi ve alternatif önerilerin getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmasını istemiştir. Bu komite: Seha Meray, Bedri Gürsoy, Fadıl Hakkı Sur, Arif Payaslıoğlu, Sadun Aren, Cumhur Ferman Mazhar Hicsasmaz ve Amerikalılar Henry K. Stanford, Albert Gorvine, Ernest A. Hilman, William C. Wasserman ve E.C. Smith'ten oluşmuştur. Bu komitenin çalışmalarında elde edilen en önemli sonuç; lisans düzeyinde profesyonel bir muhasebe programının SBF için şu aşamada uygun olmadığıdır. Komitenin önerisi; fakültedeki idari, siyasi ve mali şubelere dördüncü olarak işletme bölümünün kurulması ve muhasebenin de bu bölümün bir alt disiplini olarak tasarlanması olmuştur.[1167]

Komitenin önerisini dikkate alan Profesör Hailman ve Wasserman, işletme bölümü için hazırladıkları müfredat önerisinde de bu durumun altını çizerek oluşturulacak olan işletme müfredatının yalnızca yönetim ve organizasyon gibi konuları içermeyeceği, devlete bağlı işletmeler ve özel işletmelerde görev alacak muhasebecilere yönelik konuların da yer alacağını belirtilmişlerdir.[1168] Müfredat önerisinin gerekçesinde de belirtildiği gibi, SBF'deki derslerin büyük bir kısmı aslında muhasebe programıyla ilintili derslerdi. İstatistik, kamu yönetimi, hukuk, dış ticaret, işletme ekonomisi, para ve bankacılık gibi alanlarda verilen eğitim, işletme ve muhasebe disiplini için doğal bir ön hazırlık anlamına geliyordu.[1169] İşletme ve kamu yönetimi için de geçerli olan; pazarlama, işletme ekonomisi, işletme yönetimi vs. gibi derslerin müfredata eklenmesi de yapılan öneriler arasındaydı.[1170]

NYU Grubunun eğitim faaliyetlerinin çok çeşitli amaçları vardı. Öncelikle programın geliştirilmesi için Amerikalı ve Türk profesörler arasında uyum ve işbirliği sağlanacaktı. Bunun dışında, yeni öğretim metodları, materyaller ve eğitim yardımları sağlanması gerekmekteydi. NYU Grubundaki Amerikalı profesörlerin

[1166] Westmeyer, *a.g.t.*, s.49.

[1167] *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.19.

[1168] *Proposal for Curriculum in Business Administration, March 25 1957, Appendix: XII. Aktaran.* Westmeyer, *a.g.t.*, s.322.

[1169] *Proposal for Curriculum in Business Administration, March 25 1957, Appendix: XII.*

[1170] *Proposal for Curriculum in Business Administration, March 25 1957, Appendix: XII.*

proje kapsamındaki çalışmaları, Türk eğitim sistemine derinlemesine nüfuz etmelerini ve değişim koşullarını görmelerini sağlayacak ve böylelikle SBF'nin genç mensuplarının profesyonel akademik gelişimlerinde olumlu bir katkı sunacaktı.[1171] Belirtmek gerekir ki, kamu yönetimi alanında Türkçe materyallerin sayıca az olması en büyük handikapı oluşturuyordu. NYU Grubuna mensup hocaların yazdıkları ve çoğaltıldıktan sonra öğrencilere dağıtılan ders notları bu alandaki materyal eksikliğini gidermenin akla gelen ilk yöntemiydi. Bu ders notları daha sonra kitaplaştırılarak ders kitabı olarak kullanılmıştır.[1172] Asistanların yardımı sayesinde spesifik konularda kitaplar hazırlanmıştır.[1173] Ayrıca, NYU Grubunun öncülüğünde ders programları, bibliyografik eserler, grafik sunumları ve görsel eğitim araçları geliştirilmiştir.[1174] SBF'nin çok sayıda genç mensubu, NYU Grubuna tercümanlık gibi konularda asistanlık yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeler sayesinde genç SBF'liler yeni öğretim teknikleri ve materyaller ile ilgili bilgilerini arttırmışlardır. Sunum, gösteri, yeni konuları çalışma, müfredat planlaması, araştırma ve materyallerin sunumu konusunda tecrübe kazanan asistanlar araasında: Sadun Aren, Mümtaz Soysal, Şerif Mardin, İsmail Türk, Necat Erder, ve Nejat Bengül gibi isimler vardı.[1175]

Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957), s.10.

1172 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (July 1-December 31 1957), s.13.*

1173 Proje süresince tamamlanan çalışmaların adları şunlardır: Ernest Kurnow, *The Turkish Budgetary Process*, (çev.) Sadun Aren; Albert Gorvine, *Outline of Turkish Provincial and Local Government*; Gisbert H. Flanz-Necat Erder, *Comparative Constitutional Movements in the Nineteenth Century*; Ernest Kurnow-Sadun Aren, *Report Writing Manual*; Ernest Kurnow, (çev.) Necat Bengül, *Textbook in Statistic*; Ernest Kurnow, (çev.) Fehmi Yavuz, *Problems in Local Government Finance in the United States and Turkey*; Russel G. Davy-Ernest Kurnow, *Textbook in Cost Accounting*, Albert Gorvine-Laurence Barber, *Administrative Organisations of Turkish Ministries*; Albert Gorvine-Arif Payaslıoğlu, *The Administrative Career in Turkish Provincial Government*; NYU-SBF Kolektif, *Research on Kaza and Vilayet Administration*; Herbert H. Hyman, (çev.) Necat Erder, *Readings in Public Opinion*; Şeref Gözübüyük, vd., *Turkish Constitutional Documents*; Şeref Gözübüyük-Edward D. Smith, *The Constitutional Debates of the Grand National Assembly in 1924*; Edward C. Smith (edt.) *Constitutional and Electoral Development in Turkey*; William Wasserman-Sadun Aren, *Problems of Economic Planing in Turkey*, William Wasserman, *Statistical Inference*; William F. Larsen vd., *Public Administration in Turkey*, Fehmi Yavuz-vd., *Local Government Finance in Turkey*, William F. Larsen, *Readings in Public Administration*; Albert L. Sturm, *Bibliography on Turkish Public Administration*; William F. Larsen (edt.), *Readings in Political Theory*. Bkz. *Research Studies Completed, Appendix VI*; aktaran, Westmeyer, *a.g.t.*, s.277. 12 Ocak 1959 tarihinde toplanan SBF Profesörler Kurulunda söz alan NYU Grubundan Albert Sturm, bir yıldan beri üzerinde çalıştığı Türk Amme İdaresi Projesinin tamamlandığını ve Türkçe ve İngilizce nüshalarının basım aşamasında olduğunu belirtmiştir. *AÜSBFDA, Profesörler Kurulu Kararı, No.189.*

1174 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.11.

1175 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey,*

ICA ve NYU arasındaki kontrat öğretim faaliyetlerini kapsamasa da NYU Grubu Ankara'da SBF'yi geliştirmek için ders verme konusunu avantajlı bulmuştur. NYU Grubu, kurs ve seminerler düzenleyerek; başlangıç ve ileri düzey kamu yönetimi, idari analizler, finans yönetimi, karşılaştırmalı bütçe, başlangıç ve ileri düzey harcama/gider muhasebesi, muhasebe teorileri, karşılaştırmalı anayasa tarihi, istatistik, karşılaştırmalı ekonomik sistemler ve karşılaştırmalı yasama sistemleri gibi alanlarda eğitime katkı sunmuşlardır.[1176] NYU Grubunun hocaları SBF'de karşılaştıkları en önemli problemin dil engeli olduğunu ifade etmişlerdir. NYU'lu hocalar, SBF amfilerinde verdikleri derslere kendi alanlarında uzman SBF'de görev yapan meslektaşlarıyla birlikte girmişlerdir. Buradaki amacın Türk hocaların tercümanlık görevi mi yapacakları, Anglosakson anlayışın SBF hocalarına benimsetilmesi mi ya da ortak bir ders faaliyeti mi amaçlandığı konusundaki müphem durum varlığını sürdüredursun, Westmeyer'in aktardığı ve bu faaliyetlerin yer aldığı listede NYU Grubunun girdiği dersler ve kendilerine mihmandarlık yapan SBF hocalarının isimleri şu şekilde verilmiştir:

Tablo 22: NYU Grubu Ders Cetveli 1957-58 (Birinci Sömestr)[1177]

Profesör	*Ders*	*Sınıf*	*Mevkidaş*	*Haftalık/ Süre*
Heilman	Şirketler muhasebesi	Maliye Şubesi	*Süha Alacaklıoğlu*	3 saat
Hyman	Sosyal bilimlerde metodoloji	1. Sınıf	*Arif Payaslıoğlu*	1 saat
Hyman	Kamuoyu ve ilgili problemler	İdari Şube	İbrahim Yasa	2 saat

(September 1 1954-June 30 1957), s.10. Bu alanda görevlendirilen asistanlardan biri olan Sadun Aren anılarında konu ile ilgili görüşlerini şu sözlerle aktarmaktadır: "*Ben yurt dışından döndükten sonra fakültenin ABD çerçevesinde bir anlaşması olmuş. Amerika'dan bazı hocalar gelmişti. Ben de bunlardan İstatistik hocasına tercümanlık yapmıştım. İyi bir hocaydı. Yani geldiler emperyalizm yaptılar, sömürü yaptılar demek hiç mümkün değil. İçlerinden bazıları son derece iyi hocalardı. Benim tercümanlık yaptığım Wasserman isimli istatistikçinin Amerika'da okutulan bir istatistik kitabı vardı. Arkadaşlar iyi bir istatistik kitabı okumuş oldular. Başka dallarda da birkaç tane birinci sınıf hoca gelmişti. Onlarla birlikte çalışan insanların yetişmesine de olanak verdiler, öğrencilere de daha iyi bir ders okuttular. Onun için Amerikan emperyalizmini bu tip şeylerde aramamak lazım. Bu hocalar öyle Amerikan sistemini falan methetmezlerdi. Ama kendi yaşamlarıyla ve düşünceleriyle belki Amerikan hükümetinin istediği şeyi yapıyorlardı.*" Sadun Aren, *Puslu Camın Arkasından*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, ss.77-78.

[1176] *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.9.

[1177] *NYU Faculty Teaching Schedule-First Semester 1957-58, Appendix VI*, aktaran, Westmeyer, *a.g.t.*, s.274.

Hyman	Kamuoyu	Lisansüstü	*Arif Payaslıoğlu*	2 saat
Larsen	Kamuoyu	2. Sınıf	*Mümtaz soysal*	2 saat
Larsen	Karşılaştırmalı bütçe	Maliye Şubesi	*Prof. Erginay ve İsmail Türk (tercüman)*	Düzenlenecektir.
Sturm	İdari işlemler analizi	İdari şube	*Nermin Abadan-Metin Kıratlı*	1 saat
Sturm	Kamu yönetimi	Lisansüstü	*Nermin Abadan-Metin Kıratlı*	2 saat
Wasserman	İstatistik	Birinci Sınıflardan İngilizce bilen 25 kişi		2 saat
Wasserman	İstatistik	Maliye şubesi	*Sadun Aren*	2 saat
Wasserman	Ekonomik sistemler	Maliye şubesi	İsmail Türk	1 saat
Wasserman	İstatistik	Lisansüstü-zorunlu seminer	*Sadun Aren*	2 saat

Ankara programının önemli bir tarafı da kamu yönetimi konusunda zengin bir kütüphane oluşturulmasıydı. Bu alanda ilerleme sağlayabilmek için *NYU Grubu, BM Amme İdaresi Enstitüsü Kütüphanesi* ve *United States Information Service* (USIS) *Kütüphanesi* ile çalışılmıştır. Sonuç olarak kamu yönetimi alanıyla ilgili yüzlerce cilt kitap temin edilmiştir. NYU Grubunun da yardımıyla SBF'nin kütüphane sorumluları desimal dosyalama sistemini (*Dewey Decimal System*) uygulayarak geleneksel listeleme uygulamasını terk etmişlerdir.[1178] Bu konudaki çalışmalar kapsamında, Kütüphaneci ve SBF öğrencisi Birsen Topçuoğlu, Amerikan kütüphanecilik ve dökümantasyon alanında eğitilmiş ve NYU-SBF ortak projesinde görevlendirilmiştir. Topçuoğlu, New York Üniversitesinin asistanlığında bütün kitapları standart Amerikan kart kataloglama sistemine göre sınıflandırmıştır. Bu kitaplar kamu yönetimi ve ilgili alanlarda 1955 yılından itibaren SBF Kütüphanesine gelen TODAİE ve NYU Grubunun sağladığı kitapları içermiştir. Bu kataloglamanın, proje kapsamında yapılan araştırmalar için paha biçilmez bir

1178 Westmeyer, *a.g.t.*, s.17.

önemde olduğu ifade edilmiştir.[1179] Bunun yanı sıra, SBF'nin bir sonraki yıl inşa edilecek olan kütüphane binası için NYU Grubu, Ford Vakfının Ankara Üniversitesindeki kütüphanecilik projesi direktörü Prof. Elmer Grieder ve Ankara'daki Amerikan Kütüphanesi Müdüresi Bayan Emily'den kütüphanecilik konusunda önemli katkılar sağladılar. Yapılan çalışmayla inşa edilen kütüphane binasında mekânın daha fonksiyonel ve maksimum kullanımı konusunda faydalı sonuçlar elde edilmiştir.[1180] NYU üyeleri aynı zamanda yayın komitesinde de çok etkiliydiler. SBF'nin yayıncılık politikasını belirleyen bu komitenin çalışmalarıyla birçok kitap ve tez basılmıştır. Bunun yanında oluşturulan kütüphane komitesi ile kütüphanecilik konusundaki sıkıntıların aşılması için çalışacaktı. Kitap edinme, faaliyetler, araç-gereç, kütüphane personeli ve yönetim kapasitesinin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yürütülmüştür. NYU Grubunun önerilerine göre kütüphanedeki ilk raf Türkçe olarak basılmış kamu yönetimi kitaplarına ayrılmıştır. Ayrıca, kütüphanenin akşamları ve pazar günleri açık tutulması da getirilen öneriler arasındaydı.[1181]

SBF'de kullanılan öğretim materyallerine film, film şeritleri ve diğer görsel işitsel araçlar eklenmesi düşünülmüştür. Bu materyaller NYU Kütüphanesi, United States Information Service ve New York Film Kütüphanesinden temin edilmiştir. SBF öğrencilerine gösterilen bu filmler, ABD'deki seçim tecrübeleri, siyasi partilerin faaliyetleri, ABD'de vatandaşların siyasete ve idareye katılımı konusunda içeriklere sahipti. Film gösterimlerinin genellikle coşkulu bir şekilde geçmesi nedeniyle, bu filmlein sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Asistan Necat Erder, görsel-işitsel programın sorumlusu olarak atanmış ve NYU Grubunun bu konudaki çalışmalarını yürütmüştür.[1182]

NYU Grubunun üzerinde durduğu bir diğer konu da öğrencilere staj olanağının sağlanmasıdır. SBF'de teorik eğitim almış olan öğrencilerin bu eğitimlerini pratiğe dökmek ve pekiştirmek ve alanda uzmanlaşmak için idari birimlerde yaz aylarında staj yapmaları için planlamalar yapılmıştır. Bu program Müsteşar Dilaver Argun, İçişleri Bakanı ve Namık Gedik ve Dekan Fikret Arık ile yapılan bir görüşme esnasında gündeme getirilmiştir. Bu isimler merkez ve taşra idarelerinde görev alacak olan SBF mezunlarına ilk yıl için SBF hocaları tarafından danışman-

Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957), s.12.

1180 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.13.

1181 Westmeyer, *a.g.t.*, s.34.

1182 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.14.

lık yapılmasını istiyorlardı. Ancak bu durumun zaman ve kaynak israfına yol açacağı için NYU Grubu tarafından staj konusu gündeme getirilmiştir. Sonuç olarak, öğrencilerin staj faaliyetleri SBF yönetimi ve İçişleri Bakanlığınca uygun görülmüş ve onaylanmıştır. Staj masraflarının Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanması düşünülmüş ve staj faaliyetinin tam anlamıyla 1958 yazında faaliyete geçmesi planlanmıştır. NYU Grubuna göre staj faaliyetleri hizmetiçi eğitim, araştırma gibi konularda SBF ile merkezi yönetim ve yerel idare teşkilatları arasındaki ilişkiyi güçlendirici bir etki yaratacağı için konunun üzerinde ehemmiyetle durulması istenmiştir.[1183] Öğrencilere pratik kavrayış becerisi kazandırması beklenen staj programının ilk yılında 12 öğrenci beş haftalığına Antalya, Aydın, Denizli, Kırşehir ve Trabzona gönderilirken Doçent Cemal Mıhçıoğlu ve Asistan Cemal Aygen de staj faaliyetlerini yürütmeleri amacıyla New York'a gönderilmişlerdir.[1184] Staj faaliyetlerinden genel anlamda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bu faaliyetler sayesinde öğrenciler alanlarında pratik tecrübeler elde etmişler ve staj faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerdeki yerel yönetciler de tecrübelerini aktarırken yeni anlayışlar doğrultusundaki beklentileri karşılarken bilgilerini tazelemişlerdir.[1185]

SBF-NYU programının önemli taraflarından biri de araştırma sahasında görülen gelişme idi. Ortak araştırma çalışmalarının dört amacı vardı:

1. *Araştırma metotlarının gösterilmesi ve araştırmaya teşvik etmek ve cesaretlendirmek.*

2. *Öğretim materyalleri ve kamuyu bilgisi için materyal geliştirmek.*

3. *BF hocaları, öğrencileri ve devlet çalışanlarını eğitmek.*

4. *Devlet birimlerinin ihtiyaç duydukları araştırma çalışmalarını temin etmek.*

NYU Grubunun önerileri doğrultusunda SBF tarafından kamu yönetimi konusundaki araştırmaları cesaretlendirmek, finanse etme ve planlamak için bir araştırma komitesi kurulmuş ve NYU Grubundan iki profesör bu komitede aktif olarak rehberlik ve asistanlık için yer almıştır.[1186]

Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957), s.13.

1184 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (July 1-December 31 1957), s.10.*

1185 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (July 1-December 31 1957), s.11.*

1186 Türk-Amerikan profesörlerinin işbirliğinde yürütülen çalışmalar sonucunda şu araştırma projeleri tamamlanmıştır: Türkiye Bütçe Gelişmeleri, Türkiye İller ve Yerel Yönetimler Taslağı, 19. yüzyıl Karşılaştırmalı Anayasal Hareketler, Rapor Yazma Klavuzu, İstatistik Notları, ABD'de

Türkiye'de kamu yönetiminde uzmanlığın arttırılması ve yüksek derecede profesyonelleşmenin sağlanabilmesi için SBF'de 1956-1957 döneminden itibaren lisansüstü eğitim programı başlatılmıştır. Bu çerçevede, NYU Grubunun danışmanlığında kamu yönetimi, İktisat, uluslararası ilişkiler ve diğer ilgili alanlarda seminerler düzenlenmiştir. Kamu yönetimi, karşılaştırmalı hukuk sistemleri, iktisat ve istatistik gibi alanlardaki seminerler bu konudaki Amerikan katkısını ifade etmektedir. Dekan Fikret Kemal Arık'ın verdiği rakamlara göre; 1956-1957 ders döneminde doktora programına 50 öğrenci kayıt yaptırmıştır.[1187]

Lisansüstü programı Türk-Amerikan komitesi tarafından geliştirilmiştir. Bu komitede NYU profesörlerinden: Gisbert H. Flanz ve Ernest Kurnow ve Türklerden de Tahsin Bekir Balta, Bedri Gürsoy, Aziz Köklü, Seha Meray, Fadıl Hakkı Sur ve Nejat Bengül yer alıyordu. Komite altı haftalık gözlem ve tartışma çalışmalarından sonra lisansüstü programı geliştirmiştir. NYU Grubunun ortaya koyduğu performansın bu işlerin yürütülmesinde oldukça etkili olduğu söylenmelidir. NYU Grubu aynı zamanda lisansüstü programların prosedürel içeriği ile ilgilenmiş ve Ankara Üniversitesi Senatosunun başvuruyu kabul etmesinde etkili olmuştur. Yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi, kütüphanenin zenginleştirilmesi, araştırma kurs ve seminerleri lisansüstü programı zenginleştirmiştir. New York'a gönderilen SBF hocaları lisans programlarını ileri derecede zenginleştirmiş, daha iyi öğrencilerin yetişmesi de lisansüstü programlarındaki niteliği arttırmıştır.[1188]

Normal süresi Haziran 1957[1189] tarihinde bitecek olan NYU projesinin uzatılıp uzatılmayacağı konusu 21 Haziran 1956 tarihinde toplanan SBF Profesörler Kurulunda görüşülmüştür. Bu konuda kendisine yetki verilen Prof. Turhan Feyzioğlu, çeşitli görüşmeler yapmak üzere ABD'ye gitmiştir.[1190] Teknik yardım projesinin ayrıntıları, SBF kurullarında üzerinde en çok durulan konular arasındaydı. Projenin uzatılması durumunda ilk yıl için ABD'den; mali idare, araştırma metotları, muhasebe, amme idaresi, istatistik, siyasi ilim, tabii kaynakların muhafaza ve

---

ve Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Finansal Sorunları, Gider (Harcama) Bütçesi Notları, Türkiye Bakanlıklarının Yönetim Organizasyonu, Türk Yerel Yönetimlerinde Yönetim Kariyeri, Yönetimde Kariyer, Kaymakamlık Projesi, Valiler Projesi. *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.20.

1187 "Siyasal Bilgiler Fakültesinin 98. Yıldönümü Münasebetiyle 4 Aralık 1957 Tarihinde Fakülte Dekanı Prof. Dr. Kemal Fikret Arık Tarafından Yapılan Konuşma", *AÜSBFD*, c.13, s.1, (1958), s.2-9.

1188 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.16.

1189 *Contract Between the Foreign Operations Administration And New York University, Article IV, Appendix Nu: V.*

1190 AÜSBFDA *Profesörler Kurulu, Nu: 128.*

idaresi gibi alanlarda uzmanlaşmış hocaların getirtilmesi konusunda karara varılmıştır.[1191] Öte yandan USOM'un Ankara bürosuna gönderilen mektupta da proje süresince yapılmış olan aktiviteler ayrıntılı bir şekilde rapor edilmiş ve özellikle kamu yönetimi konusundaki çalışmaların devamlılığı açısından proje süresinin iki yıl daha uzatılması talep edilmiştir.[1192]

NYU Grubundan Dekan Ronan Türkiye'deyken projenin uzatılmasının Türk yetkililere bağlı olduğunu söylüyordu. Direktör benzer görüşleri başka zamanlarda da ifade etmiştir. Dekan beş yılık bir kontratın yeterince uzun olduğunu savunuyordu. Westmere'a göre esas itibariyle Türk yetkililer de kontratın uzatılması konusunda çok istekli değillerdi. USOM-Ankara'dan ICA-Washington'a gönderilen bir telgrafta Milli Eğitim Bakanlığı ve SBF tarafından Dışişleri Bakanlığına kontratın uzatılması için başvuru yapıldıysa da Dışişleri Bakanlığının bu konuda herhangi bir girişimi olmamıştır. Daha sonraları SBF yönetimi tarafından oldukça samimi ifadelerle kaleme alınan mektupta ise işbirliğinin fakültemize büyük katkıları olduğuna değinilmiş, NYU hocalarının geliştirdikleri materyaler ve verdikleri dersler ve seminerler ile fakültenin eğitim kalitesine büyük katkılarda bulundukları ifade edilmiştir.[1193]

ICA'nın Washington'daki merkezi, projenin uzatılması konusundaki görüşlerini 6 Mart 1956 tarihinde Ankara ICA temsilciliğine gönderdiği telgrafında şu ifadelerle açıklamıştır:

> Kamu yönetimi alanındaki çalışmalar beklenen başarıyı göstermemiştir. İkinci el kaynaklarla ve uzun bir mesafeden bu değişiklikleri ölçmek oldukça zordur. Öte yandan Ankara Üniversitesi SBF bu projeyi düşük düzeyli personel değişimi projesi olarak tasarlamış bu nedenle temel amaçlar üzerine sınırlı etki yapmıştır. Bu kapsamda yeni öğretim metotları ve materyalleri geliştirilmiş ve kamu yönetimi eğitiminde kurumsallaşma sağlanmıştır ancak yukarıda ifade edilen problem ICA ve USOM tarafından fark edildiği için Ankara Ünv. SBF tarafından projenin gerçek amaçları yönünde bir zihniyet değişikliği gerçekleşmediği sürece projenin yenilenmesine sıcak bakılmamıştır. Bu anlamda Turhan Feyzioğlu'nun Dekan seçilmesi proje açısından büyük bir şans sayılmalıdır. Çünkü Feyzioğlu projenin gerçek amacını ve ruhunu anlamış görünmektedir. Ancak eğer Fikret Arık'ın dekanlığı döneminde olduğu gibi Bedri Gürsoy döneminin felsefesi devam ettirillirse projenin devam ettirilmesindense iptali daha gerçekçi görünmektedir. ICA'ya göre bu projenin temel felsefesi SBF'ye

1191 AÜSBFDA *Profesörler Kurulu, Nu: 142.*
1192 *NARA, 978609/LS-625, From USOM-Ankara to Washington.*
1193 Westmeyer, *a.g.t.*, s.91.

> kendi kaynaklarını geliştirme şansı verilmesidir. Araştırma faaliyetleri ve geliştirilen ders araç ve gereçleri sadece NYU Grubunun yeni yaklaşımları göstermeleri için önemlidir.[1194]

ICA'nın Ankara temsilciliği ve USOM'a göreyse fakültedeki söz konusu görev değişikliği nedeniyle kontratın uzatılması uygun görülmüştür. Washington'un proje süresinin uzatılması ile ilgili olumsuz değerlendirmelerine karşın USOM'un Ankara'daki yetkilileri, benzer düşüncede olmamıştır.[1195] Dönemin iktidarı ile SBF yönetimi arasındaki gerginlikler nedeniyle projenin devamının mümkün olmayacağı yönündeki görüşlere katılmadığını belirten USOM yetkilileri konuyla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

> SBF Dekanının azledilmesi ve içinde bulunulan süreçte ulus için önemli bir rolü olan fakülteye yönelik tehditkâr ortamda ICA projesinin devamı daha da zaruri bir hal alıyor. Gelinen noktada SBF ile Hükümet arasında zıtlık oluşturacak herhangi bir durum söz konusu değildir. Bunun yanında SBF'yi yüksekokul seviyesine indirme düşüncesi de kaybolmuştur.[1196]

Sonuç olarak Ankara Üniversitesinin teklifi ve Ankara USOM'un onayıyla projenin uzatılması kararlaştırılmıştır. Araştırma sahasında yeni bulguların elde edilmesi ve planlamalara zaman faktörünün engel teşkil etmesinin önüne geçilmesi Bu kararın gerekçesi olarak gösterilmiştir.[1197] 30 Haziran 1957 tarihi itibariyle resmen uzatılan proje konusunda ICA'dan rapor istenmiştir.[1198]

1194 *NARA, 978609/LS- 698, From ICA/Washington to ICA/Ankara.*

1195 *NARA, 978609/LS-- 3058.*

1196 *NARA, 978609/LS-831.From ICA/Washington to ICA/Ankara, November 4 1957.* Kontratın uzatılması konusunda USOM görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: "*...Kampüs-dışı etkinliklerden dolayı müfredat araştırma ve geliştirme projelerine zaman kalmadı. Çünkü şu zamana kadar okulda dersliklerde ders verme ve kütüphanecilik gibi zaman alıcı işlere vakit ayrılmıştır. Projenin amaçlarına ulaşabilmek için kontratın süresinin iki yıl daha uzatılması gerekmektedir. Bu değişiklik olmadan projenin amaçladığı şekilde fakültenin gelişimi de tehlikeye düşecektir." NARA, 978609/LS-1059, From USOM/Ankara to ICA/Washington, April 26 1957.*

1197 *NARA, 978609/LS-831. ICA/Washington to ICA/Ankara, November 4 1957.*

1198 *NARA, 978609/LS- 632, From USOM Ankara to ICA/Washington, March 6 1957. USOM,* bu konuda ayrıca şu görüşlere yer vermiştir*: Proje kapsamında önemli gelişmeler kaydedildi. Yeni müfredatın gerektirdiği öğretim metotları SBF'nin hocaları tarafından benimsendi ve hâlihazırda uygulamaya kondu. Bunun yanında öğrenciler arasında yeni proje araştırmaların katılım ve kampüs dışı faaliyetlerde başarı gözlendi. En önemlisi de son altı aylık dönemdeki en önemli gelişme de fakültenin öğretim üyelerinin projeye bakışlarındaki ciddi değişim olmuştur. Her şeyden önce Türk yetkililer, bu projeyi personel değişimi projesi olmaktan ziyade sorumluluk almayı gerektirecek bir iş olarak algılamaya başladılar. Projenin iki yıl süreliğine devam ettirilmesi halinde SBF'nin kamu yönetimi ve hukuk alanındaki faaliyetlerindeki gelişimini pekiştireceği, öğretim ve araştırma alanlarında ve donanım olarak ilerleme kaydedileceğine inanılmaktadır. Öte yandan kampüs dışı alanda kamu hizmeti pratiği kazanılacağı beklenmektedir. NARA,*

D. Projenin Bütçesi

İmzalanan kontratta yer alan, *"projenin giderleri iki hükümetçe karşılanacak, yardım antlaşmasının detayları iki kuruluş (NYU-SBF) tarafından belirlenecek ve T.C. Dışişleri Bakanlığı ve ICA tarafından onaylanacaktır"*[1199] ibaresinden de anlaşıldığı gibi, bu proje iki taraflı ve uluslararası niteliği olan bir antlaşmadır.

Teknik yardım projesinin ilk imzalandığında 528.000 Dolar olarak belirlenen bütçesi, kontratta yapılan bir değişiklikle 628. 000 Dolar'a yükseltilmiştir.[1200] Burada belirtmek gerekir ki, proje süresince bütçe konusunda birçok defa revizyona gidilmiştir. 1958 yılında 768.000 Doları bulan bütçe aynı yılın Temmuz ayında 1.228.000 Dolara yükseltilmiştir. NYU yöneticilerinin ICA ile yapmış oldukları görüşmelerde bütçenin yüzde 25'i Ankara'da görev yapacak olan NYU hocaları, yüzde 45'i NYU'nun New York'taki elemanları için ayrılmıştır. 1957'de yapılan değişikliğe göre bu oranlar sırasıyla yüzde 24.8 ve yüzde 52 olarak yeniden belirlenmiştir.[1201]

ICA'nın Washington'daki merkezi tarafından yapılan hesaplamalara göre; 1955-1957 döneminde yapılan harcamalar 586.362 Dolar olarak belirlenmiş ve projenin uzatılmasından dolayı beş yıllık dönem için 1.590.700 Dolarlık bütçe uygun görülmüştür.[1202] Ancak ICA'nın ek giderler hesap edilerek beş yıl için onaylamış olduğu 1.698.107 Dolarlık bütçe, projenin sonlandığı yıl olan 1959'da tamamen harcanmayıp 410.000 Dolar fazla verilmiştir. 8 Haziran 1959'da birtakım bürokratik işler için ek süre istenmiş ve normal süre 31 Ekim 1959'a kadar uzatılmıştır. Bunun yanında, yapılan bu değişikliğe göre bütçenin 2.298.670 Dolara yükseltilmesine karar verilmiştir. Bu bütçeden 20.250 Dolar ABD'de bulunan 12 SBF hocasının giderleri için, 11.000 Dolar, yaz okulunda ders veren öğreticilere

---

978609/LS- 632, From USOM Ankara to ICA Washington, March 6 1957. USOM. Bilindiği gibi, Turhan Feyzioğlu, SBF'de yapmış olduğu bir konuşmada sarf ettiği*: Türk milleti" söylenen" değil "söyleyen" münevverlere de layıktır. Asla "Nabza göre şerbet sunan, kötüye, zararlıya fetva veren bir sözde münevver haline gelmeyelim."* Şeklindeki sözleri nedeniyle Hükümet tarafından görevden alınmıştır. Bu olayın ardından DP Hükümetine tepki olarak bazı asistan ve hocalar da fakültedeki görevlerinden istifa etmişlerdir. Bkz. Turhan Feyzioğlu, *S.B.F. Hadisesi ve İlim Hürriyeti: Dekan Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Açış Nutku ve Olayla İlgili Vesikalar, İstifanameler, Tebliğler ve Yazılar*, Ankara, 1957; Zafer Toprak, "İktidara Karşı Öğrenci Direnişi, Aralık 1956, Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Bakanlık Emrine Alınışı", *Toplumsal Tarih,* S.235, (Temmuz 2013), ss.51-57. Konuşmanın tam metni için bkz. "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 1956-57 Ders Yılını Açış Nutku", *Forum,* c.6, S.66, (15 Aralık 1956), ss.11-13.

1199 *Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957)*, s.3.

1200 *Amendments to the Contract, No. 1, Appendix Nu: V.*

1201 Westmeyer, *a.g.t.*, s.162.

1202 *NARA, 978609/LS-831, From ICA/Washington to ICA/Ankara, November 4 1957.*

verilmek üzere, 9.000 Dolar projenin sonlandırılmasında yapılacak işlemler için, 50.000 Dolar para transfer ve ulaşım giderleri için tahsis edilmiştir.[1203] Kontratta yapılan dört numaralı değişikliğe göre; Türkiye'de bulunmayan bazı öğretim materyallerinin getirtilmesi için ayrılan 35.000 Dolarlık tutar yetersiz görüldüğünden 21 Mart 1957 tarihinde 48.000 Dolara çıkarılmıştır.[1204]

Kontrata göre projenin bütçesi Dolar ve Türk Lirası olmak üzere iki farklı hesapta toplanacak ve yönetilecekti. New York Üniversitesine mensup bir yönetici ve Ankara Üniversitesinin atadığı bir yetkili tarafından birbirinden bağımsız olarak yönetilen bütçe için alınan kararlar ve yapılan harcamalar için ICA'nın onayı gerekmekteydi.[1205]

Kontratın giderler bölümünde oluşturulan kalemler arasında yer alan personel maaşları, ulaşım masrafları, telgraf, telefon masrafları, Ankara ve New York Üniversiteleri arasındaki karşılıklı ziyaretler, Ankara Üniversitesinin sağlayacağı hizmetler ve New York'taki eğitim masrafları şeklindeki giderlere üç yıl için 878.607.50 Dolar ayrılmıştır.[1206] Bu kalemlere sosyal sigorta giderleri ve kütüphanecilik giderleri de eklenmiştir.[1207] Ancak yapılan planlamalar ve proje esnasında ortaya çıkan yeni durumlar arasında tam bir örtüşme sağlanamadığından bütçe konusu tam bir plan dâhilinde yürütülememiştir.

E. Görüş Ayrılıkları ve Karşılaşılan Engeller

1959'a kadar devam eden NYU teknik yardım projesi, birçok çalışmayı içine alan geniş kapsamlı ve uzun erimli bir proje olduğu için zaman içerisinde kaçınılmaz olarak çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir. Esas itibariyle projenin yönetim zafiyetiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz bu aksaklıklar daha çok personel işleri, seyahat faaliyetleri ve aktivitelerin yürütülmesi gibi konularda yaşanmıştır. Teknik yardım antlaşmalarının yürütülmesinde ortaya çıkan sorunları ele alan ABD'de 1964 yılında yayınlanan bir makalede, ABD'li hocaların kendi ülkelerinde burs olanakları varken denizaşırı ülkelerde görev almayı tercih etmedikleri için donanımlı personel bulmada yaşanan zorluğa değinilmiştir.[1208] Dolaysıyla kontratı imzalayan ev sahibi ülkelerin genellikle ABD'li hocaların yetersizliğinden şikâyetçi olmalarının bu tür projelerde yaygın olarak karşılaşılan bir durum olduğu

[1203] *Amendments to the Contract, No. 8, Appendix Nu: V.*

[1204] *Amendments to the Contract, No. 4, Appendix Nu: V.*

[1205] Westmeyer, *a.g.t..*, s.225.

[1206] *Contract Between the Foreign Operations Administration And New York University, Article IV, Budget Summary, Appendix Nu: V.*

[1207] *NARA, 978609/LS-From Michael J. La Padula to Mr. Edward F. Tennant, April 23 1957.*

[1208] Lynton K. Caldwell, "The Universities and International Technical Assistance", *The Journal of Higher Education*, Vol. 36, No.5, 8May 1965), s.292.

söylenebilir. NYU projesinde görev alan Nermin Abadan, New York Grubunun çoğu emekli olmuş hocalardan oluştuğunu belirtmiştir.[1209] Projenin ikinci yılında ICA'nın Washington'daki merkezinden USOM Ankara temsilciliğine gönderilen bir telgrafta da NYU Grubuna mensup hocaların yeterince çaba sarf etmedikleri bilgisi yer almıştır.[1210]

Westmeyer'a göreyse projenin en önemli açmazlarından biri Türkiye'deki bürokratik işlerin oldukça ağır işlemesiydi. Bir faaliyetin yürütülebilmesi için önce SBF'deki ilgili makam onaylıyor sonra MEB'in onayından geçiyor daha sonra da Dışişleri Bakanlığının da mührü gerekiyordu.[1211] New York'ta ise bu işlerin yürütülmesi ise daha kısa bir onay işleminden sonra mümkün olabiliyordu.

NYU projesinin bitiminden sonra Amerikalı bir uzman tarafından yapılan bir kitap çalışması kapsamında Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ile de bir röportaj gerçekleştirilmiştir. Feyzioğlu kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarla söz konusu projenin yürütülmesinde ortaya çıkan iletişim sorununu açıklamaktadır:

> ...ancak bir durum onu koltuğunda sürekli kımıldamasına ve kızgınlıkla sigarasını tüttürmesine sebep oluyordu. Rahatsızdı. Kısa bir sessizlikten sonra konuşmaya başladık: "size söyleyeyim: İlk NYU Grubu geldiğinde ben okulun dekanıydım. Kalplerimiz umutla doluydu. İleride kuracağımız verimli ortaklığa bakıyorduk. Müfredatımızın modernizasyonu ve alanla ilgili yeni şeyler öğrenmek için büyük beklentiler içindeydik. Biz ABD'ye kamu yönetiminde lider ülke gözüyle bakıyorduk. Onun üniversitelerinin bu alandaki öncülüğüne saygı duyuyorduk. Bundan da ötesi ABD'nin iyi kalpliliğine, kibarlığına ve nezaketine güveniyorduk. Ancak kısa zaman sonra umutlarımız yıkıldı. Kısa zamanda bize gönderilen hocaların alanında alelade insanlar olduklarını fark ettik. Biri dışında. Onlar istediğimiz türde uzmanlar değillerdi." Daha sonra Feyzioğlu daha sert sözlerle devam etti: "Bunlar arkadaşlarımın Amerika'da tanıdığı uzmanlar değillerdi. Bunlar unvan ve güç açlığı çeken insanlar. Bize eşit şartlardaki arkadaşlar olarak değil de entelektüel gerilikten kurtarılacak cahiller olarak bakıyorlardı."

Nermin Abadan Unat, *Kum Saatini İzlerken*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1996, s.183.

NARA, 978609/LS-From Raymond E. Kitchell to D. G. MacDonald. May 23 1956.

Westmeyer, *a.g.t.*, s.38. Yazarın değerlendirmeleri şu cümlelerle devam etmiştir: *"Milli Eğitim Bakanlığı ile olan görüşmeler de bazı aksaklıklara yol açmıştır. Genellikle görüşme randevuları ayarlamak sıkıntılı oluyordu. Bu durum daha çok personel değişikliklerinden kaynaklanıyordu. Yeni atanan personel proje ile ilgili tam olarak bilgilendirilmedikçe harekete geçmede oldukça isteksiz davranıyordu. MEB ülkenin genel siyasetini takip ediyordu ve üniversitelerin bütçesi de genel bütçeden karşılandığı için diğer pek çok kalemin de göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Ankara'daki* misyonun *muhatabı Dışişleri Bakanlığıydı örneğin kontratın uzatılması için fakülte Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne, orası da MEB'e ve son olarak zincir Dışişleri Bakanlığına varıyordu. İşlerin bu şekilde yürümesi oldukça önemli bir zaman kaybına yol açıyordu."* Westmeyer, *a.g.t.*, s.121.

> Feyzioğlu bunlardan biri diye devam etti: "Brash Young, dost bir ülkeyi ziyaret eden birinden ziyade, kendini müstemleke komiseri olarak görüyordu. Bir gün odama geldi ve muhasebe alanında üç yıllık müfredat hazırladık dedi. Bu yıkıcı tekliflerden biriydi. Muhasebe disiplini Türk üniversitelerinde hiç okutulmuyorken, ben önce bir yıllık plan hazırlayalım sonra ilerleriz şeklinde görüşümü ifade edince, bana: -ben öğrencilerini değil fakültenizi eğitmek için buradayım. Teklifimi kabul etmezseniz Milli Eğitim Bakanına başvuracağım. Gerekirse Başbakanınıza, eğer beni reddederlerse ICA/ Washington'a başvurup bu projeye finansal destek olmayı sonlandırmalarını isteyeceğim." Feyzioğlu kısa bir suskunluktan sonra omuzlarını silkti ve "O adama Türk üniversitelerinin özerk olduğunu ve hükümetten direktif almak karşısında dirençli olduğunu nasıl ifade edebilirdim. Bizim düşüncemizi değiştirmesi için bize emretmek yerine bizi ikna etmesi gerektiğini nasıl anlatabilirdim?" Daha sonra rahatladıktan sonra kendi kendine sordu: "Amerika böyle adamları neden Türkiye'ye gönderir ki?"[1212]

Turhan Feyzioğlu ile röportajı yapan yazarın proje ile ilgili kendi değerlendirmeleri ise SBF hocaları için oldukça suçlayıcı ifadeler içermektedir:

> NYU projesi ticaret eğitimi dışında tamamen bir çöküşle tamamlanmıştır. Hukuk konusuna gelince, Roma hukuku uygulanan bir memleketin ABD'nin hukuk sisteminden (common law) öğrenebileceği bir şey yoktu. Hocalar genellikle projeyi kişisel gelişimleri ve hukuk araştırmaları yapmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Projenin bordrosuna isimlerinin girmesi durumunda işbirliğine gidiyorlardı. Bu işi iyi gelir getirici bir iş olarak görüyorlardı. Bundan ötesi yoktu. Projeden maddi anlamda faydalanmayan hocaların dışındakiler projeye sırtlarını döndüler. Proje tamamen bölümlere ayrılarak izole edilmiş ve SBF'deki eğitim hayatının bir parçası olamamıştır. Türkler geleneksel olarak misafirperverliklerini göstermişlerdir. Ancak daha işin başından kural belliydi: bütçe bitince proje de ölecekti. Projenin başarısı yazarının ABD'de kariyer yaptığı için prestijini artıracak birkaç tane yayın idi.[1213]

Proje kapsamında NYU hocalarının kampüs-dışı faaliyetlerinin neyi kapsadığı konusu da bir sorun yaratmıştır. Kontratta bununla ilgili açıklayıcı bilgi yer

[1212] Walter Adams-John A. Garraty, *Is the World Our Campus?*, Michigan University Press, 1960, s.66-67.

[1213] Walter Adams-John A. Garraty, *a.g.e.*, s.129-131. Projede görev alan New York Grubuna mensup hocaların şikayet ettikleri; politik desteğin yetersiz oluşu ve projenin sadece parasal kısmının ev sahibi ülkede heyecan uyandırması gibi konular aynı tarihlerde İran'da uygulanan teknik yardım antlaşmasından istenen sonuçların elde edilememsinde de üzerinde durulan temel açmazlardır. John L. Seitz, "The Failure of U.S. Technical Assistance in Public Administration: The Iranian Case", *Public Administration Review*, Vol.40, No.5, (Sept., 1980), ss.407-413.

almaması nedeniyle Türkiye'de devletin çeşitli birimlerinden gelen danışmanlık ve personel eğitimi gibi istekler karşısında NYU Gurubu zor durumda kalmıştır. ICA/Washington'a göre, kontratın uzatılması durumunda bu konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.[1214]

Öte yandan, ABD'ye giden Ankara Üniversitesi hocalarının durumuyla ilgili bazı aksaklıklar proje kapsamındaki yazışmalara yansımıştır. Buna göre; Bazı Türk hocaların bu projeyi ABD'de tez yapma ve ABD ile Türkiye'nin hukuk sistemlerini karşılaştırma fırsatı olarak görmüşlerdir. Bunun yanında, Projeye katılan Türk hocaların İngilizceleri (dil yeterlilikleri) çok yetersizdi bu durum her şeyden önce NYU Grubunun İngilizce eğitim programı ayarlamasına neden olmuştur. New York Üniversitesi, Georgetown Üniversitesinin bu konuda yardımcı olabileceğini belirtmesine rağmen, bu konudaki yetersizlikleri tespit edilen hocaların gönderilmesi hem zaman kaybı hem de fonların gereksiz yere harcanmasına yol açmıştır.[1215] Ayrıca ABD'ye gelen Türk profesörlerin eş ve çocuklarını da getirmeleri nedeniyle çalışmalarına ayırmaları gereken zamanı İngilizce bilmeyen eş ve çocuklarının gezme ve alışveriş gibi işlerine harcadıkları için proje açısından kötü sonuçlar ortaya çıkmıştır.[1216]

Projenin süresinin uzatılması sürecinde Washington ile ICA'nın Ankara temsilciliği arasında yapılan yazışmada kullanılan şu ifadeler: "*Türk tarafının işbirliğine açık olmaması ve bu projeyi personel değişiminden ibaret görmeleri konusu bizim için sürpriz olmadı. Bu yöndeki değerlendirmeleri içeren bazı raporlar almıştım daha önce. Bu projenin temel hedefinin yönetsel anlamda Türk idare pratiğine beceri kazandırmak olduğu daha iyi anlaşılmalıdır. Bu konunun daha iyi anlaşılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu yönündeki tutumunuzu destekliyoruz ve gerekirse projenin uzatılmasına da başvurulmalıdır.*"[1217] ABD'li yetkililerin projeye bakışını göstermektedir.

Öte yandan, uzun erimli bir proje planlamasının gerektirdiği titizliğin gösterilmemiş olması bu projenin en önemli sınırlılığını oluşturmuştur. Bunun dışında, öğrenciler için son derece ağır sayılabilecek müfredat programı ve ders saatleri de güçlükler doğurmuştur. Ayrıca, basılı ders notları ve kitaplarının sınırlı oluşu ve kütüphane kaynaklarının yetersizliğinin yarattığı yoksunluk durumu da zikredilmeye değerdir.[1218]

1214 *NARA, 978609/LS-903, From ICA/Washington to ICA/Ankara, April 11 1957.*
1215 *NARA, 978609/LS-698, From ICA/Washington to ICA/Ankara, March 11 1957.*
1216 *NARA, 978609/LS-A-30, From ICA/Washington to ICA/Ankara, July 10 1957.*
NARA, 978609/LS-From Raymond E. Kitchell to D. G. MacDonald. May 23 1956.
Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey,

New York Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arasında imzalanan teknik yardım projesinin yürütülmesinde ortaya çıkan sorunların önemli bir kısmı tarafların ihtiyaç ve beklentilerinin farklılığından kaynaklanmıştır. Ayrıca, projenin çok sayıdaki paydaşları, eşgüdümlü bir yönetim ve uyumlu çalışma imkânını güçleştirmiştir. Bu görüşte olan Harris'e göre; NYU projesi koordinatörlük açısından yetersiz olmasından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[1219] Harris başka bir çalışmasında NYU projesinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ABD nezdindeki temaslar tamamlandıktan sonra Ankara Üniversitesi yönetimine empoze edildiğini ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin de bu projeyi yurtdışında çalışma imkânı sağlayan bir değişim antlaşması olarak değerlendirdiğini iddia etmektedir. Harris, New York Üniversitesinin bu projeye üvey evlat muamelesi yaptığını belirtmiştir.[1220] Sonuç olarak planlama aşamasında hedeflenen çıktıların tamamına ulaşılamasa da bu projenin Türkiye'de kamu yönetimi, muhasebe, sekreterlik ve işletme gibi disiplinlerin bilimsel bir zemin kazanmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'de Kıta Avrupası ağırlıklı kamu yönetimi ve benzer alanlardaki anlayışın yerini Amerikan yönelimli yaklaşımın aldığı 1950'li yıllarda New York Üniversitesi ile Siyasal Bilgiler Fakültesi arasındaki bu işbirliği projesinin yeri ve etkisi yadsınamayacak önemdedir. Söz konusu proje kapsamındaki çalışmalarda fiili olarak görev alan Nermin Abadan Unat, bu projeye katılan SBF'li genç asistanlar ve doçent düzeyinde olan bir kısım hocaların farklı miktarlarda para almalarının kıskançlıklara yol açtığını belirtmiş, ancak her şeye rağmen kamu yönetimi alanının Türkiye'de oturması açısından bu projenin olumlu katkılarına dikkat çekmiştir.[1221]

V. Demokrat Parti İktidarının Sonu, 27 Mayıs Rejimi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi

Türkiye'de çok partili dönem olarak bilinen ve siyasal partiler arasında yoğun bir iktidar mücadelesinin yaşandığı 1950'li yıllar, siyaset ve idare mekanizmasının yeni bir biçim kazanmaya başladığı, dışa açılma ve liberalleşme ile ifade edilebilecek çok yönlü bir değişimi beraberinde getirmiştir. Siyasetin kurumsallaşmaya başladığı bu dönemde, artan nüfus ve büyüyen kentler ile birlikte Türkiye'de toplumun geniş kesimleri iktidara etki etme ve siyasallaşma konusunda kayda değer

---

(July 1-December 31 1957), s.18.

[1219] George S. Harris, "Turkey and the United States", *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974* içinde, (edt.) Kemal H. Karpat, E.J. Brill-Leiden, 1975, s.51.

[1220] George S. Harris, *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971,* American enterprice Institute for Public Policy Research, Washington,1972, s.78.

[1221] Nermin Abadan Unat ile 5 Kasım 2016 tarihinde yapılan NYU Projesi konulu e-posta haberleşmesi.

bir görünürlük kazanmıştır. Bu durum özellikle 1957 seçimleri sonrasında iktidar ve muhalefet partileri arasında giderek bozulan ilişkilerin yol açtığı siyasal ortamda açık bir şekilde gözlenmiştir. Muhalefet partilerinin güç birliği arayışları ve CHP'nin 14. Kurultayı'nda kabul edilen *İlk Hedefler Beyannamesi* karşısında iktidardaki Demokrat Parti, *Vatan Cephesi* adı altında partilileri bir araya getirmek suretiyle muhalefet karşısındaki konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır.[1222] Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yeni bir boyut kazanmış ve Vatan Cephesi'ne üye olan vatandaşların adlarının her gün radyodan okunduğu bu süreç toplumdaki kamplaşmayı iyice körüklemiştir.[1223] Belirtmek gerekir ki, 1957 seçimlerinden sonra muhalefetin Demokrat Parti'ye karşı başlattığı sert muhalefet iktidarı etkili önlemler almaya sevk etmiştir. İktidar çevreleri, CHP'nin başını çektiği yoğun muhalefet atağını devrimci faaliyetler şeklinde değerlendirerek bir terör taktiğiyle karşı karşıya olunduğunu iddia etmiştir.[1224]

Siyasi iklimin büsbütün gerginleştiği bu ortamda Uşak, Çanakkale ve Kayseri'de meydana gelen tatsız olaylar sonucunda iktidar ve muhalefet arasındaki karşılıklı suçlamalar artış göstermiştir.[1225] Muhalefetin şiddetli eleştirileri karşısında Demokrat Parti'nin aldığı önlemlerden biri olarak *Tahkikat Komisyonu*'nun kurulması, muhalefet cephesinden bakıldığında, tek parti diktatörlüğüne gidildiği yönündeki kaygıları arttırmıştır.[1226] Gelişen olayların tartışıldığı TBMM'de benzer bir tablo ortaya çıkmış ve son olarak İsmet İnönü'nün meclisten çıkarılmayla cezalandırılması, İstanbul ve Ankara'daki öğrencilerin sıkıyönetim ilanı ile sonuçlanacak protesto gösterileri düzenlemelerine yol açmıştır.[1227]

Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1946-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde (Der.), Irvin C. Schink-E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, ss.173-243.

1223 Kadri Unat, "Atatürk Sonrası Türkiye", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde (edt.), Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.278. Geniş bilgi için bkz. Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Hayatında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, (t.y.); Yasemin Doğaner, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

Son Posta, 30 Kasım 1957; *Zafer*, 20 Mayıs 1958; *Havadis*, 6 Ağustos 1958; *Zafer*, 22 Eylül 1960. 1958 yılında Irak'ta General Kasım'ı deviren askeri darbenin bu döneme denk gelmesi Türkiye'de de darbe söylentilerini gündeme getirmiş ve iktidar çevrelerinin evhama kapılmalarına yol açmıştır. Bkz. George S. Harris, "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", *MEJ*, Vol.24, No.4, (Autumn 1970), s.447.

1225 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.526; Harris, "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", s.449.

1226 Komisyonun görev, yetkileri ve hukuki boyutu konusunda bkz. Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.323.

1227 Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, c.2, S.4, (Yaz 2009), s.137.

27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun yönetime el koymasıyla sivil siyasetin yerini askeri idarenin alması esasen, çok yönlü bir sorunlar yumağının sonucuydu.[1228] Türkiye'de geçmişten devralınan siyasal kültür ve çeşitli yapısal bozukluklar, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki diyaloğu güçleştirdiği gibi çeşitli tolumsal grupların siyaset kurumuyla sorunlu bir siyasal iletişim geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.[1229] 1950'li yıllar açısından düşünüldüğünde, siyasal kültüre ve toplumsal dinamizme katkı yapan en işlevsel kurum üniversitelerdi. Bu nedenle, Türkiye'de iç siyasetin canlanmaya başladığı II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra üniversite çevresini oluşturan entelektüeller ile iktidar arasında zıtlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1948 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesindeki tasfiyeler bu konunun en açık örneğini oluşturmaktadır.[1230] 1946 yılında üniversitelere özerklik sağlayan yasal düzenlemeden sonra üniversite hocalarına karşı girişilen uygulamalar demokrasiye geçiş yıllarının ruhuna uygun düşmeyen, siyasal iktidarların entelektüel gruba temkinli yaklaşımlarının ilk, ancak son olmayan örneğini teşkil etmiştir.[1231] Demokrat Parti iktidarının özellikle çeşitli yapısal sorunların uç vermeye başladığı 1953 yılından sonra, muhalif çevrelerin başını üniversite hocaları çekmiştir. Bu dönemde DP'li siyasetçiler üniversitenin siyasetten uzak durması gerektiğini savunurken, Turhan Feyzioğlu, Tarık Zafer Tunaya ve Sıddık Sami Onar gibi tanınmış hocalar, üniversitelerin hayatla iç içe olduğu ve sosyal bilimlerde uzmanlaşan hocaların siyasetle içli dışlı olmasının doğallığından dem vurmuşlardır.[1232]

Demokrat Parti ile üniversiteler arasındaki gerçek bölünme, 1950'li yılların başlarında çıkarılan bazı yasalardan sonra gerçekleşmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında çıkarılan 6185[1233] sayılı kanun değişikliğiyle öğretim üyelerinin meslekten çıkarılmaları kolaylaştırılmış, 6422[1234] sayılı yasayla 25 yılını dolduran öğre-

[1228] 27 Mayıs Darbesinin psiko-sosyal arka planını ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, (y.y.), 1999, ss.140-190.

[1229] Bu noktada; Osmanlı merkeziyetçiliğinin Cumhuriyet idaresine bıraktığı en belirgin mirasın, çevreden merkezi idareye doğru yöneltilen herhangi bir muhalif düşüncenin iktidar ideallerine engel teşkil ettiği için engellenmesi eğilimi olduğu belirtilmelidir. Bkz. Cenk Reyhan, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Bıraktığı Siyasal Kültür Mirası", *Toplum ve Bilim*, S.39, (Mart-Nisan 1996), ss.80-94.

[1230] Bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, ss.375-437.

Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Arslan, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", İstanbul *Üniversitesi, Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, S.2, (2002), ss.41-83.

[1232] Arslan, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", s.78.

T.C. Resmi Gazete, S.8469, 22.07.1953.

T.C. Resmi Gazete, S.12973, 25.06.1954.

tim üyelerine zorunlu emeklilik getirilmiş ve 6435[1235] sayılı yasayla da üniversite hocalarının bakanlık emrine alınmaları ile ilgili madde düzenlenmiştir. Anılan düzenlemelerle yasal alt yapısı hazırlanan birtakım icraatlara girişilmiştir. 1954 yılında Bülent Nuri Esen, DP'yi eleştirdiği için 6435 sayılı kanun uyarınca görevinden alınmış, 1 Eylül 1955'te Osman Okyar, Forum'da yazdığı "*Amerikan Yardımlarının Bir Limiti Olmalı*" başlıklı yazısından ve daha önce de değinildiği gibi 1956-1957 akademik açılış töreninde yapmış olduğu konuşmadan dolayı Turhan Feyzioğlu görevden uzaklaştırılmıştır. Öte yandan Yalçın Küçük'ün hak etmiş olduğu profesörlük payesinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir türlü verilmeyişinin nedeni de, eşinin Forum dergisinin imtiyaz sahibi olması şeklinde yorumlanmıştır.[1236] Görüldüğü üzere, 1960'a gelindiğinde Demokrat Parti iktidarı ile Siyasal Bilgiler Fakültesi arasında son derece bunalımlı denilebilecek bir ilişki gelişmiştir. Hatta düşünce düzeyinde olsa da, İktidarın Siyasal Bilgiler Fakültesini yüksekokula dönüştürme, hatta Konya'ya taşıma planları yapmış olması bu konuda bir fikir vermeye yetmektedir.[1237]

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından 1946'ya kadar üniversite öğrencilerinin siyasi konularda seslerini yükseltmelerine rastlanmazken[1238] tek parti döneminin sonundan itibaren öğrenci hareketlerinde bir canlanma görülmüştür.[1239] Ankara ve İstanbul'daki öğrenci gruplarının Demokrat Parti iktidarının uygulamalarına karşı gelişen siyasal muhalefete katılmaları sözü edilen dönemde uluslararası çapta gelişen öğrenci hareketlerinden bağımsız düşünülemez. Zira Japonya ve Endonezya'da hükümetleri radikal kararlar almaya zorlayan üniversite öğrencileri,

T.C. Resmi Gazete, S.8749, 08.07.1954.

Walter Weiker, "Academic Freedom and Problems of Higher Education in Turkey", *MEJ,* Col.16, No.3, (Summer 1962), s.282; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.193.

1237 Baskıcı, 'Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", s.26; *AÜSBFD,* c.37, S.1-2, (1982), ss.17-28.

1238 Bu yıllarda öğrenciler, modernleşmenin dinamik bir öğesi olarak Atatürk devrimleriyle bütünleştikleri için herhangi bir muhalif cereyana kapılmamışlardır. Leslie L. Ross Jr., Noralou P. Roos, Gary R. Field, "Students and Politics in Turkey", *Deadlus,* Vol.97, No.1, Students and Politics (Winter 1968), s.188.

1239 Aslında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde etkili bir öğrenci muhalefetinden bahsetmek mümkündür. Bu yıllarda medrese öğrencilerinin (softa) ıslahatlara karşı rahatszlıklarını çeşitli yollarla dile getirmeleri, 10 Mayıs 1876 yılında başlayan öğrenci muhalefeti sonucunda Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yerini Müterci Mehmet Rüştü Paşa'ya bırakması ve askeri öğrencilerin Meşrutiyet'in ilanı için giriştikleri faaliyetler sözü edilen dönemin öne çıkan gelişmelerindendir. Bkz. Temuçin Faik Ertan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasi'si)" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* c.12, S.1-2, (Eylül 1995), s.140. ayrıca bkz. Nermin Abadan Unat, "Values and Political Behavior of Turkish Youth", *Turkish Yearbook of International Relations,* 1963 (Ankara 1965), ss.81-102.

1960'ların etkin politik özneleri olmuşlardır.[1240] Türkiye'de bu dönemde öğrencileri harekete geçiren temel saik, 1958 yılında üniversite öğrencilerinin tutumlarını ölçen bir araştırmanın da ortaya koymuş olduğu üzere, iç siyasal gelişmelerle ilgilenme oranının azımsanmayacak bir düzeyde oluşudur.[1241] Öte yandan özellikle Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin milliyetçi bir çizgide olmaları dönemin öğrenci gruplarına egemen olan sağ duruştan kaynaklanmaktaydı.[1242] Tunçay'ın da işaret ettiği gibi, Mülkiyeli öğrencilerin Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesini basarak Dekan Aziz Kansu'yu istifaya zorlamaları bu duruma örnek olarak verilebilir.[1243]

Siyasetçilerin üniversite gençliğiyle kurdukları ilişki çoğu zaman konjonktürel bir zeminde ilerlemiştir. Toplumsal bir baskı grubu olarak üniversite gençliğinin politikacılar üzerindeki etkisi bilindiğinden, iktidar ya da muhalefet pozisyonunda bulunan siyasi partilerin bu gruba karşı geliştirdikleri tutumda farklılıklar gözlenmesi doğal bir durumdur. CHP'nin henüz iktidarını kaybetmediği 1950 seçimleri öncesinde, İsmet İnönü Taksim'deki seçim mitinginde yapmış olduğu konuşmada gençliğin siyasete alet olmasına karşı olduğunu belirtirken[1244] DP'li siyasetçiler ise bu konudaki sessizliklerini 27 Mayıs öncesinde ortaya çıkan öğrenci olaylarına kadar korumuşlardır.[1245]

[1240] ,Joseph S. Roucek, "The Political Role of Students in Underdeveloped Countries", *Comparative Education,* Vol.3, No.2, (Mar., 1967), s.115.

[1241] Herbert H. Hyman, Arif Payaslıoğlu, Frederick W. Frey, "The Values of Turkish College Youth", *The Public Opinion Quarterly*, Vol.22, No.3, Special Issue on Attitude Research in Modernizing Areas (Autumn 1958), s.283.

[1242] II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'da giderek yükselen milliyetçilik cereyanı ve faşist düşüncenin Türkiye üzerindeki kaçınılmaz etkileri, üniversite öğrencilerinin siyasal yönelimlerini belirleyen önemli unsurlardan biridir. 1939 yılının Şubat ayında Siyasal Bilgiler Fakültesinden 40 öğrencinin davet üzerine Nazi Almanyası'na düzenledikleri gezi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.182.

[1243] Tunçay, Siyasal Bilgiler Fakültesindeki milliyetçi havanın Turhan Feyzioğlu ve Bedri Gürsoy'un Fakültede görev almasıyla kaybolmaya başladığını zikretmektedir. Okay Bensoy, "Mülkiye Tarihi Türkiye Tarihidir: Mete Tunçay'la söyleşi", https://www.academia.edu/1123411/Mete_Tun%C3%A7ayla_S%C3%B6yle%C5%9Fi_M%C3%BClkiye_Tarihi_T%C3%BCrkiye_Tarihidir Erişim: 12.11.2016. Ayrıca bkz. M. Şevket Doğan, *Mülkiye Anıları,* Birlik Matbaası, Ankara, 2003, s.20.

[1244] İnönü, konuşmasında şu sözleri ifade etmiştir: "*Masum üniversite talebesinin büyük kütlesi içine girmek fırsatını bulmuş olan politikacılar, üniversite talebesi adına memlekette ehemmiyetli bir mesele ortaya çıkarmışlardır. Biz, seçimden sonra bu meseleyi ciddîyetle ele alacağız. Muhtelif üniversitelerimizde ve muhtelif vesilelerle, 4 seneden beri vukua gelen elemli ve hüzünlü hâdiseleri zikretmiyeceğim. Fakat haber vereyim ki, aile babalarının göz nuru ve memleketin istikbali ve dayancı olan gençlerimizin içinden, ufak bir kısmının olsun, tahrik politikacılarının insafsızlığına kurban olmasına kayıtsız kalmıyacağız.*" İlhan Turan, İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s.259.

[1245] Joseph S. Szyliowicz, "Students and Politics in Turkey", *MES,* Vol.6, No. 2, (1970 1970), s.159.

1950'lerin ortalarından itibaren iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi tansiyonun yükselmesi üniversite gençliğini de harekete geçirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Turhan Feyzioğlu'nun bakanlık emrine alınmasından sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri dersleri boykot etmişler ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a iletilmek üzere 221 imza toplamışlardır. Bu olay iktidar ile üniversite gençliği arasındaki ilişkinin kırılmasında bir dönüm noktasıydı.[1246] Siyasi iklimin giderek sertleşmeye başladığı bu yıllarda üniversite gençliğinin de DP iktidarına yaklaşımında tepkili bir hava hâkim olmuştur. Szyliowicz'in belirttiğine göre; ekonomik ortamın kötüleşmesiyle sabit maaşlı grupların gelirlerinde ve yaşam standartlarındaki düşüş, mezun olduktan sonra kamu hizmetinde görev alacak olan Mülkiyeli öğrencilerin tepkisini besleyen olgulardan biriydi.[1247]

Daha önce de bahsedildiği gibi TBMM'de Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ile ilgili kanunun görüşülmesinden sonra 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi öğrencileri Beyazıt Meydanı'nda gösteri düzenlemişlerdir. Polisin müdahalesi esnasında Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar ve Dekan Vekili Profesör Sulhi Dönmezer'in tartaklanması olayların daha da büyümesine yol açmıştır.[1248] Protestocuların dağıtılması esnasında ateşli silahlar kullanılması ve bir öğrencinin ölmesi üzerine Ankara ve İstanbul için sıkıyönetim kararı alınmıştır.[1249] 28 Nisan günü gerçekleşen olaylar ile 27 Mayıs Darbesi arasındaki süreçte çeşitli hadiseler yaşanmıştır. Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Sabah ve Dünya gazetelerinin çeşitli bahanelerle kapatılmaları gibi girişimler, iktidarın gelişmeler karşısında sert bir tutum benimsediğini göstermiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada, İstanbul'daki olayların hemen ertesi günü Ankara'da Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakülteleri öğrencileri büyük çaplı protesto eylemlerini başlatmışlardır.[1250] İlk olarak Hukuk Fakültesinde başlayıp daha sonra da SBF öğrencilerinin dâhil olduğu protesto gösterisi, Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün komuta ettiği

1246 Türker Alkan, "150 Yıllık Bir Çınar", *Radikal*, 05.12.2009.

Joseph S. Szyliowicz, *A Political Analysis of Student Activism: The Turkish Case*, Sage Publications, London, 1972, s.48.

1248 Walter F. Weiker, *The Turkish Revolution 1960-61, Aspects of Military Politics*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1968, s.8-10.

1249 Seçil Karal Akgün, *27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s.89; Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.245; Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.4, (1945-1971)*, Rey Yayınları, (t.y.), (y.y.), s.351; Şevkek Süreyya Aydemir, *Menderesi'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.367.

1250 Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."*, (haz.) Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.599; Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.246; Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s.209; *BCA, Fon No: 10.09.124.389.1-29.*

askerler ve atlı polis birliklerinin devreye girmesiyle hükümet karşıtı sloganların atıldığı bir eyleme dönüşmüştür.[1251] Eylemci öğrencilerin güvenlik birimlerinin ihtarlarına rağmen dağılmayıp Fakültenin içinde barikatlar kurmaları üzerine Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç emrindeki askerlere güç kullanma emri vermiştir. Birçok öğrencinin gözaltına alınmaları esnasında yaralandığı bu olayın en önemli tarafı askerlerin piyade tüfekleriyle SBF binasına doğru ateş etmeleriydi.[1252] SBF'deki olaylar esnasında gözaltına alınıp Sıkıyönetim Komutanlığı'na götürülen öğrenciler, ifadelerinde İstanbul'daki gösteriler sırasında arkadaşlarının (Turan Emeksiz) öldürülmesini protesto etmek için toplandıklarını, Namık Argüç'ün konuşması üzerine de slogan atmaya başladıklarını aktarmışlardır.[1253] Askerlerin müdahalesiyle birlikte bazı öğrencilerin yaralandıkları ve ambulanslarla hastanelere götürüldükleri ifadelere yansıyan ayrıntılar arasında yer almıştır.[1254] İfade veren öğrencilerin hemen hemen tamamının üzerinde durdukları en çarpıcı ayrıntı Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün küfür içerikli uyarılarıyla öğrencileri kışkırttığı şeklinde olmuştur.[1255] Olaylar esnasında görevli olan itfaiye erleri, ifadelerinde SBF'li öğrencilerin itfaiye hortumlarını keserek, zaman zaman polis ve askerlere taşla karşılık verdiklerini belirtmişlerdir.[1256]

İstanbul ve Ankara'da başlayan öğrenci eylemlerinde hocaların yönlendirici bir rol oynadığı konusunda yaygın bir görüş hâkimdir. Weiker'a göre, Nisan ayındaki olaylarda hocalar, öğrencilere moral destek vermişlerdir.[1257] Ayrıca olayların başlamasından bir süre önce derslerde genellikle özgürlük ve anayasa hukuku üzerine konferanslar verilmiştir.[1258] Sıkıyönetim Mahkemesi'nde ifade veren Hukuk Fakültesi hocalarından Profesör Akif Erginay, olayların yaşandığı gün Coşkun

Altan Öymen *Ve İhtilal,* Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.682.

Bkz. Serdar Şahinkaya, "29 Nisan 1960'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Adım Adım 27 Mayıs", *Mülkiye,* c.34, s.267, (2010), s.105. SBF'de cereyan eden bu olayların geniş bir anlatımı için bkz. Yavuz, *Anılarım,* ss.82-86; Öymen *Ve İhtilal,* ss.682-685; Rıfkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960),* Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998, ss.642-644; Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2987, s.147.

[1253] BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.15.

BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.4.

BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.11; BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.29. Namık Argüç'ün; "*Ben Kore'de savaştım. Hepinizi kurşuna dizerim*" gibi tehdit içerikli sözleri öğrencilerin hükümet aleyhine sert sloganlar atmalarına yol açmıştır. BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.35.

[1256] BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.22.

Olayarla ilgili Emniyetin hazırladığı raporda; SBF'li hocaların öğrencileri; "Bugün talebe dersi dinleyemez. İstanbul hadisesi hepimizi üzdü. Birbirimizi görmemiş olalım ve derslere de girmeyelim" sözleriyle yönlendirdiklerine yer verilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bu sözler hiçbir şekilde doğrulanamamıştır. BCA, Fon No: *10.09.124.389.1,* s.70.

[1258] Szyliowicz, *A Political Analysis of Student Activism: The Turkish Case, s.49; Weiker, The Turkish Revolution 1960-61, Aspects of Military Politics,* s.15; Weiker, "Academic Freedom and Problems of Higher Education in Turkey", s.284.

Üçok ve SBF Dekanı Fehmi Yavuz gibi hocaların öğrenciler ile güvenlik güçleri arasındaki tansiyonu düşürmeye çalıştıklarını aktarmıştır.[1259]

12 Mayıs 1960 günü toplanan Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörler Kurulu'nda alınan karar gereğince, olayların yaşandığı gün polisin açtığı ateş sonucunda okulun büyük bir hasara uğradığı belirtilmiş ve bu olay protesto edilerek karar üniversite senatosuna sunulmuştur.[1260]

Demokrat Parti idaresinin askeri müdahaleyle sona ermesi, gençler, üniversite çevreleri ve aydınlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Alpaslan Işıklı, yeni dönemi şu sözlerle ifade etmiştir: *"27 Mayıs'ı izleyen günlerde gençliğin itibarı, belki ancak Atatürk döneminde olduğu kadar yükseklerdeydi. Ülkeyi yönetenlerle, ihtilalin önde gelen komutanlarıyla rahatça konuşup görüşlerimizi aktarabilirdik."*[1261] Işıklı'nın tarif ettiği bu memnuniyet, üniversitelerden 147 hocanın uzaklaştırılmasıyla yerini kısa süreli bir hayal kırıklığına bırakmıştır.[1262] Kayalı'nın bir çelişki olarak vurguladığı[1263] ve yakın tarihte 147'ler olarak anılan bu grubun üyeleri Milli Birlik Komitesi tarafından gerekçe gösterilmeden görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu olayı 1980 Darbesi'nin bir uygulaması olan 1402'liklerle kıyaslayan Işıklı görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

> 1402'liklerden farklı olarak, 147'liklerin hepsine emekli aylığı bağlndı; bir süre maaşlarını almaya devam ettiler; ayrıca kabul edenlere onurlarıyla mütenasip başka görevler verildi. Örneğin Fadıl Hakkı Sur Hoca, Strasburg'da Avrupa Konseyi nezdinde Türkiye'yi temsille görevlendirildi. Esasen kısa bir süre sonra Gürsel Paşa hata yaptıklarını açıkladı ve çok geçmeden 147'likler görevlerine dönebildiler.[1264]

Benzer görüşleri paylaşan Taner Timur da yükseköğretim kurumlarının 1960'tan sonra en itibarlı dönemlerini yaşadıklarını vurgulayarak 147'ler olayının bu gerçeği değiştirmediğini belirtmiştir.[1265] Ancak bu yaklaşımın bazı şüpheleri gideremediğinden hareketle, bu olay karşısında bir entelektüel dayanışmasının neden ortaya çıkmadığı sorumuzu yönelttiğimiz Taner Timur şu değerlendirmeyi yapmıştır:

[1259] BCA, Fon No: *10.09.124.389.1-30.* Coşkun Üçok da benzer bir ifade vermiştiştir. BCA, Fon No: *10.09.124.389.1-44.*

[1260] BCA, Fon No: *10.09.124.389.1-1;* AÜSBFDA, *Profesörler Kurulu Toplantısı, Nu:227.*

[1261] Alpaslan Işıklı, *Gün Doğmadan*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, s.35.

[1262] Weiker, "Academic Freedom and Problems of Higher Education in Turkey", s.284.

[1263] Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.64.

[1264] Işıklı, *a.g.e.,* s.36.

Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler,* s.234.

> (...) Bu sırada Fakültede Anayasa Komisyonu'nun çalışmaları da devam ediyordu. MBK da artık bu çalışmalara olumlu bakmaya başlamıştı, hatta yeni kurulan Hükümetten bazı bakanlar ve MBK üyeleri de toplantılara katılıyorlardı. Bunlardan Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç ve Albay Ekrem Acuner'i hatırlıyorum. Ne var ki bu arada MBK üyeleri de aralarında ikiye bölünmüş ve o sırada egemen olan grup çok gürültü koparacak bazı "reformlar" yapmaya başlamıştı Üniversiteden sorgusuz sualsiz 147 öğretim üyesinin atılması bunların en talihsizi oldu; zaten bundan sonra da MBK'nın "reform" şevki kırıldı. Bu meslektaşlarımızın mesleğine neden son verildiğini anlamaya imkân yoktu; bu nedenle ilk Anayasa Komisyonu toplantısına gelen, adını şu anda hatırlamadığım bir yarbayın etrafını hemen kuşattık. O da rahatsızdı ve suçlayıcı sorularımız karşısında sonunda öfkelendi: Bakın, dedi, biz bu hocaları tanımayız; bunları bize sizin meslektaşlarınız tanıttı; listeler hazırladı, bize verdiler; biz de bu listeleri birbiriyle karşılaştırdık, tartıştık ve sonunda da kararımızı verdik. Anlaşılan adi akademik çekişme ve kıskançlıklar muhbirliğe dönüşmüş ve saf MBK üyeleri tarafından 'reform' adı altında ilan edilmişti.[1266]

Ordunun yönetime el koymasından sonra üniversite hocaları yeni bir anayasa yazılması, Devlet Planlama Teşkilatının kuruluş esasının belirlenmesi ve diğer işler için görevlendirilmişledir.[1267] Nermin Abadan Unat'ın da vurguladığı gibi, SBF en önemli rolünü 1961 Anayasasının hazırlanmasında oynamıştır.[1268] Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü bünyesinde yapılan anayasa çalışmalarına Tahsin Bekir Balta, Yavuz Abadan, Süheyp Derbil, Kemal Galip Balkar, Arif T. Payaslıoğlu, Cemal Mıhçıoğlu, İbrahim Yasa, Bülent Daver, Şeref Gözübüyük, Necat Erder, Türkkaya Ataöv, Cemal Aygen, Taner Timur ve Özer Ozankaya gibi isimler katılmıştır. SBF'li hocalardan oluşan komisyonun çalışmaları sonucunda beş bölümden oluşan anayasa tasarısı tamamlanarak 15 Kasım 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi'ne sunulmuştur.[1269]

Prof. Dr. Taner Timur ile 20 Kasım 2016 tarihinde internet ortamında yapılan *27 Mayıs ve Mülkiye* konulu görüşme.

1267 Weiker, "Academic Freedom and Problems of Higher Education in Turkey", s.284.

1268 Prof. Dr. Nermin Abadan Unat ile 5 Kasım 2016 tarihinde yapılan NYU Projesi konulu e-posta haberleşmesi.

1269 *Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü,* AÜSBF Yayınları, Nu:116-98, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960, s.IV. Yeni anayasanın hazırlanma süreci ve Siyasal Bilgiler Fakültesinin bu çalışmalardak rolü için bkz. İsmet Giritli, "Some Aspects of the New Turkish Constitution", *MEJ,* vol.16, No. 1, (Winter 1962), ss.1-17. Siyasal Bilgiler Fakültesinde anayasa çalışmaları için 23 Ekim- 24 Aralık 1960 tarihleri arasında toplam 4 oturum gerçekleşmiştir. Bkz. Nermin Abadan Unat, "*1960 SBF Anayasa Seminerlerinde Beliren Esas Düşünceler*", *AÜSBFD,* c.17, S.2, (1962), ss.251-280.

Askeri müdahalenin ardından, yeni siyasi partilerin kurulduğu ve seçimlerin yenilendiği bu yeni dönemde köklü yapısal reformlara girişilmiştir. Bu süreçte Siyasal Bilgier Fakültesinin tecrübelerinden sık sık yararlanma yoluna gidilmiştir. 12 Mart 1963 tarihinde Dışişleri Bakanlığı tarafından SBF Dekanlığına yazılan bir yazıda; "*Kanun Yoluyla Dünya Sulhûnü Koruma Konferansı*"na gönderilmek üzere Fakülteden iki hukukçunun seçilerek Türkiye'yi temsilen Atina'ya gönderilmesi istenmiştir.[1270] Aynı tarihlerde 275 sayılı T*oplu İş sözleşmesi*, *Grev ve Lokavt Kanunu*'nun 36. maddesi gereğince kurulacak Yüksek Hakem Kurulu'nun esas ve yedek üyelerinin seçimi için SBF'li hocaların Hukuk Fakültesinde 30 Eylül 1963 tarihinde hazır bulunmaları istenmiştir.[1271]

Türkiye'de iktidarın denetlenmesi için kurulan ilk mekanizmalardan biri olan Anayasa Mahkemesi konusunda da Siyasal Bilgiler Fakültesinde bir araştırma yapılması istenmiştir. İdari İlimler Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, Anayasa Mahkemesi konusunda, belli başlı sistemler hakkında yazılmış eserlerin ve tipik kararların tercümesini ihtiva etmek üzere hemen bir kitap yayınlanmasının uygun olacağını belirtmiştir.[1272] İdari İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun almış olduğu kararda; "*Anayasa Mahkemesi hakkında mukayeseli bir etüdün yayınlanmasının, memlekemizde tamamiyle yeni olan bu müessese hakkında ilgililere ilmi bir kaynak sağama bakımından zaruri olduğu kanaatında bulunan kurulumuz...* ifadelerinden de anlaşıldığı gibi siyasi karar alıcıların yararlanacakları bir eserin Türkçeye kazandırılması istenmiştir. Alınan karar gereğince, Max Planck Enstitüsünün 1961 yılının Temmuz ayında tertiplediği milletlerarası kolokyumun yayınlanmak üzere bulunan raporlarının gerekli olan kısımları tercüme edilecek, yeni Anayasa Mahkemesi konusunun ve ilgili anayasa hâkimlerinin aydınlatıcı bir incelemesi yapılarak yayınlanacaktır.[1273] Öte yandan İçişleri Bakanlığı tarafından 26 Nisan 1962 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesine gönderilen bir resmi yazıda; *Siyasi Partilerin Uyacakları Esasları Düzenleyecek Kanun Tasarısı* hakkında SBF'nin görüş, düşünce ve mütalaası istenmiştir.[1274] Bunun üzerine Dekan Bedri Gürsoy, Tahsin Bekir Balta, Yavuz Abadan, Bahri Savcı, Turan Güneş, Şeref Gözübüyük, Şerif Mardin ve Taner Timur gibi isimlere bu isteği tebliğ ederek çalışmalara başlanması talimatını vermiştir.[1275]

AÜSBFDA, *3645.*
AÜSBFDA, *41-41/1040.*
AÜSBFDA, *500/11-60.*
AÜSBFDA, *500/11-60.*
AÜSBFDA, *44789/329.*
AÜSBFDA, *44789/329.*

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra oluşturulan hükümette görev alanlar arasında Mülkiyeli profesörlerden bazı isimler de yer almıştır. Uzman oldukları konularda bakanlık görevi verilenlerden Prof. Dr. Fehmi Yavuz Milli Eğitim, Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Güvenlik ve Prof. Dr. Reşat Aktan ise Tarım Bakanlığına getirilmişlerdir.[1276]

[1276] İsmail Beşikçi, "Mülkiye, Mülkiyelilik Üzerine Anılar, Düşünceler", *Mülkiye,* c.38, S.265, (2009), s.132.

SONUÇ

Tarihçi İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* adlı eserinde, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi bir devlet tipine geçiş süreci yaşadığını belirterek aynı dönemde devlet bürokrasisinin iş hacminde görülen muazzam büyümenin nitelikli bir memur kadrosunu gerektirdiğini vurgulamıştır. Devlet yönetiminde çağdaş zihniyete dayalı yeni bir profesyonellik arayışı, Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşuna giden süreci en iyi şekilde tanımlamaktadır. Tanzimat dönemi reformlarından bağımsız sayamayacağımız bu gelişme, Weber'in deyimiyle *yasal-ussal* idare anlayışının Osmanlı Devleti'nde benimsenmeye başladığı döneme denk gelmiştir. Osmanlı merkez ve taşra idaresinde görevlendirilen yöneticilerin patrimonyal ilkelere göre hareket etmeleri Tanzimat reformlarının uygulanmasının önündeki büyük engellerden biriydi. İdari reformların uygulanması ve modern/merkeziyetçi bir devlet formuna geçilebilmesi için kalemlerde yetişen personelden istenen verim alınamayınca batılı usullerle yetişen bir memur kadrosu yaratılmaya çalışılmıştır. Bu tarihsel gerçeklikler, tıpkı modern askeri okulların kuruluşunda olduğu gibi, devlet memuru yetiştiren bir kurum olarak tasarlanan Mekteb-i Mülkiyenin de kuruluşunu hazırlamıştır.

Mekteb-i Mülkiye, kuruluşunun ilk yıllarında kendine ait bir binaya kavuşma olanağından yoksun kalmıştır. Bu dönemde okulun sık sık bina değiştirmesi ve yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla oldukça sık aralıklarla tadilat geçirmesine, okul yönetimi tarafından istenen tahsisatın ilgili birimlerce genellikle kısılması da eklenince bir modernleşme projesi olarak görülen merkezileşme politikası noktasında Mekteb-i Mülkiyenin öneminin gerektiği kadar anlaşıldığını söyleyebilmek oldukça güçtür. Bu nedenle okulun gerçek kimliğine II. Abdülhamid döneminde kavuştuğu kolaylıkla ileri sürülebilir.

Tanzimat dönemi devlet adamlarının vasıflı devlet memuru yetiştirme politikası II. Abdülhamid döneminde de olduğu gibi devam ettirilmiştir. Ancak bu dönemde Mekteb-i Mülkiyeye yüklenen sorumluluk salt nitelikli memur yetiştirme amacından ziyade, padişaha sadık bir memur grubu yetiştirme hevesi daha baskındır. Padişaha bağlılık ve Hamidiye rejiminin icaplarını yerine getirmeye hazır bir entelektüel kitlenin yaratılması için başvurulan yöntemler ve çeşitli semboller Mekteb-i Mülkiyede de varlığını göstermiştir. Padişahın doğum günlerinde diğer okullarda olduğu gibi Mülkiyede de mevlid okutulması, her

öğretim yılı sonunda dereceye giren öğrencilerin Padişahın huzuruna çıkarılması, bazı merasimlerde öğrencilerin *"Padişahım çok yaşa!"* lafzını tekrar etmelerinin istenmesi ve bunun gibi örnekler Mekteb-i Mülkiyenin anılan dönemdeki rolünü ortaya koymaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde Mekteb-i Mülkiyenin entelektüel yaşamda önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Siyasi tarih, etnoğrafya, iktisat ve kamu yönetimi gibi disiplinlerin Osmanlı Devleti'nde ilk kez Mekteb-i Mülkiyede okutulması, hatta bu alanlarda yazılan ilk ders kitaplarının Mülkiyeli hocaların imzasını taşıması Mülkiyenin bilimsel düzeyde azımsanmayacak bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, eğitim kurumlarının faaliyette oldukları dönemin temel karakterinden izler taşıdığı gerçeği, Mekteb-i Mülkiye örneğinde yakından gözlenmiştir. II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde takip edilen iç ve dış politikadaki temel yönelimler, Mekteb-i Mülkiyede öğrenci profili ve ders programlarının belirlenmesinde önemli ölçüde etki etmiştir. II. Abdülhamid'in İslamcılık siyaseti Mekteb-i Mülkiyede okuyan Arap kökenli öğrencilerin sayısında ciddi bir artış şeklinde zuhur ederken, II. Abdülhamid'in İslamcı tonlardaki eğitim politikası ile ders programları yeniden şekillenmiş ve Mülkiyede bu dönemde bir ilahiyat okulunu anımsatan müfredat programları uygulanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ise Osmanlıcı ve İslamcı söylemlerin cılız hale gelmesi, Rumeli vilayetlerinden gelen çok sayıda öğrencinin Mülkiyeye kayıt yaptırması sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Mekteb-i Mülkiye siyasal güç merkezinin değişimine göre yeni bir pozisyon alırken her zaman için önemini devam ettirmiştir. Başka bir ifadeyle siyasal iktidarlar, tahayyül ettikleri yönetim anlayışı ve idare pratiklerini hayata geçirebilmek için ihtiyaç duydukları insan unsurunu Mülkiye Mektebi sayesinde elde edebileceklerini bildiklerinden, bu okul her dönem ilgi odağı olmuştur.

Mekteb-i Mülkiye, Cumhuriyet ilan edildikten sonra bir süre İstanbul'da faaliyet göstermeye devam etmiş ve 1936 yılında da Ankara'ya taşınmıştır. Devletin başkentinin Ankara'ya taşınmasıyla birlikte İmparatorluğu anımsatan tarihsel aidiyet geride bırakılarak yeni bir başlangıç yapılmak istenmiştir. Esasında, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin rekabetine sahne olan Milli Mücadele döneminde Mekteb-i Mülkiye, öğrenci ve hocalarıyla birlikte Ankara yanlısı bir tutum ortaya koymuştur. Ancak buna rağmen, siyasi ve askeri bürokrasiyi kontrol altında tutmak isteyen Cumhuriyet yöneticileri Mekteb-i Mülkiye ve Harbiyeyi aynı yıl Ankara'ya taşımışlardır. Bu nedenle Mülkiyenin Ankara'ya taşınması basit anlamda bir eğitim kurumunun yer değiştirmesinden ziyade, rejim değişikliğinin ardından

hayata geçirilen siyasal ve toplumsal değişimin dayanacağı entelektüel kadro ve bilimsel üretim mekanizmasına sahip olmak şeklinde değerlendirilmelidir.

Mekteb-i Mülkiye, Ankara'ya taşınmasıyla kendine ait modern bir binaya sahip olma şansını elde etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Mekteb-i Mülkiyenin eğitim kadrosuna bakıldığında, genellikle üst düzey resmi görevlerde bulunan uzmanların bu okulda ders verdikleri gözlenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, cumhuriyet rejiminin gereklerine uygun hareket eden bir eğitim kadrosunun oluşturulmaya çalışıldığıdır. Mekteb-i Mülkiyenin bu yıllarda gerek eğitim kadrosunda gerekse de öğrenci profilinde etnik çeşitliliğin İmparatorluk geçmişine nazaran son derece homojen oluşu, ulus-devlet yapısı ile ilgili bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca, Lozan Antlaşması'ndan sonra uygulanan nüfus mübadelesi ve I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan Ermeni olayları neticesinde giderek homojen hale gelen Anadolu nüfusunun bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Atatürk döneminde Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin sosyolojik arka planına bakıldığında taşradan gelenlerin oranında geçmiş dönemlere nazaran belirgin bir artış gözlenmiştir. İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde doğup büyüyen Mülkiyeli öğrencilerin sayısı her dönemde fazla olmasına karşın, Atatürk döneminde benimsenen Halkçılık ilkesinin taşradaki yansımaları sonucunda Mekteb-i Mülkiyeye taşra birimlerinden gelen öğrenci sayısında artış yaşanmıştır. Bu yıllarda taşradaki eğitim olanaklarının arttırılması ve yurttaşların eşitliğini gözeten Cumhuriyet yönetimi bu imkânı sağlayan önemli etkenlerdendir. Öte yandan, bu dönemde Mülkiyede öğrenim gören Mülkiyeli öğrencilerin baba meslekleri de önemli bir çeşitlilik arz etmektedir. Memur, çiftçi, din adamı, tüccar, bürokrat ve asker olarak sınıflandırılan baba mesleklerinde önemli oranda farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Atatürk'ün isteğiyle önce Siyasal Bilgiler Okulu, daha sonraki süreçte Ankara Üniversitesine bağlanmasıyla da Siyasal Bilgiler Fakültesi adını alan okulun II. Dünya Savaşı yıllarında, diğer kurumlarda olduğu gibi büyük zorluklar yaşanmıştır. Dekanlık Arşivi'ndeki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla okulun yatılı öğrencilerinin yaşam koşullarında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Seferberlik koşulları ve savaş ekonomisi uygulamalarının bütün ağırlığıyla ülkeyi kasıp kavurduğu bu dönemin Siyasal Bilgiler Fakültesi üzerinde de ağır etkileri olmuştur. Gerek gıda temini noktasında gerekse de malzeme alımında büyük zorlukların yaşanmasıyla II. Dünya Savaşı yılları Mülkiye Mektebi için durağan ve zorluklarla geçen yıllar olmuştur.

Türkiye'nin 1950'li yıllarda siyasal alanda yaşadığı liberalleşme süreci, yapısal reformların da gündeme geldiği oldukça hareketli bir dönem olmuştur. Dün-

ya genelinde yönetimde kanunilik ve demokrasi hareketinin Türkiye'de bilimsel eserlere konu olması Siyasal Bilgiler Fakültesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu dönemde SBF hocaları tarafından çıkarılan bilimsel dergi ve neşredilen diğer eserler bilimsel birikime azımsanmayacak bir katkı yapmıştır. Öte yandan, Türkiye ve ABD arasında bu dönemde görülen askeri ittifak ilişkisi başka alanlarda da Amerikan etkisini ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Türkiye'de Fransız ekolünün etkisi altında gelişen amme idaresi anlayışı ve hukuk ağırlıklı yönetim geleneği bu dönemde yerini işletme mantığına dayalı bir idare eğilimine bırakmıştır. Büyük ölçüde Amerikan etkisi altında görülen bu değişim için öncelikle Siyasal Bilgiler Fakültesinin ders programları değiştirilerek bu okul bünyesinde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünün kurulması yoluna gidilmiştir. Birleşmiş Milletler ve ABD'ye bağlı çeşitli alt kuruluşlar eliyle teknik yardım başlığı altında girişilen işbirliğine dayalı faaliyetlerde Siyasal Bilgiler Fakültesi ön planda olmuştur.

1954 yılında New York Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arasında imzalanan Teknik Yardım Antlaşması ile Türkiye'de idarenin yeni bir anlayış doğrultusunda dönüştürülmesine çalışılmıştır. 1959'a kadar süren proje kapsamında yürütülen faaliyetler SBF'deki eğitimin kalitesini artırmakla kalmamış, SBF'nin çeşitli bölümlerinde takip edilen müfredatın geliştirilmesi ve okul kütüphanesinin güçlendirilmesi sağlanmış ve en önemlisi de SBF'li hocaların Amerika'da araştırma yapmaları bu sayede mümkün olmuştur.

New York Üniversitesi ile imzalanan bu proje, esasında Türkiye'deki bazı yapısal kurumlarda Amerika'nın eğilimleri doğrultusunda bir dönüşüm gerçekleştirilmek istenmiştir. Kamu yönetimi anlayışının kıta Avrupası etkisinden arındırılması, kütüphanecilikte yeni sınıflama sistemine geçilmesi, ulusal klavyenin geliştirilmesi, muhasebe, işletme ve siyaset bilimi disiplinlerinin üniversitelerde yaygınlaştırılması gibi son derece geniş bir alandaki değişimin gerçekleştirilmesi için ABD'li uzmanlar Türkiye'de yoğun bir çalışma temposu sergilemişlerdir. Siyasal Bilgiler Fakültesi ile New York Üniversitesi arasında imzalanan bu işbirliği antlaşması, iki eğitim kurumu arasında imzalanan bir eğitim antlaşmasından ziyade iki devletin karşılıklı olarak sorumluluklar üstlendiği bir diplomatik gelişme olarak algılanmıştır. Proje bütçesinin iki devlet tarafından karşılanması ve proje ile ilgili önemli kararların alınmasında bakanlıkların devreye girmesi bu durumu açıklamaktadır. NYU hocalarının SBF'deki faaliyetleri dışında, bazı bakanlıkların isteği doğrultusunda bu hocalara konferans verdirilmesi ve değişik tarihlerde üç defa kaymakamlar toplantılarının düzenlenmesi NYU projesine yönelik temel beklentileri ortaya koymaktadır.

New York Üniversitesine mensup profesörler SBF'de önemli çalışmalar yapmışlardır. Denilebilir ki, NYU hocalarının telif ettikleri eserler bazı bilim dallarının Türkiye'de kök salmasının önünü açmıştır. Döneme tanıklık etmiş olan Mülkiyeli hocaların da bu yoruma koşut değerlendirmeleri hesaba katıldığında, NYU projesi Soğuk Savaş'ın rekabet araçlarından biri olan teknik yardım antlaşmalarından öte bir anlam taşımaktadır. Her şeyden önce, SBF'nin dışa açılma anlamında yabancı üniversitelerle işbirliği imkânını arttırması ilk olarak bu proje sayesinde mümkün olmuştur. Bunun yanı sıra, SBF'nin günümüzde uygulanan eğitim müfredatının yine bu antlaşma ile şekillenmeye başladığı da bilinen bir gerçektir. Her ne kadar mali, idari ve siyasi şubeler şeklindeki ayrımlamaya gidilmesi 1913 yılı gibi erken bir tarihte gerçekleşmişse de bu bölümlerin sınırlarının belirlenmesinde ve mütemadiyen yeni disiplinlerle genişletilmesinde NYU Grubunun müfredat çalışmalarının önemli katkısı olmuştur.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

I. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlık Arşivi (*AÜSBFDA*)

Profesörler Kurulu Tutanakları

Yönetim Kurulu Kararları

Genel Kurul Tutanakları

II. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci İşleri Arşivi (*AÜSBFÖİA*)

Öğrenci Dosyaları (1936-1945)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu

Kararlar Daire Başkanlığı Kataloğu

Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

Yassıada Mahkemesi Kararları Kataloğu

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubi Kalemi

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi

Mütenevvi Maruzat Kalemi

Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri

İrade - Meclis-i Vâlâ

Sadâret Defterleri-Vilâyât Gelen

İrade - Meclis-i Mahsus

İrade Kanun ve Nizamat

İrade Maârif

Maârif Nezâreti Maruzâtı

İrade Şehremaneti

Yıldız Perakende Evrakı Serkûrenalık Evrakı

Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı

V. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2-b,91, 2-357.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2-b,91, 2-356.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VIII-2-c, 92, 1-541.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VIII-2-c, 92, 1-540

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VIII-2-c, 92, 8-57.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VIII-2-c, 92, 8-56.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, V-2, 79-29, 1-384

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2, 89, 1, 1-433.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2, 89, 1, 1-432.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2-b, 91, 1-96.

VI. TBMM Arşivi

TBMM Kanunlar Müdürlüğü, 1/152, Nu: 2777.

VII. T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Arşivi

06 Mil yz, Bel 104, DN:1/9.

VIII. (İngiliz Milli Arşivi) The National Archieves/Kew Garden

Public Record Office (PRO), BW 61/27, L94/12.

Foreign Office (FO), 371/112935, United Nations Technical Activities in Turkey, 12 July 1954.

IX. New York University Archieve (NYUA)

New York Üniversity Archieves (NYUA), Armsey Papers, RG3.1,1-Box 1, Folder 7.

X. The United States National Archieve Record Administration (NARA)

NARA, 978609/LS-59.

NARA, 978609/LS-831.From ICA/Washington to ICA/Ankara, November 4 1957.

NARA, 978609/LS-1059, From USOM/Ankara to ICA/Washington, April 26 1957.

NARA, 978609/LS-831. ICA/Washington to ICA/Ankara, November 4 1957.

NARA, 978609/LS- 632, From USOM Ankara to ICA/Washington, March 6 1957.

NARA, 978609/LS-From Raymond E. Kitchell to D. G. MacDonald. May 23 1956.

NARA, 978609/LS-903, From ICA/Washington to ICA/Ankara, April 11 1957.

NARA, 978609/LS-698, From ICA/Washington to ICA/Ankara, March 11 1957.

NARA, 978609/LS-A-30, From ICA/Washington to ICA/Ankara, July 10 1957.

NARA, 978609/LS-From Raymond E. Kitchell to D. G. MacDonald. May 23 1956.

NARA, 978609/LS-From Michael J. La Padula to Mr. Edward F. Tennant, April 23 1957.

XI. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi-(TİTE) Fotoğraf Arşivi /55-23.

XII. İstanbul Şehir Üniversitesi-Taha Toros Arşivi (TT)

TT/550007.

TT/504825.

TT/580269.

TT/580760.

TT/584835.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (haz.) Muzaffer Albayrak-Kevser Şeker, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2014.

Correspondence Respecting the Introduction of Reforms in the Administration of the Ottoman Empire, Turkey, No.2 (1897), *House of Commons Parliamentary Papers Online*.

Mühendishane-i Sultaninin Te'sis ve Küşadını Amir Sultan Selim Han-ı Salis Fermanı, Matbaa-i Bahriye, Mayıs, 1328.

RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, No.37, Ocak 1937.

Institute of Public Administration in Turkey, United Nations Technical Assistance Programme, New York, 1954.

İstanbul *Mekteb-i Sultanisi Ders Müfredat Proğramı,* Matbaa-i Amire, İstanbul, 1328.

Kanun-u Esasiyyenin Ta'diline Dair Encümen Tarafından Tanzim Olunan Esbab-ı Mucibe Mazbatası - Memurin Faslı, İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası, C.1, Hilal Matbaası, İstanbul, 1326.

MAZC, D.1, C.1, İ.24, 3 Kânunusani 1326.

Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, Babıali Civarında Ebu ul Suud Caddesinde Numara 72, 1326.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1316-1317, Matbaa-i Amire, 1317,

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, 1317-1318.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1309-1310, Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaadet 1312.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetveli, Sene-i Dersiye 1314-1315, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab' Olunmuştur, 1317.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tevzi-i Mükâfat Cetvelidir, 1301, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Destgâhında Tab' Olunmuştur 1302.

Mekteb-i Sultani Dâhili Talimatnamesi, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1328.

Mekteb-i Sultani Ders Proğramı, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1327.

Mezûnin-i Mülkiye İttihâd ve Teavün Cemiyeti, Dar ul Hilafat ul Âliye, Matbaa-i Amire, 1326.

MMZC (İçtima-ı Fevkal'ade) İ.17, 7 Haziran 1330(20 Haziran 1914), s.409.

MMZC C.1, İ.36, 16 Şubat 1324.

MMZC, D.3, C.3, İ.4, 16 Mart 1334, (16 Mart 1918), s.222.

Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'a Mülhak Hendese-i Mülkiye Sınıfları Şakirdanının İmtihanı Umûmiyesine Mahsus Müfettiş Cedvelidir, Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Matbaası, Hicri, 1315.

Mühendishane-i Berri-i Osmani Satış Kütüphanesinde Mevcud Kitap ve Resail ile Haritaların Esami ve Fiyatını Natık Cetveldir, (y.y.), 1325.

Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi, Matbaa-i Osmaniye, 1301.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, The First Statistical Yearbook of the Ottoman Empire, Tarihi İstatistikler Dizisi C.5, (haz.) Tevfik Güran, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public dministration for Turkey, (September 1 1954-June 30 1957), Graduate School of Public Administration and Social Service, New York University, 1957.

Report of Progress, Program of Technical Cooperation in Public Administration for Turkey, (July 1-December 31 1957), Graduate School of Public Administration and Social Service, New York University, 1958.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1874 senesi.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1875 senesi.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1876 senesi.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1878 senesi.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1316 senesi (1898).

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1317 senesi (1899).

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1318 senesi (1900).

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1319 senesi (1901).

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye 1321 senesi (1903).

T.C. Mf. V. Mülkiye Mektebi Talimatnamesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1930.

T.C. Resmi Gazete, 26.05.1987, No:19471.

T.C. Resmi Gazete, 3 Nisan 1950, Sayı: 7473.

T.C. Resmi Gazete, S.12973, 25.06.1954.

T.C. Resmi Gazete, S.3020, 15 Haziran 1935.

T.C. Resmi Gazete, S.3020, 5 Haziran 1935.

T.C. Resmi Gazete, S.8469, 22.07.1953.

T.C. Resmi Gazete, S.8749, 08.07.1954.

TBMMZC, İ.36, D.5, C.4.

The Contribution of the United Nations to the Improvement of Public Administration, A 60-Year History, United Nations, New York, 2008.

TETKİK ESERLER

KİTAPLAR

Acar, Şehbal Derya, *Eğitim Tarihimizde Bir Üstâd: Satı Bey'i Tanımak,* Akademik Kitaplar, İstanbul, 2009.

Adams, Walter -John A. Garraty, *Is the World Our Campus?,* Michigan University Press, 1960, s.66-67.

Adıvar, A.Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Adıyeke, A. Nükhet -Nuri, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel Bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması,* Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2002.

Ahmad, Feroz -Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971),* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid'e Arzlar, Ma'ruzat,* (yay. haz.)- Sad. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010.

Akarlı, Engin D., "Abdulhamid's Islamic Policy in the Arab Provinces", *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte,* I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi-Türkiye ve Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 18-22 Haziran 1979.

______, (çev.) *Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların siyasi Vasiyetnameleri,* Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:147, İstanbul, 1978.

Akgül, Suat -Ali Güler-Kemal Karaca, "Kara Harp Okulu öğrenci Kaynağı ve Kayıt-Kabul Faaliyetleri 1834-1918", *Türk Tarihinde Harbiye,* içinde, (haz). Ali Güler-Suat Akgül, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, ss.11-16.

Akgün, Seçil Karal, *27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa,* ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

Akpınar, Alişan -Eugene Rogan, *Aşiret Mektep Devlet: Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi,* Aram Yayınevi, İstanbul, 2001.

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı,* Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

______, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İmge Kitabevi, Ankara, 2011.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

______, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2012,* Pagem Akademi, Ankara, 2012.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Ali, Kemal, Ömrüm, (haz.), M. Kayahan Özgül, Hece Yayınları, Ankara, 2004.

Alkan, Mehmet Ö., "II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya 'Militer Türk-İslam Sentezi", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek* içinde, der. Ferdan Ergut, Tarih Vakfi Yurt yayınları, İstanbul, 2010.

______, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, C.1,* (edt.) Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.377-407

______, "Sivil Toplum Kuruluşlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları* içinde, (edt.) Ahmet N. Yücekök, İlter Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, ss.45-74.

______, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924,* Tarihi İstatistikler Dizisi C.6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000.

Alsan, Zeki Mesud, *Mustafa'nın Romanı, Hürriyet Pervanesi, İstanbul Hatıraları 1907-1910,* Vadi Yayınları, İstanbul, 2006.

Altıntaş Ayten, "Karl Ambros Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Kurucusu Olduğu Meselesi ve Görevi Hakkında", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler,* İstanbul, (20-23 Eylül 1993), ss.36-45.

______, "Eczacı Sınıfi'ndan Eczacı Mektebi'ne", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri,* (4-5 Haziran 1998), Edt. Emre Dölen, İstanbul, 2000, ss.1-22.

Antel, Sadrettin Celal, *Tanzimat Maarifi,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Aren, Sadun, *Puslu Camın Arkasından,* İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Arı, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I İkinci Dünya Harbi ve Türkiye,* (20-22 Ekim 1997, İstanbul), Genkur. Bsm., Ankara, 1998.

Arık, Kemal Fikret, *Amme İdaresi Alanında Teknik Yardım ve Resmi Yayınlar,* Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1964, ss.1-15.

Armaoğlu, Fahir - Gutherie S. Birkhead, *Graduates of the Faculty of Poltical Sciences, University of Ankara 1946-1955,* Ankara, 1957.

______, *Siyasi Tarih, 1789-1960,* Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Aşçıdede, Halil İbrahim, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser, Hatıralar,* (haz.) KOÇU, Reşat Ekrem -Mehmed Ali Akbaş, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, (t.y.).

Atabeyoğlu, Cem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", *TCTA,* c.6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.1474-1480.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar,* Konuşmaları Seçen, Kemal Aytaç, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.

Ateş, Sanem Yamak, *Asker Evlatlar Yetiştirmek, II. Meşrutiyet* Döneminde Asker Benden Terbiyesi, Askeri Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012.

Avcı, Alaettin, *Türkiye'de Askeri Yüksek Okullar Tarihçesi (Cumhuriyet Devrine Kadar),* Gnkur. Basımevi, Ankara, 1963.

Ayas, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Kuruluş ve Tarihçeleri,* (y.y.), Ankara, 1948.

Aydemir, Şevket Süreyya, İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, Remzi Kitabevi, (y.y.), 1999.

______, *Menderes'in Dramı,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Aykaç, Burhan, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin Gelişimi", *Türkiye'de Kamu Yönetimi* içinde (der.) Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman, Yargı Yayınevi, Ankara, 2003, ss.271-279.

Ayni, Mehmet Ali, *Daru'l-fünûn Tarihi,* (haz.) Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995.

Aytekin, Halil, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Gazi Eğitim Fakültesi Yayını, Nu:20, Ankara, 1991.

Balcı, Sezai, *Babıali Tercüme Odası,* Libra Yayınevi, İstanbul, 2013.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hâcim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milli Hatıraları (1919-19320), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları Nu: 46, Ankara, 2014.

Barker, Ernest, *The Development of Public Services in Western Europe, 1600-1930,* Oxford, University Press, London, 1944.

Başar, Ahmet Hamdi, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."*, (haz.) Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Baysun, Cavid, "Doktor Abdülhak Adnan Adıvar 1882-1955", *TT/584835.*

Benoıst-Mêchin, *Mustafa Kemal*, (çev.) Zeki Çelikkol, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Berker, Nadire -Selim Yalçın, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Tıbbiye'nin ve Bir Tıbbiyelinin Öyküsü, Osman Cevdet Çubukçu 'nun Yaşamı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (yay. haz.) Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2014.

______, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011.

Berman, Edward H., "Vakıflar, Hayırseverlik ve Yeni Sömürgecilik", *Sömürgecilik ve Eğitim* içinde, (Haz.) Philip Altbach, G. -Gail P. Kerry, (çev.) İbrahim Kalın, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s.179-184.

Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1995.

Birinci, Ali, *Tarihin Alacakaranlığında: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, C.2, Dergâh Yayınları, 2010.

______, *Tarih Yolunda Tanıdıklarım*, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

Bozarslan, Hamit, *Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Burçak, Rıfkı Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

Butterfield, Samuel Hale, *U.S. Development Aid an Historic First, Achievements and Failures in the Twentieth Century*, Greenwood Publishing Group, London, 2004.

Celaleddin Arif Bey, *Düvel-i Selase Kanun-ı Esasileri Tarihçesi, Mekteb-i Mülkiye Birinci Sınıf Talebesine Mahsustur*, Mekteb-i Mülkiye Kitaphanesi, Sene-i Dersiye, 1324.

Chambers, Richard L., "The Civil Bureaucracy: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, (edt.) Robert E. Ward-Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton&New Jersey, 1964, ss.205-235.

Chambers, Richard, L., "Notes on the Mekteb-i Osmani in Paris, 1857-1874", *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century,* (edt.) W. Polk and R. Chambers, Londra 1968, ss.314-316.

Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim,* 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

Clayer, Nathalie, "The Albanian Students of the Mekteb-i Mülkiye: Social Networks and Trends of Thought", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy* içinde, (edt.) Elisabeth Özdalga, Routhledge Curzon, London&New York, 2005, ss.289-309.

Cleveland, William L., *The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sati' Al Husri,* Princeton University, New Jersy, 1971.

Cohn, Edwin J., *Turkish Economic, Social and Political Change, The Development of a More Prosperous and Open Society,* Praeger Publishers, New York-Washington-London, 1970.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1859-1949, M.M. ve S.B.O.,* C.I, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

______, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte " Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* C.8, (1859-1968), Mars Matbaası, Ankara,1968-1969.

Çeçen, Kazım, İstanbul *Teknik Üniversitesinin Kısa Tarihçesi,* İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Yayın No.7, 1990.

Çelik, Hüseyin, *Ali Suavi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

Çetinsay, Gökhan, "Din Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat,* (haz.) Coşkun Çakır, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, ss.125-147.

______, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908,* Routhledge, London&New York, 2006.

Çiçek, Nazan, "The Role of Mass Education in Nation-Building in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1870-1930", *Mass Education and the Limits of State Building, 1870-1930* içinde, (edt.) Laurence Brockliss- sheldon, Nicola, Palgrave Macmillan, New York, 2012, ss.224-251.

Çiloğlu, İlhan, *Asker Yazarlar ve Şairler,* Elif Kitabevi, İstanbul, 2002.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Davison, Roderic H., *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923, The Impact of the West,* University of Texas Press, Austin, 1990.

______, *Kısa Türkiye Tarihi,* (çev.) Durdu Mehmet Burak, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.

______, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876,* Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.146.

Demirel, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Demiryürek, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı aydını: Abdurrahman Şeref Efend i (1853-1925),* Phoenix Yayınevi, Ankara, 2003.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

______, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909),* (çev.) Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

______, *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât,* Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1986.

Devereux, Robert, *The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament,* The John Hopkins Press, Baltimore, 1963.

Dreyfus, Françoise, *Bürokrasinin İcadı Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (18.-20. Yüzyıl),* İletişim Yayınları, 2014.

Doğan, M. Şevket, *Mülkiye Anıları,* Birlik Matbaası, Ankara, 2003.

Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918),* Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Doğaner, Yasemin, *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi,* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

Doyle, William, *France and the Age of Revolution, Regimes Old and New From Louis XIV to Napoleon Boaparte,* I.B. Tauris, London&New York, 2013.

Dölen, Emre, "Darulfünûn", *TCTA,* C.2. ss.476-478.

V *Türkiye Üniversite Tarihi I, Osmanlı Döneminde Darulfünûn (1863-1922),* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, No.271, İstanbul, 2009.

Dünden Bugüne Kuleli Askeri Lisesi, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, İstanbul, 2007.

Efzaleddin (Tarih Encümeni Azalarından ve Darulfünun Müderrislerinden), *Abdurrahman Şeref Efendi, Tercüme-i Hal Hayat-ı Resmiye ve Hususiye,* Halk Matbaası, İstanbul, 1927.

Emil, Birol, *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey,* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı,* İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

______, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi, Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Engin Deniz Akarlı, "Abdulhamid Attampt to Integrate Arabs into the Ottoman System", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation,* içinde, edt. David Kushner, Yad Izhak Ben Zvi, Jerusalem, 1986, ss.74-89.

Eraslan, Cezmi -Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,* 3F Yayınevi, İstanbul, 2006,

Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.

Erdoğan, Abdülkerim Vd., *Cumhuriyet ve Başkent Ankara,* Ankara Tarihi ve Kültür Dizisi:4, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007.

Erdoğdu, Teyfur, "Civil Officialdom and the Problem of Legitimacy in the Ottoman Empire, 1876-1922", *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power* içinde, (edt.) Hakan T. Karateke-Maurus Reinkowski, Brill, Leiden&Boston, 2005, ss.213-232.

Ergin, Osman, İstanbul *Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi,* C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergut, Ferdan, "Tarihçiliğin Profesyonelleşme Süreci Olarak II. Meşrutiyet", *Tarık Zafer Tunaya Anısına, Yadigâr-ı Meşrutiyet* içinde, (haz.) Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss.

Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914,* Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1946-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde (der.), Irvin C. Schink- Tonak, E. Ahmet, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, ss.173-243.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Eryılmaz, Bilal, "Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri", *Türkiye'de Yönetim Geleneği, Kurumlar, sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları* içinde, (edt.) Davut Dursun-Hamza Al, İlke Yayıncılık, İstanbul, 1998.,

______, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,* Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Esad, Mehmed, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye,* İstanbul, 1315.

Esad, Mehmed, *Mirat-ı Mühendishane-i Beri-i Hümayûn,* İstanbul Matbaası, 1312.

Etiz, M. Nihat, *Mülkiyeli Şairler (Antoloji),* Mülkiyeliler Birliği İzmir Şubesi Yayını, İzmir, 2011.

Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Farlane, Charles Mac, *Constantinople in 1828*, Saunders and Otley, Conduit Street, London, 1829.

Feyzioğlu, Turhan, *S.B.F. Hadisesi ve İlim Hürriyeti: Dekan Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Açış Nutku ve Olayla İlgili Vesikalar, İstifanameler, Tebliğler ve Yazılar,* Ankara, 1957.

Fındley, Carter V., "The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed From the Center", *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation,* içinde, (edt.) David Kushner, Yad Izhak Ben Zvi, Jerusalem, 1986, ss.3-29.

______, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Kökenleri,* Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

______, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli,* 1789-1922, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

______, *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity, A History, 1789-2007,* Yale University Press, New Haven&London, 2010.

Fınkel, Caroline, *Osman's Dream, The History of the Ottoman Empire 1300-1923,* Basic Books, New York, 2005.

Fınlay, George, *A History of Greece, From It's Conquest by the Romans to the Present Time B.C. 146 to A.D. 1864,* Vol. 6, Clarendon Press, Oxford, 1877.

Fısher, Wolfram, Peter Lundgreen, "The Recruitment and Training of Administrative and Technical Personnel", *The Formation of National States in Western Europe,* içinde edt. Charles Tilly, Princeton University Press, Princeton&New Jersey, 1975, ss.456-561.

Fortna, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

______, "The Reign of Abdulhamid II", *The Cambridge History of Turkey, Vol. 4, Turkey in the Modern World,* (edt.) Reşat Kasaba, Cambridge University Press, New York, 2008, ss.38-61.

Frey, Frederick W., "Education and Political Development in Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde (edt.) Robert E. Ward-Dankwart A. Rustow, Princeton University Press, Princeton&New Jersey 1964, ss.205-235.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler,* Gözlem Gazetecilik Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1995.

Gawrych, George, *The Crescend and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913,* I.B. Tauris, London&New York, 2006.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid,* (çev.) Ali Berktay, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012.

Gevgili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2987.

Giray, Muharrem, *Şanlı Harbiye'nin Tarihi,* Hilmi Kitabevi LTD., İstanbul, 1961.

Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku,* Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.

Gözübüyük, Suna Kili-Şeref, *Türk Anayasa Metinleri, Sened-i İttifak'tan Günümüze,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Gündüz, Mustafa, *Maariften Eğitime, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim düşüncesinde Dönüşüm,* Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

______, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar,* Lotus Yayınevi, Ankara 2010.

Günergun, Feza, "Mekteb-i Harbiye'de Okutulan Mimarlık ve İnşaat Bilgisi Dersleri için 1870'li yıllarda Yazılmış Üç Kitap", *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları,* içinde (der.) Deniz Mazlum vd., Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, ss.151-163.

Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000,* Mozaik, İstanbul, 2003.

Halpem, Manfred, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa,* Princeton University Press, Princeton, 1963.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Osmanlıcılık", *TCTA,* C.5, ss.1389-1394.

______, "Turkism and the Young Turks, 1889-1908", *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post Nationalist Identities,* içinde, (edt.) Hans-Lukas Kieser, I.B. Tauris, London&New York, 2006, ss.13-22.

______, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih,* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2009,.

______, *A Brief History of the Late Ottoman Empire,* Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2008.

______, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

______, *he Young Turks in Opposition,* Oxford University Press, 1995.

Harrıs, George S., "Turkey and the United States", *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974* içinde, (edt.) Kemal H. Karpat, E.J. Brill-Leiden, 1975, ss.51-73.

______, "Turkish-American Relations Since the Truman Doktrine", *Turkish-American Relations: Past, Present and Future* içinde (edt.), Mustafa Aydın-Çağrı Erhan, Routledge, Taylor&Francis Group, London&New York, 2004, ss.66-107.

______, *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971,* American Enterprice Institute for Public Policy Research, Washington, 1972.

______, "Bureaucratic Reform: Ataturk and the Turkish Foreign Office", *Journal of the American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization,* Ataturk Centennial Issue, Vol.1, No:3-4, (Autumn-Winter 1980-1981), ss.39-52.

______, *Ataturk's Diplomats & Their Brief Biographies,* The Isis Press, İstanbul, 2010.

Hashimi, Sohail H., "Pan-Islam", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World,* Vol, 1, (edt.) Richard C. Martin, Thomson&Gale, New York, 2004.

Hatiboğlu, M. Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi,* Selvi Yayınevi, Ankara, 2000.

Hayatını Seçen Kadın, "Hocaların Hocası" Nermin Abadan Unat, (Söyleşi) Sedef Kabaş, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Heper, Metin -Ümit Berkman, *Development Administration in Turkey- Conceptual Theory&Methodology,* Boğaziçi University Press, İstanbul, 1980.

Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* (çev.) Nalan Soyarık, Doğu Batı, (y.y.), 2010.

______, "Ataturk and the Civil Bureaucracy", *Ataturk and the Modernization of Turkey* içinde, (Edt.) Landau, Jacob M., Leiden, 1984, E.J. Bril, ss.89-125.

______, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", *Türk siyasal Hayatı, Türkiye'de Politik değişim ve Modernleşme* içinde, (edt.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, ss.209-243.

______, *Bürokratik Yönetim Geleneği,* ODTÜ İdari İlimler Fakültesi No.23, Ankara, 1974.

Hirsch, Ernest E., *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi,* C. II, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 211, Ankara, 1998.

Hourani, Albert, "The Arab Awakining: Forty Years After", *The Emergence of the Modern Middle East,* University of California Press, Berkeley&Los Angeles, 1981, ss.193-215.

Hürmen, Fatma Rezan (haz.), *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları,* Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Işıklı, Alpaslan, *Gün Doğmadan,* İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.

Itzkowitz, Norman, *Ottoman Empire and Islamic Tradition,* The University of Chicago Press, London&Chicago, 1972.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Changes in Ottoman Educational Life and Efforts Towards Modernizations in the 18th-19th Centuries", *Introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan: International Symposium* October 7-11, 1996, ss.119-136.

______, "Osmanlılar 'ın Batıda Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni araştırmalar, Yeni Görüşler,* içinde, (edt.) Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1992, ss.121-139.

______, *Başhoca İshak Efendi, Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1989.

İnalcik, Halil, "The Nature of Traditional Society", *Political Modernization in Japan and Turkey,* içinde (der.) WARD, R. E. -D. A. Rustow, Princeton University Press, Princeton, 1964, ss.42-63.

______, "Comments on Sultanism: Max Weber's Typification of Ottoman Polity", *Princeton Papers on Near Eastern Studies,* 1992, ss.49-72.

İnan, Kenan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum,* S.26, S.154, (Ekim 1996), ss.196-201.

İpek, İpek-Güler Mumoğlu, (haz.) *M. Seyfettin Özege'den Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler Üzerine Notlar,* (y.y.), 1990.

İpşirli, Mehmet, "Babıâli", *TDVİA,* C.4, S.385.

İsfendiyaroğlu, Fethi, "Memleketimizdeki Garplılaşma Hareketlerinde Beyoğlu'nun Büyük Rolü", 21.01.1954, *TT/550007.*

______, *Galatasaray Tarihi,* C.I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi,* (çev.) Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kaplan, Mehmed, *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri,* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, No: 378, İstanbul, 1948.

Kara, Nuran Pilehvarian-Muzaffer Tıraş, *Mekteb-i Mülkiyenin İstanbul* Yılları, Ankara Üniversitesi Yayın No:363, İstanbul, 2013.

Karaca, Mehmet (edt.), İstanbul *Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz,* Mavi Ofset, İstanbul, 2012.

Karakaş, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952),* AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi C.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

______, *Osmanlı Tarihi C.V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1879-1856),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007.

______, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayûnları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942.

Karasu, Koray, "Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenlerine İlişkin Bir Not", *Hacettepe Üniversitesi 2. Kamu Yönetimi Forumu* içinde, Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, (Eylül 2004), s.225-242.

Karateke, Hakan, *Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Karatepe, İlkay, *Asker Ressamlar Kataloğu,* Askeri Müze Yayınları, İstanbul, 2001.

Karpat, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi, 1800-2012,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

______, *The Politization of Islam: Recosntruction Identity, State, Faith and, Community in the Late Ottoman State,* Oxford University Press, Oxford&New York 2001.

______, *Turkey's Politics, The Transition to the Multy Party System,* Princeton University Press, Princeton&New jersey, 1959.

Kars, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

Kayabalı, İ. - C. Arslanoğlu, "Harp Okulu Tarihi", *Türk Tarihinde Harbiye* içinde (haz.) Ali Güler-Suat Akgül, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999.

Kayalı, Hasan, *Arabs and Young Turks, Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1997.

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Kayra, Cahit, *38 Kuşağı, Cumhuriyet'le Yetişenler,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.59.

Kazamias, Andreas M., *Education and The Quest for Modernity in Turkey,* The University of Chicago Press, Chicago, 1966.

Kelekyan, Diran, *On Dokuzuncu Asırda İçtimai ve Siyasi Avrupa, Fransa İhtilal-i Kebiri- Napolyon-Viyana Kongresi,* Sabah Matbaası, Dersaadet, 1330.

Kerner, Robert Joseph, *Social Sciences in the Balkans and in Turkey, A Survey of Resources for Study and Research in These Fields of Knowledge,* University of California Press, Berkeley&California, 1930.

Keskin, Nuray E., "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde, (haz.) Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss.505-533.

______, "II. Meşrutiyet'te Yeni Düzen Arayışı, Mülkiye Mecmuası Üzerine Bir İnceleme (1909-1911)", *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform* (kolektif), TODAİE, Ankara, 2009, ss.225-237.

Kırmızı, Abdülhamid, "Muhtâc-ı Tavzîh ve Tefsîr: Vilâyet İdaresinde Mevzuat Karmaşası", *1864 Vilâyet Nizamnamesi* içinde, (edt.) Erkan Tural-Selim Çapar, TODAİE Yayınları, Ankara, 2015, ss.126-141.

______, "Osmanlı Taşra İdaresinde Kariyer Çizgisinin Modernleşmesine Dair Bazı Gözlemler", *Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar* içinde, (Edt.) Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

______, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", *100. Yılında Jön Türk Devrimi,* (edt.) Sina Akşin-Sarp Balcı Barış Ünlü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss.1-13.

______, *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilâyet İdaresi 1895-1908,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

______, *Avlonyalı Ferit Paşa, Bir Ömür Devlet,* Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

Kocabaşoğlu, Uygur, *"Hürriyet"i Beklerken, İkinci Meşrutiyet Basını,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak, Cemil, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

______, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

______, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923),* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Koçu, Reşat Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015.

Kodaman, Bayram, "Aşiret Mekteb-i Hümâyunu", *TDVİA,* C.4, ss.9-11.

______, "The Hamidiye Light Cavalry Regiments: Abdulhamid II and Eastern Anatolian Tribes", *War&Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin* içinde, edt. M. Hakan, Yavuz-Peter, Sluglett The University of Utah Press, Salt Lake City, 2011.

______, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

______, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987.

Kodamanoğlu, M. Nuri, *Education in Turkey (1923-1960),* Ministry of Education Print, İstanbul, 1965.

Koloğlu, Orhan, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit,* İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Kramer, Paul A., "Is the World Our Campus? International Students and U.S. Global Power in the Long Twentieth Century", *Teaching America to the World and the World to America, Education and Foreign Relations Since 1870* içinde, (Edt.), Richard Garlitz-Lisa Jarvinen, Palgrave Macmillan, New York, 2012, ss.11-51.

Kuneralp, Sinan, "Bir Osmanlı Diplomatı-Kostaki Musurus Paşa", *Belleten,* C. 34, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, ss.421-435.

Kuran, Ahmet Bedevi, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Kuran, Ercüment, "Bir Osmanlı Aydını: Satı' El-Husri (1880-1968)", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

Kurtcephe, İsrafil -Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara, 1991.

Kuyaşıgil, Ali, *Türkiye'de Yönetimi Yeniden Düzenleme Çalışmaları Çok Partili Dönem (1945-1963),* Der Kitabevi, İstanbul, 1994.

Landau, Jacob M., *Pan-Islam, History and Politics,* Routhledge, London&-Newyork, 2016.

Lawes, Kim, *Paternalism and Politics, The Revival of Paternalism in Early Nineteenth Century Britain,* Palgrave Macmillan, London, 2000.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

Lewis, Geoffrey, *Modern Turkey,* Praeger Publishers, New York&Washington, 1974.

M. Satı (Darülmuallimin Müdiri, Mekteb-i Mülkiye Etnoğrafya Muallimi), *Etnoğrafya-İlm-i Akvam-Ahval-i Umumiye-i Beşer- Ahval-i Umumiye-i Akvam, Ahval-i Hususiye-i Akvam, Tab' ve Naşiri; İbrahim Hilmi, Kitabhane-i İslam ve Askeri, Babıâli Caddesi, Nu:46, 1337.*

Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi,* (haz.) Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

Malkoç, Eminalp, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927),* Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

Mardin, Ebul'ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

Mardin, Şerif, "Atatürk, Bürokrasi ve Rasyonellik", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri,* (10-14 Aralık 1973, İstanbul), Sermet Matbaası, İstanbul, 1975, ss.51-61.

______, "Tanzimat'tan sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Siyasal Hayatı, Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, (edt.) Ersin Kalaycıoğlu-Ali yaşar Sarıbay, Sentez yayıncılık, Ankara, 2014, ss.45-89.

______, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset,* içinde (der.) Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss.35-77.

______, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,* İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014.

______, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* (çev.) Mümtazer Türköne vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Maynard, Richard E., *The Lise and Its Curriculum in the Turkish Educational System,* PhD, Thesis, University of Chicago, Chicago, Illinois, 1961.

Mccarthy, Justin, *Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları,* (çev.) Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

Mehmed, Fehmi (Mekteb-i Mülkiye Hikmet-i İslamiye, Mekteb-i Hukuk Mecelle ve Mekteb-i Sultani İlm-i Kelam Muallimi Beyazıd Dersiamlarından),

Hikmet-i Hukuk-u İslamiye, Tabı' ve Naşiri Ahmed Halid, Müdavimin-i Mülkiye Kitabhanesi, Nu:6, Kütüphaneci Cihan, İstanbul, 1326.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Tarihçesi, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Kırk Beşinci Sene-i Devriyesi, Mektep Matbaasında Tab' Ettirilmiştir, 4 Kanun-u evvel 1337.

Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Mıhçıoğlu, Cemal, *Türkiye'de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğretiminin Başlangıç Yılları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988.

Moses, Robert, *The Civil Service of Great Britain*, Colombia University, New York, 1914.

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996. RUSTOW, Dankwart A., "Atatürk and His Revolution", *Prepared for the Conference on The Republic of Turkey, 1923-1927*, ,University of Chicago, (November 5-7 1973).

Müftüoğlu, M. Tamer -Yavuz Sabuncu, *1945'ten Günümüze Türkiye ile Batı Dünyası Arasındaki Kültürel İlişkiler*, Özyurt Matbaacılık, (y.y.), 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar, "II. Abdülhamid Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klasik dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış Denemesi", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, (27-29 Mayıs 1992), Bildiriler*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, ss.107-125.

Okandan, Recai G., *Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 369, İstanbul, 1948.

Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Olgun, Said, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.

Onaran, Oğuz, (haz.), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Dizini (Cilt 1-46)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:577, Ankara, 1992.

Oran, Baskın, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye I, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s.522-716.

Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", *TCTA*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

______, “Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* edt. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, ss.153-168.

______, “Osmanlı Seçkinleri”, *Bahri Savcı'ya Armağan,* Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, ss.371-374.

______, “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, *Türkler,* C.12, edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

______, *Batılılaşma Yolunda,* Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.

______, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

______, *Osmanlı Barışı,* Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

______, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.

______, *Osmanlı Toplumunda Aile,* Pan yayıncılık, İstanbul, 2007.

______, *Üç Kıtada Osmanlılar,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.

Osmanoğlu, Şadiye, *Babam Abdülhamid, Saray ve Sürgün Yılları,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Owen, Roger -Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi,* (çev.) Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2002.

Öntuğ, Mustafa Murat, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim”, *Türk Eğitim Tarihi* içinde, (edt.) Sabahattin Arıbaş-Mehmet Köçer, Lord Yayınevi, İstanbul, 2011.

Örikağasızad Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi,* (haz.) Ali Adem Yörük, Dergah yayınları, İstanbul, 2007.

Örnek, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi,* Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Öymen, Altan, *Ve İhtilal,* Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

______, *Değişim Yılları,* Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Özcan, Abdülkadir, “Harbiye”, *TDVİA.,* C.16.

Özcan, Azmi, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans&Britain (1877-1924),* Brill, Leiden-New York-Köln, 1997.

Özdemir, Çağatay -Yıldız Akpolat, “Mekteb-i Mülkiye ve Mülkiyeliler Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Üzerine Bir Çalışma, (1931-1960)”, *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi,* Ekim 2009, Aydın, ss.107-121.

Özdiken, Behlül, "Transferring Amerikan Models for Education in Business and Public Administration to Turkey, 1950-1970", *Amerikan Turkish Encounters: Political and Culture, 1830-1989* içinde, (edt.) Nur Bilge Criss vd., Cambridge Scholars Publishing, New Castle, 2011, ss.316-330.

Özkan, Asaf, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askeri ve Mülki Heyet-i Mahsusalar,* AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu, Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.

Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire,* Cambridge University Press, New York, 2000.

Provence, Michael, "Late Ottoman State Education", *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space* içinde, (edt.) J. Rgen Nielsen-Jørgen S. Nielsen, Brill, Leiden&Boston, 2012, ss.115-127.

Rey, Ahmet Reşit, İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerin Yaptıklarım (1890-1922), (haz.) Nur Özmel AKIN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic A Case Study in National Development,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.

Roos, Leslie L. &Noralou P. Roos, *Managers of Modernization, Organizations and Elites in Turkey (1950-1969),* Harvard University Press, Cambridge&Massachusetts, 1971.

Rustow, Dankwart A., "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective", *Social Change and Politics in Turkey, A Structural and Historical Analiysis,* içinde edt. Kemal H. Karpat, E.J. Brill, Leiden, 1973, s.93-123.

______, "The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective" , *Social Change and Politics in Turkey, A Structural and Historical Analiysis,* içinde (edt.) Kemal H. Karpat, E.J. Brill, Leiden, 1973, ss.93-123.

Saatçı, Meltem Begüm, "Balkanların Ulusçuluk Çağında Çok Uluslu Bir Devlet Çok Başlı Bir Eğitim Sistemi", *Prof. Dr. Hakkı Akyüz'e Armağan, Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları Eğitim ve Kültür Yazıları* içinde, (edt.) Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, Pagem Akademi, Ankara, 2011, ss.1048-1063.

Said Paşa'nın Hatıratı, İkinci Cilt, Sabah Matbaası, Dersaadet, 1338.

Sakaoğlu Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Sakaoğlu, Necdet, "Galatasaray Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993.

______, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,* Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964,* Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

Sarınay, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu:859, Ankara, 1988.

Selçuk, Mustafa, İstanbul *Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali, Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli,* C.2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.

Semenderoğlu, Vefa -Osman Tanburacı, *Dünden Bugüne Galatasaray,* Tanburacı Matbaacılık, İstanbul, 1997.

Sertoğlu, Mithat, "Galatasaray'ın Tarihçesi", *Taha Toros Arşivi* (TT),582386;

Seydi, Ali, "Yine Ahval-i Ruhiyemiz", *Mülkiye,* Nu:7, 14 Ağustos 1909, s.34-40.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Shaw, Stanford J. -Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II,* E Yayınları, İstanbul, 2010.

Shaw, Stanford J.,-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.1, Gaziler İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Düşüşü, 1280-1808,* E Yayınları, İstanbul, 2008.

Sırma, İhsan Süreyya, *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti,* Beyan Yayınları, İstanbul, (t.y.).

Sidney, Whitman, , *Turkish Memories,* Chas. Scribners Sons, New York,1914.

Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim sistemi Hakkındaki Görüşü, AÜSBF Yayınları, Nu:116-98, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960.

Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.1, Cumhuriyet'e Devreden Dü-*

şünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, (edt.) BORA, Tanıl -Murat Gültekingil, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2014, ss.

______, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)* içinde, (edt.) Kemal Kahraman- İlona Baytar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, ss.136-167.

______, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi, (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Sonyel, Salahi R., *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire,* Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1993.

Stassen, Harold E., *American Universities in Technical Cooperation, Foreign Operation Administration,* Office of Public Reports Foreign Operations Administration, Washington, D.C., (t.y.).

Stone, Norman, *Türkiye, Kısa Bir Tarih,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Stone, Alice B. -Donald C. Stone, "Early Development of Education in Public Administration", *American Public Administration, Past, Present, Future* içinde (edt.) Frederick C. Mosher, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1975.

Swart, Koenraad Wolter, *Sale of Offices in the Seventeenth Century,* S-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1949.

Szyliowicz, Joseph S., "Elites and Modernization in Turkey", *Political Elites and Political Development in the Middle East* içinde edt. Frank Tachau, Schenkman Publishing Co., Inc., Cambridge, 1975, ss.23-66.

______, "Osmanlı'nın Eğitsel Mirası: Efsane mi, Yoksa Gerçek mi?", İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası içinde, (edt. L. Carl Brown, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss.412-433.

______, "The Ottoman Empire", *Commoners, Climbers and Notables, A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East içinde,* (edt.). C.A.O. Van Nieuwenhuijze, E. J. Brill, Leiden, 1977, ss.97-122.

______, *A Political Analysis of Student Activism: The Turkish Case,* Sage Publications, London, 1972.

______, *Education and Modernization in the Middle East,* Cornell University Press, Ithaca and London, 1973.

Şakul, Kahraman, "Military Engineering in the Ottoman Empire", *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State* içinde Edt. Bruce P. Lenman, Dendee University Press, Dundee, 2013, ss.179-199.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi,* Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958.

Şenışık, Pınar, *The Transformation of Ottoman Crete, Revolts, Politics and Identitiy in the Late Nineteenth Century,* I.B. Tauris, London&New York, 2011.

Şimşir, Bilal, "Cumhuriyetin Başkenti Ankara", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye, Uluslararası Konferans,* Ankara, 22-23 Ekim /1998, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No:582, ss.475-487.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931.

Tahsin, Rıza, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye,* Dersaadet Kader Matbaası, 1328.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980,* Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.

Taşkıran, Cemalettin, *Yüzyıllardır Harbiye,* Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.44.

Taşköprülü, Mehmet Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü,* (haz.) Mesut UYAR- Özcan, Ahmet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Tekeli, İlhan -Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si,* C.I, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2013.

______, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi,* İkinci Cilt, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2016.

______, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

______, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar,* Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 1980.

Tellal, Erel, "SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme", *Cevat Geray'a Armağan* içinde, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Nu:25, Ankara, 2001, ss.747-762.

Tevfik, Süleyman, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım,* Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.

Thomas, Lewis V. -Richard N. Frye, *The United States and Turkey and Iran,* Harvard University Press, Cambridge&Massachuesetts, 1951.

Timur, Taner, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye,* c.33, S.265, ss.181-218.

______, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım, (1888-1914),* (haz.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Topses, Gürsen, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Gelişimi", *75 Yılda Eğitim* içinde, (Edt.) F. Gök, Türkiye İş Bankası-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, ss.9-22.

Topuzlu, Cemil, İstibdat, Meşrutiyet – *Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Toros, Taha, *Ali Münif Bey'in Hatıraları,* İsis Yayınları, İstanbul, 1996.

Tott, François, *Memories of the Baron De Tott, on the Turks and the Tartars,* Vol.1-3, Forgetten Books, London, 2013.

Toynbee, Arnold J., *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* Cumhuriyet Yayınları, (y.y.), 1999.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketlerinin İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

______, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, İkinci Meşrutiyet* Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Tunçay, Mete, "Heyeti Mahsusalar (1923-1938) Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasinin Ayıklanması", *Armağan, Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı,* SBF Yayınları, Ankara, 1978, s.2-3.

Tural, Erkan, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet* Dönemi'ne Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler, TODAİE Yayınları, Ankara, 2009.

______, *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin TODİE Tarihi 1940-1990,* Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2014.

Tural, Mehmet Akif, "Barış İçinde Cumhuriyet'e", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* içinde, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Turan, İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950,* TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.

Turan, İlter, "Contiunity and Change in Turkish Bureaucracy: The Kemalist Period and After" *Ataturk and The Modernization of Turkey* içinde, (edt.) Jacob M. Landau, E.J. Brill, Leiden, ss.99-125

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu: 479, İstanbul, 1951.

Türköne, Mümtaz'er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu,* Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2014.

Uluçay, Çağatay -Enver Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu, Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi,* Berksoy Matbaası, İstanbul, 1959.

Unat, Faik Reşit, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

Unat, Kadri, "Atatürk Sonrası Türkiye", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* içinde (edt.), , Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2012, s.275-280.

Unat, Nermin Abadan, *Kum Saatini İzlerken,* İletişim Yayınevi, İstanbul, 1996.

Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Uslu, Nasuh, *The Turkish-American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance,* Nova Science Publishers, Inc., New York, 2003.

Uyar, Hakkı, *Türk Siyasal Hayatında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi,* Boyut Yayıncılık, İstanbul, (t.y.).

Uyar, Mesut - Edward J. Erickson, *A Military History of The Ottomans, From Osman to Atatürk,* Praeger Security International, Oxford, 2009.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Ülman, Haluk, *NATO ve Türkiye,* Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi C.22, S.4'ten ayrı baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

Ülman, Yeşim Işıl, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanede (Galatasaray Tıbbiyesi) Eğitim 1838-1848", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları* içinde (Edt.) H. Hatemi-A. Altıntaş, CSA Global Publishing, İstanbul, 2006, ss.71-76.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi,* (y.y.) Isparta, 1997.

Ünver, A. Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, ss.

Ünver, A. Süheyl, *Tabip Hayrullah Efendi ve Mekalatı Tıbbiye 1820-1869,* İstanbul Kader Matbaası, 1931.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Vural, Cevat, *Bir Mülkiyeli'nin Aklında Kalanlar,* Karaköy Rotary Kulübü, İstanbul, 2002.

Walters, Robert S., *American and Soviet Aid A Comparative Analysis,* University of Pittsburgh Press, 1970, ss.8-49.

Weber, Max, *Bürokrasi ve Otorite,* (çev.) H. Bahadır Akın, adres Yayınları, 2005.

______, *Economy and Society, An Outline of Interpretive Sociology,* University of California Pres, Berkeley, 1956.

Weiker, Walter F., *Political Tutalage and Democracy in Turkey: The Free Party and Its Aftermath,* E.J. Brill, Leiden, 1973.

______, *The Modernization of Turkey, From Atatürk to the Present Day,* Holems&Meier Publishers, INC, New York&London, 1981.

______, *he Turkish Revolution 1960-61, Aspects of Military Politics,* The Brookings Institution, Washington D.C., 1968.

Williamson, Bill, *Education and Social Change in Egypt and Turkey, A Study in Historical Sociology,* Macmillan Press, London, 1987.

Wilson, Howard E. -İlhan Başgöz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk,* Dost Yayınları, Ankara, 1968.

Wortham, H.E., *Mustapha Kemal of Turkey,* The Holme Press, London 1930.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.4, (1945-1971),* Rey Yayınları, (t.y.), (y.y.).

Yavuz, Fehmi, *Anılarım,* Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Maya Matbaacılık, (t.y.).

Yavuzyiğit, M. Hikmet, *Yirmibirinci Yüzyılın Türkiyesi İçin Mülkiye, Mülkiye Tarihi (1859-1999),* Mülkiyeliler Birliği Yayınları No.2, Ankara, 1999, s.15.

Yücel, Hasan Ali, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi,* C.1, S.1, Ankara, Maarif Matbaası, 1943.

______, *Türkiye'de Orta Öğretim,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, No.1681, Ankara, 1994.

Yüksel, Ahmet, "Padişahım Çok Yaşa! Hayır, Yaşasın Hürriyet! II. Abdülhamid Döneminde Birbirine Muhalif İki Ses", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Vol.6/7 (Summer 2014), ss.577-590.

Zeynep, Kezer, *The Making of a National Capital: Ideology and Socio-Spatial Practices in Early Republican Ankara,* Doctor of Philosophy, University of Calfornia at Barkeley, 1999.

Zürcher, Erik J., *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk* Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk *Mirası,* Akılçelen Kitapları, Ankara, 2015.

______, "The Ottoman Empire 1850-1922: Unavoidable Failure", *The Young Turk Legacy and Nation-Building: From the Ottoman Empire to Ataturk's Turkey* içinde, (edt.) Erik Jan Zurcher, I. B. Tauris, London, 2010, ss.59-72.

______, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.145.

MAKALELER

A. Seni, "İdare-i Vilayat ve Taksimat-ı Mülkiyye", *Mülkiye,* Nu: 7, 14 Ağustos 1909, s.15-30.

______, "Me'murin-i Devletin Hukuku yahud Mahakim-i Hazıra-i İdare", *Mülkiye,* Nu: 26, 14 Mart 1911, s.65-70.

______, "Vilayat Kanunu Layihasına Bir Nazar", *Mülkiye,* Nu:30, 14 Ağustos 1911, s.333-354.

Abadan, Yavuz, "İdarenin İhtiyaçları", *Ulus,* 27.09.1953.

______, "S.B.O.'nun 91. Yıldönümü Söylevi", *SBOD,* c.3, S.1-2, (1948), ss.1-6.

Abu Manneh, Butrus, "Abdulhamid II and Shaikh Abulhuda Al-Sayyadi", *MES,* Vol.15, No. 2,(May, 1979), ss.131-153.

Adolfson, L. H., "Üniversitelerin Dış Öğretim ve Teknik Yardım Faaliyetleri", (çev.) Cemal Mıhçıoğlu, *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1958), ss.232-239.

Afyoncu, Erhan, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü, S.*58, (Kasım-Aralık 1999), s.183-187.

Agayef, Ahmet, "Mekteb-i Mülkiye", *Tercüman-ı Hakikat,* 11 Temmuz 1912.

Ahmed Kemal, "Tesviye-i İdare Ameliyatı", *Mülkiye,* Nu:20, 14 Eylül 1910, s.17-20.

Ahmed Salahaddin, "Tarih Nasıl Yazılmalıdır", *Mülkiye,* Nu:7, 14 Ağustos 1909, s.41-50.

Akalın, Muzaffer, "Mülkiyenin Siyasal Bilgiler Fakültesi Adıyla Ankara Üniversitesine Bağlanması", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* c.6, (Eylül-Ekim 1976), ss.183-198.

Akarlı, Engin D., "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", *Osmanlı,* C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.253-265.

______, "Friction and Discord Within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (187-1909)", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi,* Vol. 7, (1979), ss.3-26.

Akçuraoğlu Yusuf, "Son İnkılab ve Sevakıbı ile Netaici", *İçtihad*, No.11, Mart 1909.

Akbaş, Meltem, "The Military March of Physics and Mechanical Sciences in the Curricula of the 19th Century Ottoman Military Schools", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* C.13, S.2, (2012), ss.65-84.

Akdeniz, Gıyas, "Devlet Teşkilatı ve Rasyonalizasyon", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası,* c.9, S.1-2, (1947), ss.55-72.

Akyüz, Yahya, "Büyük Dil Bilgini Dr. Vedad Örs'ün Ardından", *AÜSBFD,* c.37, S.1-2, 81982), ss.29-46.

______, "Galatasaray Lisesinin Islahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge", *Belleten,* S.181, ss.121-131.

Ali Kemal, "Mekteb-i Mülkiye", *İkdam*, No:5132, 7 Eylül 1908.

Alkan, Mehmet Ö., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* c.6, S.12, (2008), ss.9-84.

Alkan, Türker, "150 Yıllık Bir Çınar", *Radikal,* 05.12.2009.

Alpkaya, Faruk, "İnsanlar Asıl Unutulunca Ölür: Diran Kelekyan" *Mülkiye Dergisi,* c.1, S.39, (2015), ss.271-273.

Alus, Sermet Muhtar, "Gördüklerim Duyduklarım, Mekteplerde Tevzi-i Mükâfatlar", ***TT****/580760.*

Aral, Namık Zeki, "Rasyonalizasyon Meseleleri-Memur ve Mesuliyet", *Ulus,* 23 Ağustos 1951.

Arık, Kemal Fikret, "S.B.O.'nun 98. Yıldönümü Söylevi", *AÜSBFD,* c.13, S.1, (1958), ss.1-9.

Arif, Ahmed, "Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval)", *Tarihi Encümeni Osmani Mecmuası,* c.3, S.18, İstanbul, 1328, s.1153-1157.

Armaoğlu, Fahir, "1955 yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamuoyu", *AÜSBFD,* c.14, S.2, (1959), ss.57-86.

Armaoğlu, Fahir, "Kitaplar Arasında: Mülkiyeliler Destanı", *Forum,* c.5, S.20, (15 Ocak 1955), ss.20-21.

Arslan, Ali, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", İstanbul *Üniversitesi, Yakın dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Yıl 1, S.2, (2002), ss.41-83.

Aslan, Zehra, "Osmanlı'da Toplumsal Örgütlenmeye Geçiş ve Cemiyetleşme Faaliyetleri", *Türk Yurdu,* S.276, Yıl 99, (Ağustos 2010), ss.56-68.

"Atatürk ve Mülkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.117, (1969), s.30-32.

Aybar, Celal, "Türkiye'de Boşanmalar", *SBOD* c.1, S.2, (1943), ss.301-314.

Aydın, Güngör, "Mülkiyenin 122. Kuruluş Yıldönümü", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.64-65, c.8-9, (1981).

Aygen, Cemal, "Bir Devletin Birleşmiş Milletler'e Aza Olarak Kabulü Şartları", *AÜSBFD,* C.6, s.1, (1951), ss.215-242.

Aysal, Necdet, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk *Yolu Dergisi,* S 37-38, (Mayıs-Kasım 2006), ss.15-53.

Baskıcı, Murat, "Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihâd ve Teavün Cemiyeti Nizamnamesi", *Mülkiye Dergisi,* S.39, c.4, (2015), ss.165-184.

______, "Mekteb-i Mülkiyeden Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yılın Kronolojisi", *Mülkiye,* c.265, S.133, (Kış 1009), ss.249-276.

______, "Mülkiye Tarihinden Bir Yaprak: Tevzi-i Mükâfat Cetvelleri", *Mülkiye,* c.265, S.133, (Kış 2009), ss. 219-240.

Bedi'i Nuri, "İdare ve Kanun", *Mülkiye,* Nu: 13, 14 Şubat 1910, s.40-44.

Beşikçi, İsmail, "Mülkiye, Mülkiyelilik Üzerine Anılar, Düşünceler", *Mülkiye,* c.38, S.265, (2009), ss.127-176.

Beşikçi, Mehmet, "Meslek Dayanışması mı, Vatan Kurtarıcılığı mı? II. Meşrutiyet Döneminde Bir Memur Örgütlenmesi Olarak Mülkiye Mezunları Cemiyeti, 1908-1916", *Toplum ve Bilim,* S.119, (2010), ss.162-183.

Beydilli, Kemal, "Mühendishane-i Bahri Hümayûn", *TDVİA,* c.31,

Bilge, Suat A., "Siyasal Bilgiler Fakültesinin 104. Kuruluş Yıldönümü Münasebetiyle Yapılan törende Konuşması", *AÜSBFD,* c.25, S.3-4, (1963), ss.1-4.

Bilim, Cahit, "Tercüme Odası", *OTAM,* S.1, (Ankara, 1990), ss.29-43.

Birinci TBMM'deki Mülkiyeli Milletvekili, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.19, (1970), s.35-37.

Bjork, Richard E., "Foundations, Universities and Governemnt: A Pattern of Interaction", *The Journal of Higher Education,* Vol.33, No.5, (May 1962), ss.270-276.

Bouquet, Olivier, "Old Elites in a New Republic: The Reconversion of Ottoman Bureaucratic Families in Turkey (1909-1939)", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* V.31, (November 2011), ss.588-600.

Bozdemir, Mevlüt, "Mülkiyede Yeni Bir Gelecek: Çarşamba Toplantıları", *AÜSBFD,* c.35, S.1-4, (1980), ss.361-374.

Brookner, Lester -Ernst Heilman, "Technical Assistance in Accounting in Turkey", *The Accounting Review,* Vol.35, No.1, (Jan., 1960), ss.33-36.

Bulut, Sedef, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış,* c.2, S.4, (Yaz 2009), ss.125-145.

Burçak, Rıfkı Salim, "İngiliz-Fransız-Türk ittifakı", *SBOD,* c.4, S.1, (1949), ss.347-374.

Caldwell, Lynton K., "The Universities and International Technical Assistance", *The Journal of Higher Education*, Vol. 36, No.5, 8 May 1965), ss.266-273.

Ceviz, Kübra, "Bülent Daver ile Söyleşi", *Mülkiye,* c.33, S.265, (2009), s.47-50.

Coşar, Ömer Sami, "Galatasaray'ın 94 Yıl Önce Karşılaştığı Zorluklar", *Milliyet,* 26 Mayıs 1968.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *TCTA,* c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.295-299.

Çağlar, B.K., "Mülkiyemiz Hoş Geldin", *Ulus,* 6 Sonteşrin 1936.

Çakan, Işıl, , "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: Merkezileşme", *Amme İdaresi Dergisi,* c.39, S.4, (2006), ss.301-327.

Çalgan, Ahmet T. -Abdullah Livatyalı, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Mülkiyeli Milletvekilleri", *Mülkiye,* c.27, S.242, (2004), s.191-193.

Çavdar, Tevfik, "Fransız İhtilali, Mekteb-i Mülkiye ve Mizancı Murat Bey", *Mülkiye,* s.237, c.237, (Aralık 2002), ss.233-240.

Çavli, Emin Ali, "Bizde İlk Lise Açılalı 90 Sene Oluyor: Galatasaray", *Cumhuriyet,* 6 Kasım 1959.

Çetinsay, Gökhan vd., "Şerif Mardin ile Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* c.2, S.1, (2004), s.357-381.

Çetinsay, Gökhan, "Çıban Başı Koparmamak": II. Abdülhamid Rejimine Yeniden Bakmak, *Türkiye Günlüğü,* s.58, (Kasım-Aralık 1999), ss.54-63.

______, "İsmi Olup da Cismi Olmayan Kuvvet: II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm Politikası Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı,* C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.380-388.

______, "Mekteb-i Mülkiye 1915'te Niçin Kapatıldı?", *Mülkiye,* c.36, S.237, (Kasım-Aralık 2002), s.217-224.

Chambers, Richard L., "The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Alim, Ahmet Cevdet Pasa", *IJMES,* Vol.4, No.4, (Oct., 1973), ss.440-464.

Davison, Roderic H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review,* Vol.59, No.4, (Jul., 1954), ss.844-864

Decei, Aurel, "Fenerliler", *İA*, C.4, MEB Yayınevi, İstanbul, 1979.

Demir, Timur -Mustafa Şanal, "Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Belleten,* c.76, S.275, (2012), ss.167-205.

Demirağ, Yelda, "Pan-Ideologies in the Ottoman Empire Aganist the West: From Pan-Ottomanism to Pan-Turkism", *The Turkish Yearbook of International Relations,* XXXVI, (2006), ss.139-158.

Demirci, H. Aliyar, "Tek Parti Döneminde Siyaset-Gençlik İlişkilerine Bir Örnek: Gençlik Teşkilatı Tasarıları", *AÜSBFD,* c.2, S.58, (2003), ss.55-77.

Deringil, Selim, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *TCTA,* C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

______, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909)", *IJMES,* Vol.23, No.3, (Aug., 1991), ss.345-359.

______, "They Live in a State of Nomadism and Savagery": The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History,* Vol.45, No.2, (Apr., 2003), ss.311-342.

Dinler, Demet, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis,* S.9, (Kış-Bahar 2003), ss.17-54.

Dodd, C. H., "The Social and Educational Background of Turkish Officials", *MES,* Vol.1, No.3, (Apr., 1965), ss.268-276.

Doğan, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c.37, 407-442.

Doğaner, Yasemin, "Atatürk Dönemi Türk Siyasal Elitinin Profili", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Yıl 2, S.3, (Bahar 2006), ss.107-119.

Duguıt, Stephen, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES,* Vol.9, No.2, (May, 1973), ss.139-155.

Edwards, Albert, "The Menace of Pan-Islamism", *The North American Review,* Vol.197, No.690, (May, 1913), ss.645-657.

Efdalüddin, "Osmanlı'da Vatan Muabbeti", *Mülkiye,* Nu:10, 14 Kasım 1909, 37-43.

Eraslan, Cezmi, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", *Osmanlı,* C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 ss.373-379.

Erdoğdu, Teyfur, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I", *AÜSBFD,* c.51, S.1, ss.183-247.

Ergun, Turgay, "Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü: Bir Örgütsel Gelişme Örnek olayı", *Amme İdaresi Dergisi,* c.29, S.2, (Haziran 1996).

Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *AÜSBFD,* c.51, S.1, (1996), ss.275-287.

Ertan, Temuçin Faik, "Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasi'si)" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* c.12, S.1-2, (Eylül 1995), ss.134-156.

Ertuğ, Hüseyin Refik, "Sayın Unat'a Mektup", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.286, (1955), ss.5-7.

Ete, Muhlis, "Siyasal Bilgiler Okulu'nda Kurulan Yeni Kooperatif Münasebetiyle", *SBOD,* c.1, S.4, (1946), ss.881-892.

F., "Atf-ı Nazar: Tensikat (Osmanlılığın Tekâmül-ü İctimaiyesi)", *Şehbal,* s.3,c.1, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909),

Fleıscher, Cornell H., "Preliminaries to the Studies of the Ottoman Studies", *Journal of Turkish Studies,* Vol.10, (1986), ss.135-141.

Findley, Carter V., "19. y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *TCTA,* C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

______, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry", *IJMES,* Vol.1, No.4, (Oct., 1970), ss.334-357.

______, "The Foundation Ottoman Foreign Ministry: The Beginings of Bureaucratic Reform Under Selim III and Mahmut II", *IJMES,* Vol. 3, No. 4, (Oct. 1972), ss.388-416.

Fortna, Benjamin C., "Islamic Morality in Late Ottoman "Secular" Schools", *IJMES,* Vol. 32, No. 3 (Aug., 2000), ss.369-393.

______, "Education and Autobiography at the End of the Ottoman Empire", *Die Welt des Islams, New Series,* Vol.41, Issue 1, (Mar., 2001), ss.1-31.

Galitekin, Ahmed Nezih, "Mülkiye Mecmuası", *Müteferrika,* Nu: 10, (Kış 1996), ss.143-161.

Giridi M. Raşid, "İngiltere'de Meclis-i Ayan", *Mülkiye,* Nu:19, 14 Kasım 1909, s.53-59.

Giritli, İsmet, "Some Aspects of the New Turkish Constitution", *MEJ,* vol.16, No.1, (Winter 1962), ss.1-17.

Göreli, İ. Hakkı, "Siyasal Bilgiler Okulu'nun 88. Yıldönümü Münasebetiyle Prof. İsmail Hakkı Göreli tarafından 4 Aralık 1944'te Yapılan Konuşma", *SBOD,* C.1, S.3, (1943), ss.413-416.

Güler, Birgül Ayman, *"1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini, Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleşti?", Memleket Siyaset Yönetim,* c.3, S.7, (2008/7), ss.6-28.

______, "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi,* c.27, S.4, (Aralık 1994), ss.1-19.

Gülsün Düzenli-Zafer Toprak, "Mekteb-i Sultani 'den Bugüne Galatasaray Lisesi, Galatasaray Lisesi Özel Dosya", *Toplumsal Tarih,* c.26, (Şubat 1996), ss.20-42.

Gündüz, Mustafa, "II. Abdülhamid'in Sadrazamı ve Eğitim Danışmanı (Küçük) Said Paşa'nın Eğitime Yönelik Görüş ve Uygulamaları", *Düşünen Siyaset,* S.27, (2010), ss.37-68.

______, "Sociocultural Origins of Turkish Educational Reforms and Ideological Origins of Late Ottoman Intellectuals (1908-19309)", *History of Education,* Vol.38, no.2, (March 20099, ss.191-216.

Gültepe, Necati, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi", *Osmanlı,* C.6, edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.241-255.

Güngör, Selahattin, "Mülkiyeliler Dün Heyecanlı Tezahüratla Uğurlandılar", *Tan,* 6 İkinciteşrin 1936.

Güngör, Süleyman, "1908 Devrimi ve Mekteb-i Mülkiye", *Doğu Batı, II.* Meşrutiyet 100. Yıl, s.46, (Ekim 1908), ss.273-293.

Haddad, Mahmud, "The Rise of Arab Nationalism Reconsidered", *IJMES,* Vol. 26, No. 2, (May, 1994), ss.201-222.

Hakkı Behiç, "Hâkimiyet-i Amme-Terbiye-i İçtimaiye", *Mülkiye,* Nu: 7, 14 Ağustos 1909, s.51-56.

Harris, George S., "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", *MEJ,* Vol.24, No.4, (Autumn 1970), ss.438-454.

Hasan Hamid, "İdare-i Vilayat", *Mülkiye,* Nu:3, 14 Nisan 1909, s.1-10.

Heper, Metin, "The Ottoman Legacy and the Turkish Politics", *Journal of International Affairs,* 54:1, (Fall 2000), ss. 63-82.

Heilbron, Johan, "The Rise of Social Science Diciplines in France", *Revue Européenne des Sciences Sociales,* Tome 42, (2004), ss.145-157.

Hıfzı, Timur, "Evlilik Dışında Doğan Çocuklar ve Kan Grupları", *SBOD,* C.1, S.2, (1943), ss.450-456.

Hurewitz, J.C., "The Beginings of Military Modernization in the Middle East: A Comparative Analysis", *MEJ,* Vol.22, No.2, (Spring 1968), ss.144-158.

Hyman, Herbert H., Arif Payaslıoğlu, Frederick W. Frey, "The Values of Turkish College Youth", *The Public Opinion Quarterly,* Vol.22, No.3, Special Issue on Attitude Research in Modernizing Areas (Autumn 1958), ss.27-291

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Devleti'ne 19. yüzyılda Bilimin Girişi ve Bilim-Din İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim,* 29/30, (Bahar-Yaz 1985), ss.79-101.

İlik, Aydın, "Seksenüç Yıllık Mülkiye Marşı", *Mülkiye,* c.26, S.233, (2002), s.274-276.

İnal, Vedit, "The Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Attempts to Catch up With Europe", *MES,* Vol.47, No.5, (September 2011), ss.725-756.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Mühendishânenin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih,* S.54, (1998), s. 4-11.

______, "Tersane Hendeshanesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishane-i Bahri Hümayûn", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* c.9, S.1-2, (2008), ss.51-77.

Kadıoğlu, Sevtap İshakoğlu, "1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* c.2, S.4, (2004), ss.471-491.

Kaflı, Kadircan, "Batıya Açılan Pencere", *Yeni Sabah,* 16 Ağustos 1951.

Kapranov, I., "The USSR's Technical Assistance to Foreign Countries", *Problems in Economics,* Vol.4, No.12, (1962), ss.42-53.

Karabulut, Umut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* C.24, S.28, (Bahar 2014), ss.199-223.

Karagöz, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM,* S.6, (1995), ss.173-194.

Karpat, Kemal H., "Pan-İslamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi" , *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* S.48, (Haziran, 1987), ss.13-37.

______, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *IJMES,* Vol.3, No.3, s. 243-281.

Kemal, Namık, "Kaht-ı Rical", *İbret,* 21 Şaban 1289, (24 Ekim 1872).

Keskin, Nuray E., "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi,* s.39, c.2, (Haziran 2001), ss.2-28.

______, "Türkiye'de Yönetim Biliminin Gelişimi 1870-1910", *Amme İdaresi Dergisi,* c.41, S.4, (Aralık 2008), ss.1-22.

Khuluq, Lathiful, "Modernization of Education in the Late Ottoman Empire", *Al-Jami'ah,* Vol.43, No.1, (2005), ss.24-55.

Kıng, J. R., "Technical Assistance in U.S. Foreign Policy", *Bulletin of the Atomic Scientists,* Vol. 10, No.4, (1954), ss. 127-128.

Koç, Yıldırım, "Osmanlı Memurları", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* Nu:130, (Nisan 1991), ss.21-23.

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Basını, İçeriği ve Rejimi", *TCTA,* C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.67-93.

Kuran, Ercüment, "Fransız İnkılâbı'nın Türk Düşünürlerine Etkisi, 1789-1922", *Erdem,* c.9, S.26, ss.737-743.

______, "Kucuk Said Pasa (1840-1914) as a Turkish Modernist", *IJMES,* Vol.1, No.2, (Apr., 1970), ss.124-132.

Kushner, David, "The Ottoman Governors of Palestine, 1864-1914", *MES,* Vol.23, No.3, (Jul. 1987), ss.274-290.

Kuyucak, H. Atıf, "Birinci ve İkinci Cihan Harplerinde Milletler Arası Borçlar Meselesi", *SBOD,* c.1, S.1, (1943), ss.87-107.

Küçük, Cevdet, "Babıâli Baskını", *TDVİA,* C.4, 1991, ss.389-390.

Leavitt, Howard B., "U.S. Technical Assistance to Latin Amerikan Education", *The Phi Delta Kappan,* Vol.45, No.4, Problems and Promises of Education in Latin America, (Jan., 1964), ss.220-225.

Lee, Dwight E., "The Origins of Pan-Islamism", *The American Historical Review,* Vol. 47, No.2, (Jan., 1942), ss.278-287.

Levy, Avigdor, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army 1826-1839", *MES,* Vol.2, (1971), ss.21-39.

Lewıs, Bernard, "The Impact of the French Revolution on Turkey, Some Notes on Transmission of Ideas", *Journal of World History,* Vol.1, No.1, (Julliet 1953), ss.106-125.

______, "The Ottoman Empire in the Mid-Nineteenth Century. A Review", *MES,* Vol.1, No. 3 (Apr., 1965), ss.283-295.

Mackenzıe, Catherine, "Nationale d'Administration and the Civil Service College", *Comparative Education,* Vol.15, No.1, Special Number (3): Unity and Diversity in Education (Mar., 1979), ss.11-16.

______, "Libertarian Movements in the Ottoman Empire 1878-1895", *MEJ,* Vol.16, No.2, (Spring, 1962), ss.169-182.

Mardin, Şerif, "Some Notes on an Early Phase in the Modernization of Communications in Turkey", *Comparative Studies in Society and History,* Vol. 3, No. 3 (Apr., 1961), ss.250-271.

Mehmed, Asım, "Memurin Muhakemesi", *Mülkiye,* Nu:3, 14 Nisan 1325, s.45-50.

Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal, "Mekteb-i Mülkiye", *Mülkiye Mecmuası,* No.1, Yıl.1, 1324, ss.4-14.

Meray, Seha L., "Harbin Antlaşmalara Tesiri", *SBOD,* c.3, S.1-4, (1948), ss.154-177.

Mustafa Nur Anıl, "Mülkiyenin İkinci Açılışı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.37, (1974), ss.32-34.

Muş Mutasarrıfı Ahmed Macid, "Kürdistan Ahvâli ve Mes'ele-i Islahat", *Mülkiye,* Nu: 8, 14 Eylül 1909, ss.1-18.

Mülkiyeli Şehitler: I/II/III/IV/V/VI/VII, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.14/15/16/17/18/19/20, (1969-70), s.34,32,30,31,32,32,34.

Naff, Thomas, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society,* Vol.83, No.3, (Aug.-Sep. 1963), ss.295-315.

Oğuz, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Devlet Adamı Kıtlığı (Kaht-ı Rical) Hakkında II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor", *TÜBAR,* S.24, (2008), ss.99-134.

Okulun Kuruluşunun 87. Yıldönümünde Müdür Prof. Zeki Mesud Alsan'ın Söylediği Nutuk, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi,* c.1, S.1, Ankara, Maarif Matbaası, 1943, ss.195-202.

Önen, Nizam -Cenk Reyhan, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ülke Yönetimi, Halkçılık Beyannamesi, Teşkilat-ı Esasiye ve Yasalaşamayan Kanun Tasarıları", *Amme İdaresi Dergisi,* c.42, S.4, (Aralık 20099, ss.1-23.

Örnek, Cangül, "From Analysis to Policy: Turkish Studies in the 1950s and the Diplomacy of Ideas", *MES,* Vol.48, No.6, (2012), ss.941-959.

Özbek, Nadir, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918)", *MES,* Vol.43, No.5, (September 2007), ss.795-809.

______, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c.2, S.1, (2004), ss.71-90.

______, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism, and the Hamidian Regime, 1876-1909", *MES,* 37, (2005), ss.59-81.

Öztaş, Sezai -Ahmet Sait Candan, "Renovation Efforts in the Ottoman Education System Until Tanzimat", *World Applied Sciencee Jurnal,* Vol. 19/8, (2012), ss.1225-1228.

Prof. Dr. Ernest Jackh'e Fahri Siyasal Bilgiler Doktoru Ünvanı Verilmesi Münasebetiyle Fakülte Dekanı Prof. Dr. K.F. Arık'ın Yaptığı Konuşma, *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1958).

Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 1956-57 Ders Yılını Açış Nutku, *Forum,* c.6, S.66, (15 Aralık 1956), ss.11-13.

Prof. Zeki Mesud Alsan'ın Mülkiyenin 110'uncu Kuruluş Yıldönümünde Yaşlı Mülkiyeli Olarak Konuşması, *AÜSBFD,* S.4, c.24, (1969). ss.9-15.

Pinter, Walter M., "Higher Civil Service on the Eve of the Great Reforms", *Journal of Social History,* Vol. 8, No. 3, (Spring 1975), ss.55-68.

Purgstall, Baron Von Hammer, "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Teşkilatı ve Bâb-ı Âli", (çev.) Halit İlteber, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* c.7, S.1-4, (1941), ss.570-583.

Reid, Anthony, "Nineteenth Century Pan-Islam in Indonesia and Malaysia", *The Journal of Asian Studies,* Vol.26, No.2, (Feb., 1967), ss.267-283.

Reyhan, Cenk, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Bıraktığı Siyasal Kültür Mirası", *Toplum ve Bilim,* S.39, (Mart-Nisan 1996), ss.80-94.

Rodkey, F.S., "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830-1831", *Journal of Modern History,* 1:4 (December 1929), ss.193-225.

Rogan, Eugene L., "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes (1892-1907)", *IJMES, Vol.* 28, No. 1 (Feb., 1996), ss.83-107.

Roos, Leslie L. &Noralou P. Roos, "Changing Patterns of Turkish Public Administration", *MES,* Vol. 4, No.3, (Apr., 1968), ss.270-295.

______, Gary R. Field, "Students and Politics in Turkey", *Deadlus,* Vol.97, No.1, Students and Politics (Winter 1968), ss.184-203.

Roucek, Joseph S., "The Political Role of Students in Underdeveloped Countries", *Comparative Education,* Vol.3, No.2, (Mar., 1967), ss.115-121.

Rustow, Dankwart A., "The Army and the Founding of the Turkish Republic", *World Politics,* c.11, (July 1959), ss.513-552.

Sadrazam Said Paşa, "İmparatorluk ve Memur Maaşları", *Yakın Tarihimiz,* c.2, S.20, (12 Temmuz 1962).

Sadullah, Naci, "Mülkiye İstanbul'dan Nasıl Ayrıldı?", *Son Posta,* 6 İkinciteşrin 1936.

Sakız Mutasarrıfı Macid, "Ahkâm-ı Kanuniye ve Evamir-i Umumiye", *Mülkiye,* Nu: 11, 14 Aralık 1909, ss.34-40.

Büyükçekmece Kaymakamı Cevdet, "Müntehab Nahiye Müdürleri", *Mülkiye,* Nu: 13, 14 Şubat 1910, ss.32-35.

Erzincan Mutasarrıfı Şefik, "Dersim Ekradının Ahval-i Mezhebiyyeleri", *Mülkiye,* Nu: 15, 14 Şubat 1914, ss.9-13.

Sarı, Nil, "Mekteb-i Tıbbiye", *TDVİA,* C.29.

Sarıyıldız, Gülden, "Osmanlı Bürokrasisine Kâtip Yetiştirmek İçin Açılan Modern Bir Eğitim Kurumu: Mekteb-i Maarif-i Aklâm (Mahrec-i Aklâm)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S.6, İstanbul, 2002, ss.249-267.

Satı 'al Husri, "Mülkiye Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.25, (1971), ss.32-34.

Savcı, Bahri, "Demokrasiyi Var Kılan Fikir ve Müesseseler Üzerine- Partilerin Birleşmeleri ve Siyasi Güç Birliği-Meclisin İkinci Olağanüstü Toplantısının Sebebi", *AÜSBFD,* c.13, s.4, (1958), ss.193-231.

______, "Siyasi İktidarı Hukuka Bağlamanın Geçirdiği Seyir", *AÜSBFD,* c.12, S.4, (1957), ss.65-127.

SBF Dergisi, 1943-2011, (yay. haz.) Erel Tellal vd., Ankara, 2012.

Seçkin, Recai, "Ebulula Mardin ve Eserleri (1880-1957)", *AÜSBFD,* c.13, S.2, (1953), ss.180-189.

Sencer, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetsel Gelişmeler", *Amme İdaresi Dergisi,* c.17, S.3, (1984), ss.46-71.

Seitz, John L., "The Failure of U.S. Technical Assistance in Public Administration: The Iranian Case", *Public Administration Review,* Vol.40, No.5, (Sept., 1980), ss.407-413.

Shaw, Stanford J., "A Promise of Reform: Two Complimentary Documents", *IJMES,* Vol.4, No.3, (Jul., 1973), ss.359-365.

______, "Sultan Abdülhamid II: The Last Man of the Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler), 25-27 Aralık 1989),* Milli Kütüphane, Ankara, 1991, ss.

______, "The Nizam-ı Cedid Army Under Sultan Selim III 1789-1807", *Oriens,* Vol.18/19, (1965-1966), ss.168-184.

______, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-ı Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History,* Vol. 37, No. 3 (Sep., 1965), ss.291-306.

Sheikholeslami, A. Reza, "The Sale of Offices in Qajar Iran, 1858-1896", *Iranian Studies,* Vol.4, No.2/3, Administrative Developments in Qajar Iran, (Spring-Summer 19719), ss.104-118.

Smıth, Robert J., "The Students of the Ecole d'Administration, 1848-9", *History of Education,* Vol.16, No.4, (1987), ss.245-258.

Siler, Abdurrahman, "Darulfünûn'un Kurtuluş Savaşı ve İnkılâplara Bakışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S.31, (Mart 1995), ss.177-186.

Simpson, Dwight J., "Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey", *MEJ,* Vol.19, No.2, (Spring 1965), ss.141-152.

Sivrikaya, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresindeki Aşiretlerin Eğitimi ve İlk Aşiret Mektebi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S.63, (Aralık 1972), ss.17-24.

"Siyasal Bilgiler Fakültesinin 98. Yıldönümü Münasebetiyle 4 Aralık 1957 Tarihinde Fakülte Dekanı Prof. Dr. Kemal Fikret Arık Tarafından Yapılan Konuşma," *AÜSBFD,* c.13, s.1, (1958), s.2-9.

Somel, Selçuk Akşin, "Ottoman Islamic Education in the Balkans in the Nineteenth Century", *Islamic Studies,* Vol.36, No.2/3, (Summer/Autumn 1997), ss.439-464.

Stevens, Anne, "The Role of the Ecole Nationale d'Administration", *Public Administration,* Vol.56, Issue 3, (September 1978), ss.283-296.

Stokes, Joseph M., "The International Cooperation Administration", *World Affairs,* Vol.119, No.2, (Summer 1956), ss.35-37.

Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", *Belleten,* c.7, S.28, (İkinciteşrin 1943), ss.315-347.

______, "Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", *Tarih Vesikaları,* S.1, (Haziran 1941), ss.212-225.

Szyliowicz, Joseph S., "Education and Political Development in Turkey, Egypt and Iran", *Comparative Education Review,* Vol. 13, No. 2 (Jun., 1969), ss.150-166.

______, "Students and Politics in Turkey", *MES,* Vol.6, No.2, (1970 1970), ss.150-162.

______, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of Mulkiye", *World Politics,* Vol.23, No.3, (Apr., 1971), ss.371-398.

Şahinkaya Serdar, "29 Nisan 1960'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Adım Adım 27 Mayıs", *Mülkiye,* c.34, s.267, (2010), ss.97-121.

Şehsuvaroğlu, Haluk, "19. Asırda İstanbul'da Görülen Yenilikler", *Akşam,* 1.10.1949.

Şirin, İbrahim, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Layihası ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies,* Vol.3, Issue 4, (2008), ss.759-771.

Şişma, Adnan, "Galatasaray Mekteb-i Sultanisi", *TDVİA,* C.13, s.326.

Talu, E., "Mülkiyeyi Uğurlarken", *Son Posta,* 5 İkinciteşrin 1936.

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *TCTA,* C.2, ss.456-475.

Terzioğlu, Arslan, "Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 'ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar", *Tarih ve Toplum,* S.100, (Nisan 1992), ss.209-218.

Toprak, Zafer, "1909 Cemiyetler Kanunu ve Türkiye'de Sivil Toplumun Doğuşu", *TCTA,* C.1, (1995), ss.205-208.

______, "80. Yıldönümünde `Hürriyetin İlânı' (1908) ve `Rehber-i İttihad'", *Toplum ve Bilim,* S.42, (Yaz 1988), s.157-173.

______, "Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi" *Tarih ve Toplum,* S.67, (Temmuz 1989), ss.39-41.

______, "Erken Cumhuriyet'in Bilimi: Antropoloji, Türkiye'de Fizik Antropolojinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih,* S.204, 8 Aralık 2010), ss.26-33.

______, "İktidara Karşı Öğrenci Direnişi, Aralık 1956, Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Bakanlık Emrine Alınışı", *Toplumsal Tarih,* S.235, (Temmuz 2013), ss.51-57.

______, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri" *B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi,* S.7, (1979), ss.531-532.

______, "Mekteb-i Mülkiye, İlm-i Akvam ve Antropolojiya", *Toplumsal Tarih,* S.224, (Ağustos 2012), ss.22-35.

Tukin, Cemal, "B Grubunda Zuhur Eden Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.105, Yıl 9, I. Kanun 1939, ss.7-9.

______, "Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)'nun İlk kuruluşuna Ait Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.104, Yıl 9, II. Teşrin 1939, ss.3-7.

______, "Mülkiye Mektebinin İlk Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.108, Yıl 9, (1940), ss.13-15.

Uludağ, Osman Şevki, "Tıp Tedrisatının Türkçeleştirilmesi", *Tıp Dünyası,* c.1, S.15, (İstanbul, 1929), ss.459-462.

Unat, Faik Reşit, "Başhoca İshak Efendi", *Belleten,* c.28, S.109, (1964), ss.89-115.

______, "Eğitim tarihimizden Bir Yaprak: Mülkiye Mektebi'nin Kuruluş

Tarihi ve Yıldönümü Günü", *Eğitim Hareketleri,* S.2, (Şubat 1955), ss.22-25.

V"Mülkiye Hangi Yılda ve Aralık Ayının Kaçında Kuruldu?", *Siyasi İlimler Mecmuası,* S.286, (1955), ss.11-13.

Unat, İlhan, "İlhan Unat'ın 4 Aralık 1968 Günü Yaptığı Konuşma", *AÜSBFD,* c.23, S.4, (1968), ss.1-6.

Unat, Nermin Abadan, "1960 SBF Anayasa Seminerlerinde Beliren Esas Düşünceler", *AÜSBFD,* c.17, S.2, (1962), ss.251-280.

______, "Amme İdaresi ve Halkla Münasebet Mefhumu", *AÜSBFD,* c.10, S.2, (1955), ss.171-185.

______, "Amme İdaresinde Son Gelişmeler", *AÜSBFD,* c.11, S.3,(1956), s.402-422.

______, "Values and Political Behavior of Turkish Youth", *Turkish Yearbook of International Relations,* 1963 (Ankara 1965), ss.81-102.

Uyanık, Ercan, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", *Amme İdaresi Dergisi,* c.42, S.2, (Haziran 2009), ss. 67-88.

Uyar, Mesut -Hayrullah Gök, "Mühendishane-i Berri-i Hümayûn Kütüphanesi'nin Akıbeti, I-II", *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni,* 2003, ss.12-18.

Uyguner, Muzaffer, "Mülkiyelilik Ruhu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.5, (1996), ss.155-156.

Uzun, Hakan, "Atatürk Dönemi Modernleşme Sürecinin Osmanlı Modernleşme Sürecinden Farklı Yönleri", *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* c.4, S.1, (2003), ss.1-13.

Ünal, Uğur, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri", *Belleten,* c.73, S.267, (Ağustos, 2009), ss.581-604.

Ünver, A. Süheyl, "Tıp Fakültesinin Meşrutiyet Yılları Tarihine Dair", *Belleten,* c.23, S.90, ss.287-306.

Veinstein, Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı,* C.6, (edt.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.256-263.

Weiker, Walter F., "The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform", *Administrative Science Quarterly,* Vol.13, No.3, (Dec., 1968),s.451-470.

______, "Academic Freedom and Problems of Higher Education in Turkey", *MEJ,* Col.16, No.3, (Summer 1962), ss.279-294.

Wilson, Woodrow, "The Study of Administration", *Political Science Quarterly,* Vo.2, No.2, (Jun., 1887), ss.197-222.

Woodhead, Christine, "From Scribe to Literateur: the Career of a Sixteenth Century Ottoman Kâtip", *Bulletin (Society for Middle Eastern Studies),* Vol. 9, No. 1, (1982), ss.55-74.

Yalçın, Aydın, "Amerika ve Hür Dünya Dünya Liderliği", *Forum,* c.2, S.15, (1 Kasım 1954), s.7-8.

Yalçındağ, Selçuk, "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi üzerine Notlar", *Amme İdaresi Dergisi,* c.3, S.2, (1970), ss.20-57.

Yaramış, Ahmet, "Atatürk'ün Yetiştiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c.8, S.3 (Aralık 2006), ss.182-202

Yavuz, Hakan, "Pan-İslamizm'in Yanlış Yorumlanması", *Türkiye Günlüğü,* S.17, (Kış, 1991), ss.84-92.

Yazıcı, Serkan, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamanın Değişimi", *History Studies, International Journal of History,* Vol.6, Issue, (Sept., 2014), ss.233-247.

Yıldırım, Miran, "Mekteb-i Mülkiye", *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s.374-376.

Yıldız, Emrah, "Osmanlı Devleti'nde Bir Dünya Tarihi Deneyimi: Mizancı Mehmed Murad ve Tarih-i Umûmi'si", *TUHED,* S.4, c.2,(2015), ss.113-135.

Younis, Talib -S.A.M. Ibrahim-M.A. McLean, "Administrative Development and Reform in Turkey: A Historical Overview, (Part I)," *International Journal of Public Sector Management,* 5:1, (1992).

Zeldin, Theodore, "The Higher Education in France, 1848-1940", *Journal of Contemporary History,* Vol.2, No.3, Education and Social Structure (Jul., 1967), ss.53-80.

GAZETE VE DERGİLER

Akşam

Amme İdaresi Dergisi

Arnavud

Atatürk yolu

Belleten

Ceride-i Havadis

Forum

Havadis

Higher Education

İçtihad

İkdam

Mülkiye

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

New York Times

New York University Heights Daily News

Radikal

Sabah

Siyasi İlimler Mecmuası

Son Posta

Takvim-i Vekâyi

Tan

Tanin

Tercüman-ı Hakikat

The Contemporary Review

The Washington Post and Times Herald

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

Ulus

Vakit

Yakın Tarihimiz

Yeni Sabah

Zafer

ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (edt.) Murat Belge-Fahri Aral, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.13, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1986.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, C.1-3.

Osmanlı Ansiklopedisi, C.2, (edt.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

İslam Ansiklopedisi, C.4, MEB Yayınevi, İstanbul, 1979.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994.

TEZLER

Akarlı, Angin Deniz, *The Problems of External Pressures, Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions*, Princeton University, Ph.D., 1976.

Blake, Corinne Lee, *Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrian Graduates of the Mulkiye Mektebi, 1890-1920,* (Unpublished Ph.D. Thesis), Princeton University 1991.

Çetinsaya, Gökhan, *II. Abdülhamid* Döneminin İlk Yıllarında "İslam Birliği" Hareketi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1988.

Çolak, İnci Aydın, *Kuruluşundan 1940'lara Kadar Geçen Sürede Askeri Okulların Türk Resim Sanatına Katkıları,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Eser, Gülşah, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişimindeki Yeri (1834-1876),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.

Gök, Hayrullah, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1888),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2005.

Kaçar, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler,* İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

Kılıç, Selda Kaya, *1876 Kanunu Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan'ın Toplanması,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1991.

Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.250.

Özbay, Çiğdem, *Mustafa Satı El-Hûsri'nin Etnoğrafya Tarihimizdeki Yeri,* Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Papachristou, Panayotis Alexandrou, *The Three Faces of the Phanariots: an Inquiry into the Role and Motivations of the Greek Nobility Under Ottoman Rule, 1683-1821,* M.A Thesis, Simon Fraser University, 1992.

Reidler, Florian, *Opposition to the Tanzimat State: Conspiracy and Legitimacy in the Ottoman Empire, 1859-1878,* Ph. D Thesis, School of Oriental and African Studies, London, 2003.

Şahin, Yusuf, *Türkiye'de Siyasal Elitizm ve Politik Cemaat Olarak Mülkiyeliler,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2005.

Ülman, Yeşim Işıl, *Journal De Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye- Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1994.

Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.

Westmeyer, Troy Rudolph, *Administration of the New York University-Ankara Project: A Case Study in Technical Assistance,* (Unpublished Ph.D. Thesis), New York University, (June 1963).

Yıldırım, Mehmet Ali, *Tanzimat* Döneminde Meslek Okulları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2010.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Prof. Dr. Taner Timur ile 20 Kasım 2016 tarihinde internet ortamında yapılan *27 Mayıs ve Mülkiye* konulu görüşme.

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat ile 5 Kasım 2016 tarihinde yapılan NYU Projesi konulu e-posta haberleşmesi.

Prof. Dr. Zafer Toprak ile 5 Kasım 2015 tarihinde İzmir'de yapılan *Mekteb-i Mülkiye* konulu görüşme.

Prof. Dr. İlhan Tekeli İle 25 Haziran 2014 tarihinde Sakarya'da yapılan *Mekteb-i Mülkiye* konulu görüşme.

İNTERNET KAYNAKLARI

Arslan Terzioğlu, "İstanbul *University From the Establishment in 1453 by Sultan Mehmed to Atatürk's University Reform in 1933*",

http://istanbultip.istanbul.edu.tr/wpcontent/uploads/attachments/021_Istanbul%20University%201453-1933.pdf

ERT: 25.12.2015.

Hasan T. Karateke, *"1. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Açılış Törenleri, 19 Mart 1877"*, https://lucian.uchicago.edu/blogs/karateke/files/2014/05/I.-Mebusan-Meclisinin-A%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C5%9F-T%C3% B6 renleri.pdf;

ERT: 15.0.2016.

Serdar Şahinkaya, *Mülkiye Marşı,* Ankara, 4 Aralık 2010, s.3, http://mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/SerdarSahinkaya-Mulkiye-Mar%C5%9F%C4%B1.pdf

ERT: 22.06.2016.

Okay Bensoy, "*Mülkiye Tarihi Türkiye Tarihidir: Mete Tunçay'la söyleşi*",

https://www.academia.edu/1123411/Mete_Tun%C3%A7ayla_S%C3%B6yle%C5%9Fi_M%C3%BClkiye_Tarihi_T%C3%BCrkiye_Tarihidir

ERT: 12.11.2016.

DİZİN

C

D

E

F

G

H

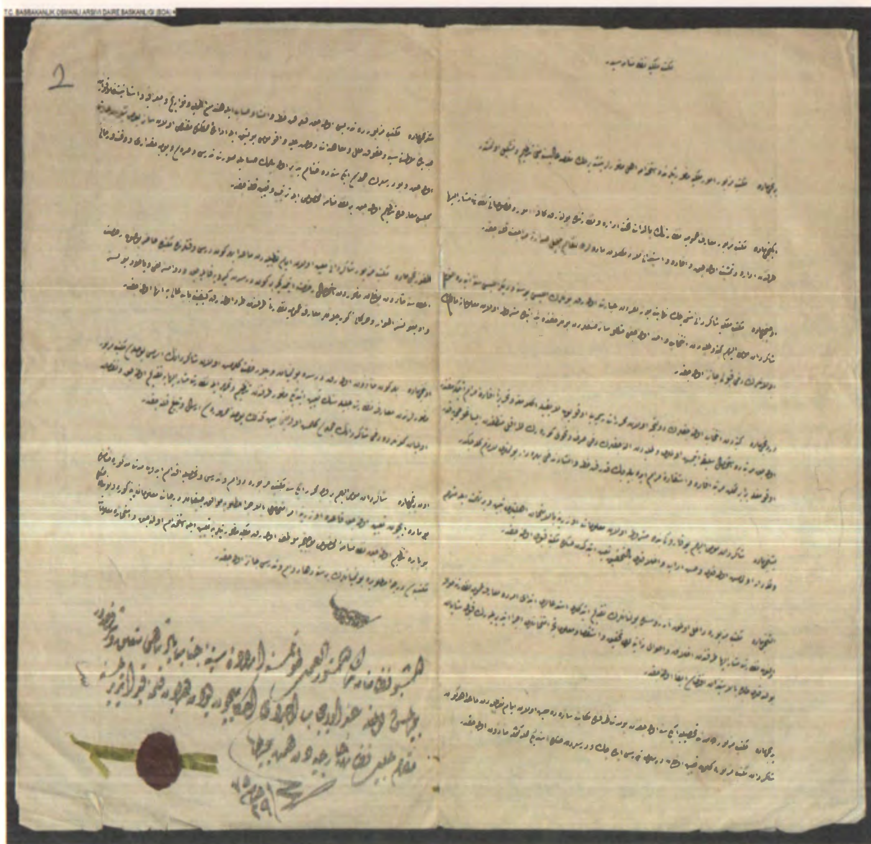
M

EKLER

İ.MMS.0012

Ek 1: Taşrada görevlendirilecek kaymakam ve müdürlerin eğitiminin sağlanması amacıyla Mekteb-i Mülkiyenin açılması için yayınlanan irade.

[1] BOA., *İ.MMS.*, 12/519, *25* Ramazan *1274/*9 Mayıs 1958.

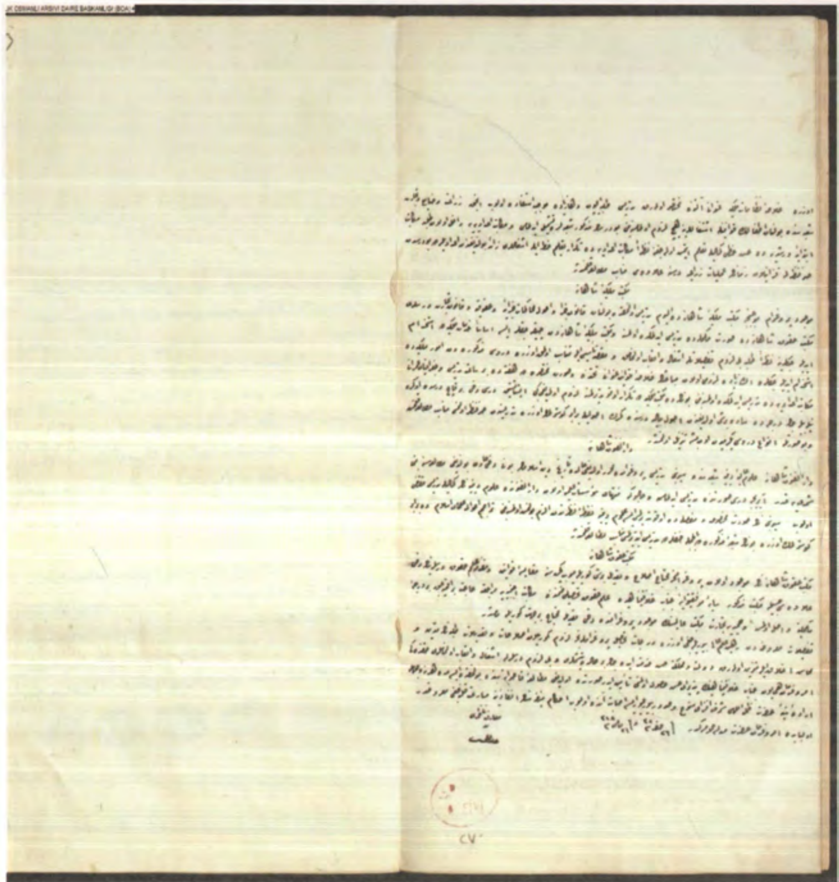

Ek 2: Mekteb-i Mülkiyenin ilk nizamnamesi.

[2] BOA., *DVN. MKL*, 74/32, *29* Cemaziye'l-evvel *1275*/4 Ocak 1859.

Ek 3: Mekteb-i Mülkiyenin ıslah edilmesi için Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi'nde hazırlanan mazbata.

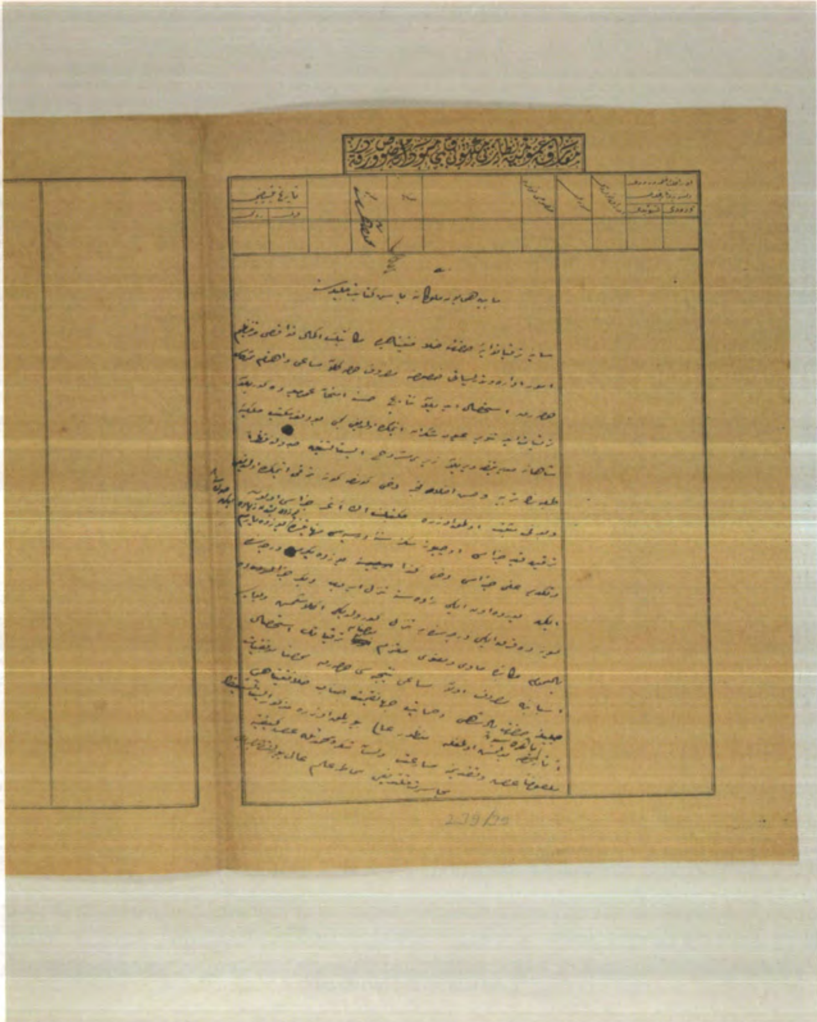
3 BOA., *İ.DUİT.*, 115/53-2, 7 Safer *1294*/21 Şubat 1877.

Y.PRK.MF.00004.00054.001

Ek 4: Mekteb-i Mülkiyenin ders programında yapılan tadilat.

4 BOA., *Y.PRK.*, *MF.*, 4/54, 26 Safer 1320/4 Haziran 1902.

Ek 5: Talebelerin terbiye ve ahlakça ilerleme gösterdiklerini bildiren ve Mekteb-i Mülkiye Müdüriyetinden gönderilen istatistik cetvelinin Mabeyn Başkitabetine takdim edildiği.

[5] BOA., *M.F. MKT.*, 239/39, *18* Cemaziye'l-ahir *1312*/17 Aralık 1894.

نظارت معارف عمومیه

مکتوبی قلمی

Y.A.HUS 331/100

2

Y.A.HUS.00331.00100.002

Ek 6: Mekteplerde namaza devam ve din derslerine ihtimam edilmesi.

6 BOA., *Y.A.HUS.*, 331/100-2, *15* Muharrem *1313/*8 Temmuz 1895.

Ek 7: Mekteb-i Mülkiyede Mevlid okutulduğunun ilanı.

[7] BOA., *MF. MKT.*, 287/40, *21* Rebiü'l-ahir *1313*/11 Ekim 1895.

İ.DUİT.00115

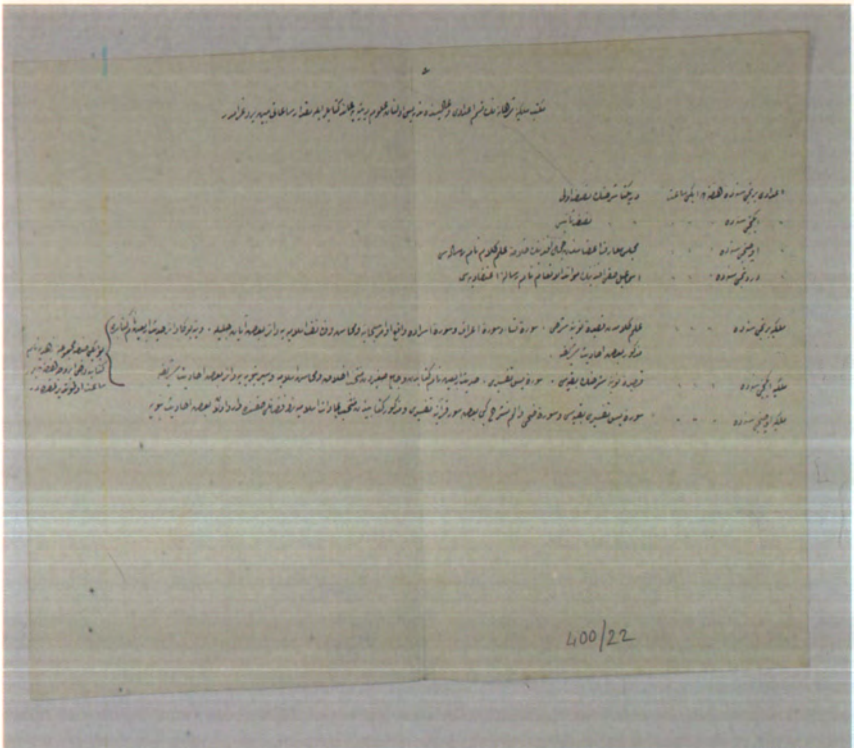
Ek8: Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin ahlak ve terbiye edinmeleri için haftalık ikişer saat akaid-i diniyye derslerinden sorumlu tutulmaları yönündeki Tanzimat Dairesi kararı.

8 BOA., *İ.DUİT.*, 115/47, *2* Cemaziye'l-evvel *1309*/4 Aralık 1891.

400/22

Ek 9: Okullardaki din derslerinin arttırılması yönündeki karar doğrultusunda görüşü istenen Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Recai Bey imzasıyla gönderilen cevap yazısı.

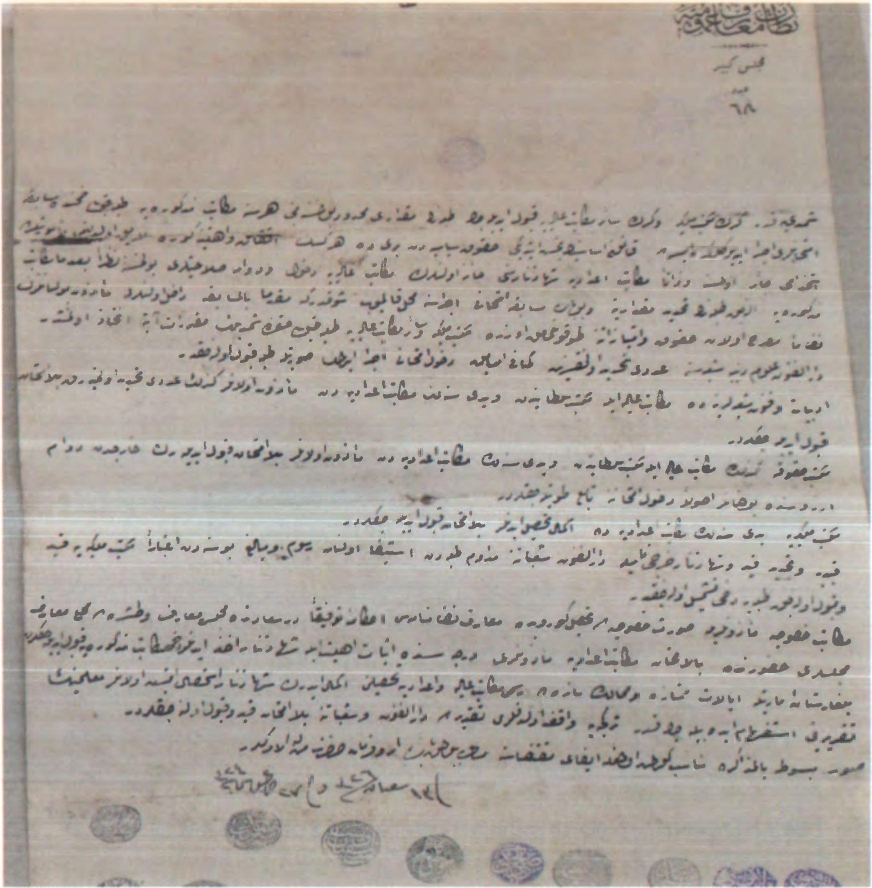
[9] BOA., *MF. MKT.*, 40/22-20, *28* Muharrem *1316*/18 Haziran 1898.

400/22

Ek 10: Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de tedris olunan "Ulûm-ı Diniyye "ye ait kitaplar ile ders saatlerini gösteren program

[10] BOA., *MF. MKT.*, 400/22-08, *28* Muharrem 1316/18 Haziran 1898.

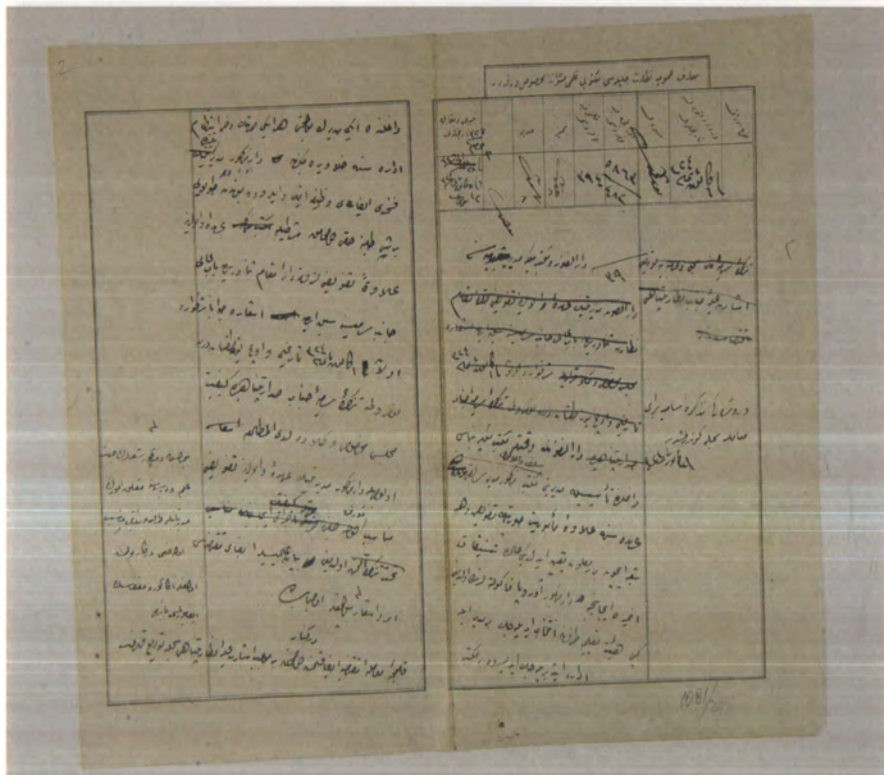
نظارت معارف عمومیه

مجلس کبیر

عدد ٦٨

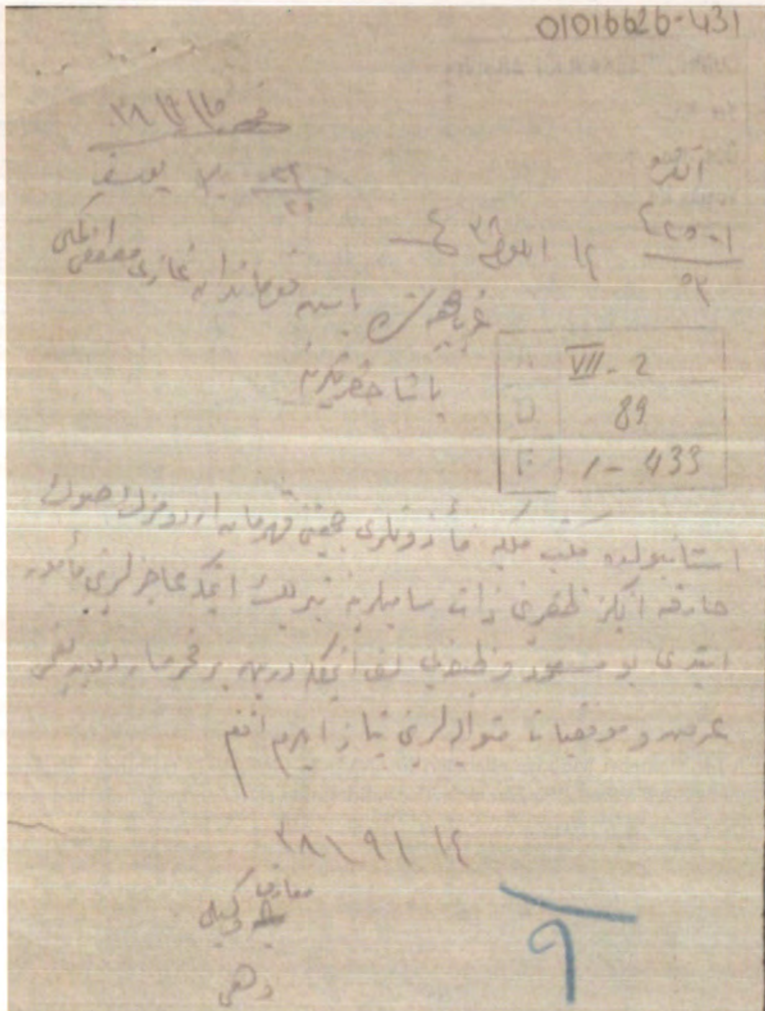
Ek 11: Meclis-i Kebir-i Maarif'in Darülfünun ve Mekteb-i Hukuk ile birlikte Mekteb-i Mülkiyede yapılan giriş imtihanlarının kaldırılmasına ilişkin kararı.

11 BOA., *MF. MKT.*, 1076/6, *13* Şaban *1326*/10 Eylül 1908.

Ek 12: Darulfünûn müdüriyetinin Mekteb-i Mülkiye uhdesine tevfizi

[12] BOA., *MF. MKT.*, 1081/21-41, *3* Muharrem *1927*/25 Ocak 1909.

01016626-431

VIII - 2

89

1 - 433

Ek 13: Türk ordusunun 9 Eylül 1923 tarihinde İzmir'e girmek suretiyle Yunan ordusu karşısında kesin bir zafer elde etmesi üzerine Mekteb-i Mülkiye Mezunları Cemiyeti adına Maarif Vekili Vehbi Bey tarafından gönderilen tebrik telgrafı.

[13] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII-2, 89, 1, 1-433.*

A	V-2
D	79-29
F	1-384

Ek 14: Mekteb-i Mülkiye talebeleri imzasıyla 16 Ocak 1923 tarihinde *"Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri"*"ne validesinin vefatı üzerine gönderilen telgraf.

[14] *Cumhurbaşkanlığı Arşivi, V-2, 79-29, 1-384.*

Ek 15: Mekteb-i Mülkiyenin ders saatlerine nazaran muallim kadrosu.

[15] BCA., *Fon No:180. 09. 87. 420. 1_50*

تورکیه جمهوریتی

مکتب ملکیه مدیریتی

عدد

Ek 16: Mekteb-i Mülkiye giriş sınavı soruları (1927).

[16] BCA., *Fon No: 180. 09. 87. 421. 1_82.*

ULUS

Mülkiyemiz, Hoş Geldin..

Mülkiye bugün 13.30 da geliyor

Modernleşen kehribarcılık

Bir sanatkârın sanatı hakkındaki düşünceleri

Mülkiyeliler dün heyecanlı tezahüratla uğurlandılar

Teşyi merasimi çok Parlak oldu

Yıldızdaki mektepte Mülkiyelilerin son toplantısı.. Uykusuzluktan kızaran gözlerinden belli ki, sabahın alacakaranlığında kalkmışlar. Ankara yolunun şerefli yolcuları, bugün ne kadar da neşeli görünüyorlar.

Acı Hakikatler

BÜYÜK TÜRK İNKILÂBI

İlk Sükûnet ve Ciddiyet Haleldar Olmak, İstidadını Göstermişti

Bir kadın üç çocuk doğurdu

Merinos İpliği Fabrikası Mayısta Açılacak

Ek 17: Mekteb-i Mülkiye'nin Ankara'ya taşınması ile ilgili gazete haberleri.

Ek 18: Türkiye'nin Budapeşte Büyükelçisi Behiç Erkin tarafından Ankara Yüksek Siyasal Bilgiler Okulu öğrencilerinden bir gruba elçilikte çay verilmesi. (22.02.1936)

[17] 22.02.1936. Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Fotoğraf Arşivi, 55-23)

MEKTEB-İ MÜLKİYE
(1859-1960)

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damga vuran idari modernleşme hamleleri bir yönüyle, klientalist-paternalist imparatorluktan modern devlete geçiş çabalarını yansıtmaktaydı. Bürokratik yönetim geleneğini başlatan ve nihai aşamada merkeziyetçi modernleşmeyi amaçlayan Osmanlı idari reform hareketi, kaçınılmaz bir şekilde kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Osmanlı klasik yönetim düşüncesinde padişahı önceleyen kanun-ı kadimin kul statüsüne indirgediği devlet yöneticilerinin bu kurumsallaşmayla beraber devlet yönetiminde önemli bir ağırlığa sahip olan yönetici elitlere dönüşmesi, XIX. yüzyılın küresel modernleşme cereyanının Osmanlı'daki serüvenini yansıtmıştır. Duraklama ve gerileme paradigmasına sıkı sıkıya bağlı geleneksel Türk tarih yazımında ekseriyetle görmezden gelinen ve Batı Avrupa ile aynı tarihsel momentte cereyan eden söz konusu bürokratik merkezileşme hamleleri, Cumhuriyet Türkiye'sine de hayat verecek son derece köklü bir kurum kültürünü miras bırakmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Mekteb-i Harbiye ve Askeri Tıbbiye gibi Tanzimat müesseselerinin Osmanlı yönetim düşüncesinde meydana getirdiği dönüşümü somut bir şekilde anlamanın bir yolu da Mekteb-i Mülkiyenin kurulmasıyla yaratılan entelektüel sermayenin geçtiğimiz asırda başardığı işlere bakmaktır.

Tanzimat dönemi kanunlarını modern bir şekilde yorumlayabilen ve yeni vergi usullerini uygulayabilen maliyecilerle Kırım Harbi'nden sonra Avrupa uyumuna dâhil olan Osmanlı Devleti'ni yurt dışında temsil edebilecek liyakatli diplomatların yetiştirilebilmesi adına büyük beklentilerle kurulan Mekteb-i Mülkiyenin bu işlevi, Cumhuriyet Türkiyesi'nin merkeziyetçi modernleşme anlayışının hayata geçirilebilmesi için de son derece önemliydi.

ISBN 978-975-17-4653-5

Fiyatı: 70,00 TL